

II. RÁKÓCZI FERENC ÉLETE

ÍRTA

BALLA ANTAL

I

A RÁKÓCZI-ŐSÖK.

A RÁKÓCZI-CSALÁD EREDETE. RÁKÓCZI ZSIGMOND. I. RÁKÓCZI GYÖRGY.
II. RÁKÓCZI GYÖRGY. I. RÁKÓCZI FERENC. ZRÍNYI ILONA.

II. Rákóczi Ferencre örökségképpen szállt a küldetés, melyet nemzetének életében betöltött. A rendiség korában a név, a családi múlt, a vagyon elengedhetetlen kellékek voltak ahhoz, hogy valaki történeti szerephez jusson. Közrendűek csak papi pályán érvényesülhettek s tehettek szert vezetős szerepre, amire a Rákóczit megelőző korban Martinuzzi, Pázmány, Széchenyi György főpapok mutatnak példát. II. Rákóczi Ferenc fényes tehetségei, ritka egyéni tulajdonai szerencsésen összetalálkoztak páratlan családi hagyományokkal s azokkal a külső kellékekkel, amelyeket ennek a kornak szelleme megkívánt.

Hatalmas vagyon ura volt, melyet Rákóczi- és Báthory-ősei szereztek, amely a legnagyobbak egyike volt Európában. Ő maga írja egyik levelében, hogy olyan ősoktól származik, akik Magyarországon és Németországban egykor sokat tettek a szabadság fennmaradásáért. A szabadság nála nem szűk-körü rendi szabadságot, hanem nemzeti és lelkiismereti szabadságot jelent. Elődei a nemzeti szabadságért mindenüket kockára tették s Bocskaytól kezdve ott látjuk az akkor már félezeréves Rákóczi-családot minden mozgalomban. A család története ez időtől fogva össze van forrva a nemzet történetével. Ha az átöröklésben van valami igazság, ez Rákóczi esetében igazolódni látszik. Mindenesetre örökölte őseitől lelkiségét, ha nem is úgy, mint ezt a materialista átöröklési tan vagy a vérsajt-elmélet tanítják. Maga hivatkozik őseire, kiknek nyomdokaiba lépett.

Apai ágon a Rákócziak, Báthoryak, anyai ágon a Zrínyiek, Széchyek, Frangepánok leszármazott ja. Külsejét anyjától, Zrínyi Ilonától örökölte, akihez lelkileg is csodásan hasonlít. Mind képességei, mind családi hagyományai Rákóczit vezérségre rendelték, élt azzal az örökséggel, amelyet az ő korában a név, a hagyomány, a múlt, a vagyon az érvényesülés terén jelentett.

A Rákócziak eredete a középkor homályában vész el első árpádházi királyaink alatt. A család, melynek eredetét a történetírás meglehetősen tiszt-

tázta, a Bogáth-Radván nemzetségből származik és Kézai Simon szerint Csehországból költözött be a XIII. században, s Zemplén vármegyében telepedett le. A XIII. századig lehet visszavinni a Rákócziak őseit, de a családfa meg-megszakad és egészen a XVI. századig hézagos. Forrásaink említést tesznek a Bogáth-Radván nemzetségből való Gyapolyról és Eliásról (Illésről), akik IV. Béla királyunk korában éltek. Gyapoly fia Pál volt, Illés gyermekei: László és István. A történeti források Illésnek 1392 körül három leszármazottjáról tudnak, ezek pedig: András, János, László. Mátyás király korában két Rákóczi testvér szerepel: László és István. Ezek valamelyikétől származhatott a II. Ulászló és II. Lajos alatt szereplő két Rákóczi: Ferenc és Zsigmond. Ez utóbbi, Zsigmond, 1517-ben megszerezte Felső-Vadászt, ahonnan a Rákóczi-család előneve származik. Ennek a Zsigmondnak volt unokája II. Zsigmond (1544—1608), az erdélyi fejedelem, a család fényének, nagyságának megalapítója. Van egy másik Rákóczi-ág is, az Ulászló alatt élt Ferenc (Zsigmond testvére) családja, de ez az ág kihalt a XVIII. században.

A II. Ulászló alatt élt Zsigmondnak unokái, II. Zsigmond és Ferenc már mint főrangúak, mint bárók szerepelnek. Zsigmond nem volt közönséges egyén; nagyenergiájú, vitéz katoná, a mellett okos, ügyes, számító, saját dolgait kitűnően intéző ember volt. Szereplése a török idők legválságosabb, legviharosabb idejére és az ellenreformáció kezdetére esik. Az erős, elszánt egyéniségek, főleg a vitéz katonák, könnyen tettek szert hírnévre és vagyonra. Rákóczi Zsigmondban valóságos tündökölt a kornak erényei, s ezek között a legfontosabbak a személyes bátorság és a tetterő. 1573-ban Zsigmond úr megsemmisített egy tekintélyes török csapatot, amely a szikszói vásár kirablására indult. Nemsokára Putnoknál Ferhád basa 12,000 főnyi hadát ugrasztotta szét. Az úgynevezett hosszú hadjárat alatt Fülek körül csatázott, és egy alkalommal a várban lévő török hadat megadásra kényszerítette. Erdemei nem is maradtak megjutalmazatlanul. Rámosolygott az uralkodói kegy és Rudolf császár testvérevel, Ferencel együtt bárói méltóságra emelte, majd kinevezte Borsod és Heves megyék főispánjává.

Rákóczi Zsigmond mint felfelé törekvő ember, a házasság kérdését is igyekezett gyakorlatiasan megoldani. A csatákban verekedő társa, Mágocsy András, Északmagyarország egyik leggazdagabb főura őt nevezte ki halála utánra gyermekei gyámjává és vagyonuk kezelőjévé. Mágocsy végakaratóból rengeteg birtok, töméntelen kincs jutott Rákóczi Zsigmond kezére, többek között Munkács és Torna várai. Gyámi teendői közben megismerkedett Mágocsy özvegyével, Alaghy Judittal, akit feleségül vett. Alaghy Judit nemsokára meghalt, egy leánygyermeket hagyva hátra, Erzsébetet, aki később Homonnay felesége lett. De Zsigmond újból megnősült s feleségül vette az egyik legelőkelőbb erdélyi családnak leánysarjadékát, Gerendy Annát, akivel Erdélyben jutott nagy vagyonhoz és kitűnő összeköttetésekhez. Gerendy Anna három gyermeket hozott a világra: Györgyöt, a későbbi fejedelmet,

Zsigmondot és Pált. De ő sem élt sokáig és Rákóczi Zsigmond harmadszor is megnősült. Most Thelegdy Borát vette nőül, a szintén gazdag s előkelő nőt, akinek kezével hasonló módon nagy vagyonhoz és újabb kitűnő összeköttetésekhez jutott.

Három szerencsés házassága óriási vagyonhoz, vitézi érdemei pedig nagy tekintélyhez juttatták Rákóczi Zsigmondot. Uradalmi voltak többek között: Hernádnémeti, Tarcal, Onód, Debrő, Mád. Az akkor Prágában székelő udvarnak igen kedvelt embere. A vagyon és a családi bonyodalmak egész sereget zúdítottak Rákóczi Zsigmond nyakára és hátralevő élete nagyrészt ezekkel telt el, de ő mint pereskedő fél is bölcsnek, gyakorlatiasnak mutatkozott. Ha nem volt biztos perének megnyerése felől, inkább kiegyezett. Vagyona, gazdagsága élete végéig folyton nőtt.

A XVI. század eleje történelmünknek egyik legszomorúbb korszaka. Megkezdődött az ellenreformáció, a vallási harc, amely jó fél évszázadig tartott. Egy olyan előkelő, gazdag és vitéz úrnak, mint amilyen Rákóczi Zsigmond volt, döntenie kellett arról, hogy hova áll, melyik félhez csatlakozik. Buzgó protestáns létére nem csatlakozhatott máshova, csak Bocskayhoz, aki 1604-ben fegyvert fogott Belgiojoso és Bástia zsarnoksága ellen. Bocskay 1605. szeptemberében őt nevezte ki Erdély kormányzójává. Bocskaynak kedvelt embere volt, de utódává mégsem őt, hanem vejét, Homonnayt tette meg. Az erdélyi rendek azonban a nagy fejedelem végakarátát ebben a tekintetben nem tartották tiszteletben; nem akartak felsőmagyarországi földesurat erdélyi fejedelemül, hanem megválasztották, szinte akarata ellenére, az akkor már előregedett és törődött Rákóczi Zsigmondot, akit a török is elismert. Rövid ideig tartó fejedelemsége Erdély történetében alig jelent eseményt; mint öreg ember, nem igen folyt be az ügyekbe. Nemsokára visszavonult, családjának ősi fészkebe, Felső-Vadászra és itt halt meg 1608. december 6-án.

Hatalmas vagyonának őrizőjévé és végrendeletének védőjévé magát a királyt tette meg, jól sejtve, hogy halála után a rokonok árvait a pöröknek özönével támadják meg. Nagy birtokait, mint jó gazda, a legjobb állapotban hagyta hátra, gyermekei: György, Zsigmond, Pál kiskorúak voltak és gyámságukkal unokatestvérét, Rákóczi Lajost bízta meg. Gyermekei, különösen György, örökölték apjuknak szerző hajlamait. Kiskorúak voltak, de szívósan ragaszkodtak a hatalmas vagyonhoz, amelyhez őket atyjuknak szerencséje és gondossága juttatta. Úgy látszik, mostohaanyjuk érdekeivel sem sokat törődtek. Az özvegy így panaszolta be őket ugyanis egy keserű levélben a nádornál: «Mindenütt való javakból úgy kirekesztettek az jó fiam, hogy sehun egy jobbággal is nem bírok és teljességgel mindentől megfosztatván vagyok, mintha soha szemekkel sem láttak volna.»

I. RÁKÓCZI GYÖRGY.

Rákóczi Lajos 1612. január 5-én meghalt s ettől fogva György, a legidősebb fiú a család feje. A három Rákóczi-fiúra gyámjuk halála után a pereknek egész lavinája zúdult, de bátran állották az ügyvédek ostromát s a pereskedés szinte jó életiskola volt számukra. Gyámjuktól még vagyont is kaptak, amelyen Ferencsel, Rákóczi Jánosnak másik unokájával osztozkodtak. György, a legidősebb fiú, már fiatalon kitűnő gazdának bizonyult. Birtokait jól kezelte, különösen szőlőt és a bort Lengyelországba szállította. Sok hasznot hajtottak neki hatalmas marhacsordái, s vagyona folyton nőtt. Pál, testvére tudományos hajlamokat árult el s elment tanulni a gráci egyetemre, ahol a jezsuiták befolyása alatt a katolikus hitre tért. Ez azonban a jó testvéri viszonyon semmit sem változtatott. György már húszéves korában szinte tekintély; megkapta a királyi étékfogó címet, majd 1615 márciusában Borsod vármegye főispánja lett. Korán megházasodott; 1616. április 18-án tartotta meg esküvőjét Lorántfy Zsuzsannával, Lorántfy Mihály felsőmagyarországi gazdag földesúr és Zeleméri Kamarás Bora leányával. Lorántfy Zsuzsannát, akinek később, mint fejedelemasszonynak férje mellett jelentékeny szerepe volt, úgy tekintik, mint a női érenyeknek példaképét, mint a puritán és folyton munkálkodó, buzgó kálvinista nő eszményét.

I. Rákóczi György
fejedelem érme.

Bocskay István felkelése után az ország két részre szakadt: protestáns és katolikus félre és a protestánsoknak a XVII. századig gyakorolt fölénye Magyarországon megszűnt. A kis Erdély életében nagy változások mentek végbe. Rákóczi Zsigmond halála után a brutális és erkölcstelen életű Báthory Gábort választották meg fejedelemmé, kinek zsarnokságát azonban a rendek nem sokáig tűrték. Megöletése után, 1613. október 27-én, Bethlen Gábort választották meg utódává, aki eddig főleg mint diplomata mutatott kiváló képességeket és szerzett magának tekintélyt. Bethlen Gábor politikai elgondolása az volt, hogy a bécsi udvar katolizáló és központosító törekvései miatt egyelőre szükség van a független Erdélyre, amely szükség esetén Magyarország függetlenségét is megoltalmazza; Erdély pedig csak úgy biztosíthatja önálló létét és függetlenségét, ha elismeri a török szultán fennhatóságát. György, mint buzgó kálvinista, érthető módon Bethlen Gáborral rokonszenvezett. De hű alattvalója maradt a magyar királynak és nem vett részt a Bethlen Gábor ellen irányuló állandó intrikákban, sem a vallásos torzsalkodásokban, még a királyválasztó 1618-i pozsonyi országgyűlésre sem ment el, ahol a rendek II. Ferdinándot választották meg királlyá. A vallási viszályok, a

protestánsok és katolikusok ellentétei egyre jobban kiélesedtek. A katolikus reakció vezérei Forgách Zsigmond nádor, Homonnay György országbíró és Dóczy András Felső-Magyarország generálisa voltak, s Ferdinánd trónralépésétől kezdve elkerülhetetlennek látszott a vallásháború. A vallási harcok kitörését főleg a csehországi események segítették elő és 1618-ban, midőn a protestáns-katolikus ellentétek Prágában kirobbantak, Magyarország is közel volt ahhoz, hogy lángboruljon. Rákóczi György akarva-nemakarva, bele-sodródott az egymásra tornyosuló eseményekbe.

Rákóczi György és Bethlen Gábor között a viszony szívélyes volt; Rákóczi nagyrabecsülte Erdély nagytehetségű fejedelmét. Hogy azonban a katolikus urak figyelmét elkerülje, kik előtt úgyszintén gyanús volt, akik folyton szemmel tartották, nem akart a fejedelemmel szorosabb kapcsolatba lépni, főleg a nagy nyilvánosság előtt. Rendkívül fontos volt, hogy hova áll Rákóczi roppant vagyonával, tekintélyével, sok várával s katonájával. Dóczy, a felsőmagyarországi katonai parancsnok egyik emberét Erdélybe küldte Bethlenhez, hogy eltántorítsa őt Rákóczitól. Bethlen sokkal jobb emberismerő volt, semhogy nála hatottak volna az intrikák. Rákóczi, midőn Dóczy aknamunkája a füléhez jutott, egyik megbízható s hű emberével, Béli Pállal megüzente a fejedelemnek, hogy mindenben segítségére lesz, s teljes odaadással támogatja, ha megtámadná Magyarországot. Bethlen nem várhatott sokáig. Csehországból, Bécsből a szomorú hírek nemcsak György úrhoz jutottak el Patakra, hanem Bethlen Gáborhoz is Erdélybe, akit még hozzá a protestáns uralkodók is sürgettek, hogy mennél előbb avatkozzék az eseményekbe. Rákóczi semmit sem habozott, odaállt Bethlenhez. Elhatározásának indítókai tisztán vallási természetűek. Ha vagyont s hatalmának növelését akarta volna, inkább a császárhoz kellett volna szegődnie.

A felkelést mind Rákóczi, mind Bethlen roppant ügyességgel leplezték. Rákóczi összeszövetkezett a másik befolyásos protestáns főúrral, Széchy Györggyel, s titokban értesítette a hajdúkat. 1619. szeptember elsejére volt kitűzve a felkelés kezdete. Rákóczi egy-kettőre megindult, gyorsan ott termett Kassa alatt, s minden nagyobb harc nélkül bevonult a városba, foglyul ejtve a protestantizmus legnagyobb ellenségét, Dóczy Andrást, a Felvidék főkapitányát. Szeptember 8-án a foglyul ejtett Dóczyval visszaindult Patakra, de már Bethlen is útban volt. A fejedelem szeptember 17-én érte el Sárospatakot, ahonnét gyorsan vonult tovább Kassára. Rákóczi Györgyöt megtette a város főkapitányává, ő maga pedig gyorsan haladt Pozsony felé és október 9-én már Nagyszombatban volt. Október 14-én megtámadta Pozsonyt s miután Tieffenbach Rudolf császári vezér hadát megverte, elfoglalta a várost. Bécsben nagy volt a rémület, nem hitték, hogy Magyarország ily gyorsan lángborul és sejtelmük is alig volt Bethlen addig még ki nem próbált hadvezéri képességeiről. A megrémült császár elmenekült Bécsből. A Felvidéket azonban közben komoly veszély fenyegette. Homonnay országbíró a fejedelem támadásának hírére Lengyelországba menekült, összeköttetésbe lépett Zsig-

mond királlyal s hadakat gyűjtött. Egy meglehetősen erős kozák és lengyel csapattal tért vissza a szepesi szorosokon keresztül Magyarországra. Rákóczi György azt a feladatot kapta a Pozsonyban tartózkodó Bethlentől, hogy hajtsa be az adókat a Felvidéken, gyűjtsön hadakat és készüljön a Homonnay-val való leszámolásra. Homonnay gyorsan vonult lefelé; november 30-án már Kassát érte el. Rákóczi, aki Bethlen Gáboréhoz hasonló hadvezéri képességeket később sem árult el, Homonnay tői vereséget szenvedett, valósággal menekülve vonult vissza az országbíró kozák csapatai előtt. A fiatalember tekintélyének sokat ártott a vereség, amely stratégiai szempontból szinte végzetes kimenetelű volt. Igaz, hogy gyorsan összegyűjtött egy nagyobb csapatot, amelyek elől Homonnay ismét Lengyelországba menekült, de a vereséggel teljesen felborította Bethlen Gábor nagystílusú terveit. Bécs védtelenül állott, midőn a fejedelem Pozsony alatt a császári csapatokat szétverte, s ha Homonnay be nem tör és Rákóczit meg nem veri, akadálytalanul bevonulhat Ausztriába és elfoglalhatja a császári fővárost.

A császár Bethlen győzelme után ajánlatot tett a béketárgyalások megkezdésére, ami elől Bethlen nem tért ki. Visszautazott Kassára, majd összehívta a rendeket Besztercebányára. Nagy fénnel, szinte keleti pompával vonult fel a fejedelem, feleségével, Károlyi Zsuzsannával együtt s pillanatnyilag úgy látszott, hogy elérkezett az alkalmas idő nagy tervének: Magyarország és Erdély egyesítésének megvalósítására. Homonnay közben meghalt, a másik vezető katolikus főúr, Dóczy, fogságban ült Erdélyben, a felvidéki nemesség hangadói, vezetői mind buzgó protestánsok voltak, mint Széchy György, Thurzó Imre, Illésházy Gáspár és legfőképpen maga Rákóczi György. Tervük az volt, hogy ugyanúgy, mint Csehország, elszakadnak a némettől. A besztercebányai országgyűlés augusztus 22-én Bethlent Magyarország királyává választotta. A fejedelem elfogadta a megválasztatást, de nem engedte magát megkoronáztatni. Miért nem? Úgy látszik, nem bízott túlságosan híveiben, s szalmalángszerű lelkesedésnek ítélte a besztercebányai lelkes hangulatot és igaza is volt. A nagy lelkesedés nemsokára lelohadt.

Rákóczi Györgyöt Bethlen Gábor egy hadtest parancsnokságával bízta meg és 1620. szeptemberében újból megindult a császár ellen. Szeptember 9-én már Nyitrát szállta meg, három hét múlva Hainburgot s rövidesen csaknem az egész Dunántúlt meghódította. Közben Rákóczi György is babérokat aratott s kiküszöbölte az előbbi hadjáratban szenvedett csorbát. Megverte Pozsony⁷nál Dampierre császári tábornokot, aki a csatában maga is elesett. A császár Bethlen példátlan sikereinek láttára Angoulême herceg közvetítésével alkudozni kezdett és Bethlen meg is ragadta az alkalmat. Rövidesen azonban lesújtó események következtek. November 18-án a fehérhegyi csatában tönkrevérték a cseh hadsereget s Csehország elveszett. Magyarországon szinte leírhatatlan volt a rémület. Ha a császár folytatja a hadjáratot Bethlen ellen és megveri, Csehország rémnapjai következtek volna Magyarországra; nem volt kétséges, hogy az ország elveszti függetlenségét, ugyan-

Bethlen Gábor.

úgy, mint Csehország és II. Ferdinánd egyszerűen kigyomlálja a protestantizmust. Csak Bethlen nem vesztette el lélekjelenlétét; tudta, hogy ha Magyarország elvesznék is, ott van a független Erdély, ezért nem érheti Magyarországot Csehország tragikus sorsa.

Rákóczi egy időre elvált Bethlen Gábortól. Testvére, Zsigmond hirtelen meghalt, nemsokára felesége is követte, s rengeteg családi és vagyongond szakadt nyakába. Egy hónap múlva fia is született (1621. január 30-án), György, az erdélyi fejedelemségben később utóda. A császár győzelmei s a német hatalomtól való félelem, a rendek egykori nagy lelkesedését Bethlen iránt lecsillapították. Egy részük abban a hitben volt, hogy hazáját csak úgy mentheti meg Csehország sorsától, ha átpártol a császárhoz. Csak maga Bethlen Gábor nem félt; bízott Erdély védhetőségében, melyet Bécs felől megtámadni nehéz volt és a hainburgi tanácskozások után hadakat rendelt Erdélyből. "Ütközetre azonban nem került a sor. Bethlen Buquoy hada elől óvatosan visszavonult Kassára. A császár közben kitűnő fogáshoz nyúlt Bethlen ellen: május 2-án a megtérőknek általános amnesztiát hirdetett, ami sokakat eltántorított a beszercebányai országgyűlés lelkes résztvevői közül. Úgy látszik ez indította Bethlent arra, hogy újból támadjon. Kassáról, ahová Rákóczi is megérkezett, megindult a császáriak ellen és a Nyitra folyónál fényes diadalt aratott. A tárgyalások azonban közben folytak és az esztendő utolsó napján megkötötték a nikolsburgi békét.

Rákóczi György a békekötés után, minthogy birtokainak legnagyobb része az Erdélyhez kapcsolt részekre esett, Bethlen Gábornak lett az alattvalója. Testvére, Pál, a császárt szolgálta s tanácsúrrá lett, unokatestvére, János pedig Bethlen odaadó hívévé szegődött. A béke a nikolsburgi békekötés dacára sem állt helyre. A protestáns rendek féltek a császártól s féltek hazájukat, hogy Csehország sorsára jut. Bethlen konstantinápolyi megbízottai révén megnyerte Angolország, Hollandia és Velence pénzügyi támogatását és 1623. augusztus 14-én Kolozsvárról elindult hadaival Magyarország felé. Szeptember 2-án már Debrecenben volt, 10-én Kassára érkezett s itt csatlakozott hozzá Rákóczi György, aki ebben a dicsőséges hadjáratban is buzgó részt vett. A fejedelem csapatai Nagyszombatig mentek előre, ahol gróf Monte Negro császári vezért tönkreverték. Azonban újból békét kötöttek Bécsben, 1624. május 8-án.

Rákóczi hű maradt Bethlenhez s ő volt a vezetője, mint a fejedelem egyik legtekintélyesebb, leggazdagabb embere, annak a küldöttségnek, amely Berlinbe ment Brandenburgi Katalinért, Bethlen menyasszonyáért.

Bethlen harmadik felkelésekor (1626) Rákóczi kissé nehéz helyzetben volt. A császártól nagyon félt, mert annak országában terültek el birtokai, szakítania Bethlennel pedig lehetetlenség volt. Rákóczi György okosan, diplomatikusan oldotta meg a nehéz kérdést: a császárral nem szakított teljesen és a fejedelemmel sem szállt szembe, közben családja gyarapodott vagyonban, hatalomban. A katolikus Pál, aki a császárt szolgálta, 1625. óta

a fellebbezési törvényszék tagja. Testvérük, Zsigmond és felesége váratlanul elhaltak és a két testvér, különösen György, újból nagy vagyonokhoz jutott. György, mint már említettük, kiváló gazda volt. Mindent maga személyesen intézett; maga látta el kocsmáit saját boraival, maga alkudozott a mészárosokkal, kiknek marháit eladta; jó üzleteket csinált boraival Lengyelországban, a pénzzel jól bánt, nagy jövedelmeit kitűnően kezelte. Szinte típusa Rákóczi György a kapitalizmust megelőző korai kapitalizmus előkelő kalmárjának. Nagyon jól értett a lovakhoz is, nagy vadász volt és sokat jövedelmeztek neki hatalmas kiterjedésű erdői. Fontosabb uradalmi ez időben Makovica, Rovna, Szerencs, Telkibánya, Ormosd. Uradalmainak központja Sárospatak,

Kolozsvár a XVII. században.

amely hadászati jól meg volt erősítve, hogy meglepetések ne érijék. Szerencs és Sárospatak ebben az időpontban Erdélyhez tartoztak. A tudományokat György, ki maga is tanult ember volt, buzgón támogatta s ő maga fedezte a sárospataki iskolának összes költségeit és az iskolát ő fejlesztette fokozatosan kollégiummá, még saját gyermekeit is ebbe az iskolába járatta. Uradalmaiban templomokat építtetett és egyházakat tartott fenn és maga fizette a papokat. Áldozott az irodalomra is. «A fejedelmek serkentő órája» című nagy művet, amely többszáz íves fólióalakban jelent meg, s ennek a kornak egyik legolvasottabb könyve volt, ő maga fordította le és fizette a nyomtatás meg a kiadás költségeit.

Rákóczi György életében és pályafutásában fordulópontot jelent Bethlen Gábor fejedelemnek 1629. november 15-én bekövetkezett halála.

Rákóczi György kitűnően értett ahhoz, hogy színlelje s eltitkolja terveit.

Úgy tett, mintha fejedelemségre nem vágyakoznék, talán éppen azért, mert ezzel gyanúsították. Esterházy Miklós, a nádor, meg volt győződve arról, hogy Rákóczi a fejedelemségre tör, ami meghíúsítaná a kormánynak és az uralkodóháznak azt a régi tervét, hogy Erdélyt visszacsatolják Magyarországhoz. A Bethlen alatt elszakított vármegyéket rögtön visszakapcsolták Magyarországhoz és Rákóczi György ismét a magyar királynak lett alattvalója.

Bethlen Gábor, a legnagyobb magyar politikusok és hadvezérek egyike

A sárospataki vár.

magtalanul hunyt el, ami elég nagy szerencsétlenség volt Erdélyre, melyet az ő fényes tehetsége gazdag, virágzó kis országgá, az európai politikában pedig tényezővé tett. A nagy fejedelem elhunyt után felütötte fejét Erdélyben a turáni átok, a belviszály. Bethlen elnyomta a rendi demokráciát; abszolút uralkodó volt, mindenben a saját akarata döntött; a rendi hatalom semmiséggé süllyedt alatta. Érthető, hogy a rendek szerették volna megszüntetni az erős központi hatalmat. A fejedelem csekély tehetségű testvéröccsét, Istvánt rendelte utódául, de a rendeknek nem tetszett. Úgy gondolták, hogy az özvegyet, Brandenburi Katalint választják meg fejedelemül, ki alatt ők uralkodnak. Katalin különös, szeszélyes, állhatatlan nő volt s nem

született az uralkodásra. Katolizált, majd megint protestánsná lett, Bethlen István megbuktatására titokban szövetséget kötött Csáky Istvánnal, s a belső viszályok mindaddig tartottak, amíg Rákóczi György szinte példátlan ügyességgel a fejedelemséget magának meg nem szerezte.

Az akkori erdélyi közvélemény Rákóczi pártján állott, aki egy évvel azelőtt, midőn Alvinczy, a kassai prédikátor az ő fejedelemségét megpendítette, annak még a gondolata ellen is tiltakozott. Neki több jogcíme volt, mint bárki másnak; Zsigmond fejedelem fia volt, dúsgazdag nagyúr, nehéz időkben kipróbált ember, buzgó kálvinista. Rákóczi az ifjabb gróf Bethlen Istvánnak, a «kis gróf»-nak és Zólyomi Dávidnak sürgetésére végre megindult Erdély kulcsa, Nagyvárad felé; közben megegyezett a törökkel és így semmi akadály nem volt többé annak, hogy elfoglalja Bethlen Gábor örökét. Bethlen Istvánnal megegyezett, Katalint és a rendeket megnyerte, csak egy nagy akadály volt még, Esterházy Miklós, a nádor, Rákóczi régi, megrögzött ellenfele. A választás hosszú előkészületek után 1630. decemberben történt meg. Először Bethlen István, majd Brandenburgi Katalin szavaztak Rákóczira, s utána a rendek egyhangú felkiáltással megválasztották Erdély fejedelmévé. Ünnepeles beiktatása 1630. karácsony napján ment végbe. Gr. Esterházy Miklós nádor.

Legnagyobb ellensége, a nádor nem nyugodott. Támadó szándékának végrehajtását Pázmány Péter, a nagy bíbornok sem tudta megakadályozni, aki Rákóczinak régi barátja volt s az udvarnál és a kormánynál sok kellemetlenségtől megóvta. A nádor hadserege azonban Rakamaznál a fejedelem hadaitól csúfos vereséget szenvedett.

Rákóczi György, mint fejedelem, sok tekintetben Bethlen Gábor tanítványa. Ő sem sokat törődött alkotmánnyal és nem adott túlsokat a rendek kívánságaira sem. Terveiben nem volt oly nagy koncepciójú, sem a kivitelben oly gyors, mint nagy elődje; lassúbb s megfontolóbb, de viszont szívós

volt, fáradhatatlan és kitartó. Fiatalkorában kiütköző tulajdonságai, a fős-vénység, az anyagiasság, öregkorában még erősödtek. Legfőbb törekvése az volt, hogy alatta is megőrizze Erdélyt azt a pozícióját, melyet Bethlen Gábor kivívott. Fukarsága s kicsinyessége jó uralkodói tulajdonságoknak bizonyultak; az államkassza sohasem volt üres.

A Bethlen halálát követő két esztendő Rákóczi megválasztásáig belső viszályokban telt el és a kis ország az anarchia szélén állott. Rákóczi erős kézzel egy esztendő alatt példás rendet teremtett, úgyhogy most már a külpolitikára fordíthatta figyelmét. Európa új, nagy események előtt állt. Gusztáv Adolf svéd király, ki a szorongatott protestantizmus élére állott, 1630. július 6-án 13,000 emberével kikötött Usedom szigetén s egy év múlva a császár porig volt alázza: a svéd király diadalmasan nyomult Bajorország felé. Gusztáv Adolf nem hagyhatta ki számításából Erdélyt és Rákóczit. Strassburg nevű követe 1632. február 7-én ért Gyulafehérvárra és a fejedelemnek átnyújtotta a szövetség tervét. A svéd király ekkor már Nürnbergnél táborozott, Wallenstein hadai állottak vele szemben és nagy segítség lett volna, ha Rákóczi ebben a kritikus időpontban betör Morvaországba. Rákóczi azonban gondolkodott és taktikázott még évekig. Elfogadta a svéd szövetséget, de minden igyekezetét vagyonának gyarapítására fordította. Támadó szándékról egyelőre letett, abban a hiszemben, hogy kihasználva a császár szorult helyzetét, békés eszközökkel is eléri céljait. így jött létre 1633. februárjában a béketanácskozás Eperjesen, ahová a császár többek között Sennyey István kancellárt, a fejedelem pedig jól bevált diplomatáját, Kovacsóczy Istvánt küldötte. A tárgyalások eredménye az lett, hogy a bécsi és nikolsburgi békéket megújították, Brandenburgi Katalint meghagyták addigi hitbérének birtokában; Munkács vára pedig a Rákóczi-nemzetségre szállt.

Rákóczi nem kerülhette el a 30 éves háborúban való részvételt. Okok bőségesen voltak: a protestáns szolidaritás, a török biztatásai, remények Erdély gyarapítására, szóval voltak erkölcsi, anyagi, hatalmi indokok nagyszámban. A szultán a lengyel koronával kecsegtette Rákóczit arra az esetre, ha őt tervezett vállalkozásában, Lengyelország meghódításában segíti. De az óvatos fejedelem nem bízott a törökben. Úgy gondolta, hogy a szultán segítségével elnyert lengyel korona Erdélyt könnyen az oláh tartományok színvonálára süllyesztené. Nem mert a szultánnal társulni. Ellenkezőleg: Lengyelországgal kötött titokban szövetséget, holott jól tudta, hogy fejedelemségével, esetleg életével játszik, ha ezt a Boszporus partján megtudják.

Uralkodásának első esztendejében a belső elégedetlenség és viszályok még nem csillapodtak le. Mind a két Magyarországon dúlt a testvérharc. A nyugati kis Magyarországon a nagy nádor, Esterházy Miklós és Pázmány vetélkedtek szüntelen. Erdélyben Rákóczi ellen először 1633-ban Székely Mózes, Udvarhelyszék nagyravágyó főkirálybírája lázadt fel. A török támogatását is sikerült megnyernie, s megindult Erdély felé. Rákóczi hadai azonban már a határon visszaverték. Székely Mózes Konstantinápolyba mené-

kült, de ott a szultán elfogatta és a Héttoronyba zárta, ahol be is végezte életét. Nemsokára Zólyomi Dávid, Bethlen István kistehetségű veje, ütött pártot Rákóczi ellen. Kóbor katonákat szedett össze udvarában, de fondorlatai tudtára estek Rákóczinak, aki, miután atyái intelmei nem használtak, elfogatta Zólyomit, fej- és jószágvesztésre íteltette, amit kegyelemképpen életfogytiglani fogságra változtatott. Rákóczinak az öreg Bethlen István sem hagyott békét, aki folyton azzal kérkedett, hogy fejedelemségét tisztán neki köszönheti. Az is paktált a törökkel, elsősorban a budai és a temesvári basákkal, akik meg is ígérték segítségüket. Bethlen István már Szalontáig nyomult előre, ahol azonban nagyrészt törökökből álló seregét Rákóczi szétugrasztotta. A temesvári basa ekkor magára vállalta Bethlen és Rákóczi kibékítését, amit Rákóczi nagy örömmel vett. Bethlent erre a törökök kiadták, s az öreg lázadó kénytelen volt hűségnyilatkozatot tenni, amely után elvonulhatott ecsedi és huszti birtokaira. A szultán azonban úgy érezte, hogy basái megcsalták, ezért Bekir temesvári basát megölette, a budait elmozdította. Most már Rákóczi nyugodtan ülhetett sok áldozattal és küzdelemmel megszerzett fejedelmi székében.

A fenyegető bajokat szerencsésen legyőzte, de közben családi szerencsétlenségek sújtották. Kivesztette legkisebbik fiát, a «Ferkót». 1636. március 12-én pedig elhunyt testvére, Pál, aki őt nevezte ki gyermekei gyámjává. A következő évben, 1637. március 19-én meghalt Pázmány Péter, a nagy bíbornok, Rákóczi őszinte és igaz barátja, ügyeinek gyámolítója. Ezeknek a zord időknek egyik legsajátságosabb jelensége, hogy a magyarországi ellenreformáció megindítója és a legnagyobb képviselője és a kálvinizmus kardja jóbarátságban voltak. A fejedelem olyan bizalommal volt az esztergomi érsek iránt, hogy Bécsbe menő követei előbb mindig vele tárgyaltak. Magyarázata csak az lehet, hogy Pázmány ugyanolyan jó magyar volt mint katolikus és Rákócziban, aki hitbeli ellenfele volt, a magyarságnak legfőbb oszlopát látta. Pázmány politikai felfogása az volt, hogy Erdély, ha már a magyar király meg nem szerezheti, maradjon önálló ország, hogy török kézre ne jusson.

A fejedelem több ízben tett kísérletet, hogy megnyerje a török segítséget arra az esetre, ha III. Ferdinándot megtámadná, de ez a szultán bizalmatlanságán mindannyiszor meghiúsult. Ezért inkább a belső viszonyok megszilárdítására fordította figyelmét. Megvalósította életének egyik legfőbb célját, azt, hogy a fejedelemséget családjában örökletessé tegye. Ámbár a rendek fősvénysége és autokratikus hajlamai miatt nem szerették Rákóczit, mégis György fiát 1642-ben fejedelemmé választották, amit a szultán július nyolcadikán kiadott atnáméjában megerősített. Ugyanakkor eljegyezte fiának Báthory Zsófiát, a dúsgazdag Báthory Endre leányát.

Az ifjú György fényes esküvőjének lezajlása után jelentek meg a fejedelem udvarában a svéd és francia követek, akikkel 1643. április 26-án fontos szerződést kötött, amelyben megállapodtak a következőkben: a szóbanlévő hatalmak minden erejükkel megvédik Rákóczit, ha Ferdinánd ellen fegyvert

fog; ha fejedelemségét elveszitené, évenként 40,000 tallér jövedelmet biztosítanak számára, a háború költségeire első évben 200,000, a következő években 150,000 tallért fizetnek és a háború

ideje alatt háromezer gyalogos katonát tartanak Rákóczi hadseregében. Befoglalták még a szerződésbe a vallásszabadság biztosítását is.

Egy esztendő telt el, míg Rákóczi hosszú előkészületek után fegyvert fogott. 1644. február 2-án indult el Erdélyből és 9-én már elérte a Hegyalját. A nádor megpróbálta szép szóval és békés megegyezéssel megállítani Rákóczit, de nem sikerült. Február 17-én Kálióból szétküldött leveleiben felpanaszolja mindama sérelmeket, melyek miatt fegyvert fogott: az ország jövedelmeinek elpocsékolását, a jezsuiták erőszakosságait, a protestáns templomok elszedését . . . nem tűrheti tovább nemzete elnyomását — írja levelében. — A népek azonban ekkor már belefáradtak az 1618 óta csaknem szakadatlanul tartó vérengzésbe, amely Európát tönkretette, s a főhadszíntéren, Németországnak egyes részeit temetővé változtatta, ezért mindenki csodálkozott azon,

Cardinalis Pazmany

hogy Rákóczi fegyverhez nyúl. A nagy elhatározásra főleg az indította, hogy nem akart olyan békét, amelybe őt és Erdélyt bele nem foglalják. A fejedelem hadjárata tehát nem a legjobb pillanatban indult meg. Torstenson,

hogy Rákóczi fegyverhez nyúl. A nagy elhatározásra főleg az indította, hogy nem akart olyan békét, amelybe őt és Erdélyt bele nem foglalják. A fejedelem hadjárata tehát nem a legjobb pillanatban indult meg. Torstenson,

a svéd hadvezér parancsot kapott Dánia meghódítására, így Rákóczi egyedül maradt a császár hadaival szemben. Itt említjük meg, hogy közben tollharc is támadt közte és Esterházy között, mely vagy másfél évig tartott; ebből a tintacsatából érdekesen világlik ki a két álláspont: a keleti és a nyugoti magyar álláspontja. Esterházy azt vitatta, hogy csak katolikus és német segítséggel lehet Magyarországot a török alól felszabadítani; ezért Rákóczi ne bántsa a császárt. Rákóczi viszont azt hangsúlyozta, hogy az önálló Erdélynek köszönhető, hogy a magyarság még él és hogy a kis Magyarország Csehország gyászos sorsára nem jutott.

A fejedelem hadserege nem volt elsőrangú, jól begyakorolt hadsereg. 24.000 lovasból, 1000 német muskatélyosból, 5000 székelyből állott, de nem volt jól begyakorolva sem s így nem igen szállhatott szembe a 30 éves háború kiképzett, harcedzett katonaságával. 1644. február 19-én «szép pompával» bevonult Sárospatakra. Ezt megelőzőleg még Kálióból kiadta szigorú hadiparancsát, melyben istenes életre inti a katonaságot és tartózkodásra a káromkodástól, bujálkodástól és rablástól. A parancs megszegőire megpálcáztatás, akasztás és főbelövetés vár. Kassa március 11-én meghódolt, április 8-án értesítette levélben feleségét, hogy Felsőmagyarország az övé. A haditerv, melyet Rebenstock svéd tábornokkal együtt dolgoztak ki, Torstenson elvonulása miatt felborult és Rákóczi egyszerre szemben állt Ferdinánd hadaival, amelyeket Götz és Puchaim tábornokok vezettek, ugyanekkor nagyobb csapattal közeledett a nádor is. A túlerő elől Rákóczi a Bodrog mögé vonult vissza, de a levelezés közte és a nádor között tovább tartott s azon gondolkozott, hogy békét köt. Sem a franciák, sem a svédek, sem a törökök nem küldték az ígért segítséget; De most hirtelen megfordult a kocka. Torstenson nagy győzelmet aratott a császáriakon és közeledett a cseh határ felé, ami nem maradhatott hatás nélkül a Nagyszombatban már megkezdett béketárgyalásokra. A feltételek, melyeket Rákóczi Torstenson közeledtének hírére szabott meg, Ferdinánd megbízottai szerint túlszigorúak voltak; de egyszeriben véget vetett a tanácskozásoknak Torstenson újabb győzelme, "-svédek benyomultak Morvaországba, amin Rákóczi felbátorodva, miután a budai basát ajándékokkal lekötelezte, elindult Nyitra felé, ahol Bakos nevű hadnagya egyesült a svédekkel. Nagyszombatot is elfoglalta, Kemény Jánost pedig Brünn alá küldte Torstenson segítségére. így minden szépen a fejedelem kívánságai szerint ment volna, ha közbe nem szól a török. Rákóczi megtudta, hogy a török, akit a császár állandóan lovallt ellene, mozgolódik, ezért elérkezettnek látta az időt a béketárgyalások megkezdésére.

Rákóczi augusztus 9-én Leopold Vilmos főherceggel valóban megkötötte a fegyverszünetet, miután ezt megelőző nap (augusztus 8-án) a császár Bécsben aláírta azt a szerződést, amely a fejedelem személyes követeléseit tartalmazta. Ennek a szerződésnek értelmében Rákóczi megkapta Tokajt, Tarcalt, Szatmárt, Szabolcsot, Ecsedet és a Bethlen birtokában lévő hét vármegyét haláláig. Közben meghalt legnagyobb ellenfele, Esterházy Miklós nádor,

szeptember 11-én. A tárgyalások tovább folytak, most már Linzben és csak decemberben fejeződtek be. Az itt létrejött béke — a linzi béke — jelentékeny haladás volt a nikolsburgihoz képest. Rákóczi nem feledkezett meg a tárgyalásokon sem magáról, sem nemzetéről s mindent elért, ami abban a helyzetben elérhető volt. A császár beváltotta ígérését: a linzi békét a papság tiltakozása ellenére törvénybe iktatták. Rákóczi szeretett volna még szövetségesein pár százezer tallért behajtani, de azok megtagadták kérését, azt mondván, hogy úgylis jelentékeny szerzeményekkel gyarapította vagyonát.

Így befejezte életének legnagyobb művét, megérte a harmincéves háború befejezését, de nem sokáig élte túl, 1648 folyamán már betegeskedett. Nagy akaratú volt benne; még néhány héttel halála előtt vadászaton vett részt, de betegsége végre is legyűrte. 1648. október 11-én meghalt. Gyulafehérvárott, a fejedelmek mauzóleumában temették el.

 A highly stylized, cursive handwritten signature in black ink. The name 'Rákóczi' is clearly legible at the top, followed by a more complex, flowing script that likely represents the name 'György'. The signature ends with a long, sweeping horizontal stroke.

I. Rákóczi György aláírása.

Rákóczi Ferenc legnagyobb ösét kortársai nem nagyon szerették. Szemére vetették, talán nem egészen ok nélkül, önzését és kapzsiságát. Annyi azonban kétségtelen, hogy Báthory István, Bocskay és Bethlen Gábor mellett ő volt a kis Erdély legnagyobb fejedelme. Igen okos ember volt és higgadt, nyugodt politikus. Erejénél nem mert sohasem többet. Hatalmas vagyonát, melyet tízmillió forintra becsültek, jóra fordította. Támogatta a tudományt és az egyházat. A pataki iskolának fejedelmekorában is fedezte minden költségét és virágzásra emelte Bethlen Gábor gyulafehérvári kollégiumát is. Ő tartotta fenn a pataki könyvtárat, amelynek számára minden új könyvet meghozatott. Meg akarta vásárolni a szultántól a Corvinákat is, de az megtagadta. Ő adta ki Keserői Dajka István énekeskönyvét, segítette udvari papjának, Geleji Katona Istvánnak irodalmi törekvéseit, Patakon pedig nyomdát állíttatott fel. A legnagyobb fejedelmi erénye az volt, hogy jól ismerte az embereket. Munkatársait, vezéreit kitűnően megválogatta, s bár csaknem abszolút hatalommal kormányzott, megtartotta a törvényes formákat. Ez a kor még nem a mai

nacionalizmus kora, de Rákócziban épp úgy, mint Bethlenben és a Báthoryakban már volt erős nemzeti öntudat. Kísérletet tett arra is, hogy egyházának és a magyarságnak az erdélyi oláhokat megnyerje. Az akkor még teljesen nomádéletet élő oláhok Erdély fejedelmeinek köszönhették kultúrájukat. 1641-ben jelent meg az oláh biblia a fejedelem költségén, 1642-ben az oláh kálvinista káté. Megtiltotta az oláhoknak barbár nomád szokásaik gyakorlását, így a leányrablást, s a pópák zsarolásait megakadályozta.

I. Rákóczi Györggyel a nagy erdélyi fejedelmek sora lezárult és a bethleni iskola végetért. Erdélyt ez a politika virágoztatta fel és tette a magyarság mentevárává. Elismerni a török fennhatóságot, megfizetni pontosan a kapzsi portának a kialakult évi adót, minden fontos vállalkozásra kikérni az engedelmét, rendben tartani a pénzügyeket, egy kézben tartani a nemzeti erőket, körülbelül ezek voltak a nagy fejedelmek irányadó politikai elvei, de akik közben egy pillanatig sem vették le szemüket Nyugat-Európáról és főleg Bécsről. I. Rákóczi György halálával bezárult Erdély történetének nagy és fényes korszaka.

II. RÁKÓCZI GYÖRGY.

II. Rákóczi György az «öreget», minthogy már annak életében megválasztották, minden zökkenő nélkül követte. Ő is a régi hagyományos úton akart haladni, azon az ösvényen, amelyet nagy elődei, Bethlen Gábor és atyja vágtak Erdély politikájában. De csak akart. Anyja, a bölcs nagymasszony, aki egy ideig tanácsadója volt, visszavonult a Rákóczi-birtokok középpontjába, Sárospatakra s onnét támogatta egyházait meg iskoláit. Öccse, a nagyműveltségű Zsigmond, 1652-ben meghalt. Hatalmát a rendek megválasztásakor kissé megnyirbálták, de azért II. Rákóczi György a maga feje után ment és elhatározta, hogy megszerzi a lengyel koronát, amin atyja is gondolkozott. Az ifjabb György nem örökölte atyjának sem körültekintő óvatosságát, sem ítélőképességét. Az «öreg» kitűnően látott át helyzeteken és ismerte gyengeségét is. Európa egy államát sem környékezte annyi veszély, mint a kis Erdélyt. Itt volt a félelmetes török szomszédság, másik oldalról a német nagyhatalom. Önálló külpolitikát csak nagytehetségű fejedelmei tudtak folytatni, akik készenlétben tartottak minden nemzeti erőt és sohasem akartak többet, mint amennyire Erdély képes volt.

A kiszámíthatatlan és nagyratörő II. György először a havasalföldi oláh vajdák ügyébe avatkozott be és 1655-ben Lupuj moldvai vajdát elkergette, majd IV. Ulászló lengyel király halála után (1648) komoly kísérletet tett a lengyel korona megszerzésére. Ulászló utóda János Kázmér, aki háborúba bonyolódott a svédekkel, Rákóczit hívta szövetségesül, de ugyanakkor X. Károly svéd király is kérte Rákóczi támogatását. Rákóczi a svédekhez állott és elhatározta a háborút. Nem használtak anyja intelmei. «A hadakozásnak csak a kezdetét tudja az ember, de a végét csak Isten tudja», mondta

Lorántfy Zsuzsanna, aki semmi célját nem látta szeszélyes és nagyravágyó fia vállalkozásának.

A fejedelem semmivel sem törődve, s a nélkül, hogy a szultán engedelmét kikérte volna, amit atyja és Bethlen Gábor sohasem mulasztottak el, 1657 elején elindult Lengyelországba. Már útban volt, midőn megérkeztek hozzá Ferdinánd követei, köztük Szelepcsényi György kancellár, hogy esztelen

II. Rákóczi György.

vállalkozásáról lebeszéljék, s ugyanakkor a szultán tiltó parancsát is megkapta. Elkövette azonban azt a végzetes hibát, hogy a szultán intó szavára nem hallgatott és rohant vesztébe. A nagy fejedelmek autokratizmusa most a kicsiny utódban rettentően megbosszulta magát Erdélyen. II. Rákóczi György hadjárata nemcsak gyászos vereséggel, hanem nemzeti katasztrófával végződött.

Miután Rákóczi kozák segítséget is kapott, Krakkót átvette a svédektől és megmaradt állhatatosan abban a szándékában, hogy a lengyel koronát

megszerzi, rá sem hederítve Szelepcsényi György kancellár atyai intelmeire. Pedig ekkor már a lengyel főurak is ellene dolgoztak Konstantinápolyban és Bécsben. Most a bajok egyszerre a nyakába szakadtak a szerencsétlen fejedelemnek. A dánok megtámadták Svédországot és X. Károly svéd királynak éppen elég teendője volt országa megvédésével. A bosszús Lipót császár

Báthory Zsófia.

nagyobb hadsereget küldött a lengyelek segítségére, Lubomirszky, a tizenhárom szepesi város kapitánya, Rákóczi birtokait dúlta; ekkor jött a legnagyobb csapás: a feldühödött szultán ráüzent a tatár khánra, hogy rögtön menjen Lengyelországba és űzze ki onnét Rákóczit. A szerencsétlen fejedelem kénytelen volt a legmegalázóbb békefeltételeket aláírni (1.200,000 forint hadisarcot fizetett) és elhagyni Lengyelországot. Hadseregét Kemény Jánosra bízva, hazaindult, de Keményt a tatárok megverték s maga is fogságba került.

Rákóczira és Erdélyre most következtek a megpróbáltatásoknak szörnyű napjai. A megrémült rendek Gyulafehérváron Rédey Ferencet választották meg fejedelemmé, ámde Rákóczi csak színleg mondott le, tovább ragaszkodott a fejedelemséghez és így az ország két pártra szakadt. A török nem tűrte Rákóczit, pártfogoltja Barcsay Ákos volt, akivel a basák, bégek, kiket a szultán Erdélybe küldött, úgy bántak mint alantasukkal. A magyar királynak kellett volna most Erdélyt megsegítenie, ha igaz volt a nyugati magyaroknak az az elmélete, hogy a magyarságot csak a katolikus császár és a németiség segítségével lehet megmenteni a török igtától. A császár azonban nem mozdult, még csak a gondolatával sem foglalkozott annak, hogy Erdélyt felszabadítsa. Erdélyt ennek következtében legázolta a török hatalom, ami annál szégyenletesebb volt, mert már ekkor korhadásnak indult és korántsem volt az a félelmetes erő, mint ötven vagy száz évvel ezelőtt.

Lipót császár meglegedett azzal, hogy német sereget küldött Rákóczinak néhány fontosabb várába, de közbenjárásai Konstantinápolyban eredménytelenek maradtak. Rákóczi Barcsay val, a török pártfogolt jávai úgy egyezett meg, hogy, ha a törökkel sikerül kibékülnie, ismét átveszi a fejedelemséget, melyhez mindvégig makacsul ragaszkodott, holott azzal használt volna hazájának, ha teljesen visszalép. Barcsayval nem tudott megférni s tovább harcolt a fejedelemségért. Vetélytársa Temesvárra menekült, Rákóczi pedig elhatározta, hogy dacolni fog a törökkel is és védi magát minden rendelkezésre álló eszközzel. 1660. májusában Szaidi Ahmed budai basa megindult Erdély ellen, s ugyanakkor Ali kapudán basa Temesvárról indította meg seregét Rákóczi ellen. Rákóczi Gyalu és Fenes között ütött tábort és itt várta kicsiny seregével a támadást s 1660. május 12-én Fenes előtt ütközött össze a két hadsereg. Rákóczi kis csapatának az élén vitézül küzdött; egymaga tizennyolc törököt vágott le. De hiába. Emberei súlyos sebével Váradra vitték, ahol utóírta a halál.

Erdélyre gyásznapok következtek. A török csapatok egyesülve a tatárok vad csordáival, végigdúlták Erdélyt s végigszántották többízben a kis országot, amely Básta óta ilyen rémnapokat nem látott. Erdély csak most ízlelte meg a török uralmat.

Mi okozta Rákóczi és Erdély vesztét? Ennek a kérdésnek részletes oknyomozásába nem bocsátkozhatunk. A nagy fejedelmek, Bocskay, Bethlen, Rákóczi mérsékelték voltak, óvatosak és kikémelelték a török akaratát, beleegyezése nélkül semmit sem kezdtek. Nekik is voltak nagyratörő terveik, különösen Bethlennek, de annak megvalósítását meg sem kísérelték. II. Rákóczi György nagy ambícióinak akkor lett volna értelme, ha őt a lengyel nemzet meghívja királyává, mint egykor Báthory Istvánt; akkor a lengyel és erdélyi egyesült haderőkkel ellen tudott volna állni a töröknek. Rákóczi meggondolatlan politikájával romlásba döntötte Erdélyt. De felelősség terheli az erdélyi rendeket is, amelyek pártoskodtak a legnagyobb veszély idején és nem tudták egy akarattal megragadni azokat a módokat, amelyek szük-

cégesek lettek volna a kis ország megmentésére. Erdélyt szétdúlták, pedig a magyarságnak most lett volna rá legnagyobb szüksége.

II. Rákóczi György egyetlen fiúgyermekét hagyott hátra, Ferencet (született 1645), akit az ő kívánságára a rendek 1652. február 18-án megválasztottak Erdély fejedelmévé. Atyja bukása után anyjával, Báthory Zsófiával együtt magyarországi birtokaira költözött. Báthory Zsófia nem-sokára visszatért a katolikus egyházba és fiát is visszatérítette. I. Rákóczi Ferenc Zrínyi Péter horvát bán leányát, Ilonát, vette nőül és apósa, aki a Wesselényi-féle összeesküvés főmozgatója volt, őt is beavatta a mozgalom titkaiba, sőt arra is rábeszélte, hogy írjon levelet XIV. Lajos francia királynak; majd megkérte IV. Mohamed szultánt, hogy Apafy Mihályt tegye le és Rákóczi Ferencet ültesse Erdély trónjára. Ferenc bátor, hevestermészetű, elszánt, gyorselhatározású ember volt, mint szerencsétlen véget ért atyja, II. György. Először összehívta (1670. január 4-én) a felsőmagyarországi vármegyéket, hogy a fegyveres ellenállásra rábeszélje őket, azután megkísérelte rávenni Starhemberg Rüdigert, Bécs későbbi védőjét, az akkori tokaji várparancsnokot, hogy csatlakozzék öhozzá. Mikor ez nem sikerült, németjeivel együtt Regécz várába csukatta. Onód, Kalló, Diósgyőr hűséget esküdtek Rákóczinak, de Munkács vára alól a dinasztiahoz hű anyja riasztotta el. A király április 2-án hűtlennek nyilvánította Rákóczit, amire megrettent emberei sorra elpártoltak mellőle. Terve az volt, hogy átmegy Erdélybe s ott folytatja a felkelést, sem vagyónával, sem saját életével nem törődve. Ekkor anyja kegyelmet eszközölt ki számára az udvarnál s fegyverletételre birta rá fiát, aki 1671. április 27-én nagy váltságdíj lefizetése után meg is kapta a kegyelmet Lipót császártól. Ferencnek Zrínyi Ilonával kötött házasságából 1676-ban született harmadik gyermeke: II. Rákóczi Ferenc. A családi örömet nem sokáig élte túl, 1676. július 8-án, életének harmincegyedik évében, ismeretlen betegségben elhunyt.

Báthory Zsófia aláírása.

ZRÍNYI ILONA.

Gróf Zrínyi Ilona, történetünk egyik legnagyobb nőalakja, gróf Zrínyi Péter és gróf Frangepán Anna Katalin leánya, 1643-ban Ozaljvárbán született. Családja régóta nagy szerepet töltött be az ország közéletében. Ennek a kiváló horvát nemzetségnek, amely a magyar ügynek a legodaadóbb képviselője volt, a nélkül, hogy horvát voltát feladta volna, úgyszólván minden tagja tehetséges, még nőtagjai is. A Zrínyiek azokra a skótokra és walesiekre emlékeztetnek, akik a legkitünőbb angolok s a mellett megmaradnak skótnak

vagy walesinek. Ilona egyik öse a szigetvári hős, atyja horvát bán, nagybátyja, a költő és hadvezér, korának a legnagyobb magyarja. Családja az akkori történelmünkben szereplő főrangú családokkal rokonságban állt. Még három testvére volt Zrínyi Ilonának: Judit Petronella, aki nála idősebb volt, János Antal és Aurora Veronika. Becsvágyó anyja igen gondos nevelésben részesítette. Anyja nagy befolyást gyakorolt atyjára és valószínűleg, része volt abban is, hogy az résztvett Wesselényi nádor összeesküvésében, ami életébe került. Olyan levegőben nőtt fel, amelyben az ország sorsa a mindennapi beszélgetéseknek állandó tárgya volt. Zrínyi Péterné maga levelezett Wesselényiek fegyveres előkészületei folyamán Beziérres velencei francia követtel, ő tárgyalt több ízben Gremonville-el, Franciaország bécsi követével. És anyja műve lehetett az is, hogy I. Rákóczi Ferenchez, II. Rákóczi György fejedelem fiához, Erdély választott fejedelméhez ment férjhez.

Rákóczi Ferencsel való eljegyzése kapcsolatban van a Wesselényi-féle mozgalommal. Az eljegyzés pontos idejét nem tudni, valószínűleg 1665 nyarán lehetett, a trencsényi fürdőben ment végbe, s a vendégek között szüleik kívül Wesselényi Ferenc nádor, Rákóczi édesanyja, Báthory Zsófia is megjelentek. A gyalázatos vasvári béke után rendkívül rossz közhangulat uralkodott az országban. Az ország sorsát intéző főrangúak lelkére ránehezedett az a balsejtelenség, hogy az osztrák ház nemcsak nem tudja, de nem is akarja felszabadítani a török uralom alól az országot. Az elégedetlenség folyton nőtt. A következő 1666. esztendő tavaszán tartotta meg Rákóczi Ferenc esküvőjét Zrínyi Ilonával s a mennyegzőn az előkelő vendégek arról tanácskoztak, miként lehetne az országot Lipót császár minisztereinek túrhetetlen uralmától megszabadítani. Lipót kormánya olyan elveket képviselt, amelyeket nem lehetett összeegyeztetni a magyar rendi demokráciával. Hozzá a tiszta, nyers abszolutizmus volt, melyet XIV. Lajos valósított meg Franciaországban és amelyet a francia politikai géniusz emelt a tökéletesség legmagasabb fokára. Bár az abszolutizmus Spanyolországban, Franciaországban, később Poroszországban megteremtette a nemzeti egységet; nálunk azonban idegen volt és teljes diadala a nemzeti lét megsemmisítését jelentette volna.

A mennyegzőn résztvett főurak Ibrahim egri basa közvetítését is fel akarták használni, s összeköttetésbe léptek Apafyval és a német hatalmi törekvések legnagyobb ellenfelével, XIV. Lajos francia királlyal. Minden magyar mozgalom, mely a német önkényuralom és a dinasztia beolvasztó törekvései ellen irányult, vagy a törökbe, vagy a franciákba vetette reményét, vagy legtöbbször mindkettőbe egyszerre. Az esküvő egyébként fejedelmi pompával ment végbe Makovicza várában, az ősi Rákóczi birtokon és az esketést maga Szelepcsényi esztergomi érsekprímás végezte. Zrínyi Ilona élete egy darabig a Rákócziak pataki várában folyt le, ahol a házaspár fejedelmi módon élt, nagy udvartartással, amely felülmúlta az akkori német fejedelmek és uralkodók legtöbbjét. Ilona férfieszeméne kétségkívül családjának legnagyobb

tagja, Zrínyi Miklós volt, a költő, a hadvezér, nemcsak Magyarországnak akkor legnagyobb embere, hanem egész korának egyik legeszményibb gondolkodású férfia.

1670-ben érte Zrínyi Ilonát a szörnyű családi szerencsétlenség. Atyját, Zrínyi Péter horvát bánt és nagybátyját, Frangepán Ferencet a bécsi kormány a Wesselényi-összeesküvésben való részességük miatt perbe fogatta s

Zrínyi Ilona.

a bíróság mindkettőjüket halálra ítélte. Anyját és testvéreit, Aurora Veronikát és Jánost Grácba hurcolták, vagyonukat elkobozták s a csekély évdíj, amit a bécsi kormány meghagyott nekik, alig volt elegendő eltartásukra. Anyja bánatában nemsokára megtévelyedett és 1673-ban meghalt, nővéréből apácát, János testvéréből osztrák katonát neveltek. A Wesselényi-összeesküvés miatt a Rákóczi-házat is nagy csapások érték. Ferencnek, aki az összeesküvésben szintén résztvett, 400,000 tallér váltságdíjat kellett fizetnie s annak előteremtése még az óriási Rákóczi-vagyont is megviselte. Magának

Ilonának és Báthory Zsófiának a váltságdíj egy részét kölcsönképpen kellett előteremteniük. Zrínyi Ilona vallásos lelkületű és páratlanul erős jellemű nő volt. Vallásos nevelése és mély katolikus kultúrája révén megőrizte lelki

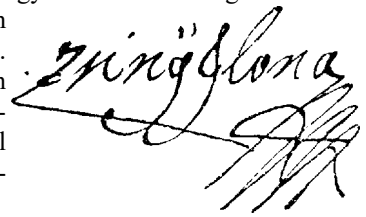

I. Rákóczy Ferenc aláírása.

vállaira nehezedett a Rákóczi-uradalmak vezetésének gondja is. Anyagi helyzete nem volt a legfényesebb. Férje halálakor ügyvédjétől, Kazinczy Pétertől kellett nagyobb összegű kölcsönt felvennie. A várak, a birtokok igazgatása, gyermekeinek nevelése minden idejét igénybe vették. Egykorú feljegyzésekből tudjuk, hogy a nagy intelligenciájú nő az uradalmakat igen jól vezette, a várkapitányokkal, a tisztartókkal maga tárgyalt és mindent maga intézett. Anyósával, a vakbuzgó Báthory Zsófiával csak férjének elhunytja után jutott közelebbi érintkezésbe. Árváival együtt ő is Munkácsra költözött, de Báthory Zsófiával nem tudtak megférni. A buzgó nagyasszony Kiss Imre jezsuita atyának és apáca testvérének, Báthory Hedvignek hatása alatt, ahol csak lehetett, nyomta a protestánsokat. Ilonánál a hitbuzgóság nem ment annyira, hogy nemzetének másvallású tagjaiban ellenséget látott volna s ugyanúgy, mint nagybátyja, a költő Zrínyi, a vallási kérdésekben türelmes volt. Ebben mindketten megelőzték korukat. A protestánsüldözés miatt ellentétet támadtak közte és Báthory Zsófia és Kiss Imre atya között. A protestáns hajdúk a nagyasszony zaklatásai miatt többször végigpusztították a Rákóczi-birtokokat s nagy károkat okoztak. Ilona már e miatt is ellenezte a protestánsüldözést.

Zrínyi Hóna, nem tudván megférni zsémbes és türelmetlen anyósával, elköltözött Munkácsról s ezután a telet leginkább Patakon, a nyarat pedig Regéc várában töltötte gyermekeivel. A kis «Ferkó» és Juliána gyámjaiul atyjok a császárt, I. Lipótot nevezte meg. A magyar jog szerint azonban az apjukat vesztett gyermekeknek az anyjuk a gyámjuk. Hosszas tárgyalások után Ilona képviselői abban egyeztek meg az udvarral, hogy a császár továbbra is főgyám marad, de ő lesz gyermekeinek valódi gyámja. Egy alkalommal, amikor a kis Ferenc éppen beteg volt, a derék Gubasóczy nyitrai püspök-kancellár Ilona egyik főemberével, Hidy Györggyel a következőket izente: «Önagsága gondosan vigyázzon gyermekére, mert most nincs kinek hinni

egyensúlyát, nem roskadt össze a rettentő sorscsapások alatt. Egykorú feljegyzések szerint rendkívül gyengéd, gondos anya volt és vigasztalást lelt gyermekeiben, a kis Juliánában és Ferencben. 1676 nyarán meghalt férje, egész fiatalon, harmincegyéves korában s ettől fogva az ő

Zrínyi Ilona aláírása.

országunkban.» A Rákóczi-ház barátai attól tartottak, hogy a kis Rákóczi Ferencet a bécsi kormány esetleg megmérgezteti, hogy vagyona, illetve annak háromnegyedrésze a törvény szerint a kincstárra szálljon. A tragikus sorsú fejedelemnek az élete már bölcsőjében veszélyben forgott.

A családi gondok közepette Zrínyi Ilona életében új, nagy esemény közelgett: férjhezmenetele az akkoriban feltűnő Thököly Imréhez. Thököly Imre

Thököly Imre.

szerepéről csak néhány szót szólunk. Atyját, gróf Thököly Istvánt, a dúsgazdag felvidéki főurat a Wesselényi-összeesküvésben való részessége miatt Árva várában körülzárták, ahol elhunyt az ostrom folyamán. Thököly Imrét édesanyja, Gyulaffy Mária mint tizenhároméves gyermeket Erdélybe vitte, hol birtoka volt s itt nevelkedett, az erdélyi főurak környezetében. Mint huszonkétesztendős ifjú, Thököly Imre lett ama «bujdosók» vezére, akik annakidején belekeveredtek a Wesselényi-összeesküvésbe, s akiknek e miatt

el kellett hagyniok családi tűzhelyüket, de mivel sem a török, sem Erdély nem fogadta be őket, az Erdély és a Magyarország közé eső megyékben, az úgynevezett Partiumban bolyongtak. Elszánt, halálmegvető, végsőkig elkeseredett magyarok voltak ezek, akik csak alkalmas vezérre vártak, hogy a császár ellen forduljanak. Az ő vezérük lett utóbb Thököly Imre. Eszes, bátor, vitéz, kitűnő megjelenésű és szép ember volt Thököly, aki ékesen tudott beszélni és remekül tudott bánni az emberekkel. Tehetséges ember volt, de még fiatal, tapasztalatlan, s eleinte nem is tudta a bujdosók csapatait, amelyek kétségkívül kitűnő katonanyag voltak, nagyobb, fegyelmezettebb és szilárd összetételű hadsereggé szervezni. Előkelő származása, az emberekkel való bánnitudása már magában tökéletesen elegendő volt arra, hogy benne lássák a jövő emberét. Az a néhány esztendő, amely a Wesselényi-összeesküvéstől Buda ostromáig és bevételéig eltelt, történetünknek talán legsötétebb, legzordabb korszaka. Soha a magyar a magyart úgy nem gyilkolta, mint a kuruc-labanc világban. Összeütköztek ebben a zűrzavaros korszakban a vallási és a politikai nézetek, a protestáns-katolikus ellentétek, a keleti magyar és a nyugati magyar koncepció, s a kurucok és labancok kíméletlenül pusztították egymást.

Thököly már ismert nagy név volt, amikor Zrínyi Ilona megismerkedett vele.

Nem tudni, hogyan került össze Thökölyvel és hol találkoztak először, de igen erős s őszinte volt a vonzalom, melyet a vitéz és daliás fiatalamber iránt érzett. Ilona ebben az időben harmincnégy éves s kora legszebb ésszonyának tartották. Gyöngyöss[^] István költői leírása szerint Ilona a női szépségnek szinte eszménye, arca, formára, megjelenésre egyformán fejedelmi jelenség.

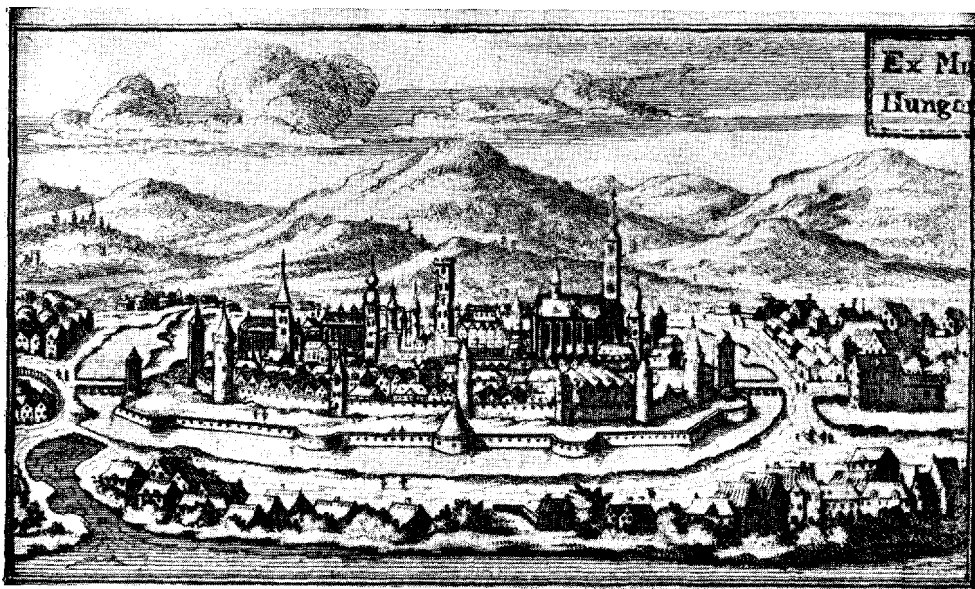
*Úgy tetszik amerre lábai indulnak;
Azok helyén mindjárt virágok újulnak;
Amikor ajaki beszédre mozdulnak,
Szép szavai között nádmézek is hullnak.*

*Szóláshoz készülő ajka nyilasa:
Úgy tetszik, hogy piros hajnal hasadása;
Vidám személyének helyből mozdulása:
Mint a derült napnak az égen járása,*

zengei az öreg poéta a Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságáról szóló énekekben.

Azonban tömérdek akadályt kellett leküzdeniök, míg egymáséi lehettek. A legnagyobb akadály volt az anyós, Báthory Zsófia, aki hallani sem akart a rebellis és lutheránus Thökölyről. De még nála is nagyobb és komolyabb akadály volt: az udvar, maga a császár, ki főgyámja volt a kiskorú Rákóczi-gyermekeknek, és ha a gyermekek gondnokságát kiveszi anyjuk kezéből, más rendelkezik a hatalmas Rákóczi-vagy ónnal. Közben (1680. július) Báthory Zsófia meghalt s ezzel a házasság egyik legfőbb gátja leomlott.

Thököly már XIV. Lajos francia király segítségét is igénybe vette, hogy Bécsben megnyerje a házassághoz való hozzájárulást, de az nehezen ment. Ilonával való egybekelése ugyanis azt jelentette volna, hogy a Rákóczi-vágyon, az összes várak, a Rákócziak hívei, mind a felkelés ügyét szolgálják. Ezért azt a feltételt szabták meg, hogy rögtön tegye le a fegyvert. De Thököly a feltételeket nem fogadta el, sőt újból fegyverhez nyúlt. Szerencsére az udvarnál a franciák újabb támadása miatt már erősen kívánták a békét. De a békére való hajlandóság Thökölyben is negvult, főleg azért, mert a ravasz Teleki Mihállyal való viszonya Erdélyben mindjobban elmérgesedett. Egyelőre tehát fegyverszünetet kötött s az 1681-ik év végén a szentmiklósi kastélyba

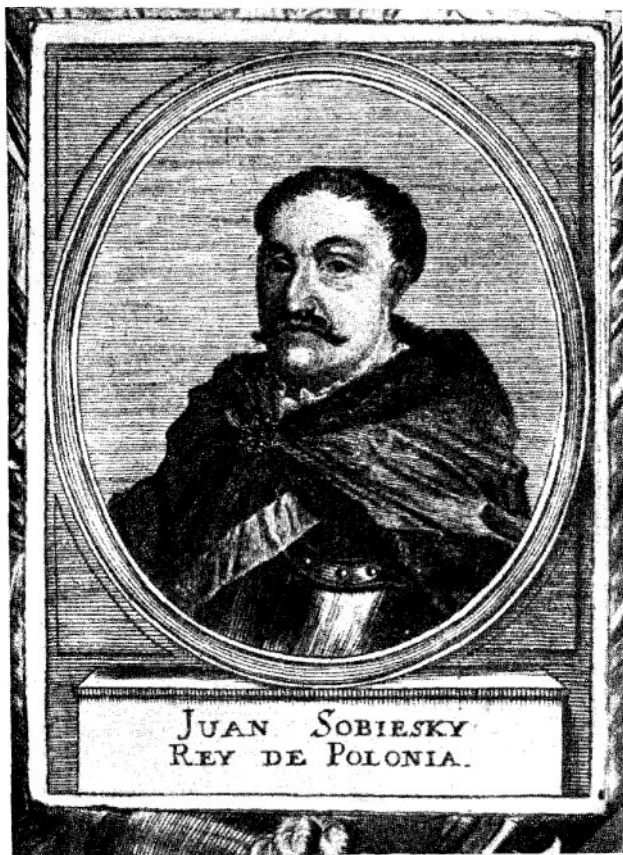

Kassa város a XVII. században.

költözött. Zrínyi Ilona fáradozása Bécsben mégis sikerrel járt: pártfogóinak, Szelepcsényi primásnak és Gubasóczy püspöknek buzgó közbenjárására az engedélyt végül megadták, csak Thököly békefeltételeit nyilvánították elfogadhatatlanoknak. A kuruc vezér ezzel nem törődött; mivel tudta, hogy nagy tervei vannak vele a portának, nem alkudozott tovább, hanem Budára ment és megkötötte a szövetséget a törökkel. Innét visszajöve tartotta meg esküvőjét Zrínyi Ilonával Munkácson, 1682. június 15-én. Utána rögtön hadbaszállt, elfoglalta Kassát, megszállta Füleket, amelynek urát, Koháry Istvánt, a költőt, letartóztatta és Munkács várába záratta.

Ez időtől fogva leáldozóban van Thököly szerencsecsillaga. Sorsát, jövőjét a török birodalom sorsához kötötte. Ebben felesége is támogatta; Ilona ugyanúgy gyűlölte a németet, mint férje, amire megvult az oka, hiszen nem

felejthette el atyjának és nagybátyjának szomorú végét. Thököly tragédiáját az idézte elő, hogy mindent egy kártyára tett, a török győzelemre és a félhold szerencséjéhez kötötte nemzetének sorsát, akkor, amikor az ozmán nagyhatalom belsőleg már romlott volt, de még mindig határtalan göggel és egy sziklaszilárdan álló nagyhatalomnak igényeivel lépett fel Európában. A vallási háborúk, amelyek egy századon keresztül dúlták Európát, lassan-

Sobieski János lengyel király.

Musztafát a katasztrofális vereség érte, amely az ő sorsára is döntő volt.

A császári hadak Bécs felmentése után gyors iramban elfoglalták Párkányt, bevették Esztergomot s utána nagy lendülettel megindult a keresztény Nyugat-európa nagy felszabadító hadjárata, melynek folyamán visszavették Budát és elfoglalták egész Magyarországot. Thökölyt most már érthető módon kezdték cserbenhagyni hívei s átpártoltak Lipót hűségére. A kuruc vezér, miután a törökbe vetett reményei füstbementek, a lovagias lengyel király, Sobieski

ként véget értek s elkezdett az idő, amikor Európa népei, katolikusok és protestánsok egyformán összefogtak, hogy kisöpörjék Középeurópából a törököt. 1683 tavaszán indult meg Kara Musztafa nagyvezér Bécs ellen, hogy meghódítva a császárvárost, azon keresztül a török nagyhatalom benyomuljon Európa szívébe. A nagy hódító terv, melyet a megropant török nagyhatalom minden erejét megfeszítve készített elő, megbukott: Starhemberg Rüdiger és a bécsi polgárság visszavertek minden támadást és szeptember első napjaiban Lotharingiai Károly felmentő csapatai Sobieski lengyel király segítségével megsemmisítő vereséget mértek Kara Musztafa hadseregére.

Thököly Pozsony körül táborozott tekintélyes hadával, midőn Kara

János közbenjárását kérte Lipót császárnál, majd János György szász választót, de egyik sem ért el a császárnál semmit. A császári csapatok új diadalokat arattak: 1684-ben bevették Vácot, utána Pestet, 1685-ben elesett Érsekújvár, miközben Thökölyt az ország keleti részén egymásután érték a súlyos csapások. 1685. októberében Nagyváradra ment, hogy segítséget kérjen Ibrahim basától, aki azonban oktan módon vasra verette és Belgrádba küldte. A török ostobasága rettentő elkeseredést szült a kurucok között, akik közül

Thökölynek egyik legkitűnőbb embere, a vitéz Petneházy Dávid is átpártolt a császárhoz a letartóztatás miatti elkeseredésében. A felvidéki várak egymásután estek el; Kassa megadta magát a császári csapatoknak, csak Munkács vára, Zrínyi Ilona otthona állott még rendületlenül.

Zrínyi Ilona elhatározta, hogy Munkács várát, a Rákócziak ősi birtokát, saját maga és gyermekeinek otthonát, hű embereivel, ha kell, haláláig védi. Thököly is kiszabadult közben a belgrádi fogságból s egymásután küldte a biztató leveleket feleségének. De emberei mind nagyobb számban pártoltak el tőle. A magyarság helyzete tragikus volt: «a két pogány közt egy hazáért» vérző kurucok nem tudták, hova álljanak; érezték, hogy a török nagyhatalom, amibe kapaszkodtak, megroppant, s egyetlen észszerű lehetőség van: megadni

magukat a császárnak, elérni békés eszközökkel, alkuval azt, amit karddal nem sikerült kiverekedniök. A jól megerősített s jó néhány ezrenyi védősereggel ellátott Munkács vára még állt, de Caprara tábornok az 1685. esztendő végén felszólította Zrínyi Ilonát, hogy adja meg magát. Zrínyi Ilona, kiben két elszánt nemzetnek, a délszlávnak és a magyarnak bátorsága, temperamentuma egyesült, azt válaszolta Caprarának küldött üzenetében, hogy a várat, gyermekeinek otthonát s örökségét haláláig védi, mire hadnagyai,

Zrínyi Ilona. Munkács-vár asszonya.
Francia vásári metszet a XVII. sz. végéről.

élükön Radics Endrével megesküdték, hogy a végsőkig kitartanak úrnőjük mellett. Caprara csak a tavasszal, a felszólítás után három hónap múlva, kezdte meg az ostromot, az akkori haditechnikának összes eszközeivel. Sokszáz golyót röpítettek a várra, de a bátor védők kitartottak. Zrínyi Ilona, embereit lelkesítve, szüntelen talpon volt. Hogy pénzre tegyen szert s embereit fizethesse, Lengyelországban elzálogosította még azokat az ékszereket is, amelyeket XIV. Lajos francia királytól kapott ajándékba. Az őrség nyáron megvédte az aratást, s miután a várat bőségesen ellátták élelemmel, állhatatosan készültek a további ostromra. Thököly minden követ megmozgatott, hogy feleségének segítséget szerezzen, de az események mind ellene fordultak: Buda 1686. szeptemberében elesett, Eger várát bevették, majd következett a győzelmes második mohácsi csata és az eszéki diadal. Már a Dardanelláig lenyúló nagy Habsburg-birodalom lebegett a bécsi intéző körök fantáziája előtt, s Lipót, akit korábban a pápa és Buonvisi bíbornok alig tudott rávenni a felszabadító hadjárat megkezdésére, most már egy új nagy birodalomról álmodott.

Thököly most azon volt, hogy felesége, miután az egész ország elesett, legalább tisztességes békét köthessen. Munkács őrsége kimerült, s midőn már csaknem az egész ország a császári hadak birtokába jutott és senki sem látta célját a további küzdelemnek, Radics és Absolon Dániel elárulták Zrínyi Ilonát, titokban tárgyalásokat kezdtek Caprarával, hogy úrnőjüket rákényszerítsék a vár átadására. Hosszú alkudozások után 1687. június 17-én kétesztendei hősiesség védelem után Zrínyi Ilona átadta Munkácsot Caraffa tábornoknak, aki előzőleg felvidéki kegyetlenségével tette nevét hírhedtté. A vár védelmének valóban már nem volt értelme; erről Zrínyi Ilona is meggyőződött a Caraffával való hosszas tárgyalások folyamán. A megadás feltételei elég tisztességesek voltak. A védők valamennyien amnesztiát kaptak és szabadon elvonulhattak, a Rákóczi-árvák összes javait visszaadták, kivéve Munkácsot és Szentmiklóst, amelyeket császári őrség szállt meg. Zrínyi Ilona, miután az olasz condottierinek átadta a Felvidék legerősebb várát, Bécsbe utazott.

A nagy nemzetközi vállalkozás, az évekig tartó véres harcokban, Buda visszafoglalása után egész Magyarországot felszabadította és a Habsburg-ház visszanyerte nagyhatalmi állását, melyet a vesztfáliai békekötés megnyirbált. A legyengült ország, mely a másfél évszázados élet-halál harcban rengeteg vért vesztett, a nyugatról fenyegető beolvasztó törekvéseknek nem tudott fegyverrel ellenállni. A dinasztia körül kialakult már ekkor egy sajátos uralmi rendszer, melyhez hasonlókat nem találunk a történetben. Wallenstein Ota az uralkodóháznak nagy állandó hadserege van, a trón köré pedig egy vegyes nemzetiségű kaszt csoportosult, amelynek a dinasztia volt a hazája. A Lobkowitzok, Kinszkyek, Kollonicsok, Caraffák az uralkodói abszolútizmusnak kíméletlen, elszánt eszközei s a császár akaratának végrehajtói. Az a magyarság, amely a saját nemzeti énjéről soha, a legkétségbeejtőbb helyzetben

sem mondott le, érezte, hogy új nagy megpróbáltatások következnek rá és ennek a tudata mérsékelte a Buda bevétele és az ország visszafoglalása feletti örömet. Látták ezt az erdélyiek is, akik már 1685 óta alkudoztak. Két

II. Rákóczi Ferenc 8 éves korában.

legkiválóbb politikuskuk: Teleki Mihály, Bethlen Miklós, miután a török nagyhatalom megrendült, az egyetlen menedéket a császárral való megegyezésben látták. A tényeknek szinte természetes és logikus következménye volt, hogy megszűnjön Erdély önállósága, hiszen azt a török hódítás teremtette meg. Lotharingiai Károly győztes csapatai már 1687-ben benyomultak Erdélybe

és kíméletlenül megsarcolták. 1688-ban a gőgös condottieri, a rettegett Caraffa vonult be Erdélybe, amelynek napjai most már meg voltak számolva. Volt még egy végső sikere Thökölynek. Midőn a török 1690-ben visszacsapott s a császári hadakat, melyek már a Balkánhegység felé kalandoztak, visszanyomta, Thököly betört Erdélybe a töröcsvári szoroson keresztül és Zernyestnél a császáriakat megverte. Heister tábornok és Doria ezredes fogságba estek. Teleki Mihály kopasz fejét halálos vágás érte a zernyesti csatában, s a Béccsel való megegyezésnek összekovácsolója gróf Bethlen Miklós lett, akinek sikerült 1690-ben kieroszakolnia a leopoldi diplomát, amely formális függetlenséget biztosított a megalázott és erejét veszített Erdélynek.

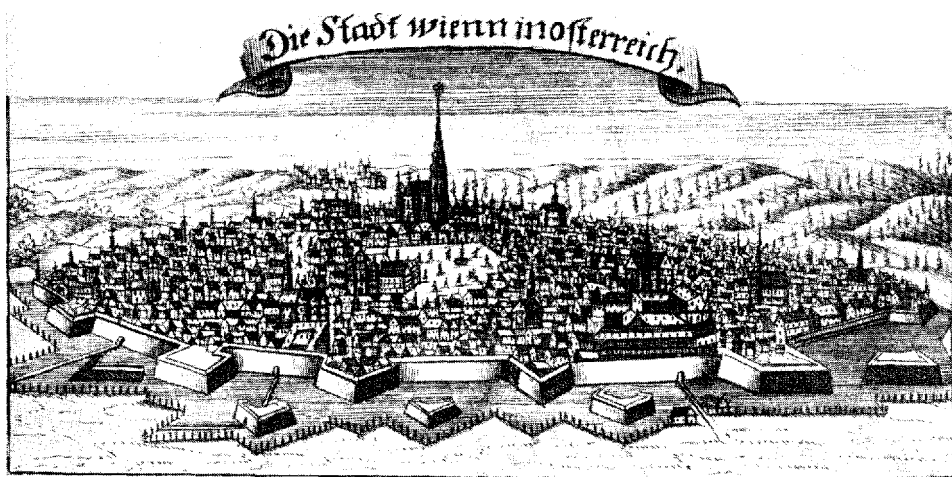
Zrínyi Ilona azzal a törhetetlen hittel és lélekkel viselte a megpróbáltatásokat, mint eddig is minden sorscsapást. Viszontagságos életútjának most új fejezete kezdődött. De nem félt és nem rettent meg semmitől. Iki asszony léte halálra elszánva várostromot vezetett két esztendőn keresztül, nem is félhetett. Teljesen azonosította magát férjének minden politikai törekvésével, de ügyük bukása után nem omlott össze lelkileg. Rangjához illő módon nagy pompával kísérték Bécsbe, ahol nemsokára bevonult az Orsolya-apácák kolostorába. A valóság az volt, hogy bezárták abba a börtönbe, melyet a középkori hit épített azok számára, akik elszakadtak a földi élettől. Gyermekei gyámjával a zsoldosvezérből bíbornokká emelkedett Kollonics Lipót érseket nevezték ki, aki a kis Ferencet a neuhausi jezsuiták nevelőintézetébe adta, nővérét, Juliannát pedig az Orsolya-apácák klastromába, ahová nemsokára édesanyja is bevonult.

Rákóczi előadja önéletrajzában, hogy nővérét, Juliannát, akit forrón szeretett, a kolostor kapujában Kollonics bíbornok durván elszakította tőle, valósággal betuszkolta az ajtón. Nagynehezen csak annyit engedett meg a bíbornok, hogy Zrínyi Ilona elbúcsúzhasson a tizenkétéves Ferencről, akit azután továbbvitt Csehországba. Az anya és gyermeke sohasem látták többé egymást; negyvenhét év múlva akkor találkoztak, amikor a fiút letették anyja mellé a sírba a galatai templomban.

Az Orsolya-klastrom bús csöndjében évek múlva érte az első öröm Zrínyi Ilonát. Leányát, az akkor már tizenkilencéves Juliannát nőül vette egy kiváló katona, gróf Aspremont császári tábornok. A házasságba Thököly is beleegyezett. «Ha Isten Aspremont uramnak rendelte Juliánkát, arról én is mit tehetek», írta Ilonának. A belga származású Aspremont gróf igen jeles katona s ebben az időben már altábornagy volt. 1688-ban ő lett Caraffa utóda a felsőmagyarországi parancsnokságban, itt látta a hatalmas kiterjedésű Rákóczi birtokokat s elhatározta, hogy Juliannát feleségül veszi, akinek tetszését Bécsbe visszatérte után sikerült megnyernie. Aspremontnak és Juliannának szerencséjük volt. A gyermekek gyámja, Kollonics ugyanis pápaválasztó gyűlésen volt Rómában. Különben a semmitől vissza nem riadó macchiavellista bíbornok a házasságot feltétlenül megakadályozta

volna. De az esküvő után így is kellemetlenkedett. Aspremontot beárulta a császárnál s azzal az ürüggyel, hogy annakidején mint Belgrád védője, nem tette meg katonai kötelességét, letartóztatták s eljárást indítottak ellene, feleségét pedig a bábörök ismét kolostorba záratta. Zrínyi Ilona és a gróf előkelő rokonsága nagynehezen tudták úgy magát Aspremontot, mint Juliánát kiszabadítani. Aspremont nemsokára nyugalomba vonult, nagy barátja lett a Rákóczi-háznak és igen boldog családi életet élt Juliánával.

Az említett zernyesti csata után Thökölyt Szebenben Erdély fejedelmévé választották s ez volt a tehetséges, tetterős és bátor kuruc vezérnek utolsó tündöklése. Ugyanekkor a rosszul ellátott és megfogyatkozott balkáni császári hadak fővezérletét Badeni Lajos örgróf vállalta, aki azonban nem

Bécs a XVII. században.

vonult a török ellen, hanem benyomult Erdélybe, hogy azt Thökölytől elvegye. Miután a Szávánál erősebb őrséget hagyott hátra, Szendrónél átkelt a Dunán, átment Karánsebesre s onnét felhívta az erdélyi rendeket, hogy hagyják ott Thökölyt. A kurucvezér nem látta tanácsosnak, hogy a császári vezér nagy hadseregével megmérkőzzék s először a Székelyföldre ment, onnét pedig a bozzai szoroson keresztül a Havasalföldre távozott. Közben a császáriakat a tehetséges Köprili Musztafa nagyvezér, aki összeszedte a hanyatló birodalom összes megmaradt erőit, minden vonalon megvette. Elesett Orsova, Lippa, Temesvár, sőt október elsején a törökök Belgrádot is megszállták. Thököly még egy betörési kísérletet tett a törökök Belgrádot is megszállták. Thököly még egy betörési kísérletet tett a törökök Belgrádot is megszállták, de a császári hadak visszaűzték.

Thököly legnagyobb haszna a zernyesti csatából az volt, hogy Heister tábornokot és Doria ezredest elfogta, akiket most felhasználhatott feleségé-

nek kiszabadítására. Az előkelő osztrák foglyokat csak feleségéért volt hajlandó cserébe kiadni, ámde a csere nem ment egykönnyen. A bécsi udvar nem akart beleegyezni Ilona kiadatásába, kész volt inkább nagy pénzen kiváltani a két elfogott katonát. Thököly egy vallásos hangulatú levélben vigasztalta s biztatta feleségét, hogy kövessen el mindent kiszabadulására.. «Magadat ne emészd, bízzál Istenben, légy jó reményben, visel Isten s én is gondot reád», írja levelében. Arra biztatta Ilonát, hogy maga írjon a nagyvezérnek, hivatkozzék érdemeire, melyeket Munkács védelmében szerzett,, hátha így gyorsabban megy a szabadulás.

Végre 1691 végén aláírták Bécsben a kicserélési szerződést. Heistert kiadták Zrínyi Ilonáért cserébe, Doriáért Thököly 2000 aranyat és csapatai számára ruhanemüket kapott. Thököly Szerbiában tudta meg, 1692. január 15-én, hogy felesége elindult. Ilona megpróbálta fiát is levinni magával Törökországba, az egetvívó asszonyi akarat azonban hajótörést szenvedett Kollonics és a császár ellenállásán. Bécsből a melléadott díszkísérettel Tokajba ment, hogy megnézzze birtokait, ott megvárta, míg kitavaszkodott és azután az erdélyi részeken keresztül Karánsebesre utazott. Május 13-án érkezett meg Új palánkára, ahol már férje várt reá nagy kísérettel.

Zrínyi Ilona, az érzékeny találkozáskor alig ismert rá férjére, kit esztendő óta nem látott. Az egykor rugékony, daliás ifjú megvénült, megszakállasodott. Thököly Imrét ekkor már köszvény gyötörte és emberroncs volt alig negyven esztendő korában. Ezek a nehéz idők valósággal emésztették az embereket. A kornak csaknem minden nevezetesebb szereplője rövidéletű. A rengeteg fáradtság, a táborozás viszontagságai, az időjárás, a gondok, a küzdelmek és a nem éppen mértékletes élet korán felőrölték Thökölyt. Zrínyi Ilona most örökre elhagyta hazáját. Mindjárt átkeltek a Dunán és Pozserovicára mentek, a harmadfélezernyi kurucssapat állandó tartózkodási helyére.

Itt két esztendőnél tovább lakott együtt férjével. Az. időt kellemesen töltötték, az unalmat elűzték szerény multságokkal, vadászattal s közbejött egy-egy kurucmennyező is. De nemsokára nehéz napok következtek. Köprili Musztafa, Thököly barátja s pártfogója, aki bőségesen ellátta pénzzel és a szükségességekkel, a szalánkeméni ütközetben elesett és a magyar táborban felütötte fejét a szükség s főleg a pénzhiány. Thököly a török udvartól ritkábban kapta meg illetményét és kezdett szűkmarkú lenni XIV. Lajos francia király is, aki ebben az időben a francia államjavnak nagy részét elfecsérelte. XIV. Lajosnak Ilona maga írt, s mindent megmozgatott Bécsben is. A császári kamara ugyanis annakidején ingóságai fejében nagyobb összeget ítél meg neki, amit nem kapott meg. Megbízható embereit küldte ekkor Bécsbe, igénybevette Esterházy Pál nádornak a közbenjárását, aki Thököly nővérenek férje volt és Széchenyi érsek segítségét, de kevés eredménnyel; nem ért el semmit Strattmann főkancellárnál és Kollonicsnál se, mert javait kiadták ugyan, de ottfógták gyermekei számára.

Szegénységük főleg Thököly büszkeségét sértette, Ilona azonban a nála megszokott nyugodt lélekkel tűrte; olyan takarékos volt, hogy még jótékony-sági célokra is tudott kisebb-nagyobb összegeket fordítani. 1697 után még szomorúbb napok következtek. Thököly egész addig bízott a törökök végső győzelmében, hiszen Lipót császár csaknem az összes balkáni foglalatásokat elveszítette. Azt hitte, hogy még egyszer bevonulhat török segítséggel Magyarországra csapataival. Savojai Jenőnek Zentánál aratott döntő győzelme azonban (1697. szept.) Thökölynek ezt a reményét teljesen szétfoszlatta. Ő maga is résztvett a zentai csatában és a Tiszán átúszva menekült a katasztrófális vereség színhelyéről. Abban is reménykedett végül, hogy majd a békekötésnél gondoskodnak róla. A karlovici békekötés (1699. január) való-

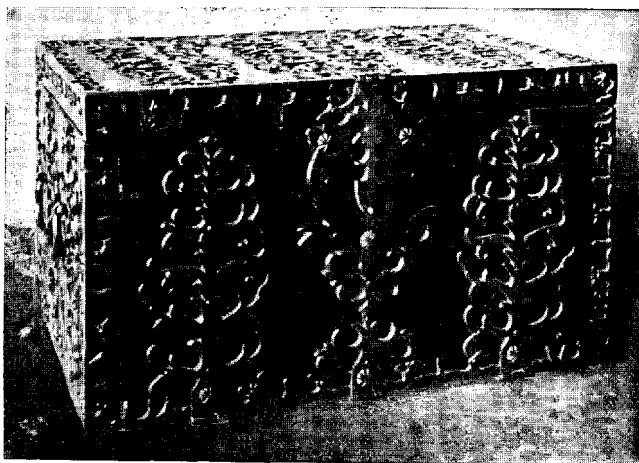
Galata.

ban intézkedik is a bujdosókról, de úgy, hogy kimondja, hogy ezentúl török alattvalók lesznek és kötelezi a portát, hogy beljebb a birodalom belsejében jelöljön ki lakóhelyet számukra.

Thökölyék 1699-ben Konstantinápolyba költöztek, de itt sem maradhattak sokáig. A németek intrikáltak ellenük és a nagyvezér is neheztelt rájuk. Rövidesen a kisázsiai Bithynia tartomány Nikodémia városában kellett letelepedniük, ahová 1702-ben költöztek hűen kitartó embereikkel. Szomorúságban, lesújtva érkeztek ide, de a szép vidék, a kellemes hely mindenért kárpótolta őket. Zrínyi Ilona kiengesztelődött mostoha sorsával; a nagyvezér jóvoltából még pénzbajaik is megszűntek. Zrínyi Ilona azonban ebben az időben már betegeskedett, állapota már Konstantinápolyban aggasztóra fordult. A rengeteg sok viszontagság, szenvedés, az erős, egészséges asszonynek életerejét lassanként felemészítették. Tüdővésznek és a sorvadásnak jelei mutatkoztak nála. Nikodémia szép és egészséges vidékén

azonban jobban lett s eleinte úgy látszott, hogy felépül tüdőbetegségéből. Állapota azonban 1703 telén egyre súlyosbodott, január 20-án már ágynak esett és 1703. február 18-án, hatvanéves korában meghalt.

A buzgó katolikus Zrínyi Ilona mellett nem volt katolikus pap, aki az egyházi szentségeket feladta volna neki. Férjének hű titkára, a református Komáromy János végezte el a papi teendőket, aki mellette imádkozott éjjel-nappal. «Domine in manus tuas commendo spiritum meum», «Uram, a te kezeidbe ajánlom lelkemet», — ezek voltak utolsó szavai. Komáromy március 8-án hajón Galatába, Konstantinápoly külvárosába szállította Ilona holttestét, ahol 10-én este a jezsuiták templomában eltemették. A galatai jezsuita-templomban zárult be a tragikus sorsú Zrínyi Ilona életének regénye.

Zrínyi Ilona ékszerládája.

A templom falában elhelyezett márványtáblára Komáromy a következő emléksorokat vésette:

«Itt nyugszik hősi munkái után a férfias lelkű asszony, nemének és századának dicsősége, méltóságos Zrínyi Ilona, a Zrínyi- és Frangepán-nemzetségek utolsó díszje, Thököly, hajdan Rákóczi fejedelmek mindkettőjükhöz méltó felesége; rangja által kitűnő a horvátok, erdélyiek, magyarok és székelyek között, nagy tettei által még híresebb az egész világon. A sors szeszélyeit erős lélekkel tűrve nagy volt a jó, még nagyobb a balszerencsében. Hadi dicsőségét keresztényi kegyességgel tetőzve, erős lelkét visszaadta az Úrnak. Meghalt virágmezei birtokán, Bithyniának nikodémiai öble mellett, a megváltás 1703-ik, életének hatvanadik évében. Február 18-án. Nyugodjék békében. Amen.»

Nem tudunk elképzelni ennél szebb és igazabb jellemzést.

II.

RÁKÓCZI FERENC IFJÚSÁGA.

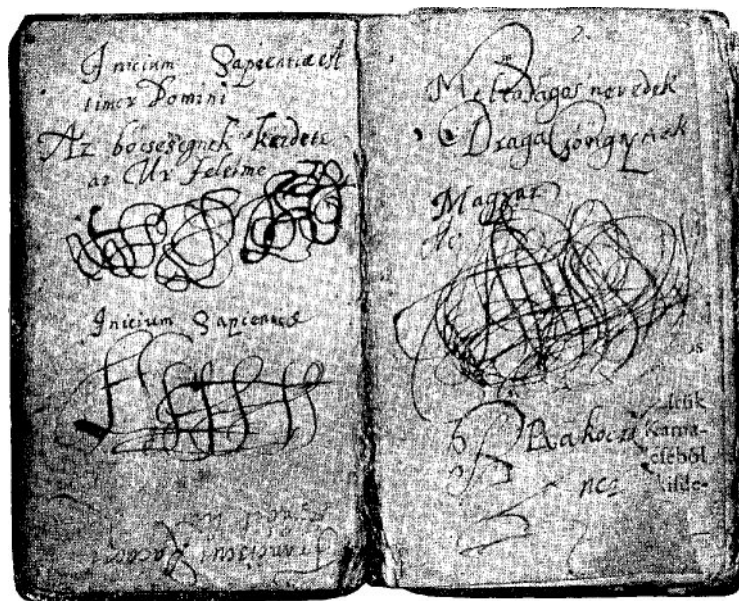
RÁKÓCZI FERENC NEVELTETÉSE. HÁZASSÁGA. A FELVIDÉKI PARASZTLÁZADÁS.
RÁKÓCZI ELFOGATÁSA ÉS FELSÉGSÉRTÉSI PERE. SZÖKÉSE ÉS MENEKÜLÉSE.
A FELKELÉS DIPLOMÁIAI ELŐKÉSZÍTÉSE LENGYELORSZÁGBAN.

Rákóczi Ferenc születésének időpontját a történetírás teljesen tisztázta. 1676. március 27-én, pénteki napon pillantotta meg a napvilágot a Rákócziak borsi kastélyában. Atyja ragyogó fejedelmi udvart tartott. «Szósoros értelemben elmondható, hogy fejedelmi bíborban, fényes udvarnép seregétől környezve született.» (Thaly.) Szülei, akik nagyszámú váraik és kastélyaik között válogathattak, leginkább Sárospatakon, a Rákóczi-birtokok régi központjában laktak és innét nyáron a sárosmegyei nagysárosi kastélyukba, vagy Makovica várába rándultak. Rákóczi Ferenc ezeken a helyeken töltötte gyermekkorának legnagyobb részét.

Atyja néhány hónap múlva (július 8.) meghalt és őt, valamint Julianna nővérét, mint már az előzményekben előadtuk, édesanyjuk, Zrínyi Ilona nevelte. Áhíthatos, vallásos szellemben nevelték a kis fejedelmi utódot. Öt-éskorában került ki dajkáinak kezei közül és nevelését 1680-tól kezdve egy derék, tanult szabolcsi nemes, Kőrösy György irányította. Egyik tanítója Badinyi János volt, egy szintén jól készült zólyommegyei nemes, a másik Bárkány János ferencrendi atya. Badinyi tanította latin nyelvre és még a táborban is buzgón foglalkozott vele, ahová mostohaapja, Thököly Imre 1683-ban magával vitte. Feljegyezték, hogy Kőrösy páratlan hűséggel és odaadással örködött kis urának élete és egészsége felett. «Mérgéztől tartva, maga lett szakácsa, mindenese.» így végezte el a kis Ferenc a gimnázium két alsó osztályát Kőrösy vezetése és felügyelete mellett.

Már elbeszéltük, hogyan jutott Kollonics rendeletére Neuhausba, a jezsuiták iskolájába. Ez az iskola, melynek levegőjét a kis Rákóczi olyan keservesen szokta meg, igen jó iskola volt. A jezsuiták iskolái voltak ebben az időben a legjobbak, a leghaladóbb szelleműek, ezek voltak az akkori «modern» iskolák. Itt tanultak legtöbbit a növendékek, akikben a jezsuiták felébresztették a tudás becsvágyát. A barokk-kornak sok kiváló embere

került ki a Jézus-társasági atyák kezei közül, még Voltaire is. Roppant fájalmára esett, hogy Kollonicsék elszakították derék nevelőjétől, Badinyitól és nehezen törődött bele az új helyzetbe. De néhány hónap alatt igen jó tanuló lett, tanárai a gyors felfogású gyermeket nagyon szerették. A jezsuita atyákkal töltötte a szünidőket is, amelyek kirándulásokkal teltek el, bejárták Csehország kolostorait, várkastélyait, s egyéb nevezetességeit. Neuhausban megismerkedett a város urával, Slavatha gróffal is, akinek családjával meleg baráti viszonyba került. A tanítás, a társalgás nyelve a latin volt, ebben a korban még a tudománynak és a nemzetközi érintkezésnek a nyelve, melyet

II. Rákóczi Ferenc abc-és könyvének előlapja, gyermekkori névbeírással és íráspróbákkal.

minden művelt ember beszélt Európában. A magyar nyelvet, melyen anyjával és testvérével levelezett, lassanként kezdte elfelejteni; nővérehez ebben az időben írott egyik megmaradt levele bizony rossz, dőcögős magyarsággal van megírva.

Úgy látszik, Kollonics, a gyám, meg volt elégedve gyámfiával. A 14 és fél éves Rákóczit jezsuita nevelője kíséretében elküldte a prágai egyetemre, hogy ott bölcsészeti tanulmányokat folytasson. A bölcsészet és metafizika, amit akkor a prágai egyetemen tanítottak, lélektelen skolasztika lehetett, mert a különben minden ismeret iránt fogékony Rákóczit nem nagyon érdekelte, inkább a természettudományok, főleg matematika, fizika és csillagászat felé vonzódott, melyeket a jezsuita atyák a neuhausi gimnáziumban meglehetősen elhanyagoltak. Ez a kor már a természettudományok fénykora; a fizika

és csillagászat Newton és Kepler óta kinőtt a filozófia gyámsága alól. Sok természettudományi könyvet olvasott és a prágai egyetem második évfolyamán fizikát és etikát hallgatott.

Rákóczi Julianna, II. Rákóczi Ferenc nővére.

Éppen bevégezte a fizikai tanfolyamot, amidőn Aspremonték Sratmann főkancellár útján kieszközölték, hogy Bécsbe mehessen és maga rendezhesse vagyoni ügyeit. Most érte el tizenhatéves életkorát.

Nővérevel, Aspremont grófnéval való találkozása fordulópontot jelent életében. Alig tudta magát Juliannával megértetni, úgy elfelejtette a magyar nyelvet; a német és a francia nyelveket csak később sajátította el. Kollonics

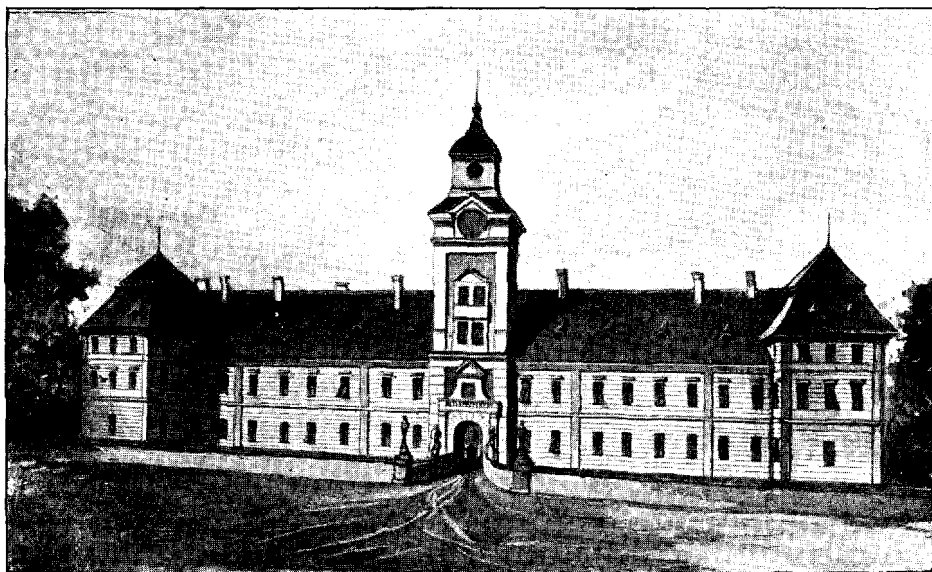
azt ajánlotta neki, hogy folytassa tovább egyetemi tanulmányait, menjen el az ingolstadt-i egyetemre és ott jogot hallgasson; a kardinális tervét azonban a találkozás alkalmával elrontotta Aspremontné, Rákóczi Julianna. Felvilágosította Ferencet arról, hogy Kollonicsnak önző tervei vannak vele; szeretné a jezsuita rend számára megszerezni a roppant Rákóczi vagyont, ő és férje nem akarnak mást, mint a magyar jog szerint nekik járó leányrészt. Már néhány becsületes gondolkozású jezsuita tanára is figyelmeztette a bíbornok nem éppen önzetlen szándékaira.

A fiatal fejedelmi sarj most egyszerre kikerült az életbe. Könnyen lehetséges, hogy a tanulni nagyon szerető, gyors felfogású, tudós- és íróhajlamú fiatal Rákóczi, aki még hozzá rendkívül vallásos lélek volt, esetleg ottragad a jezsuiták közt, ha nővére és sógora el nem tántorítják. Erősen impresszionista és hajlítható természet volt még ebben az időben, amit legjobban az mutat, hogy egész életére döntő hatással volt nővérevel való egyszeri találkozására. Kivált gyámjától, Kollonicsától és az Aspremont-palotába költözött. A bíbornok megrökönyödve hallgatta Rákóczi szándékát és a felháborodás hangján jelentette ki előtte, hogy most leveszi róla a kezét. «Jól van, legyen, amint akarsz, én tehát elhagylak tégedet, kitéve nővéred hízelkedéseinek, sógorod csalárdóságainak és ifjúi szenvedélyeidnek zsákmányul. Mindezek örökölt javaid elprédálására fognak juttatni okvetlenül. Barátságomat megsértetted, arra többé ne számíts!», mondotta felháborodva Kollonics.

Megszabadulva az iskolától s a szigorú jezsuita fegyelem bilincseitől, kijutott az életbe, roppant vagyonnal, nagy kilátásokkal, nagy jövővel. A barokk-kor, a feudalizmus elaggott fájának ez az utolsó kivirágzása, ellenmondásokkal van tele. Áhítatosság, vallásosság, hűség, becsületesség egyfelől, másfelől az álszenteskedés, kétszínűség, határtalan fényűzés, laza erkölcs. Ebben a világba esett bele a fiatal Rákóczi olyan életkorban, amelyben az ember jövője eldől. Az örökölt hajlamok és a külső környezet határozzák meg az életbe kilépő fiatalember sorsát. Ha az éledező rossz hajlamok a túlnyomóak benne, talán eltékozolja rengeteg vagyonát. A ragyogó bécsi környezetben valóban sok csábítás várt rá. Ő maga mondja el Szent Ágoston Vallomásaira emlékeztető őszinteséggel első botlásait az életben. Az első tapogatódzások közben sok rossz ragadt rá. Szünetelt a színváltás és a kártya. És úgy látszik, senki sem figyelmeztette, hogy különösen az utóbbiba bele ne merüljön. «Az akkor divatozott spanyol etikette szabályai szerint öltözött és társalkodó, aranybrokátos selymes-bársonyos hímzett ruhájú, fodrozott fejű főurak és hölgyek csillogó és csevegő köreiből, táncoló, kártyázó, lakmározó mulatságaiba került belé egyszerre, a jezsuiták magányos rendházaiban nevelt, poros könyvtáraik és tanulószobájának csendjéhez szokott ifjú fejedelem.» (Thaly.) A kártya különben a bécsi előkelő körök legelterjedtebb szüneteltetője volt, amelynek néhanapján még Lipót császár és Kollonics bíbornok is hódoltak. Egy komoly, tanult, kiváló magyar emberrel is összemerkedett, Aspremonték környezetében. Ez Batthyány Ádám volt, Horvát-

ország, Dalmátország bánja, aki nagyon rokonszenvezett Rákóczival, annyira, hogy felkérésére uradalmainak felügyelőségét is vállalta.

Erre az időre esik Rákóczi első futó, ábrándos szerelme. Családja, hogy a botlásoktól megóvja, össze akarta házasítani Magdolna hessen-darmstadti hercegnővel, akinek atyja a házasság megkötésébe bele is egyezett. A terv azonban nem nyerte meg a legmagasabb uralkodói körök tetszését és meghiúsult főleg Eleonóra császárné ellenállásán. A császárné közeli rokonságban volt a darmstadti hercegi családdal és úgylátszik nem akart Rákóczival, a rebellis-ivadékkal atyafiságba kerülni.

A rohonci kastély.

Ezzel a meghiúsult házassági tervvel kapcsolatos Rákóczi olaszországi tanulmányútja. Magának Lipót császárnak utasítására küldték ki, hogy felejtse és első szerelméből kigyógyuljon. 1693-ban, április első napjaiban indult el, s nagyúri módon utazott. Egyik kísérője, sógorának a testvére, az olaszul jól beszélő Aspremont Frigyes máltai lovag volt; ment vele titkár, főlovászmester és nagy sereg szolgaszemélyzet. Útja Nyugat-Magyarországon vitt keresztül. Meglátogatta Rohoncon atyai barátját, Batthyány Ádámot is. Április 28-án ért Velencébe. A város rendkívül nagy hatást gyakorolt rá. «Új látvány volt itt előttem — írja ő maga — a roppant templomok és a tengerből büszkén kiemelkedő, fényes paloták szemkápráztató pompája, melynek szemlélete bámulattal töltött el és nagyban gyönyörködtetett.» A lagúnák városából Páduán, Ferrarán, Bolognán át Firenzébe utazott, ahol sógora bemutatta Medici III. Cosimo firenzei fejedelemnek. A léha erkölcsű

olasz városban a daliás és rendkívül rokonszenves megjelenésű magyar herceg négy hónapi tartózkodás alatt számtalan kísértésnek volt kitéve, de ezeknek férfiasan ellenállt s a város előkelőségeinek mulatozásaival nem törődve, a műemlékeket és a képtárakat tanulmányozta. Firenzéből, miután kísérete egy részét Bécsbe hazaküldte, Livorno irányába ment tovább; Genovában, Torinóban, Milanóban, Pármában mindössze két-három napot töltött, majd átment az Adria keleti partjára, meglátogatta Riminit, ahonét katolikus ájtatossága Lorettóba vitte, a világhírű zarándokhelyre. Október közepén ért Rómába, ahol 1694. februárjáig tartózkodott. Tovább tanult, folytatta történelmi és műtörténelmi tanulmányait, sorra látogatta a templomokat s közben megjelent kihallgatáson XII. Ince pápánál. Itt kapta meg a levelet, amelyben jegyesének, Magdolna hercegnőnek haláláról értesítették. A hír, amely Rákóczit rettentően lesújtotta, mint később megtudta, költött volt. Eleonóra császárnőnek támadt az a diabolikus ötlete, hogy Rákóczival Magdolna, Magdolna hercegnővel pedig Rákóczi halálhírét kell közölni, hogy ily módon válasszák el őket egymástól. Ettől fogva nem sok öröme telt Olaszországban. Rómából hazautaztában még megállt Velencében, végignézte a bacchanáliákkal egybekötött velencei karnevált s nekivágva a jéggel, hóval borított Alpeseknek, visszatért Bécsbe.

Bécsbe érkezése után Lipót császár, rokonainak és barátainak közbenjárására, nagykorúnak nyilvánította: «tekintve . . . elméjének elegendő érettségét és mély belátását, amely magának a teljeskorúságnak is eléggé, sőt nagyon is megfelel», — mondja a császár a nagykorúsítási okiratban. A bécsi mulatozásokba és kártyázásba csakhamar beleunt s elhatározta, hogy sorra látogatja magyarországi birtokait, amelyeket nem ismert. Ezen az újtán iktatták be (1694. május 25.) Sárosvármegye főispáni székébe s ekkor látta először közvetlen közlelről Magyarországot. Első impressziói lesújtóak voltak. A vármegyei emberek szája tele volt jajszóval, panasszal. Előadták neki, hogy hogyan garázdálkodnak a német katonák s erőszakoskodnak a lakossággal, hogyan hajtja be a német katonai parancsnokság a katonai járandóságokat, a «porciót». A vallásos és lírai természetű Rákóczira első keserű élményei igen nagy hatással lehettek. A gyűlölet az idegen zsoldosok iránt, amely megnyilvánul ennek a korszaknak költői maradványaiban, rettenetes volt. A német katona durva volt, garázda, kegyetlen. A katonai beszállással még a Rákóczi birtokokat is megterhelték és Sáros vármegyében oly nag}7 volt az elkeseredés, hogy a vármegye vezetősége az előfogatok kiadását megtagadta. Kassán meglátogatta gr. Nigrelli Oktáv tábornagyot, aki a vele olaszul beszélő Rákóczit igen nagy örömmel fogadta. Útján Keczer Sándor alispán kísérte, akit nagyon megkedvelt, s aki később bizalmasa lett. A hatalom kémei mindenütt sarkában jártak és figyelték, nem érintkezik-e gyanús emberekkel, különösen Thököly embereivel. Sógora figyelmeztette levélben, hogy vigyázzon, mert kémei veszik körül, ezért félbeszakítva magyarországi útját, júliusban visszatért Bécsbe és beköltözött a Himmelfort-utcában levő palotájába.

HÁZASSÁGA.

Ekkor határozta el, hogy megházasodik. Ez Rákóczinál nagyon nehéz, bonyolult kérdés volt. Sokan beleszóltak: az uralkodó, a császárné, a főkan-

II. Rákóczi Ferenc felesége.

cellar, Kollonics, saját családja. A címek és a rangok fénykorában fontos volt, hogy kit vesz feleségül, mert házasságával saját társadalmi pozícióját emelhetette, vagy leszállíthatta. Ebben az időben figyelmeztették Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnőre, Károly hessen-rheinfelsi uralkodó herceg

tizenöt éves, bájos leányára. A francia eredetű hesseni uralkodóház a brabanti és a lotharingiai hercegektől származik, amely I. Pipin koráig, a Kr. u. VII. századig vitte vissza eredetét s rokonságban állott Európa legelőkelőbb dinasztiáival, a Bourbonokkal, az Orániai-házzal, sőt a magyar Árpád-dinasztiával is. Károly herceg beleegyezett a házasságba s megadta Rákócziak és leányának egybekelésére az engedélyt, még mielőtt Rákóczi és Amália hercegnő látták egymást és tudatta, hogy szeptemberben Kölnbe érkezik. Lipót császár ebben az időben hadban állott Franciaországgal, Anglia és Hollandia szövetségében és Rákóczi engedélyt kért tőle, hogy haditapasztalatok szerzése végett kimehessen a harctérre s meglátogathassa a fővezért, Badeni Lajos örgrófot. A császár az engedélyt örömmel megadta s Rákóczi két-három hetet töltött a fővezér oldalánál, ki őt igen szívélyesen fogadta és jól felhasználta ezt az időt katonai ismereteinek gyarapítására. Innét Kölnbe utazott, hogy menyasszonyával találkozzék. Rákóczi mindjárt a első pillanatban el volt ragadtatva Amáliától, az aranszöke, kékszemű német szépségtől. De ő is felkeltette a hercegnő rokonszenvét. Rákóczi, amint megmaradt művészi képmásairól, főleg a Mányoky-féle képről látjuk, a magyar férfiszépségnek szinte típusa volt és kora egyik legszebb férfiak tartották.

A házassági szerződést 1694. szeptember 25-én már aláírták és 26-án megtartották az esküvőt Köln városában. Rákóczi mindössze tizenhét és fél éves volt, Sarolta Amália tizenöt és fél éves, s Rákóczi maga bevallja, hogy a házasság szentségéről és magáról a házasság intézményéről kissé bizonytalan fogalmi voltak és házasságát elsősorban politikai okokból kötötte. Mindjárt elindultak Kölnből s a mézesketeket utazva töltötték, amelyek azonban nem teltek el zavartalanul. Házasságát tudatta az összes udvarokkal, Magdolna darmstadti hercegnő szüleivel is és a házassági hír a hercegnőt, aki meg volt győződve Rákóczi haláláról, rendkívül elkeserítette. Mindakettlen csak később, Rákóczi Bécsbe érkezése után, Asprenonték révén tudták meg, hogy a halálhír Kleonóra császárné cselszövése volt.

A házasság valóban nagy esemény volt Rákóczi életében, s tekintélyét nagyban emelte, de ugyanakkor fokozta az udvar ellenszenvét is. Hiszen a Habsburgok legnagyobb ellenségével, magával a «napkirállyal», XIV. Lajossal került sógorsági viszonyba. Az udvar mélyen felháborodott, s visszatérése után a császár nevében fegyelemsértés miatt szobafogságra ítélték; csak akkor engedték szabadon, amikor sógora Strattmann főkancellárnak a nagykorúsításról szóló császári okiratot előmutatta.

Rákóczi az 1694. év végén felesége társaságában elutazott északmagyarországi birtokaira és ez volt életében az első alkalom, hogy belekóstolhatott a magyar közéletbe. Közélet, ez a szó különösen hangzik a XVII. század végén, az abszolútizmus fénykorában. Valóban sehhol sincs közélet ebben az időben Európában; csak két országban: Angliában, amely 1689-ben végleg ledöntötte az abszolútizmust és Magyarországon, ahol még legalább elméletben érintetlenül állott az ősi alkotmány. A magyar közélet természetesen

kisstílv; a nagy politikát Bécsben csinálják a császár és miniszterei, csak a helyi közigazgatásra szorítkozik s a megyei élet szűk körében zajlik le. Rákóczi mint főispán és mint Felső-Magyarország leggazdagabb földesura, nem zárkozhatott el teljesen a közügyektől. Fényes kísérettel utazott a Felvidéken — a fényűzést mindig szerette, — negyvennégy főnyi fejedelmi testőrség, nagyszámú szolgasereg, összesen százötven-százhatvan főnyi udvari népség kísérte. 1696-ban Kistapolcsányban született meg György nevű fia, aki nem sokáig élt s ez alkalommal fejedelmek, uralkodók halmozták el szerencsekívánataikkal. Még egy fontos esemény történt Rákóczi életében: apósának, Károly

Eperjes a XVII. században.

hesseni uralkodóhercegnek sürgetésére s az angol király, III. Vilmos közbenjárására megkapta a «római birodalmi herceg» címet.

Rákócziék az 1697-i farsangot Eperjesen töltötték, víg és zajos mulatozások közt. Rákóczi kedvét azonban a tapasztalatok csakhamar elvették. A garázda német zsoldos hadsereg gyötörte, kínozza a népet, az ő jobbágyait sem kímélve. Elképzelhetjük, hogy az érzékeny lelkű, kissé szentimentális Rákóczi milyen fájdalmat érzett, amikor a német zsoldosok gazságait fülébe vitték, de az udvar kémeitől körülvéve, még csak nem is segíthetett embereinek szomorú helyzetén. Eperjesről Patakra ment, de azt a helyőrség miatt csakhamar megunt, s átköltözött a német zsoldosoktól mentes Szerencsre. Ez alkalommal ismerkedett meg a felvidéki magyarság legkiválóbb vezetőemberével, gróf Bercsényi Miklóssal, Ung vármegye akkori főispánjával s

^az ismeretség döntő hatása volt Rákóczi sorsára. Nagyon nehezen melegedett össze a felvidéki magyarság vezetőivel. Német ruhában járt, németes udvartartott, magyarul keveset beszélt, azt tartották róla, hogy megtagadta fajtáját és családja múltját. A felvidéki nemesek bizalmatlansággal viseltettek iránta. Csak a vadászatok alkalmával, az erdők sűrűjében, a tisztásokon, ahol a hatalom kémei nem füleltek, elegyedett szóba bizalmasabban magával Bercsényi Miklóssal és a Felvidék vezetőembereivel. Ilyenkor a beszéd tárgya az a számtalan erőszakosság volt, amiket a német zsoldosok nap-nap után elkövettek. A megyei nemesek előadták Rákóczinak, hogyan nyúzzák a zsoldosok a parasztot, hogyan hajtják be erőszakkal, brutálisan az adót és szóba kerültek természetesen a Kollonics-rendszer törvénytípusai is. A kormány 1687 óta országgyűlést nem hívott össze, de közben rengeteg adót vetettek ki és mindenüvé idegen katonaságot szállásoltak be. Azt is hallhatta Rákóczi, hogy Thökölynek, mostohaapjának, alakja óriásivá nőtt a nép képzeletében, a szegény parasztok várva-várják vissza, mint a Messiást. A nép, nemesek és nem nemesek egyformán leírhatatlanul gyűlölték a németeket. Egykorú feljegyzések tele vannak a sok panasszal. A német katona orcátlan volt, megette a paraszt disznáját, csirkéit, megitta a borát, elvette a pénzét, még a tetejében megverte, esetleg megölte s asszonynepeit meggyalázta. A harmincéves háború vad, barbár landsknecht-erkölcei uralkodtak a zsoldos katonaság között. Ilyen körülmények között robbant elő a Felvidéken egy nagy esemény, amely a visszavonuló, hallgatag és a cselekvéstől még tartózkodó Rákóczit lassanként a cselekvés terére vitte. Hoz az esemény a felvidéki parasztlázadás volt. Ennek a parasztlázadásnak azonban nem volt osztályharc-jellege, mint az 1514-i lázadásnak, hanem tisztán politikai jellege volt és nem a nemesség, hanem az idegen megszállók ellen irányult.

A FELVIDÉKI PARASZTLÁZADÁS.

Egy elszánt ember, Tokaji Ferenc, a regéci várórség bujdosó hadnagya, összeszövetkezve Szalontai Györggyel, Rákóczi pataki jobbágyával, Kabai Márton bujdosó kálvinista pappal és kóborló katonákkal, hajdúkkal, talpasokkal, nagyszabású összeesküvést szőtt, nem mindennapi ügyességgel. 1697. július elsejére tüzték ki a támadás megkezdését és ez a félig-meddig megszervezett csapat meglepő eredményeket ért el. Maga Tokaji vezette az ostromot Tokaj város ellen, a németeket éjjel meglepték s ott hamarjában vagy kétszázat vágta le közülük. Szalontai György és emberei Patak várába törtek be és kaszabolták össze a részeges, kockázó és kártyázó németeket. Új helyen, a magukat biztonságban érző németek a vásárosokat akarták megsarcolni, de a parasztok a köztük elvegyült bujdosó kurucok segítségével agyonverték őket. A végsőig elkeseredett és feldühödött parasztság szörnyű bosszút állt a németeken. Olyan feneketlenül gyűlölte őket, hogy még a német ruhában járó (kalapos) magyar urakat is veszedelem fenyegette.

Rákóczi Ferenc éppen szerencsi erdeiben vadászgatott, nem is sejtve, mi történik körülötte, amikor két jobbágya hírül hozta neki a történeteket, akik elmondották neki azt is, hogy a lázadók őt akarják megtenni vezérükké. Rákóczi erre nagyon megijed; úgyszintén gyanús volt Bécsben, jónak látta mennél gyorsabban menekülni birtokairól. Azonnal indult és családjával együtt Selmezbányára igyekezett Hellenbach báróhoz, azért hogy pénzt kérjen tőle, hogy azután amilyen gyorsan lehet, Bécsbe meneküljön. Bécsbe azért sietett ilyen lóhalálában, hogy minden gyanút elhárítson; azzal tisztában volt, hogy ellenségei, Kollonics és Kinsky Ulrich cseh kancellár vádaskodni fognak ellene. Sok viszontagság között érkezett Kistapolcsányba nagynéjéhez, ahol kevés időt töltve családjával, tovább rohant Bécsbe. Az út tele volt veszedelmekkel. Családdal utazni ebben a korban s kisgyermekkel, úttalan utakon, állandóan rettegve attól, hogy a felkelőkkel mégis csak összeakad, erős próbára tették Rákóczi nem mindennapi lélekjelenlétét és lelkierejét.

A bécsi köröket Rákóczi hirtelen megjelenése nem kis mértékben meglepte. Azt hitték, hogy ő áll a felkelő parasztok élén. A parasztok lázadásától különben nagyon megrémültek Bécsben, hiszen dél felől a török fenyegetett és ha Rákóczi a mozgalom élére áll, az könnyen általános felkelésre dagad és a bécsi kormánynak nem lett volna ereje leverésére. Rákóczi nem sokáig maradt Bécsben, attól való féltében, hogy a németek, főleg Vaudemont tábornok csapatai, az ő birtokait is feldőlják, igyekezett mennél gyorsabban visszatérni Magyarországra. Ott közben a németek gyorsan felülkerekedtek, Vaudemont július 17-én elfoglalta Tokajt, ahol emberei mindenkit kegyetlenül levágtak, még a csecsemőket is, felprédálták Patakot és elrabolták Rákóczi kincseit. Rákóczi csak azért igyekezett vissza, hogy az állapotokról meggyőződjék, de még nem érzett elég erőt magában arra, hogy bármely mozgalomnak az élére álljon.

Vaudemont, egyik legnagyobb ellensége őt vádolta a lázadás felszításával. Kassán jóbarátai, Kigrelli és Marsigli tábornokok figyelmeztették, hogy milyen veszedelem fenyegeti. Ezért augusztusban gyorsan visszament Bécsbe, hogy a vádak ellen védekezzen. Minden oka megvolt arra, hogy féljen. Kollonics és Kinsky már kezdtek ellene vádaskodni. Láthatjuk ebből is, hogy Rákóczit ellenségei gyanúsításaikkal, besúgásaikkal szinte belekényszerítették abba, hogy az elégedetlen magyarság élére álljon. Ha nem teszi, bizonyos körökben akkor is lázadó. Mikor meghallotta Kinskyék vádját, hogy t. i. ő szította a parasztlázadást, kihallgatást eszközölt ki magánál I. Lipótnál, aki megnyugtatta. Hogy elkerülje a császári lakájok agyarkodását, leutazott Rohoncra, Batthyányhoz; itt nem volt folyton szem előtt és jó távol a Felvidéktől, nem gyanúsíthatták meg azzal, hogy ott felkelést szervez. Megnyugtatólag hatott Rákóczira az, hogy Vaudemont tábornok, aki a felkelőkön véres bosszút állt és aki rác és német martalócaival végigraboltatta a Hegyalját, lement Savojai Jenő hadseregéhez és résztvett a zentai csatában. A tokaji felkelés, a négyhónapos vérengzés ezzel véget ért.

A felkelők maradványai a Kárpátok rengetegein keresztül átmenekültek Bukovinába s onnét lementek Thököly Imre kurucái közé. Csak egy maroknyi csapat maradt még ott közülük, de ezek még elég erősek voltak arra, hogy Kassa körül Semsey Lászlót a megyei nemességből álló csapatával együtt megsemmisítsék. Tokajit, a vezért elfogták, de valami csodás szerencse érte. Koháry István, akinek egykor Thököly rendeletére az őrizetével volt megbízva, visszaemlékezett arra, hogy vele Tokaji milyen emberségesen bánt, közbenjárt a császárnál, aki elengedte neki a halálbüntetést.

Savoyai Jenő herceg zentai győzelme után kezdődött csak meg igazán Magyarországon a Kollonics-éra. A kor abszolutizmusa volt ez, a legrosszabb formában. Mert a francia királyi abszolutizmus, amelynek Bossuet volt az elméletírója, ismert az alattvalók iránt kötelelességeket is; előmozdította a vagyonosodást, a jólétet, élet- és vagyónbiztonságot teremtett. Lipót császár jó ember volt, helyette azonban a szélső autokratizmust képviselő miniszterei kormányoztak, akiktől távol állott mindennemű szociális gondolat. Magyarország az abszolutizmusnak csak átkát érezte a Kollonics-érában. Kollonicsék célja az volt, hogy a magyar rendiséget letörjék és Magyarországot Csehország sorsára juttassák, azt hitték, hogy ezt könnyen tehetik, hiszen az önálló Erdély, amely Magyarországot Bethlen Gábor és I. Rákóczi G^jörgy korában olyan nagyszerűen megvédelmezte, nem volt többé.

Rákóczi nem mert cselekedni. Pedig látta, hogy az annyiszor feldúlt s annyit szenvedett Hegyalján az új zsoldos hadak hogyan zaklatják jobbágyságait. De ő mindent békén tűrt. Rohoncon teljes esztendő telt, csak felesége gyakori betegsége miatt járt fel Bécsbe s ilyen alkalommal egyszer igen heves Összeütközése volt a magyarfaló Kinskyvel. Most megint a Felvidékre ment, de ezúttal a király parancsára, hogy Bercsényivel együtt csendesítse le a határszéli mozgolódásokat, amelyben az ő jobbágyságai is résztvettek. Különös s igen kényelmetlen helyzetben volt Rákóczi: Bécsben már nem érezte jól magát, birtokain tartózkodni nem volt tanácsos, mert folyton szem előtt tartották Kollonicsék kémjei; valóban nem találta már helyét sem Bécsben, sem az országban.

Rákócziék 1698 nyarától fogva állandóan magyarországi birtokaikon tartózkodtak, s ez az idő Rákóczinak egész életpályájára döntő volt. A Bercsényi Miklóssal való gyakori együttlét közben érlelődött meg benne az az elhatározás, hogy résztvesz a magyar politikai életben, esetleg a nemzeti felkelésnek élére áll. Láttuk eddig is, hogy Rákóczi mennyire megfontolt, túlóvatos, minden, csak nem lázadó jellem. Nem volt őbenne semmi a forradalmi vezérekből és mégis ő állt egy kritikus pillanatban a nemzeti mozgalom élére. A fejedelmek utóda, azzal a vagyonnal, s nyugateurópai összeköttetésekkel, nagyszerű képességekkel és tudással, ennek a hivatásnak betöltésére szinte gondviselészerűen volt rendelve. Elhatározott befolyást gyakorolt rá Bercsényi Miklós, a nagyműveltségű politikus és katona. Bercsényi nem volt mindennapi ember. Szintén dúsgazdag nagyúr, aki ugyancsak

Gróf Battyány Ádám

megjárta egész fiatalon az élet iskoláját. Résztvett mint tiszt Buda ostromában, később, már mint nagy vagyon ura, ungmegyei főispán és felsőmagyarországi hadbiztos volt. 1700 táján Bercsényi Miklós visszavonult a magánéletbe, újjáépíttette és páratlan ízléssel berendezte ungvári várát és ettől fogva többnyire itt lakott, de állandóan figyelte az eseményeket. Kétségkívül nyugateurópai műveltségű és nagystílu ember volt, katonának, diplomatának egyaránt kiváló. A könyvtárában megtalált könyvekből, amelyeket Thaly Kálmán ismertet, meg lehet állapítani, hogy európai műveltségű ember volt. Olvasta korának összes magyar íróin kívül Hugo Grotiust, a kor nagy történetíróit és politikai műveit. Latinul, németül, franciául tudott a magyaron kívül. Kastélyának termeit előkelő festők művei ékesítették; minden francia ízléssel volt berendezve, finom ízlésre vallottak a bútorok, a szőnyegek, s az összes házi berendezések. Rákóczinál szenvedélyesebb, erősebb akaratú ember volt és sokkal tapasztaltabb.

Az állapotok 1699—1700-ban, amikor Rákóczi és Bercsényi a haza sorsáról elmélkedtek, kilátástalanok voltak. A karlovici béke után Kollonicsék megszállták az országot idegen katonasággal s a külpolitikai helyzet egy darabig sivárnak látszott. Bercsényi és Rákóczi tudták jól, hogy az ország az akkor nagyhatalom Ausztriával, nem szállhat szembe, egymagában, külföldi segítség nélkül. A kétségbeesztő helyzetet szinte megrázóan ecseteli maga Rákóczi Önéletrajzában. Kimondja, milyenek voltak a közállapotok. Az ország rabló martalócok prédájává lett; az egész Kollonics-féle rendszer megcsúfolása volt minden keresztényi érületnek; embertelen volt s kegyetlen. Rákóczi így fejezi be keserű leírását: «Én hazám e nyomorúságát fájó szívvel szemlélvén, fölöttem igen elszomorodám. Ott valék ugyan Bécsben (1698), hanem a tanácskozományokban nem vettem részt, ámbár főispáni méltóságomnál fogva, tisztomban állott volna. De mivel a németek társaságában sokat forogtam: a bécsi miniszterek gonosz igyekezetit jobban ismerém, mint az egybegyülekezett mágnások.»

De a külpolitikai helyzet csakhamar kedvezőbbre fordult. 1698. szeptember 28-án szerződés jött létre Hollandia, Anglia, Franciaország között Spanyolország szétosztásáról. A hétéves József Ferdinánd bajor herceg (I. Lipót unokája) és a francia trónörökös kapták volna az országot, de II. Károly spanyol király a bajor herceget tette meg egész birodalma örökösévé. Rákóczi érezte, hogy rövidesen eljön a tettek ideje. 1699. februárjában József Ferdinánd váratlanul meghalt (valószínűleg megmérgezték) és ekkor a franciák, angolok, hollandok új szövetséget kötöttek Spanyolország felosztására. 1700. március 13-án és 15-én úgy egyeztek meg, hogy Károly főherceg (I. Lipót második fia) örökölje Spanyolországot, az olasz tartományok és Lotharingia a francia trónörökösnek jutnának. Francia és holland követek Rákóczit is bevonták a tárgyalásokba, aki ezeket a híreket nagy örömmel hallotta és most már biztosra vette, hogy elérkezett a régóta várt alkalom és itt az idő Magyarország felszabadítására.

Comes Nicolaus Beresenyi
Supremus totius militiae
Generalis & Comes de
Ang's supremus Comes

Gróf Bercsényi Miklós és aláírása.

RÁKÓCZI ELFOGATÁSA ÉS FELSÉGSÉRTÉSI PERE.

Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós viszonya egyre bizalmasabbá vált, egyre többen töprengtek Bercsényi kastélyának egyik sarokszobájában azon a kérdésem, hogy miként lehetne a bécsi kormány uralma alól felszabadítani Magyarországot. 1700 elején Rákóczi ismét Magyarországon van, megfordul Patakon, Szerencsen, Nagysárosban és sokat tanácskozott bizalmas embereivel. Ekkor határozta el, hogy összeköttetésbe lép a Habsburgok legnagyobb ellenségével, XIV. Lajos francia királlyal. Ebben követte volna elődei, Thököly Imre és I. Rákóczi György példáját. Volt egy bizalmas embere, a belga származású Longueval kapitány, aki Dujardin ezredes, eperjesi parancsnok révén került a környezetébe. Kellemes modorú, tudományosan képzett ember volt a kapitány, Rákóczi nagyon megszerette és viszonyuk három esztendő ismeretségtik alatt bizalmassá vált. Longueval amikor ezredét Eperjesről elvezényelték, felsőbbbségétől szabadságot kapott, hogy Rákóczi mellett maradhasson. A jóhízemű Rákóczi nem fogott gyanút, ámbár a jó emberismerő Bercsényi nem bízott Longuevalban.

Az állítólagos belga nemes a született kém és agent provocateur ügyességével hálózta be Rákóczit. 1700 őszén előadta neki, hogy haza akar utazni Lüttichbe, családjához. Rákóczi most bevezette titkaiba, levelet írt a francia királynak és azt vele küldte el. A levélben kifejti, hogy Franciaország és Magyarország érdekei azonosak, ezért a király támogassa Magyarországot. Levelet írt ugyanakkor Barbesieux hadügyminiszternek is, aki előtt főleg Lengyelország és Magyarország egyesítésének fontosságát hangsúlyozta, mert a két ország csak együttesen állhat ellent németnek és töröknek. Mindkét levelet Longuevalra bízta.

Rákóczi 1701. április 12-én eltávozott Munkácsról azzal a szándékkal, hogy Szerencsre megy és ott a tavaszi hónapokat vadászattal tölti el. De előbb Sárosba ment, hogy ott betegeskedő feleségét meglátogassa, itt kapta meg nénjének levelét, amelyben arról értesítette, hogy Longuevalt Linzben elfogták, a nála lévő leveleket elszedték, egyet azonban elnyelt, közülük valószínűleg a legfontosabbat. Éppen német tiszték társaságában töltötte az időt, mikor nénje levelét megkapta és csak nagynehezen tudott uralkodni önmagán. A belga kalandor, akit Rákóczi Bercsényi figyelmeztetése ellenére bizalmába fogadott, elárulta; nem Linzben szedték el tőle a leveleket; Longueval egyenesen Bécsbe ment és ott a leveleket kiszolgáltatta. Rákóczi igen nehéz perceket élt át nővére levelének elolvasása után és biztosra vette, hogy letartóztatását már elrendelték. Jól sejtette: április 18-ára virradó éjjel a Salm Károly-ezrednek két tisztje két órakerátörte az ajtót, gyertyával és pisztollyal ágyához léptek és a császár nevében letartóztatták.

Az elfogatás híre a nép között leírhatatlan hatást keltett. A jobbágyok, kik urukat nagyon szerették, lovászmesterének ajánlatot tettek, hogy kiszabadítják, de Rákóczi visszautasította, mivel biztosra vehette, hogy a

MEMORABILIA A. MDCCI. Cadenck vündigencken des 1709. Jahres.

Trarpedus rivus ad Laguna
Die Schwede überbrücken.

Turche Neapollitanen in der
A. Kein ander Ort. Ihre nupt.

Ragnus caplus erudit
Lepore hatz bewußt.

In terras levantat. Caska unum
opere Lantz. A. mear wozz.

Novum Anatomical Regnum
Der Professor erhe. A. 1709.

Urgens od Calypsum
Die Stadt der. A. 1709.

Lactonia Arcadiana Philippa
Die Philip mit dem Thron.

Inventum in Nov. A. 1709
A. 1709. A. 1709.

Inventum in Nov. A. 1709
A. 1709. A. 1709.

Inventum in Nov. A. 1709
A. 1709. A. 1709.

németek rettentő bosszút állanak rajtuk. Udvariasan bántak vele. Gróf Solari tábornok, akit elfogatására kiküldtek, s akivel jó viszonyban volt, megengedte neki, hogy saját kocsiján utazhasson és felesége is vele mehessen. Miután uradalmainak teljhatalmú vezetését Keczer Sándor alispánra bízta, nyugodtan várta további sorsát. Vele együtt tartóztatták le Szirmay István királyi ítélőmestert, Vay Ádámot, Mihályt és Lászlót; Bercsényi Miklóst keresték, de ő négy nappal előbb megneszelte a bajt és menekült. Bercsényi éppen Bécsbe készült s hatlovas hintáján behajtatott Nagyszombatba, ahol Szluha Ferencről, a későbbi híres ítélőmestertől, Szirmay István irodavezető-jétől megtudta, mi történt Sárosban. Azt is hallotta Szluha, hogy Rákóczi elfogatásával Solari, Bercsényi és a többiekével pedig Uhlefeld tábornok van megbízva. Bercsényi pillanat alatt tisztába jött a helyzettel s látta, mi vár rá. Úgy tett, mintha feleségét csak kísérte volna, tovább küldte Bécsbe, ő maga pedig lóhalálában visszahajtatott Brunócra. Ott magához vett egy apródot, néhány lovászt és nekivágott a temetvényi hegyek őserdeinek. Úttalan utakon Zsolnáig jutott, de innét már nem ismerte az utat. Szerencséjére közelben volt Budatin vára, amelynek ura, báró Szunyogh Gáspár adott mellé kalauzokat, akik a járatlan hegyi ösvényeken átvezették és két nap nehéz út után szerencsésen kijutott Lengyelországba.

Rákóczit május 5-én Kassára kísérték. Solari tábornok lovagiasan bánt

a fogoly Rákóczival s utazás közben nem érezte vele a fogság megaláztatását. Május 20-án Budára, 26-án Győrbe érkeztek s nemsokára Magyaróváron tudta meg, hogy a császár parancsára Bécsűjhelyre fogják kísérni. A különben vallásos és nyugodt Rákóczi megborzadt ennek az ominózus városnévnek hallatára; itt ítelték halálra anyai nagypját és anyja nagybátyját. Leverten, szomorúan, de Istenbe vetett bizalommal lépte át május 30-án annak a boltozatos szobának küszöbét, ahonnét nagypját a vesztőhelyre vitték. Nem volt egyedül fogságában, megengedték, hogy vele maradjon apródja, Berzeviczy Ádám és egy komornyik, ezek osztották meg vele a börtön magányát. Felügyelője, a derék Lehmann Gottfried porosz dragonyoskapitány volt a vár parancsnoka. Felesége közben mindent megmozgatott, felkérte a külföldi udvarokat, az uralkodókat, elsősorban a porosz királyt, hogy járjanak közbe férje érdekében. A külföldi követek levelét aztán beküldte Lehmannnak, akit nagyon meghatott, hogy még uralkodója is érdeklődik a fogoly sorsa iránt. A kapitány lassanként összelekedett az előkelő fogollyal. Rákóczi elbeszélte neki fogságának okait, előadta neki, hogy mily igaztalan

Szirmay István aláírása.

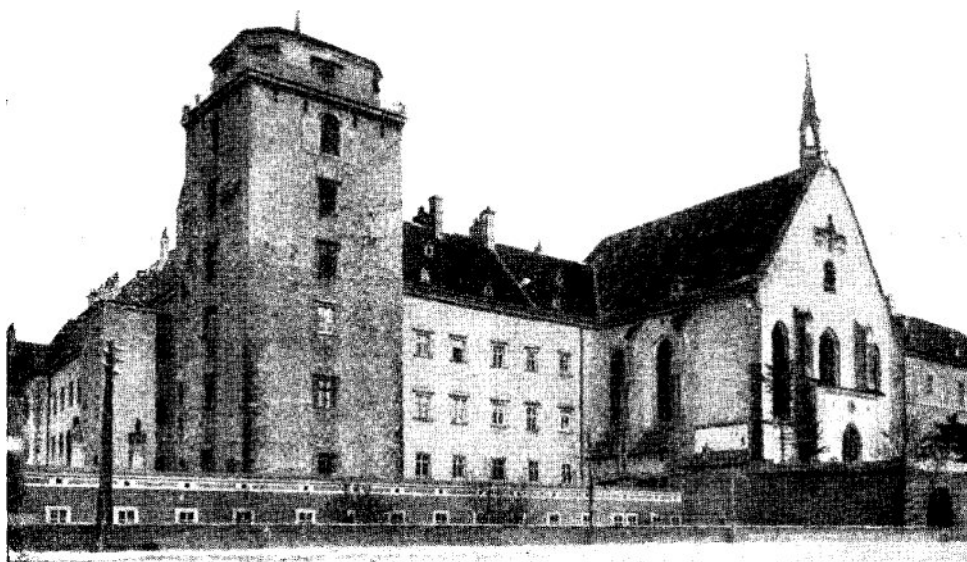
vádakat emelnek ellene és Lehmann vigasztalta. A bécsi kormány rendkívüli bíróságot küldött ki, amelynek elnöke gróf Buccelleni Frigyes Gyula osztrák kancellár volt; tagjai Öttingen Farkas, az udvari tanács elnöke, Killers, a titkos tanács titkára és még két bíró. Rövidesen megkezdődött Rákóczi pöre, amely nemzeti történetünk legfontosabb politikai perei közé tartozik. Maga a per rendkívül nagyjelentőségű Rákóczi későbbi szerepének megítélése szempontjából is, és azért is, mert ennek a pernek tárgyalásánál látjuk élesen szembeállítva azt a két elvet, amely itt harcolt egymással. Magának Longuevalnak a szerepe is rendkívül jellemző arra a rendszerre, amely céljai elérésében ezekkel a becstelen eszközökkel élt.

Vissza kell térnünk egy kissé az előzményekhez. Longueval, az állítólagos belga nemes, aki kitűnő modorával s tudományos készségével Rákóczi korlátlan bizalmát megnyerte, nem véletlenül került a semmi rosszat nem sejtő Rákóczi környezetébe. Dujardin báró, az eperjesi Badeni-ezred parancsnoka még 1699 januárjában mutatta be Rákóczinak a belga kapitányt, aki azóta állandó vendége lett a hercegi udvarnak. Dujardin a legnagyobb valószínűség szerint a haditanács utasítására járt el. Rákóczi az előzményekben előadott 1697-i hegyaljai lázadás óta gyanús volt. Vaudemont herceg, aki a felkelőket leverte, néhány parasztnak vallomása alapján meg volt győződve arról, hogy maga Rákóczi a felkelés értelmi szerzője. A Rákóczi iránt táplált bizalmatlansága arra indította a haditanácsot, hogy őt közvetlenül megfigyeltesse, minden tevékenységét szemmel tartassa, s ha valamit forralna, idejében beavatkozhasnék. Longuevalnak könnyű feladata volt. Közvetlen-közeli-ről megismerkedhetett Rákóczi bizalmas barátaival és híveivel és tudomást szerezhetett a lázongó közhangulatról is, mely a Felvidéken uralkodott. De a haditanácsnak perdöntő adatokra volt szüksége Rákóczi ellen. Nem léphetek fel ellene fontos adatok nélkül, mert az európai közvélemény előtt kompromittáltak volna magukat. Longueval csakhamar szolgálhatott adatokkal is.

Rákóczi, mint említettük, 1700 tavaszán Bécsben járt s a francia, holland és angol követektől arról értesült, hogy a nyugati hatalmak II. Károly spanyol király halála esetére már megegyeztek a spanyol korona tartományainak felosztásában. A bécsi udvart befejezett tények elé állították, de nem volt kétséges, hogy a kérdést nem diplomáciai úton, hanem háborúval oldják meg. Visszatérve Magyarországra barátaival és híveivel, kikkel Sárospatakon s Nagysárosban jött össze, a legközelebbi teendőkről állandóan tárgyalt. Közben Ferriol, Franciaország új konstantinápolyi követe, lehet, hogy saját felelősségére, lehet, hogy XIV. Lajos tudtával, biztosította Rákóczit Franciaország támogatásáról az esetben, ha magát a fegyveres beavatkozásra elhatározná.

Minderről Longueval tudott és időnként valószínűleg értesítette is Rákóczi terveiről a bécsi haditanácsot. 1700 tavaszán a kapitány azt jelentette Rákóczinak, hogy ezredét Árvamegyébe helyezték, de ő, mielőtt új állomáshelyét elfoglalná, családjához Lüttichbe készül s belgiumi útja jó alkalomul

kínálkozik a XIV. Lajossal való közvetlen kapcsolatok felvételére. Rákóczi nem hallgatott Bercsényi aggodalmaskodó megjegyzéseire, magával Longuevallyal fogalmaztatta meg a XIV. Lajosnak szóló levelet. Ennek a levélnek rövid tartalmát már az előzményekben említettük. A Longueval kezébe adott levél, amelyben Rákóczi az ország felszabadítására hívott fel egy külföldi uralkodót, perdöntő bizonyíték volt a haditanács kezében. Az eredeti leveleket a haditanács Bécsben tartotta és Longuevalt a másolatokkal tovább küldte, hogy megtudja, hogy mi lesz Rákóczi leveleinek hatása. Így Longueval zavartalanul folytatta útját Paris felé, ahonnét minden akadály nélkül visszahozhatta

A bácsújvári várkastély.

Barbesieux francia hadügyminiszter válaszát, melyben tudatja Rákóczival, hogy levelét megkapta, a XIV. Lajosnak szólót rendeltetési helyére juttatta, de még nem tartják időszerűnek a végleges határozat közlését. Bról Bécsben másolatot vettek s a kapitányt elküldték Rákóczihoz, aki ekkor már nagysárosi kastélyában tartózkodott. Itt közölte Rákóczival Barbesieux-nek azt az állítólagos kívánságát, hogy jó volna saját maga és híveinek aláírásával meghatalmazó iratot kiállítani s azt Parisba juttatni. Bercsényi óvatossága miatt ezt szerencsére nem tették meg. Viszont azonban biztosították a királyt Rákóczi hűségéről és üzenték azt is, hogy a meghatalmazást elküldik. Mindez elegendő volt arra, hogy eljárjanak Rákóczi ellen.

Első kihallgatása június 20-án történt, Buccelleni udvari kancellár és Eilers referendárius előtt. Rákóczi mindenekelőtt tiltakozott a peres eljárás

módja és a bírói szék ellen, mert ő, mint birodalmi herceg és mint szabad fejedelmek örököse, csak a birodalmi bíróságot, vagy a magyar országgyűlést hajlandó bírának elismerni. De mégis, hogy azt ne higgyék róla, hogy kibúvót keres, válaszolt arra a 79 kérdőpontra, melyeket az elnök hozzá intézett.

A vizsgálat főleg a francia összeköttetéseket igyekezett kideríteni és itt Longueval jelentései már támaszpontul szolgáltak. A jelentésekben Rákóczi-val való beszélgetéseit is közölte a haditanáccsal. Rákóczi egy alkalommal állítólag azt kérdezte Longuevaltól, hiszi-e, hogy amennyiben a francia király beavatkoznék, abból Franciaországnak jóval nagyobb haszna lenne most, mint azelőtt. Longueval azt mondta, hogy Franciaország csak akkor bőkezű az idegenekkel szemben, ha az eredmény felől nincs kétsége. Bizonyos, hogy Franciaország megragadná az alkalmat Ausztria meggyengítésére, de úgy látja, hogy a helyzet most más. Magyarország körül van véve az örökös tartományoktól, a szultán most nem segítene, amiért is nem valószínű, hogy támogasson egy eleve bukottnak tekinthető vállalkozást. Rákóczi azt válaszolta, hogy a lengyel király személyében a vállalkozások sikerének biztosítékát látná.

Rákóczi nem tagadta, hogy Longuevallal ezekről a kérdésekről beszélt, de Longueval azt mondta neki, hogy Franciaország szokott támogatni külföldi minisztereket és udvarokat. Badeni Fajos őrgróf a francia hadsereget a Rajna mellett könnyen tönkrevethette volna, ha meg nem vesztegették volna a franciák. Rákóczi tagadta, hogy a lengyel királlyal összeköttetésben állott volna, mindössze annyit jegyzett meg beszélgetésük alkalmával, hogy Sobieski János támogatta Thököly pártját, II. Ágost pedig oly nagyravágyó, hogy kész volna szakítani a császárral, ha megszerezhetné Sziléziát, vagy Magyarországot. Longueval állította azt is, hogy a lengyel hadsereget a franciák pénzzel támogatják. Egy alkalommal annyira dicsőítette a francia államot, hogy azon még ő maga is megütközött. Tagadta Rákóczi azt is, hogy Bercsényivel, Vayval, Szirmayval másról beszélt volna, mint magántermészetű ügyekről; beszélgetéseik során felkelésről soha nem volt szó, ilyesmire közülük senki sem gondolt.

Longueval szerint Rákóczi többször folytatott bizalmas megbeszéléseket Keczer Sándor alispánnal és kijelentette volna előtte, hogy az időt elérkezettnek látja a felkelésre, de tudja, hogy idegen segítség nélkül nem tud eredményt elérni. Bizik azonban a franciák hathatós támogatásában. Rákóczi kijelentette volna Longueval előtt, hogy ha vállalkoznék a közvetítésre, örök hálára kötelezné maga iránt Magyarországot. — Szobrot kapna a magyaroktól, — mondta neki állítólag Rákóczi — aki ugyanekkor nagy birtokokat ígért neki, sőt megígérte azt is, hogy Károlyi Sándor leányát feleségül adatja hozzá. Rákóczi előadta Longuevalnak, hogy itt voltaképpen egy régi, 1698 óta tartó mozgalomról van szó, amelybe Széchenyi Pál kalocsai érsek, a rác püspök, Bercsényi, Vay Ádám, Sándor Gáspár, Okolicsányi és Szirmay is be vannak avatva.

Rákóczi mindezt tagadta a vizsgálóbizottság előtt, csak annyit ismert

el, hogy Longuevalnak, ha magyar nőt óhajtana feleségül venni, megígérte támogatását és segítette volna a Károlyi Sándor leányával való házasság létrehozásában.

A bizottság ekkor előmutatta Rákóczinak XIV. Lajoshoz 1700. november 11-i kelettel intézett levelét. Rákóczi elismerte, hogy a szöveg az ő írása, de az aláírás idegen kéztől ered. Magáénak csak a francia hadügyminiszterhez intézett levelet ismerte el. Az 1701. febr. 11-i levélre azt jegyezte meg, hogy azt Longueval diktálta neki, de az az angol királyhoz volt címezve. Tagadta, hogy ő Longuevalnak részletes utasításokat adott volna. Nem ismerte el azt sem, hogy támadást tervezett volna az ungvári vagy a munkácsi helyőrség ellen és Széchenyi kalocsai érsekkel, Vay Ádámmal, Szirmay Istvánnal, Bercsényivel nem állott szorosabb kapcsolatban.

Longueval kémjelentései és Rákóczi vallomása között igen nagy ellenmondások voltak, ami arra készítette a bizottságot, hogy szembesítse őket. A szembesítés június 21-én történt meg. Longueval Rákóczi jelenlétében ezeket mondotta:

Rákóczi panaszkodott előtte, hogy a bécsi udvar nem becsüli és sokat kell szenvednie a katonaságtól. Azt hiszi, hogy mindez csak politika és őt rá akarják kényszeríteni arra, hogy olyasmit tegyen, amiért az udvar vagyonát elkozzatja, őt magát pedig ártalmatlanná teheti. Panaszkodott Rákóczi a miatt is, hogy az országgal embertelenül bánnak, a lakosokat sanyargatják, a vallás szabad gyakorlatát akadályozzák. Rákóczi úgy tekinti Magyarországot, mint

ősei dicső tetteinek színhelyét. Ha egy magyar felkelés élére állana, egy pillanatilag sem haboznék arról Franciaországot tudósítani, mert meggyőződése, hogy az megfelelőképpen támogatná is. Ebben a tekintetben Longuevalra is számít. Rákóczi előadta még neki, hogy 1698 óta foglalkoznak a felkelés gondolatával és már 1698-ban tárgyaltak az oláh vajdával, a rácok püspökével, aki hajlandó lett volna 40,000 embert küldeni, a katolikusok és kálvinisták azonban tiltakoztak a segítség igénybevétele ellen. Elmondotta még Longueval Rákóczi jelenlétében, hogy Rákóczi, aki őt személyesen avatta be a részletekbe, úgy tekintette őt, mint a mozgalom egyik fejét, akit szerintük Isten adott az ország felszabadítására.

Longueval mindezeket az állításait esküvel is megerősítette és esküvel állította azt is, hogy Rákóczi személyesen kérte őt fel nemcsak a franciaországi útra, hanem arra is, hogy a királynak és a hadügyminiszternek szóló levelet megfogalmazza. Elmondotta még Longueval, hogyan helyezte borítékba a levelet Rákóczi és milyen utasításokat adott neki, amelyeket előzőleg Bercsényivel is megbeszélt. Bercsényi kívánsága volt, hogy XIV. Lajos járjon közbe a lengyel udvarnál és a portán a magyar felkelés támogatása végett. Azt is állította Longueval, hogy Rákóczi és társai el akarták pusztítani az ungvári és munkácsi helyőrségeket. Amikor ő (Longueval) Franciaországból visszaérkezett, Rákóczi hosszan tanácskozott Vayval és Okolicsáiryival és Okolicsányi meg Vay önként vállalkoztak arra, hogy a megbízó okirat kiállításához szükséges aláírásokat megszerzik. Longueval vallomása szerint, ha Rákóczi, mint megszervezett pártnak vezére jelentkezik, a francia király 2 millió livres-el támogatja a felkelést, azután pedig havonként 200,000 tallért küld a katonák fizetésére. Rákóczi már kidolgozta az általános haditerveket — mondotta Longueval — amelyek szerint Thököly Erdély felől, egy másik hadsereg a Tisza mentén, eg}7 harmadik Kassa irányában támadott volna. Az volt a>szándékuk, hogy minden német katonát, aki kezük ügyébe kerül, megölnek és ha seregeik a 10 ezer főt elérik, mindenkit a hozzájuk való csatlakozásra kényszerítenek; végül: kapcsolatot keresnek a csehországi és sziléziai huszitákkal és a luteránusokkal is.

Egészen biztos, hogy azokon a megbeszéléseken, amelyeket Rákóczi és hívei 1699 óta különböző helyeken tartottak, a legkülönbözőbb, egymásnak ellentmondó, zavaros tervek is felmerülhettek. A levegő telítve volt elkésredéssel, dühvel, a közvélemény türelmetlenül várta, hogy történjék valami. Longueval természetesen minden tervről számot adott megbízóinak.

Rákóczi ellen a komoly, perrendszerű bizonyítékok mégis a sajátkezű levelei voltak, amelyeket Longueval a haditanács rendelkezésére bocsátott, és e perdöntő bizonyítékoknak a birtokában a haditanács és a bíróság ezeknek a kósza terveknek is hitelt adtak. Mind a haditanács, mind a vizsgálóbizottság meg voltak győződve arról, hogy itt egy nagyszabású, kiterjedt összeesküvésről van szó, amely felkelés formájában rövidesen kirobbant volna. Ezért fogtak el Rákóczival együtt több fontos személyiséget és rendelték el a Lajta és Vág

vidékének katonai megszállását, hogy Bécsset és az örökös tartományokat a Magyarország felől való meglepetések ellen biztosítsák. Bécsben az volt a közhit, hogy itt a tettenérésnek egészen közönséges esete forog fenn, s Rákóczi elfogatása és kihallgatása nem egyéb, mint egy perrendtartásszerű felségsértési pernek kezdete amelynek büntetőjogi következményeit majd egy formális per fogja részleteiben is megvilágítani.

Szirmay István.

Úgy látszik, erről volt meggyőződve Esterházy Pál nádor is, aki, midőn Szirmay István nádori ítélőmester elfogatásáról értesült, rögtön megfosztotta őt ítélőmesteri tisztétől. Volt egy bizonyos szervilis és lojális csoport, amely előre pálcát tört azok felett, akik ellen rendes bíróságnak kellett volna eljárnia és ítéletet mondott olyan ügyben, melyet sem egészében, sem részleteiben nem ismert. A legsajátságosabb az, hogy a nádor, a magyar törvények legfőbb

őre, még csak meg sem kísérelte, hogy tiltakozzék az osztrák bíróság illetékesége ellen. Legalább is ennek egykorú kútfőkben nincs nyoma. Rákóczi bűnösségéről a vizsgálóbizottság és a bécsi haditanács meg voltak szentül győződve, ebben a tekintetben kételyeik egyáltalában nem voltak. A többi letartóztatott kihallgatását azért tartották szükségesnek, mert a Longuevaltól nagyarányúnak rajzolt mozzalom méretei sem Rákóczi leveleiből, sem magának Longuevalnak a vallomásaiból nem bontakoztak ki teljesen.

Báró Szirmay István ítélőmester, akit június 21-én hallgatott ki a vizsgálóbizottság, ennek a zivataros kornak szintén egyik legérdekesebb alakja. Egykor Thököly buzgó híve volt és mint ilyen, 1685-ben Thököly megbízásából követségben járt Bécsben és felajánlotta a töröktől való elszakadást, azzal a feltétellel, hogy a magyar alkotmányt Sobieski János lengyel király kezessége mellett biztosítsák. Közben azonban Thökölyt a váradi pasa elfogatta s ekkor Szirmayt «in loco securo» fogvatartották. Ez a «locus securus» a gráci, prágai és a brünni börtön volt, ahonnét Szirmayt csak 1687-ben bocsátották szabadon. Többé politikával nem foglalkozott, Rákóczi be sem avatta terveibe. Kihallgatásakor méltó felháborodással tiltakozott letartóztatása ellen, kijelentvén, hogy Longuevalt soha életében nem látta, nevét csak akkor hallotta, amikor már fogságba került, s nem is sejtí, miért fogták el.

Vay Ádámot, Rákóczi volt főkapitányát június 22-én hallgatták ki. Nem tagadta, hogy Rákóczival több ízben tárgyalt, de csak arról a perről volt szó közöttük, amely közte és Rákóczi között évek óta folyamatban van. Egyébként kijelentette, hogy a felkelésről nincs tudomása. Ezzel lényegében meg egyezett Menegatti János Zakariás, Rákóczi komornyikjának és Berzeviczy János Ádám apródnak a vallomása is.

Rákóczi tehát méltán bízott abban, hogy rabtársai hűek s állhatatosak lesznek. Vallomásaik valóban egy porszemmel sem járultak hozzá a Rákóczi ellen emelt vádak megerősítéséhez. Sokkal súlyosabbak voltak Sándor Gáspár vallomásai.

Szlavnicai Sándor Gáspár szintén a kornak egyik tipikus alakja s egyik legcsapottabb életű embere. Eelesége révén rokonságban volt Thökölyvel, aki nem egyszer bízta meg fontos ügyek elintézésével a portán. Résztvett 1690-ben az aldunai csatározásokban és az erdélyi hadjáratban is. 1690—91-ben már Franciaországban van Sándor Gáspár, ahol Thököly nevében hathatósabb anyagi támogatás kieszközlésén fáradozott. 1693-ban ismét a portán képviselte Thökölyt. De nagy buzgalma lassanként ellanyhult. 1696 táján már Bécs kegyét kereste, majd 1697-ben titkos jelentéseket küldött Belgrádból Thököly és a porta szándékairól, valószínűleg gróf Kinsky cseh főkancellárnak. De azért résztvett, mint Thököly képviselője, az 1698-iki drinápolyi tárgyalásokon. A karlovici tárgyalásokon amnesztiát kapott és körülbelül 1700 elején hazatért Magyarországra.

Rákóczi és Bercsényi figyelnie Sándor Gáspárra terelődött, még megbeszéléseik kezdetén, főleg azért, mert értékes diplomáciai tapasztalatait és

nem közönséges katonai képességeit ismerték. Ettől fogva a bizalmas tanácskozásokon sűrűn szerepelhetett és erről tudomást szerzett Longueval is. Így került azoknak a névjegyzékébe, akiket a haditanács 1701-ben letartóztatott. Sándor Gáspár határozatlan ember volt, aki egyszer kuniéként, máskor labancként szerepelt, de úgy látszik, ebben az időben már egy kissé meg is tört és Bécs odaadó hívévé szegődött. A haditanács nem Bécsújhelyre, hanem Bécsbe szállította, s ott tartották őrizet alatt, hogy a nádornak a vele való érintkezést megkönnyítsék. Lehetséges az is, hogy a nádor személyes közbelépésére jelentkezett rövidesen önkéntes vallomástételre.

Thököly egykori vakmerő embere, aki már megpuhult a fogságban, alázatos és töredelmes vallomást tett. Május végén maga jelentkezett gróf Mansfeldnél, a haditanács elnökénél, s midőn az kérését elutasította, írásban nyújtotta be vallomását. Elmondja írásos jelentésében, hogy mindenről tudomása volt, egy nézetet vallott Bercsényivel, ezért belátja, hogy halálbüntetést érdemel. Sándor Gáspár mindent elmondott, amit csak hallott Széchenyi Pál érsek és Bercsényi társaságában. Pozsonyban Bercsényitől hallotta, hogy Rákóczi már megkezdte a felkelés megszervezését, ugyan-

csak Bercsényi mondta neki azt is, hogy Bécsben sokan vannak olyanok, kik francia zsoldban állnak s tőle értesült arról is, hogy a hegyaljai zendülők annakidején Rákóczit vezérükké akarták választani. Ezeket írja jelentésében. Vallomásai igen súlyosak, főleg a kiváló Széchenyi érsekre, aki Rákóczinak s Zrínyi Ilonának is mindig meleg barátja volt. Sándor vallomásai szerint az érsek annyira el volt keseredve, hogy még fegyverfogásra is hajlandó lett volna, hogy a magyar ügyet megvédelmezzék. Fontosak voltak a Bercsényiről való vallomásai is.

Bármily szűkszavúak és sok tekintetben hiányosak is voltak Sándor

GRÓF SZÉCHÉNYI PÁL
Kalocsai Érsek

*szül. 1642, meghalt 1700 első ízben Vándorfenő
másodszor Nagycsúzenken temettetett el 1811.*

Gáspár önkéntes vallomásai, a vizsgálóbizottság kezében mégis perrendszerű bizonyítékként szolgáltak a mellett, hogy Rákóczi valóban felkelést szervezett.

Sándort május 31-én és július 27-én ismételve kihallgatták. A kihallgatást a haditanács megbízásából Thiell János tanácsstag vezette. A vallomástétel lényege a következőkben foglalható össze:

Sándor először 1700 nyarán Nagyszombatban és Tavornakon Tholvai Gábortól értesült arról, hogy a nádor tudomást szerzett Rákóczi, Bercsényi és Szirmay titkos összejöveteléről. Pozsonyban Bercsényi hívta őt fel, hogy csatlakozzék a mozgalomhoz és keresse fel Rákóczit. Ő valóban felkereste Rákóczit, aki elsősorban édesanyja és Thököly iránt érdeklődött, majd kifejezte azt az óhaját, hogy bizalmasan kíván vele beszélni. Majd ezeket mondotta: «Íme, mily nyomorúságos állapotban van Magyarország és a magyarság, mégis csak gondolkozni kellene azon, hogyan lehetne végét vetni a nyomorúságnak.» Kzt mondotta Rákóczi állítólag Sándor Gáspárnak. A beszélgetés félbeszakadt, Sándor hazament, de Bercsényi újból meglátogatta, hogy csatlakozásra bírja. Sándor kijelentette volna Bercsényinek, hogy szerinte sem Franciaországtól, sem Lengyelországtól, sem a töröktől ne reméljenek támogatást és ne számítsanak az ő közreműködésére sem. Bercsényi ismét felkereste őt nyitrai megyei birtokán s akkor előadta neki, hogy van egy külföldi emberük, akit Franciaországba küldtek, s aki azzal a jó hírrel jött vissza, hogy a francia király 400,000 forintot ígért és szerinte (Bercsényi szerint) Lengyelországból elegendő zsoldost lehetne behozni. Sándor (saját vallomása szerint), Bercsényi előadásán nevetett s kijelentette, hogy Franciaországtól ekkora segítséget várni nem lehet. Ekkor Bercsényi felkérte őt egy felkelés szervezésének összeállítására' amit ő megtagadott. Bercsényinek arra a kijelentésére, hogy az ő nevét már kiküldték Franciaországba, mire vár hát? ezt felelte: «Ha az én nevemet is elküldtetek, és pedig az én hírem és akaratom nélkül, akkor vigyen el benneteket az ördög!» Végül megjegyezte Sándor, hogy Erdély nélkül semmire sem mehetnek és e nélkül se Franciaországtól, se Lengyelországtól támogatást nem remélhetnek.

Sándor, amint látjuk, jól bemártotta Rákóczit és még talán jobban Bercsényit. Új és fontos adat volt szóbeli előadásában az, hogy Széchenyi érsek, Szirmay és Bercsényi között formális szövetség is létesült és hogy Szirmay őt is hívta Felsőmagyarországba s ő e meghívásnak eleget tett. Vallomásai főleg azért fontosak, mert megerősítették Longueval jelentéseit. Vallomásaiból a bizottság meggyőződött arról, hogy Rákóczi és Bercsényi valóban felkelést szerveztek és összeköttetésben állottak Franciaországgal. Most már a vizsgálóbizottság lelkiismerete nyugodt volt, hiszen mindezt nem egy megfizetett aljas jellemű kém, egy agent provocateur jelentéseiből tudják, hanem egy magyar úrnak, egy volt kurucnak önkéntes vallomásaiból. Az udvar hálás volt Sándor Gáspárnak: 1706-ban bárói diplomát kapott, amely szokatlan melegséggel emlékezik meg érdemeiről.

Ugyanazon a napon, amelyen Sándort kihallgatták, Rákóczi írásban

tiltakozott Longueval vádjai ellen. Kijelenti, hogy mindaz, amit Longueval állít, még csak nem is valószínű. Ő nem él szegénységben, nincs benne nagyra-vágyás, a németeket sem gyűlöli, hiszen köztük nőtt fel, hazájához sem ragaszkodik, mert birtokait kész volt más országokban levő birtokokért elcserélni, vallási, vagy családi sérelmei nincsenek, semmi oka sem volt tehát arra, hogy ilyen büntetést elkövessen. Nem felel meg a valóságnak Longuevalnak az az állítása sem, hogy Szirmayval együtt volt Ungváron. A francia levelek megírásáról, őrzéséről tett kijelentései merő koholmányok. Longueval vallomásai nem érdemelnek tehát hitelt s tiltakozik az ellen, hogy a kijelölendő bíróság a kapitány állításainak nagyobb hitelt adjon, mint az ő kijelentéseinek. Mondanunk is alig kell, hogy Rákóczi egy kis «reservatio mentalis»-szal élt, de erre el volt szánva. Tudta, hogy ő igazságos ügyet véd. Egy olyan őszintén vallásos léleknek és idealistának, aki eszményi célokért és hazája törvényeinek megvédéséért akart síkra szállani, ezt nem lehet bűnül felróni. Rákóczi elkeseredését fokozta az, hogy őt, mint birodalmi herceget és magyar főurat, olyan bíróság elé állították, amely az ő porében törvény szerint nem volt hivatva dönten.

A bizottság ezzel befejezte munkáját. A vizsgálat eredményének a felhasználásáról a bíróság döntött. A bírói széket I. Lipót 1701. augusztus 16-án gróf Buccelleni elnöklete alatt a haditanács tagjaiból és az alsó-ausztriai helytartóság tanácsosaiból állította össze. A vád képviselőt dr. Hoche Márton kamarai tanácsosra bízta, aki a vádindítvánnyal már 1701 október elején elkészült. A vádindítvány hivatkozva Rákóczi elfogott leveleire, Longueval esküvel erősített állításaira, Sándor Gáspár írásban szövegelt kijelentéseire, beigazoltnak látván a pártütés és felségárulás bűnét, a fő- és jószágvesztést javasolta.

A vádindítványt átadták Rákóczinak, hogy mint vádlott, hat hét és három nap alatt nyújtsa be kifogásait és 8 napon belül nevezze meg ügyvédjét, aki őt a iudicium delegatum előtt képviselni fogja. Ezzel a vizsgálóbizottság működése végetért. Ítélethozatalra nem került a sor, mert Rákóczi november 6-án kimenekült a bécsújhelyi börtönből. Ítéletet már távollétében, 1703 április 30-án hoztak és a vádirat szellemében fej- és jószágvesztésre ítélték. Végrehajtották volna-e az ítéletet, vagy talán megmenekült volna Rákóczi befolyásos rokonainak, s a külföldi udvaroknak közbenjárásával? Annyira félték tőle, annyira gyűlölték, hogy ez nem valószínű.

SZÖKÉSE ÉS MENEKÜLÉSE.

Rákóczi kiszabadítása végett felesége, főrangú rokonsága, a külföldi udvarok, melyekhez rokoni kötelékek kapcsolták, minden emberileg lehető megtekintették Lipótnál. De nem volt reménye arra, hogy a bíróság felmenti. Idegenekből álló vészbíróság elé került, amely nem ismert irgalmat, amely végrehajtó közege volt egy érzéketlen hatalomnak. Rákóczi tudta ezt és

készült a halálra. Vigasztalónak Sagel jezsuita atyát adták melléje, ami úgy látszik nagy szerencséje volt. Sagel atyát lelke mélyéig meghatották Rákóczi gyónásai, látta, hogy egy tisztalelkű, eszményekért küzdő ember és írt Menegatti Ferenc jezsuitának, Lipót gyóntatójának és Wolf páternek, aki Menegattinak volt az elődje. Semmi lehetetlenség nincs abban, hogy kiszabadulását főleg a vele rokonszenvező jezsuita atyáknak köszönhette. Lehmann kapitány most már jól bánt vele, nagyobb szobát kapott, amelyben misét is tarthattak, megengedték neki, hogy olvasson, mire behozatott egy csomó tudományos könyvet, s elkezdte tanulmányozni a magyar törvényeket.

Hosszú töprengés után rájött arra, hogy életét csak egy módon mentheti meg: szökéssel. Nem kis meglepetésére Lehmann október 10-e táján egyszer csak azt közölte vele, hogy szökési terveit elősegíti. Mi történhetett itt, ki beszélte rá a porosz kapitányt, nem tudjuk. Lehet, hogy Wolf atya nyerte meg; csak azt tudjuk biztosan, hogy segített neki az ifjabb Lehmann, a porosz századosnak zászlótartó öccse és Kertzel András Adalbert hadnagy, kinek rokona Kertzel ezredes, Lehmann feljebbvalója volt. Amikor Lehmann a meglepő kijelentést tette előtte, színleg vonakodott, nem tudhatta, hogy nem valami kelepccébe akarják-e csalni, de lassanként meggyőződött róla, hogy az ajánlat nem cselszövény.

Többféle szökési terv merült fel, míg végre kieszték a legjobbat. Maga a szökés izgalmas, szinte regénybe illő történet, s végrehajtásához Rákóczi elszántságára és lélekjelenlétére volt szükség. Maga Lehmann adott neki kalapácsot és fogókat, hogy az ablakrostélyt áttörhesse. Miután feleségétől, aki Lehmann segítségével parasztasszonynak öltözve jutott be a várba, érzékenyen elbúcsúzott, dragonyoskatonának öltözve november 6-án éjjel kimenekült a várból. Apródjával, Berzeviczyvel és a fiatal Lehmannal nagy ügyel-bajjal kijutottak a városból is és onnét kocsin, melyet Rákócziné készített elő, a Fertő mocsarai felé menekültek. November 7-én értek Nezsiderbe és Somorjánál átkelve a Dunán, átmentek a Csallóközre és Cseklésztől fogva postakocsin haladtak tovább. A Felvidéken már könnyebben elkerülhették a kószáló német katonákat és minden nagyobb nehézség nélkül eljutottak Podolinba, ahonnét egy öreg piarista tanár segítségével a Kárpátok hágoín keresztül szerencsésen kijutottak Lengyelországba.

Rákóczi szabadulása Bécsújhelyen, de még inkább Bécsben rettentő riadalmat keltett. Nem érthették meg sehogyan sem, hogyan szökhetett meg a leggondosabb és legszigorúbb őrizet mellett. Ezen a kérdésen sokat töprengtek akkor Bécsben és töprenghetünk rajta még ma is. Nem tudjuk kinek a műve volt: feleségéé, a jezsuita atyáké, kik őt, mint jó katolikust szerették, vagy magáé a tragikus véget ért Lehmanné, aki önzetlenül feláldozta magát Rákócziért? Akkoriban azt is hitték, hogy talán Lipót császár titkos utasítása volt. Volt-e a menekülésben szerepe pénznek, vagy talán csak a nagybefolyású rokonoknak, a porosz királynak, XIV. Lajosnak; ki tudja? Maga

Rákóczi Wolf jezsuita atyának tulajdonította, szinte csodával határos menekülését. Lehmann kapitánynak, a derék porosz tisztnek Rákóczi iránt való szeretete a szökésben egészen gondviselészerű mozzanat. A menekülés nagy esemény volt, amely az eseményeknek lavináját indította meg. Ha Rákóczin végrehajjták a rendkívüli bíróság ítéletét, aligha van magyar felkelés, amelynek megindításához a különben oly kiváló Bercsényi nem lett volna elegendő. Lehmann kapitány csak a harmadik nap tett a szökésről hivatalos jelentést, amivel magára terelte a gyanút. Azonnal letartóztatták. Megtalálták a börtönben Rákóczinak három levelét, melyek közül egyet a császárhoz, egyet a császárnéhoz, egyet az ifjabb József királyhoz intézett, melyekben elmondja.

Rákóczi menekülése a börtönből.

hogy öt magyar törvények félredobásával akarták elítélni. Hivatkozott több magyar törvényre, köztük az 1687. évi 6. te.-re és látván, hogy birtokait már előre lefoglalták, arról kellett meggyőződnie, hogy öt erőszakkal el akarják vésztetni. Sok embert fogtak rögtön gyanúba, köztük elsősorban Rákóczinét; Lehmann, aki fejével lakolt Rákóczi megszöktetéséért, a hatalom pribékjei kínzásokkal akarták vallomásra bírni, de csak annyit vallott, hogy zászló-tartó öccse bírta őt rá Rákóczi kiszabadítására. A kurucok később egyik sikeres ausztriai betörésük alkalmával azzal rótták le hálájukat az önfeláldozó porosz tiszt iránt, hogy szétdarabolt holttestéből egy darabot nagy tisztességgel eltemettek. Özvegyének Rákóczi tízezer tallért juttatott. Rákóczi gazdagon megjutalmazta összes jötevőit, a hatalom viszont Longuevalnak, az aljas jellemű kalandornak adott nagy birtokot Horvátországban.

Rákóczi feje a bécsi kormány busás jutalmat tűzött ki, de nem akadt vállalkozó, aki őt élve, vagy halva kézrekerítse. Tudta, hogy keresik és üldö-

zik, ezért Lengyelország földjén nagyon óvatos volt. Bercsényi majdnem áldozatul esett orgyilkosok merénletének; — az orgyilkosság ennek a kornak bevett harci eszközei közé tartozott. November közepén érkezett meg apródja és az ifjabb Lehmann kíséretében Krakkóba, ahol levetette az ütött-kopott dragonyosuniformist és francia ruhába öltözött. November 17-én indult Varsóba, ahová három hét múlva érkezett és azonnal összeköttetésbe lépett Du Héron francia követtel. A lazaristák kolostorában találkozott össze legjobb barátjával, tanácsadójával, aki már félév óta lengyel földön tartózkodott, gróf Bercsényi Miklóssal.

Külön meg kell emlékeznünk Bercsényi nagyarányú tevékenységéről. Lengyelországba való menekülése után a gróf buzgón dolgozott a felkelés előkészítésén. Éles esze jól látta a helyzetet, ismerte II. Ágost király gyengéit, bajait, uralkodói ambícióit. A célja volt bekapcsolni a magyar ügyet Lengyelország ügyeibe, kihasználni az általános helyzetet Magyarország javára. Bercsényi igen józan politikus volt; nem akarta Magyarországot belevinni kalandba, jól tudván azt, hogy a rengeteg vért vesztett magyarság egymagában gyenge arra, hogy Bécs uralma alól felszabaduljon. Bielany-ban, egy kolostorban magával a királlyal tárgyalt és miután megismertette vele Magyarország szomorú helyzetét, felajánlotta neki a magyar koronát, ha a Habsburgoktól megszabadítaná Magyarországot. Bercsényi néhány hónap alatt sok emberrel összebarátkozott; megismerkedett és szoros barátságot kötött Mencsinszky ezredessel, akinek testvére volt a wjeluni sztarosza, a leggazdagabb és legtekintélyesebb lengyel főurak egyike. Megismerkedett Du Héron francia követtel, az agilis diplomatával, és ettől fogva együtt szőtték a terveket. «Mindezt csak oly éles kombináló ész, oly ékesszóló rábeszélő tehetőség, megnyerő előkelő modor és oly csüggedést nem ismerő tetterő bírhatta létrehozni, aminő e rendkívüli férfiúban lakott.» — írja túlzás nélkül Thaly Kálmán. Bercsényi ismeretséget kötött a lengyel vezető nagyságok közül Sobiesky Konstantin herceggel, Radziejowskival a primással, Jablonovski herceggel, Lubomirska Ilona hercegnővel.

Du Héron, XIV. Lajos követe, nagy jövőt látott egy magyar felkelésben és rá akarta venni Ágost királyt, hogy támadja meg Lipót császárt és ő közbejárna a svédeknél, akik Lengyelországot fenyegették. A király nem volt határozott jellem és mindenben mindenható miniszterének, a korrump Beuchlingnak a tanácsa szerint járt el és ezért ígéreteire vagy kijelentéseire terveket építeni nem igen lehetett. Du Héron mégis összehozta a királyt Bercsényivel, aki ékes beszédével már szinte Nagy Lajos három tengertől övezett birodalmát vetítette az ambiciózus lengyel uralkodó lelkeszemei elé. Bercsényi terve, amit előzőleg jól meghányt-vetett Du Héronnal, egészen reálisnak látszott. Az alap gondolat az volt, hogy a XIV. Lajossal szövetkezett Lengyelország — ha Franciaország Svédországot csendre inti — egy-kettőre lehengereli Ausztriát, s akkor felszabadul Magyarország és Erdély és a dús jutalom Ágost számára Szent István koronája lesz. A tervek, melyeket Bercsényi nem mindennapi

diplomataképességre valló ügyességgel szőtt, szépen indultak meg. Arról volt szó, hogy Ágost szövetségre lép XIV. Lajossal és az új spanyol királlyal, Lajos, mint közvetítő lecsendesíti a fenyegetődző Svédországot, erre Ágost

XIV. Lajos.

hadat üzen és bevonul Sziléziába. Másrészt: egy lengyel csapat betör Kassa irányában Felsőmagyarországra, Thököly pedig megindul Erdély bérci felé. A háromfelől szorongatott I. Lipót a legkétségbeejtőbb helyzetbe kerül. Abban az esetben, ha XIV. Lajos még nem akar Lipót császárnak hadat üzeni, arra kéri, hogy nagyobb csapattal támogassa Agostot, — így

gondolták el Bercsényi és Du Héron. A királyban megvolt a hajlandóság, és annyira megtetszettek neki Bercsényi tervei, hogy a Bécs ellen indítandó hadjárat biztosítottak látszott. Semmi sem lett volna könnyebb, mint fellázítani kívülről az agyonzaklatott és a végsőkig elkésérsített Magyarországot, de Bercsényi nem akart addig magyar vért áldozni, míg nem biztos a külföldi segítség. Du Héron nagyobb jegyzéket küldött Parisba a királynak, amelyben Bercsényi terveit ismertette és úgy jellemzi a magyar főurat, mint jó hazafit és mint igen komoly, a dolgokat jól látó, megfontolt embert. XIV. Lajos válasza azonban egyszeriben lehűtötte Bercsényi és Du Héron reményeit. Lajos tartózkodó választ adott; úgylátszik, még nem látta elérkezettnek az időt arra, hogy Lipót császárnak hadat üzenjen. De Du Héron nem nyugodott, elküldte a királynak Bercsényi emlékiratának kivonatát. Ez az emlékirat kitűnő, szinte klasszikusan megfogalmazott helyzetkép Magyarország akkori állapotáról. Részletes haditervet tartalmaz és még a gazdasági előnyöket is ismerteti, amelyek Lengyelországra hárulnának a Magyarországgal való közös vámterület esetén. Hivatkozva Nagy Lajos letűnt birodalmára, kifejti Bercsényi, hogy egy magyar-lengyel szövetséges birodalom milyen előnyöket rejteget az általános európai helyzet szempontjaiból. Benne van Bercsényi egész politikai szemlélete, amely teljesen azonos Rákócziéval és ezt röviden így foglalhatjuk össze: elszakadni a némettől, mert az álnok és megbízhatatlan, azonkívül a magyar nemzet megsemmisítésére tör; ki kell egészíteni Magyarországot az északi hatalommal, a magyar nemzettel mindig barátságban élő lengyelrel. Nem egyéb ez, mint a régi, Anjou-korbéli koncepció felújítása. Bercsényi emlékiratában ismertette még a magyar közjogot; kifejtette, hogy a törvényeket megtartó király milyen tekintély, beszámolt a magyar király jövedelméről, koronajavakról, stb. XIV. Lajos azonban még mindig korainak ítélte a fegyveres fellépést, s e miatt Bercsényi tervezett párizsi útja is elmaradt. Közben Strattmann, az osztrák főminiszter elhelyezte ellenaknáit Bercsényi és Du Héron tervei ellen. Ez a kor különben is a diplomáciának valósággal fénykora és a siker eszközei teljesen macchiavellisztikusak. A tehetséges diplomatáknak akkor uralkodóik szeszélyeivel kellett megküzdeni. A siker legfőbb eszköze a rábeszélőtehetség, a helyzetek, az emberek ismerete. Ma közvéleménnyel kell a diplomáciának megküzdeni, akkor a felelőtlen uralkodók akarathatározását kellett befolyásolni. Ágost király gyengeakarú, határozatlan ember volt, sokszor kész eszköz megvesztegetett miniszterének Beuchlingnak a kezében. Du Héron kezdte már elveszíteni a bizalmát a királyban s már arra gondolt, hogy XII. Károly svéd királyt kell támogatni, aki detronizálni akarta Ágostot, azután olyan királyt ültetni Lengyelország trónjára, aki majd magáévá teszi Bercsényi elgondolását. Eközben a svéd király megindult, elfoglalta Livóniát és országába bekebelezte. Beuchling ekkor sarkára állt és rávette Ágostot, hogy, mint szász király Lipót császárral szövetkezzék Svédország ellen. Bercsényi és Du Héron szép tervei tehát egylőre kútba zuhantak.

Bécsben nagyon félhettek Bercsényitől, a bujdosó magyar főúrtól. A kormány kiadatását is követelte, Esterházy nádor pedig azt az eszmét vetette fel, hogy⁷ nem volna-e helyesebb amnesztiával és lefoglalt birtokainak visszaadásával hazacsalni Bercsényit. A bécsi kormánykörök valóban foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy Bercsényi számára kegyelmet eszközöltetnek ki a császárnál és birtokait visszaadják. Strattmann főminiszter azonban egy más eszközt is tartogatott Bercsényi megsemmisítésére. Beuchling novemberben azt üzentte Bercsényinek, hogy Thökölynek egy titkára Czenstochowában tartózkodik és fontos volna, hogy Bercsényi vele tárgyaljon. Bercsényi elindult Varsóból és szerencséjére lengyel barátai néhány megbízható embert adtak melléje. November 13-án sötét erdőn mentek keresztül, a Rawa melletti Studzianeknél, amidőn egyszerre dragonyosok rohanták meg őket. Bercsényit csak lélekjelenléte és lengyel szolgájának segítsége mentette meg a fogságtól, vagy a haláltól, és a közeli falu papjának a segítségével, aki őt üldözői elől két napig rejtegette, visszamenekült Varsóba, ahol a francia keresztes barátok missziójának zárdájába rejtőzött. Itt találkozott Rákóczival, aki november 22-e körül érkezhetett meg Lengyelország fővárosába.

A FELKELÉS DIPLOMÁCIAI ELŐKÉSZÍTÉSE LENGYELORSZÁGBAN.

Amikor Rákóczi Lengyelországba érkezett, a külpolitikai légkör a magyar ügy szempontjából nagyon borús volt. A miniszterek pórázán járó lengyel király, aki kezdetben Bercsényi terveit annyira lelkesedett, közeledett a császárhoz, I. Lipóthoz és még szerencse volt, hogy nem utasította ki Lengyelországból Rákóczit és Bercsényit. Du Héron a magyar bujdosóknak egyelőre azt a tanácsot adta, hogy legjobb lesz, ha megnyerik ügyüknek Radziejowski bíbornokot, Lengyelország primását. Az ő ajánlólevelével mentek Lowicz várába és Rákóczi meg is nyerte a különben önző és jellemtelen egyházfő tetszését. A lengyel primás azonban, aki már tudta, hogy királya Lipót császárhoz pártolt, nem sok jóval kecsegtette Rákóczit és Bercsényit, akik november 30-án már ismét Varsóban voltak és folytatták a francia követtel megkezdett tárgyalásokat.

Varsóban nem volt tanácsos sokáig maradniok, mert életük Strattmann és Beuchling fogdmegjei miatt egyáltalában nem volt biztonságban. Du Héron ajánlatára a magyarbarát Mencsinszky sztaroszta vendégbarátságát vették igénybe, aki a Varsótól 40 kilométernyire levő Minszk várát ajánlotta fel nekik. Du Héron buzgalmát végre kézzelfogható siker koronázta; többszöri sürgetéseivel elérte uralkodójánál, XIV. Lajosnál, hogy Rákóczinak és Bercsényinek pénzsegélyt utalt ki. (1702. január 26.) Minszkben négy hetet töltöttek, karácsonykor már Varsóban voltak és maga a francia követ kísérte el őket a híres szépségű és a politikai kérdésekben nagyon befolyásos Lubomirszka hercegnőhöz, Sieniawski feleségéhez. A hercegnő megígérte,

hogy gondoskodni fog biztonságukról, s egy jól elrejtett tartózkodási helyet szemelt ki Rákóczinak és Bercsényinek Galícia egyik hatalmas sűrű erdő-ségében, a moscsenicai erdőben, ahová az 1702-i év első napjaiban érkeztek.

Itt mindjárt az első napokban igen nagy meglepetés érte őket. Szalontai János, a tokaji felkelők egyik vezére, aki annakidején az üldöző németek elől szerencsésen egerutat vett és az Erdős-Kárpátokon keresztül Bukovinába, onnét Thökölyhez menekült, hosszú bolyongás után rábukkant Rákóczira és Bercsényire a lengyel főúr elrejtett várában. Szalontai, aki Erdélyt, az Alföld egy részét és Észak-Magyarország jelentékeny részét bejárta, részletesen beszámolt Rákóczinak és Bercsényinek a Magyarországon uralkodó állapotokról, s a kirobbanás előtt álló elkeseredésről. Előadta, hogy a nyomor óriási, az elégedetlenség szörnyű és elérkezett az idő a felkelés megkezdésére. Az országban német katona kevés van. A császár az olaszországi háború miatt a csapatok nagyrészét kivonta Magyarországból és egy igen kis erő, 4—5000 ember elegendő volna a betöréshez, mert rögtön csatlakoznék hozzájuk az egész nép. Rákóczi és Bercsényi a bujdosó kurucot alaposan kikérdezték és világos képet alkothattak maguknak a magyarországi helyzetről. A felkelést azonban nem merték megkockáztatni. Mindketten szigorúan ragaszkodtak ahhoz a régi felfogásukhoz, hogy Magyarországon idegen segítség nélkül semmihez sem szabad kezdeni. Rögtön összeköttetésbe kellett lépniök a francia követtel, Du Héronnal és tisztázni minden részletkérdést: magát a francia segítséget és a trónkérdést arra az esetre, ha sikerül elfoglalni Magyarországot és elszakítani Ausztriától.

Du Héron újból több jelentést menesztett Párizsba és konkrét javaslatot tett XIV. Lajosnak. Rákócziék Szalontait azzal az utasítással küldték vissza Magyarországra, hogy ott csillapítsa le a lázongó lelkeket és Magyarországon addig ne kezdjenek semmit, amíg nincsen biztosítva valamilyen formában XIV. Lajos segítsége, mert egy hebehurgyán elkezdett és sikertelen felkelés végzetes veszedelembé dönthetné az országot. Szerencsére XIV. Lajos, aki eddig minisztere javaslatait csaknem ridegen elutasította, már megváltoztatta a nézeteit és Du Héron legutóbb előterjesztett javaslatára adott válasza már jóakaratot és a segítségre való készséget árult el. A «napkirály» nézeteit a közbejött események változtatták meg: 1702. május 2-án Lipót császár megüzente neki a háborút. XIV. Lajos most már nem ragaszkodott úgy, mint eddig, a legitimitás elvéhez. Megígérte támogatását, ámde ismerni akarta mindenekelőtt a magyar felkelővezérek részletes terveit. Du Héronnak adott válaszában azt is óhajtotta, hogy nyerjék meg a francia ügynek a svéd királyt, XII. Károlyt és beszéljék rá a Szászországba és Csehországba való bevonulásra.

Rákóczinak és Bercsényinek nem volt sokáig maradása Moscsenicában sem; itt is felfedezték őket Strattmann, kémei. Először a palatínus drikovi kastélyába, majd a magyar határtól mindössze 130—140 kilométernyi távolságra lévő Brzezany várába menekültek. Rákóczi itt mint francia hadmérnök,

Bercsényi pedig mint német építésmérnök szerepelt, s mind a ketten résztvettek a várépítés munkálataiban. A francia követtel továbbra is szoros kap-

Sieniawski felesége.

csolatban maradtak és közvetítésével április elején válaszoltak XIV. Lajosnak arra a levelére, amelyben a részletes terveket kérte. Válaszuk úgy szólt, hogy ők hazájukat akarják felszabadítani és olyan királyt ültetnének Magyar-

ország trónjára, aki a francia király beleegyezését megnyeri. Ezért azt kéri XIV. Lajostól, hogy küldje el egyik alkalmas tábornokát a csapatok vezetésére és áldozzon legalább 400,000 tallért erre a vállalatra, mert ha ezt megteszi, milliókat takarít meg Olaszországban. Ha a háború legkésőbb 1702 tavaszán, vagy a nyáron kitör, a magyarok Villars francia tábornok és Miksa Bmánuel bajor hadával Bécsben találkozhatnak és ebben az esetben XIV. Lajos diktálhatja a békét I. Lipótnak. Du Héron 1702. április 8-án azt jelentette királyának, hogy a betörés már augusztus i-én megtörténhetik. «Felségednek valamennyi híve megvan itten győződve, hogy Felséged az ausztriai ház hatalmát semmivel sem korlátozhatja gyökeresebben, mint hogyha a magyaroknak segedelmet nyújt», — írja Du Héron.

A nem mindig szerencséskezű magyarbarát francia diplomatának ez volt az utolsó tette Rákóczi, Bercsényi és a magyar ügy javára. Amióta a habozó, gyengeakarátú Ágost király átpartolt I. Lipóthoz, Strattmann és Beuchling összeesküdtek Du Héron ellen. Mi történt, azt nem lehet biztosan tudni; lehetséges, hogy a francia diplomatának elfogott levelét bontották fel, azonkívül őt is kémek környékezték. Csak az az egy biztos, hogy Reuchling azt a nem alaptalan vádat emelte ellene, hogy a svéd királlyal szövetségben a lengyel király ellen, mire királyi parancsra elfogták és kiutasították az országból.

Történéseink Du Héron érdemeit nem túlozták. Talán Rákóczi és Bercsényi személyes hatása alatt szinte alig érhető buzgalommal és odaadással karolta fel a magyar ügyet, azt mondhatnánk, felfedezte Magyarországot XIV. Lajos és Franciaország számára. Ha ő nincs, ha ő nem közvetíti Bercsényi és Rákóczi leveleit, üzeneteit, terveit XIV. Lajossal, a magyar szabadságharc talán ki sem tört volna. Teendőinek végzésével Bonnac narqui danzigi francia konzult bízta meg, akinek Du Héron, mielőtt lengyel földről távozott volna, a lelkére kötötte a magyar ügy támogatását.

Lengyelország a francia diplomata kiüldözése után fenekestől felfordult. XII. Károly svéd király, az «északi Nagy Sándor», Litvániából Varsó ellen indult, Ágost hadait szétugrasztotta, maga Ágost király először Krakóba, onnét Szendimirba menekült. XII. Károly Clissow-nál újból megverte az egyesült szász-lengyel hadsereget, elfoglalta Krakót és Ágost lengyel királyt Posenba kergette. Lengyelország a szélső rendi demokráciának ebben az időben már minden átkát érezte, s minthogy hiányzott az összefogó erős akarat, a nemesség pártokra, csoportokra szakadt szét és a törvényes rend teljesen felborult. Rákócziak és Bercsényinek az volt a nagy szerencsájük, hogy barátjuk Sieniawski palatinus és főleg Lubomirska hercegnő kitartottak mellettük, de biztonságuk, életük így is állandóan veszélyben forgott. A bécsi udvar a lengyelországi zavarokat megkísérelte felhasználni Rákóczi és Bercsényi megsemmisítésére. Maga Rákóczi beszéli el emlékirataiban, hogy Lipót király sógora vSobieski Jakab herceg 50,000 aranyat ígért egy lengyel főúrnak, ha a bujdosó magyarokat megöli. De az elárulta titkát Sieniawskinak. A pala-

tinus, aki az ország egyik katonai vezetője volt, vigyázott, hogy vára Ágost király, vagy a császáriak kezére ne jusson és Brzezanyt csapatokkal megerősítette, Rákóczit és Bercsényit pedig figyelmeztette, hogy a várat csak nagyobb őrség kíséretében hagyják el.

Strattmann főminiszter és az udvar nagyon félhettek a két hazátlan magyar főúrtól, akikkel uralkodók, diplomaták úgy tárgyaltak, mint egy jelen-

tékeny, számottevő hatalom képviselőivel. Rákóczi és bercsényi szerepe az emigráns Kossuthéra emlékeztet, akivel III. Napóleon császár és Cavour ültek le a tárgyalóasztalhoz. Ebben az időben valóban ők voltak Magyarország. Strattmann miután meggyőződött arról, hogy erőszakkal, orgyilkossággal nem jut célhoz, megpróbálta őket megpuhítani s Sieniawskival azt az üzenetet küldte Rákóczi-nak, hogy amnesztiát kap, visszaadják összes birtokait, csak térjen vissza Magyarországba. Maga Rákóczi ezt írja: «Nem tartam tanácsosnak a puszta szavaknak hitelt adni és újból visszakerülni az ausztriai ház körmei közé. Különb is az okok, amelyektől indítatva a francia királynak Longuevaltól levelet írtam volt, meg fennállottak.» Az 1702. esztendő a súlyos aggodalmaknak, fel-felvillanó reményeknek és erős megpróbáltatásoknak az eszten-deje volt. Annyi bizonyos, hogy a két menekült magyar főúr állandó aggodalomban tartotta a nagyhatalom Ausztriát és a német-római birodalom császáriját.

Lengyelország fel volt dűlva és Nyugat-Európában egymásra torlódtak a nagy események hullámai. Magyarországról a legrosszabb hírek érkeztek, ők maguk állandó veszélyben forogtak, de azzal a reménnyel eltelve, hogy közelget a tettek órája. A spanyol örökösödési háború, a vesztfáliai béke óta

Krakó a XVII. században.

az első európai világháború, amely 1702-ben kitört, óriási terheket rótt Magyarországra. Már a 16 éves török háború költségei is rettentően megviselték Magyarországot, amely pénzügyileg, gazdaságilag Nyugat-Európa mögött messze el volt maradva. Primitív állattenyésztő ország lett Magyarország a török kiűzése után és jövedelmi forrásai igen csekélyek. De a bécsi kormány az adókat folyton emelte. Lipót az eg}7enes adókat 2 millióról 4 millióra forintra emelte fel és két német ezred állandóan azzal volt elfoglalva, hogy az adókat a parasztságtól behajtsa. 1702-ben rótták ki az országra az igen terhes fogyasztási adót és ugyanakkor a sót annyira megdrágították, hogy a szegény nép meg sem vehette. A zsoldos hadseregek fenntartásához ebben az időben rengeteg pénz kellett és ezeknek költségeit csak a merkantilista rendszer alatt felvirágzott nyugat-európai államok bírták, de nem a szegény Magyarország, melynek számottevő ipara, kereskedelme alig volt és a folyton tartó harcokban úgysis kimerült. Lipót elzalogosította a német lovagrendnek a Kiskunságot, a végbeli katonákat, akik a török időkben adómentesek voltak, súlyos adókkal sújtotta, amikor pedig a szokatlan tehernek ellenszegültek, a bécsi kormány német katonákat küldött a nyakukra. Többmillió kölcsönt vett fel Lipót egyik házi bankárjától Rákóczi lefoglalt javaira is.

Bonnac marquis.

Az evangélikus híveket arra kényszerítették, hogy a plébánosoknak adót fizessenek. A bécsi kormány mindezt akkor tette, amikor Nyugaton dúlt már a háború és érdeke lett volna, hogy az országban belső békét teremtsen. Közmunkával, fuvarozással agyonzaklatták a népet és mindezek tetejébe jött 1702 óta az addig ismeretlen véradó: a katonafogdosás. Nyolc huszár- és négy gyalogezredet akartak felállítani Magyarország területén, a toborzás azonban a lakosság elkeseredése miatt nem ért el sikert.

Rákóczi a francia udvarral Du Héron elűzetése után is állandóan tárgyalt. Utódában Bonnac marquisban szintén igen jóakarátú közvetítőre talált. A magyar ügy talán senkinek sem köszönhet annyit, mint a tehetséges, ügybuzgó Bonnac marquisnak. Közben egy új, váratlan eset az események kerekét

meglendítette: 1703. márciusában egy Pap Mihály nevű munkácsi nemes és Bige László, Thököly egykori hadnagya bejutottak Brzezany várába Rákóczihoz és Bercsényihez. Botjukból levelet szedtek elő, amely Rákóczi jobbágyainak üzenetét tartalmazta. A jobbágyok jelentették uruknak, hogy a nép készen áll a felkelésre, csak őreá vár és őbenne van minden reménye. A jobbágyok küldöttei előadták, hogy Esze Tamás, Rákóczi tarpai jobbágya többek segítségével már megszervezett egy nagyobb csapatot és követeket küldött Thökölyhez, Petróczy Istvánhoz, hogy siessenek segítségükre és hozzájuk való csatlakozásra szólították fel a nemességet is. Rákóczi, kinek egyetlen szavára lángba borult volna az ország, még nem merte megindítani a felkelést, mert külföldi segítség nélkül a vállalkozást végzetesnek és kockázatosnak tartotta. Klóbb biztos ígéretet akart kapni a külföldről. Egy ügyes, megbízható lovászt, Barvinszkyt küldte haza a jobbágyok küldötteivel együtt, azzal az üzenettel, hogy ő még él, nem hagyja el népét, de az várjon még egy kissé türelemmel addig, míg ő jelt ad nekik a felkelésre. Március 17-én Bonnac útján újból sürgős előterjesztést intézett XIV. Lajoshoz, akitől a következőket kérte:

II. Ágost lengyel király.

A háború megkezdése végett Danzigban legyenek készen a műszaki tisztek, a pénz és mindennemű fegyver. Bírják rá a lengyel főurakat 4000 lovas és 4000 gyalogos átengedésére, hogy azokkal Rákóczi Magyarországra betörhessen. Minthogy az országból a császári seregek nagyrésze kivonult és a helyőrségek gyengék, a várakat a felkelő nép és a nemesség könnyűszerrel elfoglalhatja, akkor Rákóczi egyesül a bajor választó seregeivel, amelyek akkora már Passaut és Linzet megszállják. Arra kérte még a francia királyt,

hogy bírja rá a törököket, hogy az adjon Thökölynek nagyobb segítséget az Erdélybe való betörésre. «Őfelsége mihamar tapasztalni fogja e hadi vállalat komolyságát és hatását és annak haszna mellett a saját dicsőségét is öregbítendő, örökös hálára kötelez maga iránt egy harcias nemzetet, mely képes lesz Őfelsége törekvéseit előmozdítani a jövőre is», — írja Rákóczi.

Rákóczi trón jel ölt je ekkor már Miksa Emánuel bajor választó volt, a kiváló és szeretetreméltó uralkodó, akit Magyarországon is igen jól ismertek. 1688-ban ugyanis az ő vezérlete alatt foglalták vissza a császári csapatok Belgrádot. Rákóczi kiküldöttje bejárta a beregi, zempléni uradalmakat és 1703 május 10-én a népnek ismét egy kisebb küldöttsége kereste őt fel a lengyel várban és fegyvert meg tiszteket kért tőle, hogy rögtön megkezdhesse a felkelést. Rákóczi nem várhatott tovább; ha tovább vár, a nép elveszti kedvét és később a felkelésnek esetleg nem lesz sikere. Május 12-én Brzezany várában kiadta a felhívást, amelyben a népet Bercsényivel együtt fegyverre szólítják. Pap Mihály, a küldöttség vezetője volt az első, aki felesküdt Rákóczi piros selyem zászlójára, melyet ez a felírás díszített: Cum Deo pro patria et libertate. (Istennel a hazáért és szabadságért!)

A követek eltávozása után Bercsényi Varsóba ment Bonnachoz, hogy előteremtse a felkelés anyagi eszközeit, Rákóczi Holezicára ment, ahol egy Majos János nevű nemes jelent meg nála, ki előadta, hogy a határon több ezernyi fegyveres nép vár rá. Esze Tamás és társai, a jobbágyvezérek semmivel nem törődve május 21-én Váriban és Tarpán kihirdették Rákóczi gyűjtő hatású levelét. Május végén már 6000 ember állott készen a támadásra. Rákóczit tehát behívta a nép. Első eset a magyar történelemben, hogy a jobbágyság közös célban egyesült a nemességgel és arisztokrata vezetőivel. Az idegen uralom, a népet zaklató, üldöző külföldi szoldateszka uralmának megdöntésére a jobbágyság nevében a tarpai parasztvezér behívta az ország leggazdagabb és legelőkelőbb főurat, a fejedelmek leszármazottját: Rákóczi Ferencet.

III.

«RECRUDESCUNT...»

A FELKELÉS KEZDETE ÉS SIKEREI. IJEDSÉG BÉCSBEN. AZ ELSŐ BÉKEKÍSÉRLETEK. HEISTER TÁBORNOK. A NAGYSZOMBATI CSATA. LIPÓT HALÁLA. I. JÓZSEF. A PUDMERICI ÜTKÖZET. A SZÉCSÉNYI ORSZÁGGYŰLÉS. A ZSIBÓI CSATA. A KURUCOK DUNÁNTÚLI GYŐZELMEI. A NAGYSZOMBATI BÉKEALKU. A MAROSVÁSÁRHELYI GYŰLÉS.

Rákóczi sokat gondolkozott, tépelődött, s minden lehetőséggel számot vetett, mielőtt a felkelésre rászánta magát. Nem volt lázadó természet, mint Thököly, aki nem egyszer merészen egy kockára tett mindent. Ha élet-történetét megfigyeljük, a neuhausi jezsuita iskolától kezdve a felvidéki parasztlázadásig, azt látjuk, hogy inkább szemlélődő, kutató elme, akinek sok érzéke volt az élet szépségei és örömei iránt; szerette a tudományt, a művészetet. Hitbuzgó keresztény, emberszerető, humánus gondolkodású, távol állott tőle minden forradalmiság. Nem kereste a vezérséget; láttuk, hogy felkínálta birtokai elcserélését is, csakhogy végleg szakítson Magyarországgal. Ha nincsen Kollonics-éra és ha őt magát gyanúsításokkal, üldözésekkel nem zaklatják, mint nagytehetségű ember, egészen más téren keres szellemének kielégülést. Talán író lesz, filozófus, ethikus, vagy talán történétíró. Rettenetes tapasztalatai, az udvar féltékenysége, a Kollonics—Kinszky-féle társaság bosszantásai adtak életútjának egészen más irányt. Ha mindez nincs, Rákóczi, mint fejedelmi utód, uralkodóházaknak rokona, roppant vagyon ura, él az élet gyönyöreinek és saját kedvteléseinek. A felvidéki lesújtó tapasztalatai, a népvégsőkig való elkeseredése, a bécsi kormány égbekiáltó zsarnoksága ébresztették fel benne a hivatástudatot.

Rákóczinál a mozgalom megindításakor erkölcsi és vallásos indító okok egyaránt szerepelnek, ugyanúgy, mint I. Rákóczi Györgynél, vagy Cromwellnél. önző egyéni célok, hiúság, szereplési vágy, teljesen háttérbe szorulnak nála. Ebből magyarázhatjuk bámulatos fegyelmezetttségét: a siker nem teszi elbizakodottá, s a balszerencse sohasem verte le lábáról; soha lélekjelenlétét nem veszítette el egy pillanatra sem. Rákóczi tehát macchiavellista kortársai között, abban a kegyetlen, embertelen korszakban, melyben élt, messze kimagaslik humánus gondolkodásával. Helyesen jegyzi meg gróf Andrássy Gyula Rákóczi jellemrajzában, hogy ő volt mint ember összes kortársai között a

legnagyobb. Savoyai Jenő kiváló ember volt, elsőrangú, hivatásának élő, kötelességtudó katona, de mégis csak zsoldos, a császárnak odaadó szolgája. Hazafiságról fogalma sincs, francia létére harcolt hazája, Franciaország ellen. Rákóczinál már megvan a tudatos hazafiság, ő nacionalista, szinte a szónak mai értelmében, megelőzve majdnem egy évszázaddal korát. Kortársai, a diplomataik, a politikusok, sőt a hadvezérek is, mint Marlborough, kapzsi, haszonleső emberek, legnagyobb részük megvesztegethető jellem.

Rákóczi felkelésének okainál felesleges hosszasan időznünk; a viszonyok fejlődésének természetes eredménye a felkelés. 1526 óta, amikor a magyarság egy része az önálló államiság eszméjét feladta, a magyar politikai élet kettős irányú. Egyik része továbbra is ragaszkodott az állami élet teljességéhez, nem dobta oda az egyre hatalmasodó dinasztiaának a magyarság önálló énjét; a másik rész megelégedett olyan félállamiság-félével. Úgy gondolták, hogy békés együttlétben kell élnünk a hatalmas dinasztiaával, amely mellett a reformáció kitérősekor minden más európai hatalom eltörpült, ez megvéd bennünket a töröktől és minden más ellenségünktől. Amazok, az intranzigensek, többször fegyvert is ragadtak a függetlenség megvédésére, amely az uralkodóház és annak tanácsosai miatt állandóan veszélyben forgott, s ilyenkor a teljes elszakadás gondolatától sem riadtak vissza, mint Bocskay, Bethlen Gábor, Thököly. A magyar államiság teljességének nagy álmodója, Báthory István azt a tervet forgatta fejében, hogy Erdély és Lengyelország egyesített haderejével ver ki törököt, németet és visszaállítja az önálló magyar birodalmat. A megalkuvók között is voltak jó, sőt kitűnő magyarok, mint Esterházy Miklós, a nagy nádor, ez a politika azonban csak ideig-óráig vezetett célhoz. A központi hatalom csak addig tartotta tiszteletben Magyarország törvényeit, s államiságát, míg a magyarságot erősnek látta s félt tőle. Látjuk Lipót korában, hogy Esterházy Pál, a nagy nádor fia, kidolgozott egy szép, haladós jellemű reformtervet Magyarország kormányzására, Kollonicsék azonban félredobták, Magyarországot saját módszereik szerint kormányozták, s mindezt a nádor tétlenül nézte. A keleti és a nyugoti magyar, nemkülönbönben a katolikus vagy protestáns megkülönböztetés erőszakolt és mesterkél. Az intranzigensek között egyformán találunk katolikusokat és protestánsokat, nyugoti magyarokat és keleti magyarokat. Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc, Wesselényi Ferenc nádor, Zrínyi Ilona, a két Rákóczi nem erdélyiek s valamennyien jó katolikusok voltak. Vannak meg nem alkuvók, vannak félig megalkuvók és lemondok, s ezek a divatos megkülönböztetések: «keleti magyar», «nyugati magyar», «nagy magyar», «kis magyar» tetszetősek lehetnek, de nincs komoly alapjuk.

A Kollonics-rendszer emberei, akik belesodorták Rákóczit a felkelésbe, korlátoltak voltak. Egy új kormányrendszernek, melynek alapelve volt az ősi magyar alkotmány megsemmisítése, s a rendiség letörése, meg kellett volna magát kedveltetnie a néppel. Lipót kormányai azonban egyformán üldöztek, nyomtak, zsaroltak urat és parasztot. A felkelés okaira azért nem kell külön

A MELTOSÁGOS FEJEDELEM
FELSŐ-VADASZI

RAKÓCZI FERENCZ,
Kegyelmes Urunk által:
Nemzetünknek s' édes Hazánk-
nak a Német Nemzet kegyetlen Ural-
kodása alatt lett, hallatlan meg-nyomo-
-rittatásáru, maga Méltóságos Sze-
-mélyének nagy méltatlan
szénvedésérül,

Es

Az Ausztriai Ház erőszakoskodása
alól való fel szabadulásért fogott Ma-
gyar fegyvernek artatlanságáru, az
-egéiz Keresztvény Világnak
eleibe adatott

MANIFESTUM.
KÖZ TUDOMÁNY TETEL.

*illy elsiben Deák, mostan pedig Magyar
Nyelven, újjonnan közönségéje
tétetett.*

Nyomt. 1704. E/ztend.

II. Rákóczi Ferenc manifestumának
előlapja (1704.)

A dolgoknak örök emlékeztire!

MEg-újúlunk a ditsőséges MA-
GYAR NEMZETnek régi
febei, és Hazánk meg-febe-
sült szabadságának mostoha
Kézrel ennyszer enyhítettett feb-he-
lye, minekutanna alattomban el-bád-
gyadott tagai, az Ausztriai Háznak Isten
iteltibül való birodalma alatt, féltvén
hogy ép Rélzére-is reá hat a végső ve-
fizedelem, Fegyverrel kíván el-vágtat-
tanni. El-ámúlnak fokaknak elméjek, a'
meg-haborodott orfzagnak vízfontag-
ságos újságátul meg-rettenvén, és hogy
eza' meg nem rontatott, ditsóséggel s'
ízép kies tsendeféggel ennyi fok-ízáz
Eszrendóktul fogván virágzó és fenn
álló Nemzet, máridő folyásával gyáfzos
változásban óltózik, midőn a Világ tsu-
dallya, lokan a Király ellen való hitet-
lenséggel, és támadást indító véle szü-
letett kívánsággal vádollyak, vétkes
vélekedéssel; nem tudván a' dolgokat.
Adgyatok engedelmet igaz fájdal munk-
nak és panaszkodunknak, es egy kevelő
fellyebb emelvén elmékedétfeket, kik-
kel

II. Rákóczi Ferenc manifestumának
kezdőlapja (1704.)

rámutatni, mert ezt maga Rákóczi kifejti remek manifesztumában, a *Recrudescunt*-ban. A külpolitikai előkészítés nagyon jó volt, gondos, körültekintő. A francia és német, most már többszázados ellentét kihasználása önként kínálkozott a magyar nemzeti törekvések céljaira. Franciaország a legnagyobb Habsburg, V. Károly ellen a török szultánnal szövetséget kötött, majd Zápolyaival, a magyar nemzeti királlyal. Ha ebben az időpontban a magyarság egységes akarattal a franciák mellé áll, nemcsak a magyar, hanem valószínűleg az egész európai történelem másképpen alakul. De megegyezett III. Ferdinánd ellen I. Rákóczi György is a franciákkal szövetséget kötött Thököly, szóval, a németellenes magyar nemzeti politikának természetes szövetségese a Habsburgok és a németiség ős ellensége: Franciaország.

Rákóczi 1703. június 7-én, Úrnapiján, megkezdte a szabadságharcot. Híres kiáltványa, a «*Recrudescunt diutina in clytae Gentis Hungariae vulnera*», amelyet a keresztény világ uralkodóihoz s államaihoz intézett, csak később, hét hónap múlva Munkácsról keltezve, jelent meg. Felújultak a dicsőséges magyar nemzetnek régi sebei, — mondja a kiáltvány. «Nemzetünk, édes hazánknak a német nemzet kegyetlen uralkodása alatt lett hallatlan megnyomorításáról, maga méltóságos személyének nagy méltatlan szenvedéséről és az ausztriai-ház erőszakoskodások alól való felszabadításáért fogott magyar fegyvernek ártatlanságáról» szól Rákóczi manifesztuma, amely remekül megfogalmazott, szinte klasszikus írásmű. Nagy erővel, a nemzeti harag és büszkeség hangján, észhez, fantáziához szólva tárja a világ elé a német uralom gyalázatosságait. Az ősi alkotmány és a szabadság szembeállítása a zsarnoki központosító német politikával a manifesztum alap gondolata. Kimondja, hogy a szabadválasztás helyett hogyan hozták be erőszakkal az örökös királyságot s azóta a nemzeti szabadságot elkönfiskálták, a hivatalokba idegeneket ültettek s a király esküjével nem törődve, a bécsi kormány elkoboztatta a magyarok birtokait s azokat idegenekre ruházta. Rámutat a kiáltvány a németiség erőszakos, hódító törekvéseire, az udvar és a kormány kizsákmányoló, zsebrák politikájára s a magyar nemzeti vagyon elpocsékolására, s arra a példátlan nyomorra, amelybe a népet a Kollonics-rendszer juttatta. A néppel a török sokkal kíméletesebben bánt, mint a német — mondja a kiáltvány — s egyformán kizsarolnak, megadóztatnak főurat, papot, nemest, nem nemest, szabad polgárt. A magyar ítélszékeket eltörölték. «Következtek a rangadóományok, nőtt a hatalmasabbak szabadsága, megnyomorítottak az árvák, felprédáltattak az özvegyek, mindezek tövel-hegygel keveredtek össze, számkivettetés az igazság» — írja Rákóczi. Mindezek tetejébe lábbal tapodják a vallásszabadságot, melyet fontos szerződések biztosítanak. Az örökös királyságot Caraffa, az eperjesi hóhér vezette be, példátlan kegyetlenségeivel. Az ország egy kegyetlen, brutális, minden isteni és emberi törvényt lábbal taposó uralomnak szabad prédája.

Ragyogóan szép Rákóczinak a pápához intézett levele, melyben azt is előadja, hogy az uralkodók az eskü szentségével sem törődtek. Tökéletesen

kidomborodnak Rákóczinál a haza és a nemzet fogalmai, talán világosabban, mint a kor politikusai közül bárkinél. Az idegen uralom, a sanyargatás felébresztette a magyar nemzetben a nemzeti öntudatot. És a nemzet Rákóczinál már tágabbkörű fogalom, több, mint a politikai nemzet: a nemesség. Nála jelenik meg a brzezányi levelében először a nép, a nem-nemes. Ez a levele, amelyben ellenálásra szólítja fel a nemzetet, így kezdődik: «Mi Felső-Vadászi Rákóczi Ferenc fejedelem és Gróff Székési Bercsényi Miklós. Minden igaz magyar hazaszerető és édes országunk régi dicsőséges szabadságát óhajtó, egyházi és világi nemes és nemtelen, fegyverviselő és otthon igaz magyaroknak Isten-tül minden jót kívánunk.» Azt a politikai felfogást, melyet Rákóczi képvisel, úgy állítani szembe a császári autokratizmussal, mint ósdi rendiséget, egészen helytelen. Ő már a nemzeti szuverenitás álláspontján áll, ugyanazoknak az elveknek alapján, amelyeket a nagy angol jogtudós, Somers Edward a jogtörvényben foglal össze, s amelyet az angol parlament 1690-ben törvényei közé iktatott.

Károlyi Sándor.

Rákóczi 1703 június 7-én este a hívő ember Istenbe vetett bizalmával elindult Drosdovicáról. Harmadnapon tudta meg, hogy Esze Tamás fegyelmezetlen jobbágycsapatát Károlyi Sándor szatmári főispán Dolhánál megverte és a csapat nagyrésze szétszaladt. Rákóczit nem lepte meg az eset; a szervezetlen, gyakorlatlan felkelőcsapatoknak rendszerint ez a sorsuk. Beljük kell előbb verni a katonai fegyelmet. Az a gondolata támadt, hogy a szétugrasztott kurokat összeszedi és bevárja a határon a lengyel segítőcsapatokat és csak

aztán indul meg. Június 13-án Skolie-ba ért, ahonnét estefelé indult el az Orava völgyében a Vereckei-szoros felé, Esze Tamásnak pedig parancsot küldött, hogy csapata maradványaival azonnal siessen hozzá. Június 14-én Klimiec faluban pihent meg, idejött hozzá Esze Tamás megmaradt kis csapata, amelyhez beszédet intézett és utána a katonák letették a hűségi esküt.

Ez volt a parancs átvételének a napja. Ezt a kis rendetlen, rakoncátlan, kóborló katonákból álló csapatot rendbeszede, kihirdette előttük a hadiparancsot, gondoskodott élelmezésükről és ez a kis csöcselék — amint ő maga nevezte — lett a magja a nagy kuruc seregnek, amely három esztendő múlva már 75,000 főt számlált. Ezzel a kis csapattal Rákóczi június 16-án átlépte Magyarország határát. Szentpéteri és Zavadka között megpihent és 21-én a Latorca folyó mentén megindult Munkács felé és 24-én már saját munkácsi kastélyában hált meg.

Rákóczi szigorú fegyelmet teremtett, de máról-holnapra lehetetlenség volt ebből a fegyelmezetlen, de jó katonanyagból helyüket megálló harcosokat nevelni. Az első próbát nem is állották ki. A Munkács várát megszállva tartó német vasasok megtámadták Rákóczit, aki azonban kisebb-nagyobb csatározások után jónak látta Zavadkára visszavonulni, ott várni be Bercsényit, aki rendes sorkatonasággal jött.

Rákóczi szinte emberfeletti feladatra vállalkozott: szedett-vedett, nagyrészt szegénylegényekből álló seregével akart szembeszállani a császár kiképzett, harcedzett sorkatonaságával. Katonaanyagának jók lehettek Rákóczi emberei, de ez a kor már a regurális katonákból álló állandó hadseregek kora. A munkácsi betöréstől kezdve egész végig, nyolc hosszú esztendőn keresztül a hadsereg Rákóczinak csaknem egyetlen, s mindvégig megoldhatatlan kérdése. Az első kis kudarc nem tántorította vissza, viszont a kezdetleges felszerelésű és katonailag kiképzetlen csapattal nem számíthatott sikerre. Zavadkára érkezése előtt csatlakoztak hozzá Ocskay László és Borbély Balázs kétszázfőnyi szökevény huszárral, akikkel Rákóczi lovassága négyszáz főre nőtt. Július 4-én érkezett meg Bercsényi 800 főnyi jól fegyverkezett lengyel csapatával és most kezdett Rákóczi igazán munkához. Első feladata volt felrázni a nemesiséget, amely a paraszt jellegű mozgalomtól kissé húzódozott és megnyerni a nemzeti felkelés ügyének.

Rákóczi 2000 gyalogost és 400 lovat kitevő serege Zavadkáról másodszor is elindult Magyarország felé és július 14-én megtámadta Beregszász várost. Lovasságával gyorsan bevette a tiszabecsi révet s a folyó kanyarulatánál ütközött meg a császáriakkal, akiket Ocskay és Borbély nagyrészt a mocsarakba szorítottak, más részüket Kende alezredesükkel együtt levágták. Ez volt Rákóczi első katonai sikere. A legnagyobb óvatosságra volt szüksége. Észak felől ugyanis Montecuccoli csapatai fenyegették, amelyek az övéknél jóval erősebbek voltak, amiért is jónak látta Váriba, a saját birtokára visszavonulni. Bercsényi azt tanácsolta, hogy húzódjanak vissza óvatosan a hegyekbe, tanácsát azonban a fejedelem, abban a hiszemben, hogy ez lehangolólag hatna a

népre és saját embereire, nem fogadta meg. Ellenkezésképp: előre küldte Namény felé Ksze Tamás ezredest és másnap ő maga is utána indult. Serege a hozzácsatlakozó jobbágyokkal folyvást nőtt s most már kezdett az ő pártjára állni a nemesség is, csak a szabolcsiak szegültek ellen, akik parasztvezéreknek nézték a két főurat. A szegények, a tönkrement nemesség, ugyanúgy, mint 1514-ben, a felkelő jobbágyokhoz szegődött. Gyulajnál jelentkezett Rákóczinál az első főúr, báró Melith Pál, aki az egész krasznaközi nemességet magával vitte. Július 25-én Nyírbátor, a Báthoryak ősi fészke, hódolt meg a fejedelem előtt, néhány nap múlva Sámsonban, a debreceniek küldöttsége jelent meg, hogy bejelentse a város csatlakozását. Július 28-án adta meg magát Kalló vára, ahol Rákóczi négy ágyút és hat tarackot zsákmányolt, amelyekkel megvetette tüzérségének alapját. A siker pár hét alatt oly nagy volt, hogy augusztus 2-án már jónak látta értesíteni XIV. Lajos francia királyt és lengyelországi barátait. Még egy erős város volt hátra Szatmár megyében: Nagykároly, amelyet Károlyi Sándor felesége, Barkóczy Krisztina védett. Károlyi Sándor ugyanis, miután a dolhai csatában Esze Tamást megverte, Bécsbe szaladt, hogy az udvartól pénzbeli és egyéb segílyt kérjen. A lovag Rákóczi nem akarta a várat megostromolni, úgy gondolta, hogy azt szépszerével is beveszi; levelet írt Barkóczy Krisztinának, aki a várat ostrom és erőszak nélkül átadta.

Bécsben Rákóczi sikereit nem vették komolyan. Az egész felkelésben egyszerű parasztmozgalmat láttak s úgy gondolták, hogy azt néhányezer főnyi sorkatonasággal szétverik. Rákóczi sikerei valóban ragyogóak voltak, amire talán kezdetben maga sem számított. Lassanként csatlakozott hozzá minden rendű és rangú magyar: paraszt, köznemes, polgár, főúr. A főnemesek közül azok álltak rögtön pártjára, akik Kollonicsék uralmát régtől fogva gyűlölték. Most már készült Rákóczi egy másik fontos várnak, Szatmárnak ostromára. Ez igen fontos hely volt, már csak Erdély miatt is. Erdély felől ugyanis Rabutin tábornok fenyegetett, elég tekintélyes, körülbelül 8000 főnyi jól felfegyverzett hadseregével és Szatmár bevétele azért lett volna fontos, mert támaszpontul szolgált volna Rabutin ellen. Kezdetleges csapata azonban ilyen feladatra még gyenge volt. Szeptember 27-én a nemrégiben meghódolt báró Sennyey Istvánt bízta meg az ostrommal, ő maga pedig csapatainak jelentékeny részével Tokaj alá vonult. Báró Sennyey István ekkor már tábornok volt s igen nagy nyereséget jelentett a mozgalomra nézve, mert ő volt Rákóczi mellett az első tanult, tapasztalt katona, aki már tudott bánni nagyobb csapatosttal.

Rákóczi jelentékeny részben annak köszönhette váratlan sikereit, hogy a császári csapatokat kivonták a nyugati harcterekre. A rendes, tanult és tapasztalt sorkatonasággal az első időben nem mérkőzhetett volna, amit ő tudott is, ezért a legfőbb gondja a hadseregszervezés s minden igyekezete odairányul, hogy harcképes katonasággá fegyelmezze a zászlói alá tódult tömeget. Még egy másik igen fontos teendője volt Rákóczinak, ami szintén nem tűrt halasztást: megnyerni mozgalma számára az egész nemességet, amely még egy kissé idegenkedett. Rákóczi Dózsa Györgyre emlékeztető pörvezérként jelent meg

Magyarország határán s a felkelést Bécsben is kezdetben nem ok nélkül jobbáglázadásnak nézték. Feltűnő, hogy a nép Rákócziért mennyire rajongott. Más magyarázata nem lehet, mint hogy az agyonzaklatott parasztság benne látta a népvezért, aki az idegen zsoldosoktól megszabadítja, akiket kimondhatatlanul gyűlölt. A nép izzó katonagyűléteről egykorú népköltészeti maradványok tanúskodnak.

*Hajdú volnál, szeretnélek,
Katona vagy, nem szeretlek,
Húzó-vonó a te neved
Akasztófa a te helyed . . .*

mondja egy egykorú népköltési maradvány. Annak a különös jelenségnek, hogy a középkori rendi keretben az ország leggazdagabb földesura, a nép előtt a legnépszerűbb, az lehet a másik magyarázata, hogy a Rákócziak jobbágyaikkal emberségesen bántak. Kern tudunk történelmi adatot, mely arra vallana, hogy valamelyik Rákóczi kegyetlenkedett volna jobbágyaival. A Rákócziak előrehaladottabb, humánusabb felfogást képviselnek ebben a korban, mint általában oligarcha-társaik. Nagyon valószínű, hogy ha Rákóczi győz, egészen más lesz a jobbágyok sorsa Magyarországon. A nép ezt, úgy látszik, érezte, s ösztönösen sejtette, hogy Rákóczi született vezére. A magyar nép különben is arisztokratikus hajlamú és nem szereti a soraiából kikerült vezéréket, az után indul legszívesebben, aki nála különb és több. A felvidéki zendülésnél 1697-ben a parasztok erőszakkal akarták rávenni Rákóczit, hogy vezérük legyen.

Rákóczinak nagyon kellett vigyáznia arra, hogy a tulajdonképpeni fegyverforgató rendet, a politikai hatalmat gyakorló nemességet maga ellen ne ingerelje. Szeptember 27-én szatmári táborából nyílt levelet intézett a magyar nemességhez, amelyben hangsúlyozza, hogy felkelésének a célja az idegen uralom alatt szenvedő Magyarország felszabadítása. Mindenkinek a javát akarja, nemesét, parasztét egyaránt, s kijelenti hogy csak azokat a jobbágyokat mentette fel a közteherviselés, a robot és egyéb jobbágyi kötelmek alól, akik vele együtt fegyvert ragadtak, a többiek azonban teljesíteni tartoznak összes kötelezettségeiket.

Az 1703-ik esztendő végén Rákóczi már csaknem az egész nemzetnek a vezére. Károlyi Sándor, aki kezdetben halálos ellenségének mutatkozott, s akitől a kurucok az első vereséget szenvedték, leverten, csalódva jött vissza Bécsből és letette Rákóczinak a hűség esküt. Károlyi Sándor nagyon jó, kiválóan képzett hadvezér volt s Rákóczi számára szinte megbecsülhetetlen értéket jelentett. Több tudása és tapasztalata volt Savoyai Jenő és Marlborough herceg művészetében, mint magyar honfitársai közül bárkinek. Károlyi Sándor Lucznál tette le a fejedelem kezébe az esküt, akit ugyanakkor egy más nagy öröm is ért: Kiskunhalasnál október 3-án a kurucok megverték báró Kyba János labancsapatát, aki maga is elesett.

IJEDTSÉG BÉCSBEN. AZ ELSŐ BÉKEKÍSÉRLETEK.

Rákóczi október 16-án kezdte meg Tokaj várának ostromát, közben Bercsényit délnyugatra küldte. De nehezen haladt az ostrommal. Bercsényi nagy sikert aratott: Eger várost bevette, a püspököt, Telekessy Istvánt rábeszélte, hogy hódoljon meg a fejedelemnek. Ugyanebben az időben Orosz Pál Erdélybe intézett sikeres betörést és Bonchidánál megverte Toroczkay István csapatát, aki azután áttért Rákóczihoz. Rabutin tábornok, a császári vezér, akire Lipót Erdélyt rábízta, s akinek ott fenn kellett volna tartania a rendet és békét, elkezdett a lakossággal kegyetlenkedni, gyilkolta a székelyeket, elpusztította Udvarhelyszéket, szóval terrortal próbálta megtartani az erdélyieket a császár iránti hűségben. Rákóczitól most már kezdtek Bécsben rettegni. A megijedt császár októberben nyílt levelet intézett a magyar nemzethez, amelyben felszólít mindenkit a «lázadók» ellen, a megtérőknek kegyelmet ígért, ezenkívül birtokokat, javakat, csakhogy meghasonlást támasszon a felkelők között. Ugyanekkor gróf Schlick Lipót tábornagyot kinevezte a Magyarországon működő össze csapatok fővezérévé. Schlick rögtön megindult Pozsonyból a bányavárosok felé, amelyeknek birtoka mindkét harcoló félre nézve rendkívül fontos volt. A császári tábornok be is vonult Besztercebányára, Bercsényi és Károlyi azonban, akiket Rákóczi rögtön előreküldött, egyik alvezérért, Forgáchot megverték, mire Schlick kivezette Besztercebányáról hadait és az egész Felvidéket feladta. Rákóczi a nagy győzelem után Hellenbach bárót tette meg kamarai grófnak, régi barátját, akinél annakidején, Bécsbe való menekülése alkalmával meghúzódott.

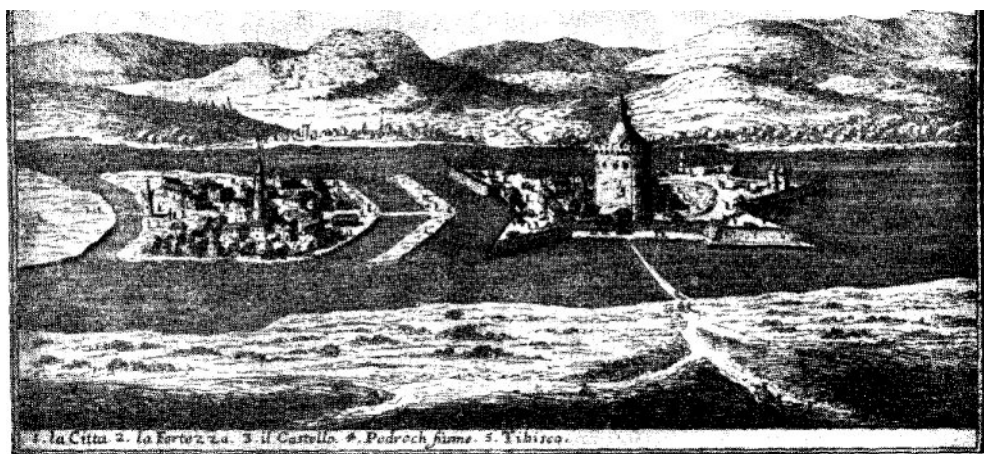
Bécsben már azon gondolkoztak, hogy békét kötnek XIV. Lajos királlyal, hogy azután Ausztria egész erejével Magyarország ellen fordulhassanak; még Angolország is békét ajánlott. Azt látjuk az egykorú forrásokból, hogy egész Európa felfigyelt Magyarországra és sokan már a Habsburg-uralom végét jósolták. Rákóczi 1703 végén és 1704 elején valóban olyan fényesen állt, hogy Bécsben, ahol félesztendővel azelőtt még jelentéktelen parasztlázadásnak bélyegezték a felkelést, alkura és megegyezésre gondoltak. Savoyai Jenőnek, a haditanács elnökének, az az ötlete támadt, hogy özvegy Batthyány Ádámnét, Rákóczi egyik legjobb barátjának, az egykori horvát bánnak csinos, fiatal özvegyét küldik hozzá. Savoyai Jenő valamikor Bécsben egy utcában lakott Rákóczival és tudta azt is, hogy az akkor még 16—17 éves Rákóczi gyöngéd érzelmekkel viseltetett a szép grófné iránt. A bájos özvegyet el is küldték Tokaj alá, s ugyanakkor megkönyékezték Bercsényi Miklóst is, akit Rákóczi jobbkézének, inspirátorának s az egész mozgalom lelkének tartottak. Hozzá Esterházy Pál, a nádor, küldte el titkárát, Jeszenszkyt. Megígérték az ország szabadságainak visszaállítását, megüzenték Rákóczinak, hogy visszakapja lefoglalt javait. De Savoyai Jenő és a császár többi tanácsosai Rákóczit rosszul ismerték. A fejedelem hajthatatlan maradt, a közvetítést nem vette komo-

lyan. Bécsben ekkor más, ravaszabb eszközhöz nyúltak. Rákóczi seregében igen sok protestáns harcolt s könnyen rá lehetett fogni a mozgalomra, hogy az protestáns színezetű, katolikus-ellenes felkelés. Rákóczira nézve nem volt tanácsos a protestánsok túlságos támogatása, mert ezzel XIV. Lajos barátságát kockáztatta, de viszont nem is ejthette el a protestánsokat, akik a békekötésekben biztosított vallásszabadságok megoltalmazását várták tőle. Ő a felekezetek felett állt. A nemzet egyetemének érdekében fogott fegyvert s vigyázott arra, hogy ne legyen szabadságharcának felekezeti vagy osztályjellege.

Január elején elhatározta, hogy Tokaj várát, amely alatt már hónapok óta táborozott, amelyet Wildenheim császári alezredes védett, beveszi. Január 9-én azonban a vár őrsége nagyobb harc nélkül megadta magát és tüzérének hátrahagyásával távozott. Rákóczi Tokajt leromboltatta, aztán Miskolcra ment, azzal a szándékkal, hogy ott majd kipiheni fáradalmait, azonban nem volt nyugta. Kassán, Egerben, Eperjesen még mindig bent voltak a német őrségek és nem lehetett tudni, hogy azok mely pillanatban csapnak ki. Most már 30,000 főnyi hadserege volt. Igaz, hogy csak egy harmada volt felfegyverezve, a többi rongyosan, fegyvertelenül követte mindenüvé vezérét, de szerencsére ebben az időben a császári sereg, Európa egyik legjobb hadserege sem állott sokkal különben. A császári sereg felkészületlenségét és tétlenségét ki kellett használni. Ezért még januárban átküldte a befagyott Dunán Károlyi Sándort a Dunántúlra, aki Pápa várát egy-kettőre bevette s majd, alig néhány hét leforgása alatt, az összes dunántúli vármegyét Rákóczi uralma alá kényszerítette. Bécsben oly nagy volt az ijedség, hogy sokan már Olaszországba és Németországba menekültek, s úgy volt, hogy az udvar is elhagyja a császári fővárost. Rákóczi egyszerre olyan európai tekintéllyé nőtt, hogy Lengyelország primása felajánlotta neki a lengyel koronát. De az ajánlatot Rákóczi közönnyel fogadta; ő hazájának szabadságáért fogott fegyvert, nem idegen koronáért. Lehetséges, hogy nem sokat bízott a lengyel rendi respublika szilárdságában és jövőjében; lehet hogy így van, nem tudjuk. Ebben az időben a hősiess XII. Károly svéd királynak is felkínálták a lengyel koronát, de neki sem kellett.

Az udvar tovább folytatta a megegyezési kísérletet. Széchenyi Pál érseket újból megbízták s megpróbálták leszedni a lábáról Bercsényi Miklóst, de most sem sikerült. Rákóczi nem hitt Bécsnek és Széchenyi érsek levelére azt válaszolta, hogy nem hihet a császár békeajánlatának őszinteségében, mert ugyanakkor, mikor neki békejobbót nyújtanak, biztatják ellene a törököt és orgyilkosokkal törnek életére. «Bizonyára mohón nyelném el az osztrák háztól nyújtott megaranyozott étket, ha nem tudnám, hogy a gyógyszerészek is meg szokták aranyozni a pirulákat, hogy azoknak szép külszine elpalástolja keserű ízüket» — írja Rákóczi. Annyi megszegett eskü, meg nem tartott ígéret, hazugság és rászedés után nem csodálkozhatunk, hogy a császár ígéreteiben nem bízott és garanciákat követelt. Közbejárt Anglia megbízottja, Withworth követ, Hamel-Bruyninx holland követ is, s a tárgyalások néha már közel jártak a

megegyezéshez, a békeközvetítés mégis zátonyra jutott. Rákóczi nem hitt sem az angol és hollandi követnek, sem Széchenyi érseknek, és igaza volt. Maga a császár és miniszterei Macchiavelli tanítványai voltak, a császár a firenzei államférfiú tanácsait követve a cél érdekében minden lelkiismeretfurdalás nélkül megszegte ígéretét és esküjét. Bercsényi, akit igyekeztek ígéretekkel eltántorítani, megmaradt haláláig a fejedelem hűségében. A heves és sokszor túlságosan önálló és erős megjegyzéseivel Rákóczi emberi gyengeségeit sem nagyon kímélő kurucvezér mindvégig rendíthetetlenül hű alattvaló maradt.

Tokaj vára a XVII. században.

Rákóczi nem a harc kedvéért fogott fegyvert, hanem az ország szabadságáért s ezért a tárgyalások elől nem zárkózott el. Bzt mutatja a gyöngyösi tanácskozás, ahová a bécsi kormány a népszerű Széchenyi Pál érseket, Szirmay Istvánt, Rákóczi egykori bécsújhelyi fogolytársát és Okolicsányi Pált küldötte. Előbb Eger vár ostromát gróf Forgách Simonra bízva, elment Gyöngyösre, ahová a rendeket is meghívta. Rákóczi a követek előtt, akik a nemzeti szabadság visszaállítását ígérték uruk nevében, előszámlálta a dinasztia rengeteg esküszegését, a törvények lábbaltiprását, a vagyonek kobzásokat s a kormányzat egyéb bűneit, majd huszonöt pontba foglalva, előadta a saját kívánásait. Követelte elsősorban a hatalmak kezességét és a tengeri hatalmokon

kívül Svédországot és Lengyelországot; azt kívánta, hogy a régi törvények, köztük Endre király törvényei az ellenállási záradékkal együtt visszaállítsanak, de addig is, míg Rabutint és Heistert vissza nem hívják, nem hajlandó tárgyalni. Fontos követelései voltak még: a törvénytelen bíróságok visszahívása, az elkobzott birtokok rögtöni visszaadása és a töröktől elvett összes területek visszacsatolása Magyarországhoz. Az, hogy Bécs tárgyalni kezdett Rákóczival, arra mutat, hogy mozgalmának komolyságában most már kezdtek hinni, látták, hogy Rákóczi felkelése nem az a jelentéktelen parasztlázadás, aminek kezdetben látszott.

HEISTER TÁBORNOK.

A gyöngyösi tárgyalások meghíúsulása után a szabadságharcnak új fázisa kezdődött, de a hadihelyzet nem mondható a legkedvezőbbnek. Miksa Emánuel, a bajor választó elfoglalta Passaut és Linzet és Rákóczi minden számítását arra alapította, hogy vele együtt támadják meg majd Bécset, de ez a nagyszabású terv a választófejedelem megbízhatatlansága miatt összeomlott. A magyarok ellen küzdő császári hadak fővezérévé a brutális Heister Siegbert tábornokot, az akkori Haynaut nevezték ki; Pálffy János tábornok horvát bán lett. Velük szemben, a Dunántúl, Károlyi Sándor csapatai állottak, akinek egyik portyázó csoportja Bécsig elkalandozott. Károlyi azonban, aki csapatait nem tartotta erős kézzel össze és a dunántúli harcteret nem vette komolyan, csúfos vereséget szenvedett; Heister elől megfutott, Pápa várost feladta, majd Dunaföldvárnál átkelt a Dunán és Egernél jelentkezett Rákóczinál, aki nehezen tudta megérteni kedvelt tábornokának szégyenteljes kudarcát.

Eger vára harmadfél heti ostrom után megadta magát. Rákóczi elhatározta, hogy a szorongatott Dunántúl segítségére siet s a Duna-Tisza közén megindul dél felé azzal a szándékkal, hogy majd alkalmas helyen és időben átkel a Dunán és Ordasnál (Kalocsa mellett) ütött tábor. Itt hallotta meg, hogy a rácok milyen borzalmas kegyetlenséggel bánnak a magyar lakossággal s azt is tapasztalta, hogy erre a vidékre való emberei, a rácoktól való félelmükben, nem szívesen hagyják ott otthonukat és családjaikat. A félnomád rácok, akik valamikor a törökök rabló és gyilkos martalócai voltak, most császári zsoldban állottak és rémtetteik, amelyek az egész kor történetének legsötétebb fejezetei közé tartoznak, még ebben a kegyetlen időben is borzalmat keltettek. Heister tábornok, aki a lakosságot a rácokéra emlékeztető rémtettekkel és terrortal akarta visszatéríteni a császárhoz való hűségre, a Felvidékről fenyegetett. A szegény magyar lakosság valóban nem tudta kinek engedelmeskedjék. Rákóczi ordasi táborában adta ki 21 pontból álló Edictumát, amelyben a haditörvényszékek tagjainak és a hadbíráknak hatáskörét szabályozta. Pakson fogadta május 19-én a bécsi kormány új küldöttségét: Széchenyi érseket, Viza püspököt és Okolicsányit, de most sem hitt nekik és

újabb biztosítékokat kívánt a császár ígéreteinek alátámasztására. Bécs azért volt ennyire hajlamos az alkudozásokra, mert Ocskay László és Károlyi Sándor Szomolányánál Ritschan tábornokot tönkrevették; igaz, hogy a koroncói csatát Forgách elveszítette, de az egyensúlyt helyreállította Károlyinak Rabattá József tábornokon Szentgotthárd—Nagyfalunál aratott fényes g}^őzelme. Minthogy Heistertől nem kellett félni, Rákóczi Bácskába sietett, hogy ott végetvessen a rácok tűrhetetlen garázdálkodásának. Ordasi táborából Kiskőrösre vitte csapatát, ahol gróf Bsterházy Antallal találkozott, aki Szolnokról ágyúkat hozott, itt gyalogságát kocsikra rakta és megindult egyenesen Bács vára felé. A várat Fluck ezredes feladta, mire Rákóczi gyors iramban Titel alatt termett, mindenütt verve a rácokat, akik ijedtükben részben a török basa területére és részben a Szerémségbe menekültek előle. Most került a sor Szeged városára, melyet szintén rácok védtek. Kurucai a várost nagy lendületű rohammal bevették és rácaikat levágták. A fejedelem három hét leforgása alatt, miközben katonáival együtt túrta a tábori élet összes viszontagságait, győzelmesen befejezte a délvidéki hadjáratot, csak Szeged várát nem tudta bevenni. Ezt is elkezdte ostromolni, de miután a temesvári basánál követségben járó francia orvosától megtudta, hogy a szultán is igényt tart rá, abbahagyta az ostromot.

A rácoknak egészen különös szerepük van ezeknek a vérzivataros időknek a történetében. I. Lipót a diadalmas balkáni hadjárat alatt fogadta be Csernovics Arzén ipeki pátriárka állítólag 300,000 főnyi szerbjét, akik az ismét felfelé húzódó törököt nem merték bevárni. A pátriárka bátor, elszánt, de a török időkben elvadult népét Lipót örömmel fogadta és letelepítésükkkel az volt a célja, hogy a birodalmi politika szolgálatában felhasználja őket mind a magyarok, mind a törökök ellen. Csernovics Arzén barbár rácainak letelepítésével szövődött Dél-Magyarország trianoni végzete. A harcias népet Rákóczi is szeretete volna a nemzeti ügy számára megnyerni és már a határ átlépésekor foglalkoztak Bercsényivel együtt azzal a gondolattal, hogy a félelmetes népet zsoldjukba fogadják. 1704 januárjában Bercsényi Sümegen meg is alkudott velük, de a tárgyalásokról nem tudó kuruc hadnagyok valamelyike betört Bácskába, megverte a szerbeket, mire azok a magyarokon rémes bosszút állottak. Még Veszprém városát is felperzselték és a lakosságot, aki nem menekülhetett előlük, még a nőket, gyermekeket is állatias kegyetlenséggel gyilkolták le. A humánus és nyugodt Rákóczi rettentő haragra lobbant; kijelentette, hogy egy szálig legyilkoltatja a szerbeket. De mégis meggondolta, s arra az elhatározásra jutott, hogy inkább megnyeri őket és Hellebrand János, derék ezredesét megbízta, hogy tárgyaljon velük. 1705-ben maga inté-

II. Rákóczi Ferenc aláírása.

zett hozzájuk levelet, amelyben kiírtással fenyegeti őket, ha nem csatlakoznak a magyar nemzethez. A rácokkal rengeteg baj volt az egész kuruc korszakban. A bácskai, a szerémi, a budai szerbeket 1705—6-ban Vak Bottyán tartotta féken ebben a korban szokásos elrettentő eszközökkel, úgy, hogy minden kezeügyébe eső szerbet irgalom nélkül levágatott. Egyesség a magyarok és a szerbek között nem jött létre; a szerbek csak később, VI. Károly császár alatt bánták meg, ugyanúgy, mint 1848 után, hogy a magyarok ellen harcoltak.

Rákóczi ügyét külpolitikai viszonylatokban hátrább szorította egy nagy világesemény: Marlborough és Savoyai Jenő nagy győzelme a francia haderők felett Hochstadtnél. A magyar felkelés csak egy része volt a több mint egy évtizedig dúló világháborúnak és Rákóczi mozgalma sokkal nagyobb mértékben volt a külpolitikai események függvénye, mint 1848—g-iki szabadságharcunk. 1704 július 6-án az erdélyi rendek Rákóczit fejedelmükké választották és csak most hallotta meg, hogy a császári haderők szövetségesei XIV. Lajos felett milyen hatalmas győzelmet arattak, ami gondolkodóba ejtette. Az erdélyi fejedelemséget nem foglalta el, de szilárdan elhatározta, hogy régi követeléseiből nem enged, még akkor sem, ha a magyar ügy külföldi szövetségesei híjján, teljesen magára marad. Most kezdődött meg az új békeértekezlet. A császár, annak dacára, hogy nyugaton fényesen győzött, kijelentette, hogy a magyarokkal békét köt. Tettei azonban nem ezt a szándékot árulták el. Heister tábornagy gögös, hetvenkedő kiáltványa, amelyben kiírtással fenyegetett meg mindenkit, aki rögtön nem tér a császár hűségére, harcias szándékokra vallott és a kurucoknál is csökkentette a békére való hajlandóságát. «Ófelsége — írja Heister — jelentékenyen megszorított hadseregekkel újra fővezérül küldött ide, hogy a megtérőknek s az azt kívánóknak császári-királyi kegyelmet osztogassak, azokat pedig, akik a párttűés főnökeit továbbra is követik, legyőzzem és kiirtsam.» Heister fenyegetését tettek követték. Pápa várost kirabolta, felperzselte, lakosságát kor- és nemkülönbség nélkül megölette. A «furor teutonicus» szörnyűségeiről Széchenyi érsek, aki békeakciójának sikerét látta kockáztatva, hátborzongató képet fest.

Kzek után az előzmények után kezdődött meg a rendeknek második gyöngyösi értekezlete. Széchenyi érsek augusztus 28-án a három hónapra tervezett fegyverszünet feltételeit terjesztette elő, amelyeket Rákóczi, némi változtatásokkal, el is fogadott. Ez alatt az idő alatt dúlták fel Heister zsoldosai Pápa városát. A gyöngyösi értekezleten elsősorban a protestánsok állottak elő igen hangos követelésekkel, kiknek Rákóczi igazat adott, megmagyarázta azonban nekik, hogy most nincs itt az ideje vallási kérdések feszegetésének, amelyek különben sem öreá, hanem az országgyűlésre tartoznak. Nagynehezen tudta őket rábeszélni hogy álljanak el követeléseiktől.

Rákóczi, hogy Heister dúlásait megtorolja, Ocskayt Morvaország megfenyítésére küldte, ő maga pedig Léva felé nyomult, hogy ott egyesüljön Bercsényi hadseregével. A császár meghosszabbította a fegyverszünetet, Rákóczi azonban a nála megszokott energiával és ügyességgel szötte a kül-

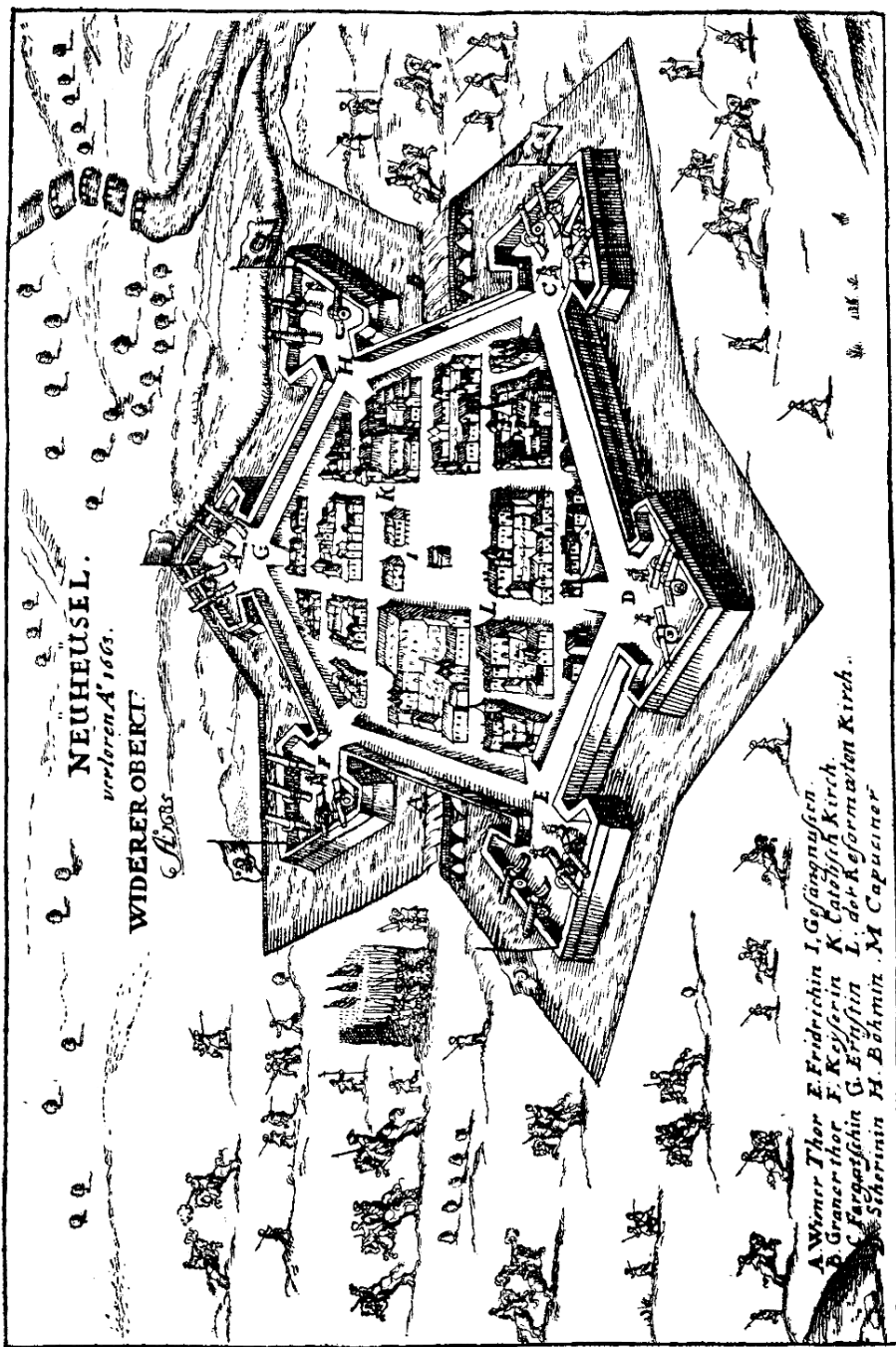
Savoyai Jenő herceg.

földi kapcsolatok szálait. Foglalkozott egy francia-bajor-török-magyar szövetség gondolatával, összeköttetést tartott az angolokkal, a svédekkel, a lengyelekkel. Diplomáciai úton próbálta meg elérni azt, amit XIV. Lajos vereségei miatt elvesztett. A béketárgyalások a császár megbizottaival Selmecebányán kezdődtek meg, ahová a fejedelem Károlyi Sándort, Jánoky Zsigmondot és Ráday Pált küldötte; I. Lipót küldöttségét báró Seilern János miniszter vezette s rajta kívül Széchenyi érsek, gróf Koháry István, Okolicsányi Pál és Viza János voltak a tagjai. Rákóczi, orvosának tanácsára a közelben levő Vihnyefüldőre utazott, s itt várta be a Selmecebányai tanácskozások eredményeit, közben azonban néhány napot Ipolyságon töltött. Itten fogadta az erdélyi országgyűlésnek gróf Mikes János által vezetett küldöttségét, amely őt a fejedelmi beiktatásra meghívta.

Rákóczi hajlandó volt a békére. Nem azért fogott fegyvert, hogy Magyarországot a császártól és az örökös tartományoktól végleg elszakítsa; ezt szerette volna és üdvösnek tartotta volna Magyarországra nézve, de ennek gondolatával soha komolyan nem foglalkozott. Ő a magyar nemzeti függetlenséget, a szabadságot akarta kivívni és biztosítani, úgy, hogy azt a bécsi kormány a jövőben többé meg ne sérthesse. Ezért békekötésre mindig hajlandó volt, ámbar nem hitt a császár szándékainak őszinteségében. A selmeci tárgyalások nem kecsegtettek sok sikerrel. A gögös, indulatos, fennhéjázó Seilern megbízott folyton akadékoskodott, gorombán közbevágott, ha bizostársai engedékenységet mutattak. Az angol és a hollandi követek mint közvetítők szerepeltek. Széchenyi érsek minden erejét, rábeszélőtehetségét latba vetette, hogy a békét a császár és Rákóczi között létrehozassa, de igyekezete nem használt. Egyszer maga Rákóczi is bement Selmece, ahol fejedelmi pompával fogadták s maga is tárgyalt a megbízottakkal és főleg Anglia és Hollandia követeivel. Részletesen kifejtette Stepney lord angol követ előtt, hogy milyen közjogi kapcsolatok fűzik Magyarországot a dinasztiahoz és az örökös tartományokhoz és megértette vele, hogy a magyarok miért fogtak fegyvert. Felvilágosította a követeket bizalmatlanságának okairól, s arról is, hogy miért ragaszkodik az erdélyi fejedelemséghez és Erdély önállóságának helyreállításához. Rákóczi ugyanis az önálló Erdélyben a magyar nemzeti szabadság és alkotmányosság legfőbb garanciáját látta. A Leopoldianum diploma előtt közel évszázados tapasztalat mutatta, hogy mit jelent Erdély a magyar függetlenség szempontjából. Október 31-én a fegyverszünet lejárt, meghosszabbításáról Rákóczi hallani sem akart, mire a selmeci értekezlet eredménytelenül feloszlott.

A NAGYSZOMBATI CSATA.

Lipót november 25-én új parancsot adott rettegett nevű tábornokának, Heisternek a «rebellis ország» meghódítására. Rákóczi nem félt, sőt bizalommal volt eltelve. Még a fegyverszüneti tárgyalások alatt áttért hozzá egy

NEUHEUSEL.
verloren A. 1663.
 WIDERER OBERST.
1663.

A. Wiener Thor
 E. Fridrichin I. Gifgängenfen
 B. Graner thor
 F. Keyser-in
 C. Faggaschin
 G. Ergstein
 D. Scherinin
 H. Bohmitz
 I. M. Capuciner
 K. Catholisch Kirch.
 L. der Reformirten Kirch.

Érsektjvár a XVII. században.

igen kiváló katona, Bottyán János császári ezredes, aki a kurucoknál csakhamar tábornok lett s őt küldte most a Felvidék egyik legfontosabb stratégiai pontjának, Érsekújvárnak körülzárására. A vár ostroma rögtön megkezdődött. Egy hétig lövette Bottyán a falakat és puhította a vár német őrségét. November 16-án éjjel Härtl térparancsnokkal szerencsésen összejárt, a kurucok áthágtak a falakon és rátámadtak Aschmann várparancsnokra, akiknek emberei rögtön megadták magukat. A győzelem nagyon fontos esemény volt a kuruc hadjáratok történetében, mert Érsekújvár lett a felvidéki támadó műveletek központja. Most Lipótvárra, a másik fontos stratégiai pontra került a sor, amelyet Schwarzenau császári ezredes jelentékeny német őrséggel védett. Bercsényit Rákóczi tizenkétezer főnyi hadsereggel Morvaország nyugtalanítására küldötte és november 27-én megkezdte a fontos vár ostromát. Közben december 18-án hozták neki hírül, hogy Heister tábornok nagy hadsereggel közeledik Nagyszombat felé. Bármily fontos lett volna is Lipótvár bevétele, az ostromot félbe kellett szakítani. Delachotte ezredest, Vauban-nak, a nagy francia várépítőnek egykori segédtsíztjét, bízta meg a vár körülzárásával s elindult csaknem egész hadseregével Nagyszombat felé, hogy felvegye a harcot Heisterral, aki, mint mozdulataiból és seregének nagyságából következtetni lehetett, döntő csapásra készült.

Ez a Heisterral való ütközet volt Rákóczi első igazi nagy csatája, melyet ő maga, mint fővezér vezetett. Sikerében seregének hiányos felszerelése miatt nem túlságosan bízott, kitérni azonban lehetetlenség volt előle. «A hadimesterségben nagyon újonc lévén — mondja emlékirataiban Rákóczi — örömet éltem volna azok tanácsával, kik magukról azt állítják, hogy jól értik, de csakhamar észrevettem, hogy ahhoz ők sem tudnak sokkal többet.» Bzekből a szavaiból látjuk, hogy az ütközetet pesszimista hangulatban vette fel.

Heister tábornagy karácsony első napján érkezett Nagyszombat alá, körülbelül 19—20,000 főnyi, ebben az időben elég nagynak mondható hadseregével. A kuruc hadsereg körülbelül ugyanekkora volt: tizenöt huszár-ezredből és tizenöt gyalogzászlóaljából állott. Heisternak csak tüzérsége volt nagyobb, amelynek a spanyol örökösödési háborúban már jelentékeny szerepe van. Rákóczi hat ágyújával szemben neki huszonnégy volt, ami meglehetősen fölényt biztosított számára. Minőség tekintetében is kétségkívül több és különb volt Heister serege. Jobban ki volt képezve, jó, tanult tisztek vezették, Rákóczi hadserege viszont néphadsereg, amely nagyon érezte a tanult tisztek hiányát. Ezt Rákóczi is tudta. Heister tábornagy maga is kétségkívül, ha nem is tehetségesebb, de sokkal tanultabb katona volt, mint Rákóczi. Így nem csodálkozhatunk azon, amit a fejedelem maga írt, hogy félve vállalta az ütközetet, de nem volt módja kitérni előle.

Rákóczi karácsony első ünnepén, december 25-én tanácskozott alvezéréivel, s egyhangúlag úgy döntöttek, hogy az ellenséget másnap, december 26-án ütközetre kényszerítik közvetlenül Nagyszombat előtt. Hajnalban indultak meg a város felé és december 26-án a reggeli órákban a várostól délnyu-

gatra eső patakhöz érkeztek. Ebben az időpontban állította seregét csatarendbe Heister is, aki egy szökevény tisztől értesült a kuruc csapatok szá-
máról és támadó szándékairól és a Párna patak előtt mindjárt csata-
sorba állította seregét. Rákóczi a Tirnava pataktól nyugatra fejlődött fel
csatarendbe, seregének jobbszárnyát Bercsényi, a balszárnyát gróf Esterházy
Antal vezette.

Először a jobbszárnyon Ebeczky István lovasai támadtak és egy hatal-
mas lendületű bravúros attakkal áttörték a császáriak sorait. A balszárnyon
Ocskay László s még több ezred támadott és közben megindult a középső
derékhad, Rákóczi gyalogsága is. Rákóczi a derékhad háta mögött foglalt
helyet, ahonnét az ütközet lefolyását figyelte. Az ütközet a legjobb előjelek

Nagyszombat a XVII. században.

között kezdődött. Úgy a lovasok, mint a gyalogság áttörték az ellenség első
sorait s a lovaskatonák rögtön fosztogatni kezdtek. Az első órákban a kurucok
fölényben voltak. Rákóczinak jelentékeny tartaléka is volt, amelyet Esze Ta-
más és Bokros Pál ezredesek vezettek, s arra az esetre is rendelkezett elég
erővel, ha az első sorban harcoló csapatai elfogynak. Jól verekedett minden
csapata; kitűnően állták helyüket francia gránátosai. Délután három óráig
rendkívül heves és véres volt a harc és a kurucok az egész arcvonalon fölény-
ben voltak. Már maga Heister tábornagy is életveszélyben forgott (egy hatal-
mas természetű miskolci kuruc majdnem levágta), s azon gondolkozott, hogy
elhagyja a csatateret. Közben azonban a kuruc seregben hézagok támadtak,
s ami még nagyobb baj volt, a csata tetőpontján Scharudi német zászlóaljja
átpártolt, a Nyárády-ezred pedig, amelyre az átpártolt németek sortűzet ad-
tak, megfutott. Körülbelül a németek árulása döntötte el az ütközet sorsát.
Heister ellentámadásba ment át, erre Rákóczi egész hadserege felbomlott, s a

fővezér most már arra összpontosította minden erejét, hogy rendben vonuljon vissza.

Heister olyan drágán fizette meg a győzelmét, hogy a kurucokat nem merte üldözni, s győzelme stratégiai szempontból csak annyiban volt jelentős, hogy Lipótvár elfoglalását megakadályozta. A kurucok veszteségei igen csekélyek voltak — sebesültekkel, halottakkal együtt mindössze négyszáz ember — Heister veszteségei Markó Árpád szerint hatszáz, mások szerint másfélezer főre rúgtak. Rákóczit nagyon érzékenyen sújtotta a kitűnő francia katonának Fierville ezredesnek elveszte, aki a császáriak fogságába került.

Heister úgy akarta feltüntetni nagyszombati győzelmét, mint valami dicső, nagy, döntő jelentőségű diadalt, de a bécsiek csakhamar belátták, hogy korai volt az örömujjongás. Bottyán mindjárt betört Morvaországba és megremegtette Bécset, amiből a bécsi kormány láthatta, hogy Rákóczi serege nincs megverve, sőt legalább olyan aktív és erős, mint eddig volt. A bécsiek már Heister elmozdításának szükségességét is hangoztatták.

Rákóczi levonta vereségének tanulságait. Mind embereit, mind önmagát kíméletlenül bírálta. «Bz az első ütközetem — írja — meggyőzött a felől, hogy közülünk senki sem érti a taktikát; s hogy legénységem jóakarátú, de fegyverzete nagyon hiányos, tisztjei nincsenek, akik vezetni tudnák; végre, hogy nem kell bízni szökevény németekben.» Heister tábornagy csak csatát nyert, de nem győzött a szónak stratégiai jelentésében. A kurucok alig gyengültek, támadó kedvüket alig veszítették el, Bécsben pedig belátták, hogy itt a magyarságnak egyetemes nagy küzdelméről van szó, nem holmi kis lázadásról, melyet néhány becsvágyó vezér keltett életre. Rákóczi visszavonulása után átkelt a Vág folyón, majd Sempte várában haditanácsot tartott, és rögtön felkelésre szólította a nyugati megyéket. December 30-án már Léva várában van, itt vetett számot a történetekkel, itt szilárdult meg az a meggyőződése, hogy sikert csak jól kiképzett, fegyelmezett, nyugateurópai mintájú sereggel érhet el. Vitézség, elszántság még magában nem elegendő. A nagyszombati csatát is megnyerte volna, ha «a tisztek erejüket a több helyen áttört első vonalra vetették volna. De mihelyt az ellenség vonalán rést ütöttek, már senki sem gondolt másra, mint a társzekerek fosztogatására». (Markó Árpád.) Rákóczi a hochstätti nagy csata után nem igen számíthatott XIV. Lajos hathatósabb segítségére. A császár egymásután aratta a franciákon a győzelmeket és Rákóczi csaknem magára maradt. Szerencsére két legkiválóbb hadvezérét, Savoyai Jenőt és Starhemberget, lefoglalták a nyugati harcok; akiket ideküldöttek Magyarország ellen, közepes katonák voltak. Rákócziban sok hadvezéri érzék és tehetség volt, több, mint alvezéreiben, de hiányzott nála a hadvezéri iskola, a gyakorlat és a biztonság. Hadserege elsőrangú nyers katonanyag volt, de mint Rákóczi maga belátta, a félig rendi, félig néphadseregben hiányzott a fegyelem, az iskolázottság, ezért alig mérkőzhetett a császári csapatokkal, Európának akkoriban a legjobb, haditapasztalatokban leggazdagabb haderejével szemben. Ezt a különbséget a magyaroknál a lelkesedés és vitézség csak

némileg pótolta. Látjuk az egész hadjárat folyamán, hogy a kis csapattek rajtaütéssel, portyázással meglepő sikereket értek el, a nagy csatákat, a nagy, komoly ütközeteket, melyeknél párosulnia kell a hadvezéri tudásnak a katonai fegyelemmel, Rákóczi rendszerint elveszti. Ezért a nagyszombati csatától kezdve állandó gondja hadseregének alapos kiképzése és megszerzése.

1705 elején kapta a fejedelem Erdélyből azt az örömdetes hírt, hogy mellállt az egész ország a szászok kivételével. Miután Szatmár német őrsége megadta magát, Eperjes pedig már december i-én meghódolt, szabad volt az

Szatmár vára a XVII. században.

út Felső-Magyarországtól egészen Erdélyig. A fejedelem Forgách Simont küldte Erdélybe 14,000 emberrel, Bottyánt Morvaországba menesztette, hogy bosszút álljon Heister kegyetlenségeiért, aki megölette a fogságba esett és megebesült kurucokat. Végre elhatározta ugyancsak Léván, hogy szigorú fegyelmet teremt és állampénztárt létesít. Most kezdett el komolyabban foglalkozni pénzügyekkel. A pénzt eddig a felvidéki városok arany- és ezüstbányáiból szerezte, ebből vásárolt fegyvert külföldön, főleg Danzigban és ebből fedezte katonái ruházatát és egyéb szükségleteit. Az ezüst azonban nem volt elegendő a pénzforgalom lebonyolítására, ezért a vármegyék előzetes megkérdezése után rézpénzt veretett. Ez volt a híres libertás, melyet az ország címere és Pro Libertate felírás ékesített. Nyolc libertás tett ki egy tallért és minden libertás tíz polturára oszlott. Ennek a rézpénznek természetesen kényszer-

árfolyama volt és egész kisértékű váltópénz volt, ugyanúgy, mint a napóleoni idők inflációs rézpénze Ausztriában és Magyarországon és az ismert pénzügyi törvény értelmében kiszorította a forgalomból a jó pénzt. Az 1705 január 1-én összehívott 30-as tanács azonban jóváhagyta a rézpénz verését, mert a fizetési eszközök szaporítása elkerülhetetlenné vált.

A nagyszombati csata után elszéledt katonákat Rákóczi halálbüntetés terhe alatt parancsolta vissza és Károlyi Sándor 6000 embere csakhamar visszatért a zsitva-verbélyi táborba, e közben vakmerő portyázó hadai a bécskörnyéki falvakat egymásután égették fel, a császárváros lakosságának nem kis rémületére. Ez indította az udvari köröket a már annyiszor felmerült gondolatra, hogy tanácsos volna megegyezni Rákóczival, aki annál nagyobb hatalommá válik, mennél tovább késik a béke. Gróf Kaunitz, a béke barátja azonban meghalt, utóda a Kollonics köréhez tartozó Harrach lett, aki már nem volt alkalmas tárgyalófél, de a magyarokkal való békekötést külföldön sürgették. Február 26-án az angol alsóház feliratban kérte Anna királynét, hogy békítse ki Lipótot magyar alattvalóival, majd Stepney lord és Bruyninx ismét felvették a közvetítésnek annyiszor elejtett fonálát, amiről Széchenyi érsekkel küldött levelükben tudatták Rákóczit.

A fejedelem 1705 február 28-án Károlyit elküldte a Dunántúl visszafoglalására. Bercsényit a Vág-vonal mellett hagyta, ő maga Egerbe költözött, ahol Telekessy István püspök nagy ünnepségekkel fogadta. Itt mutatkozott be neki Des Alleurs francia tábornok, XIV. Lajos kiküldöttje, aki továbbra is mellette maradt, mint Franciaország követe. Des Alleurs-t, mint ügyes diplomátát emlegetik és Rákóczi szerint is kellemesmodorú, intelligens ember volt, de szörnyen szószálhasogató. A fejedelem csalódott benne: azt hitte, hogy a tábornok királyától fegyvert és pénzt hoz, holott csak két mérnöktszert hozott magával, Le-Maire-t és Damoiseau-t, kiknek az volt a megbízásuk, hogy XIV. Lajost a kuruc hadsereg állapotáról tájékoztassák. Szóval Rákóczi a francia tábornoknak nem sok hasznát vette. Bercsényi sem sokra becsülte a franciákat, amit az ő megszokott modorában adott tudtára a fejedelemnek.

A harcok változó szerencsével folytak tovább. Heister Kilitinél megverte Károlyit, aki a Bakony sűrűjébe menekült, ahol azután eredményes guerilla-harcokat folytatott. Bercsényi azonban minden vonalon győzelmet aratott. Gyors egymásutánban elfoglalta Modor, Bazin, Szentgyörgy városokat, meghódította a Csallóközt. I. Lipót erre Heistert visszahívta és segítséget kért a dán királytól, IV. Frigyesztől.

Közben Rákóczi továbbfejlesztette hadseregét és az 1705. év végén már végleg befejeződött a kuruc hadsereg átszervezése. Február 15-én jelentkezésre hívta fel a vármegyéket. Tizenkét libertásban szabta meg a lovasság havi zsoldját, nyolcban a gyalogságét az élelmezésen kívül. Oly nagy számban jelentkeztek, hogy Rákóczi valamennyi jelentkezőt fel sem vehette. Ez volt a kuruc hadsereg zöme, a megyei felkelés, ezek voltak az úgynevezett mezei hadak, a hadsereg irreguláris része, amely csak az üldöző, harácsoló guerilla-

hadviselésre volt alkalmas. Rákóczi seregének másik seregcsoportja az udvari hadak, egy 1200 főnyi elit-csapat, melynek tagjai részben saját jobbágyaiból, részben más jól kiképzett katonaságból kerültek ki. Másik csoportot a reguláris hadak alkották: «a sereg értékes, fegyelmezettebb és használha-

I. Lipót.

több része, amelynek harcértéke és megbízhatósága igen sokszor kitűnő volt.»- (Markó Árpád.) Szolgáltak még Rákóczi táborában idegen hadak is, francia, lengyel, svéd, német katonák és egy kis tatár-csapat is. Ezek a fejedelem hadseregének igen értékes elemét alkották. 1705-ben a német szökevény-csapat nyolc lovas- és ugyanannyi gyalogzászlóaljából állott.

A legfőbb vezetés Rákóczi kezében összpontosult, ő volt seregének megszervezője, ura, parancsnoka. A szécsényi gyűlés, melyet később ismeretünk, 1705-ben korlátlan hatalommal ruházta őt fel a hadügyek terén. A fejedelem mellett, mint főtábornok, Bercsényi Miklós szolgált, akit szintén a szécsényi országgyűlés választott meg erre a méltóságra. Az elfogulatlan kritika Bercsényit már kivetkőztette abból a romantikus ködből, amelybe őt Thaly és mások öltöztették, de egy szigorú és elfogulatlan bírálója (Markó Árpád) elismeri róla, hogy zseniális ötletei voltak, «haditervek, helyzetbírálatok pillanatok alatt születtek meg agyában és javaslatai e téren is éles megfigyelő és ítélőképességről tanúskodnak. Amikor azonban valamelyik haditerv kivitelére került a sor, a legkisebb akadály előtt megtorpant, szükség nélkül tervet változtatott, tétovázni kezdett, különösen a csaták forgatagában.» XIV. Lajosnak sokszor ígért hathatós támogatása elmaradt, mert maga is szorult helyzetben volt, de küldött kitűnő tiszteket, néhány remekül harcoló zászlóaljot. Markó Árpád számításai szerint 1000—1500 francia altiszt és közkatona állott Rákóczi szolgálatában. A fejedelem lassanként fel is fegyverezte és fel is ruházta hadseregét. Ő maga a barokk-kor embere és igen sokat adott arra, hogy katonái szépen, ízlésesen ruházkodjanak. Lónyay Ferenc és Beniczky Márton főbiztosok érdeme, hogy a ruházat már a harmadik évben elérte az európai hadseregek színvonalát. Rákóczi összes hadereje Des Alleurs jelentése szerint az 1705. esztendő végén 44,800 főre rúgott.

A békekísérletek továbbfolytak és a bécsi kormány békeküldöttségében a régiek, a hazafias érzésű és jó magyar labancok foglalnak helyet: Széchenyi érsek, Szirmay István, Viza püspök, Okolicsányi, kik a fejedelmet egri székhelyén látogatták meg. Rákóczi feltételei nem változtak. Csak kezesség mellett volt hajlandó békülni, amelyen eddig is zátonyra jutott minden kísérlet. Április 8-án megírta a küldöttségnek, hogy a kezesség a szikla, melyen a megegyezés és béke felépülhet és egyúttal külön kiáltványban fordult a keresztény világ uralkodóihoz, köztársaságaihoz, melyben ismét kifejti, hogy nem utasít vissza olyan békét, mely biztosítja az ország szabadságait. Ő csak annak helyreállítására törekszik, amit az uralkodóház oly sokszor fogadott esküvel.

LIPÓT HALÁLA. I. JÓZSEF.

Eközben halt meg 1705 május 5-én 66 éves korában 48 esztendei uralkodás után I. Lipót császár és király.

I. Lipót uralkodásához ezeresztendő történetünknek egyik leggyászosabb, legsötétebb és eseményekben leggazdagabb korszaka fűződik. Az ország alatta szabadult meg a másfélévszázados török uralomtól, ami azonban csak részben az ő érdeme, mert Buda visszafoglalását annak a nagy nemzetközi vállalkozásnak köszönhetjük, melynek a pápa és a jezsuiták állottak az élén. Az eperjesi vértörvényszék, a rettenetes pusztítás, amit a német zsoldosok

I. József német-római császár és magyar király.

vittek véghez a legyengült országban és a kuruc-labanc kor véres emlékei mind az ő nevét idézik fel. A magyar nemzet sorsa sohasem lebegett úgy a lét és nemlét között, mint az ő idejében. Pedig Lipót jó ember volt és talán a legőszintébb szándékkal jót akart. Környezete becsületes szándékú, istenes életű embernek tartotta. Rákóczi, kinek gyámja, sőt jóakarója, keresztpaja volt, sohasem őt okolta a saját és a nemzet balsorsáért, hanem tanácsosait, minisztereit, kiknek tanácsait mindenben követte. A bűnös a rendszer volt, melyet maga Lipót és miniszterei képviseltek; az irány, a kormányzati mód-szerek, a rendszer adott I. Lipót tetteinek és politikájának színt, karaktert. Ez pedig központosító abszolutizmus volt, mely az alattvalók jogait, a törvények uralmát egyszerűen tagadta. Ezért az összeütközésnek Lipót császár és a magyar nemzet között szükségképpen be kellett következnie. I. Lipót és Rákóczi Ferenc között ugyanolyan különbség van, mint I. Károly angol király és Cromwell között. Szinte szembetűnő az elvi hasonlóság, ha elolvassuk I. Károly perének tárgyalását és Rákóczi Ferenc kiáltványait. Angliában a nemzeti jogok és azokat képviselő parlament állottak szemben a királyi abszolutizmussal, nálunk hasonló módon, Rákóczi ugyanúgy a nemzeti jogokra hivatkozik, melyek az Aranybulláig nyúlnak vissza, mint Cromwell, aki a Magna Chartában gyökerező nemzeti szuverenitásra apellál.

I. József, kinek személye iránt Rákóczi a legnagyobb tisztelettel viseltetett és aki jószándékú uralkodó volt, mindjárt atyja halála után kijelentette, hogy Magyarország pusztulását őszintén sajnálja, a koronázási esküt megtartja, a királyi hitlevelet kiadja. Rákóczi közjogi felfogása azonban egészen más volt, mint az uralkodóé, tanácsosaié és azoké a magyaroké, akik vele tartottak; nem ismerhetett el olyan magyar királyt, kinek megválasztását törvénytelennek nyilvánították. József nem tartott «országgyűlést, ezért esküje hamis, aki pedig nem esküdött meg, az nem lehet magyar király.» A kurucok felfogása az volt Lipót halála után, hogy az atyja életében megkoronázott I. József Magyarországnak nem királya, a trón üres. I. József ígérte a törvények tiszteletben tartását, esküjének megtartását, de Rákóczi már semmit sem adott a királyi ígéretekre; «hamis a német, meg akar minket csalni» — mondotta. Kijelentette hívei előtt, hogy inkább meghal, semhogy olyan békét kössön, amely nem biztosítja az ország szabadságát. Ezért követelte szüntelen a garanciákat. Szerette volna főleg azt, ha Anglia és Hollandia kezességet vállalnak, mert mint protestáns államok vigyáztak volna a vallás szabadságára. Rákóczi szilárd meggyőződése volt, hogy nemzetközi garancia nélkül a túlhatalmas dinasztia miatt a magyar szabadság nem lehet tartós. Az örökös királyságba még belenyugodott volna, de ugyanúgy, mint később Kossuth, azt követelte, hogy az egész kormányzat, a külügyek, magyar kézben legyenek. «A külföldi követek előtt is hirdette, hogy Magyarország nem egyszerű tulajdona az osztrák háznak, itt nincsenek a királynak jobbágjai, hanem szabad országlakók élnek itt, akiknek jogai éppen olyan szentek, mint a király jogai, s akik felett csak az uralkodhatik, aki törvényeiket meg-

partja és jogait tiszteli. Többször hivatkozik Angliára Rákóczi, amelynek királya örökösödés útján jut a trónra, de azért mégis csak a törvények szerint kormányozhat.» (Gr. Andrassy Gyula.) Az angol követ aki a béketárgyalásokon többször közvetített, úgy látta, hogy az udvar csak taktikázik és nem őszinte a szándéka a magyarokkal megegyezésre jutni.

I. József azzal kezdte meg uralkodását, hogy a magyar országgyűlés Kollonichot elmozdította, a magyar ügyeket elvette Harrachtól és Salm hercegre bízta, a gyűlést Heistert visszahívta és Herbe ville-l nevezte ki utódául. De viszont fenn akarta tartani az 1687-i törvényt, Erdélyről nem mondott le, igaz, az volt a szándéka, hogy a törvények szerint uralkodik és országgyűlést hív egybe. Esterházy nádor nagyon félt, hogy Rákócziék az ő közjogi felfogásukat szegezik szembe az uralkodó elhatározásával és titkárát, Jeszenszkyt küldötte a fejedelemhez Egerbe, aki azonban Esterházyt tartván a bajok főokozójának, a közeledést visszautasította. Az udvar ismét Széchenyi érseket vette igénybe. Maga József, úgy látszik, bízott a megegyezésben. Rákóczi felesége előtt kijelentette, hogy neki nem volt része atyja és a herceg között támadt ellentétben. A rendek között a hangulat bizakodóbb volt, azt hitték, létrejön a megegyezés és végét vetik a két esztendő óta dúló *ádáz*, harcoknak. Annál pesszimistább volt maga Rákóczi. Elutasítólag nem akart fellépni, de hogy a rendek maguk is lássák, vájjon meg lehet-e egyezni az udvarral, szeptember i-ére Rákosra országgyűlést hirdetett. A király tanácsosainak nem hitt és elképzelhetetlennek tartotta, hogy az udvar a szélső abszolutizmusból máról-holnapra áttérjen az alkotmányos rendszerre. Ő minden megegyezés első feltételének az 1687. II—IV. te. revízióját tekintette, amelyet szerinte úgy kényszerítettek rá a nemzetre az Aranybulla ellentéllási záradékának eltörlésével együtt. A közjogi fogalomzavarokat, melyeket Lipót császár autokratikus kormányzása idézett elő, mindenekelőtt tisztázni kellett. Rákóczinak ezek a követeléseai áthághatatlan akadályokat gördítettek a megegyezés elé. Előtte Hugo Grotius tanításai és az akkor diadalmaskodó angol jogrendszer ideáljai lebegtek, ami össze nem egyeztethető volt azokkal a kormányzati elvekkkel, amelyek szerint a Habsburgok és miniszterei kormányozták országaikat.

XIV. Lajos mindent elkövetett, hogy a közeledést megakadályozza, ami érhető, hiszen nagy haderők szabadultak volna fel, ha a császár Magyarországgal megbékül. Rákóczi párisi követének, Vetéssynek tudtára adta, hogy havi 10,000 tallerről 50,000-re emelte fel a magyar felkelés támogatására szánt pénzbeli segélyt.

Herbeville tábornagy nagy hadsereggel indult Magyarország ellen. Rákóczi terve először az volt, hogy a Duna—Tisza közén lemegy Soltig, s onnan esetleg a Dunántúlra átvonul. Először Ócsára, onnét Szentmiklósrá menetelt jelentékeny haderővel, amikor arról értesült, hogy a Duna balpartján lévő hídfőt a kurucok visszavették, a hidat elszakították és így a Dunántúlról fenyegető támadástól egyelőre nem kell tartani. Július i-én Ócsán találkozott

össze Károlyi Sándor és Esterházy Dániel csapataival, innét tudatta az angol királlyal és a hollandi rendekkel, hogy a békeközvetítést elfogadja. Fegyelmetlen katonái közül sokan megszöktek. Gyömrői táborában a katonákhoz, akik között gyakoriak voltak a szökések, gyönyörű beszédet intézett, amelynek ereje, lendülete szinte Kossuth Lajos beszédeire emlékeztet. «Magatok pedig, óh fiaim, segítsétek magatoknak boldogulására való igyekezeteimet. Vigasztaljátok elkeseredett szívemet, hogy veletek élet és halál között kereshessem, oly szívvel, mint kezdettem hazánk és mindnyájunk szerencséjére, boldogítására célzó szándékaimat. Nem kívánok birodalmat, kincseket tőletek; s nem egyebet az igaz magyarhoz illő bátor szívnél, hogy azt magammal összecsatolván, veletek éljek, haljak!» Ezen a körútján foglalta el a szentendrei szigetet és július 9-én, Vácon néhány napi pihenőt tartva, megindult a Garam folyó felé és július 13-án Kernenden találkozott Bercsényivel, akivel megbeszélték, hogyan védekezzenek Herbeville ellen.

A PUDMERICI ÜTKÖZET.

Herbeville a Csallóközből Nyitrán keresztül Lipótvár felé igyekezett, hogy a szorongatott várat felmentse. Rákóczi és Bercsényi a Vághoz vezették seregüket, hogy a császári tábornokot alkalmas helyen feltartóztassák. 15,000 főre becsülik a császári hadat, amely jól kiképzett, gyakorlott katonákból állott, Rákóczié jelentékenyen nagyobb: körülbelül 25,000 főnyi lehetett, de amelynek nagyrésze katonai tudás és fegyelem tekintetében a császáriakkal nem vetekedhetett. Rákóczi elgondolása kitűnő volt. A nehezen mozgó császáriakat körülakarta zárni a két folyó, a Vág és Dudvág között és Rákóczi nem kis szerencséjére Herbeville valóban olyan irányban közeledett Lipótvár felé, hogy a terv kivitelének nem látszott semmiféle akadálya sem. A császári tábornok a Csallóközből Diószeg—Szered felé nyomult előre. Ha Rákóczi végre tudja hajtani nagyszerű tervét, könnyen kelepcébe csalja a német hadsereget és az megsemmisül egyszerre. Ez azonban nem következett be, pedig Herbeville a csapdába belement. A fejedelem balkezes alvezérei, mint annyiszor, most is rosszul hajtották végre fővezérük parancsát. Herbeville, kit Rákóczi személyesen is ismert, gyenge, lassan mozgó hadvezér volt, más, jó hadvezér meg sem kockáztatta volna ezt a veszedelmes utat. Diószegről egyenesen Szered irányában ment északkeletnek; a kurucok Sempte körül gyülekeztek, Esterházy Antal csapata Nagyszombat körül táborozott. Rákóczi úgy gondolta, hogy ellenfelét négy-négyezer lovassal hátba és oldalba kapja, s Bercsényit és Géczyt bízta meg a terv végrehajtásával. Augusztus 5-én ért a császári tábornok Szered alá és Rákóczi, miután Géczyt nagyobb lovassággal Galánta felé küldte, hogy Herbeville-t hátba támadja, párhuzamosan haladt a császári sereggel a Vág mentén, várva azt a pillanatot, amikor Géczy parancsának végrehajtását megkezdi. Géczy azonban nem jelentkezett;

Esterházy Pál herceg nádor.

valószínűleg hibás, fegyelmezetlen menetelés miatt nem tudta a császáriakat elérni. Rákóczi ekkor Budayt küldötte a császáriak hátába. Előlről, a zellei sáncokból Le Maire és La Motte gyalogosai tüzeltek. A másik oldalról Bercsényinek kellett volna támadnia, de ő is lemaradt. Feladatát nem tudta végrehajtani, csak mindössze kétezer lovaszt hagyott hátra a zellei sánc megvédésére. Herbeville, miután sem hátba nem támadták és Bercsényi oldaltámadása is elmaradt, Farkashida felől egy kis kerülővel kijutott a kelepcéből, bement Lipótvárra és azt egy esztendőre való eleséggel ellátta.

Herbeville, aki Lipótvárban mindössze két napot töltött, Nagyszombat felé vonult, hogy onnét seregét a Csallóközbe vezesse vissza. Rákóczi terve most az volt, hogy a tábornagyot ebben a szándékában megakadályozza, úgyhogy alkalmas helyen elébekerül és rákényszeríti az ütközetre. Blébe is került Ciffernél, ahol a terepet alkalmasnak látta a harc felvételére, csakhogy Herbeville elkanyarodott Pudmeric felé. Rákóczi úgy gondolta, hogy most már felesleges ellenfelével felvenni a harcot, mert azt szándékának végrehajtásában (a Csallóközbe való visszatérésben) már úgyis megakadályozta, alvezérei azonban egyre unszolták, hogy támadjon. Hivatkoztak arra, hogy itt a legalkalmasabb pillanat, mert Herbeville ki akar térni a harc elől, az ő katonái pedig szinte égnek a harcvágytól. Hosszú rábeszélésre Rákóczi Pudmericcel szemben — a helységtől nyugatra — csatarendbe állította seregét. Első sorba a gyalogságot helyezte, a második sorba körülbelül egy kilométernyire az első arcvonal mögé a lovasságot, amelynek jobbszárnyát Bercsényi, a balszárnyát pedig Esterházy vezette. Most már Herbeville támadókedve is megjött. Őt Pálffy János, a labanc tábornok biztatta, akinek ezen a tájon kerültek el birtokai és a terepviszonyokat kitűnően ismerte. Rákóczi azt várta, hogy ellenfele majd szemközt támad; az pedig Istvánfalva felől, oldalból támadott, ami Rákóczit meglepte. Először a lovasság rontott a kurucoknak, amely ellen Rákóczi gyalogságot küldött. Bercsényit akarta először a gyalogsággal leküldeni a völgybe Lamotte ágyúinak fedezésére, de az kijelentette, hogy gyalogságot nem tud vezetni és ekkor a lovasság jobbszárnyán az ellenség balszárnya ellen küldte. Herbeville gyorsan nagy erőket dobott be. Vasas, majd gyalogos csapattal rohamoztatta meg a pudmerici malmot, melyet Lamotte ágyúi védtek. Andrassy György tábornok visszaverte az első ellenséges rohamot, majd átment a községet átszelő patakon, ahol azonban visszaverték. Herbeville egyre zúdította a csapatokat és a patakon átkelt gyalogság helyzete kritikussá vált. Rákóczi lovasai maguktól átmentek támadásba, amikor Andrassy szorult helyzetét látták, de lejtőn kellett lefelé vágatniuk és egy-kettőre kifulladtak. Ekkor ért a szorongatott helyre maga Rákóczi, amikor hirtelen rettenetes porfelhő támadt, amely elnyelte a csapatokat, úgy a magyarokat, mint a németeket, s lehetetlenség volt eligazodnia a rettenetes kavardásban. Ekkor Rákóczi csapatát a Gidrapatak mentén már szorongatták a délkelet felé nyomuló császáriak, s mindenki menekült. A csata elveszett.

A vereség nem volt nagy, ugyanúgy mint a nagyszombati csata után, a győztes tábornok nem merte Rákóczit üldözni. A kurucok mindössze 60 embert vesztettek, Herbeville jóval többet, úgyhogy az ő győzelme sem volt igazi nagy, döntő jelentőségű győzelem. Rákóczi ugyanúgy, mint Nagyszombatnál, vereséget szenvedett, pusztán azért, mert alvezérei ügyetlenek voltak, nem tudták az ő szándékait végrehajtani. A Vág és a Dudvág közötti kelepce igazi hadvezérhez méltóan volt elgondolva, de az alvezérek cserbenhagyták fővezérüket. Görgey ilyen hibákért szigorúan megbüntette volna alvezéreit.

Rákóczi hosszabb kerülővel jutott a Vágnak vecsei hídjához, ahol seregét összeszedte, de hite, optimizmusa most sem hagyta el. Tudta, hogy Herbeville győzelme nem volt döntő győzelem, hogy tehát megmutassa, mennyire erős még mindig, Béry-Balogh Ádámot a Dunántúlra, Beresényt pedig Morvaországba küldte, hogy ott düljön fel mennél több várost és ha lehet, lázítsa fel a morva parasztokat. Maga a fejedelem a pudmerici csata-vesztésről ezt írja emlékirataiban: «A pudmerici csatavesztés semmi hátrányára nem volt ügyünknek. Az ellenség a Csalló-közbe vette magát, erdélyi útjára készülendő. Magam pedig Nyitra várába szálltam, hogy a gyalogságot összegyűjtssem. Mihelyt a lovasság együtt vala, Bercsényi tábornok megkért, hogy a morva határokra mehessen velük. Ott bevett néhány várat és körülbelül 500 hadifoglyot küldött hozzám, az ausztriai és a morva katonaságból. A bécsi udvar láthatta ebből, hogy tábornokai szétrebbentik ugyan a hadseregeimet, de tönkretenni nem bírják.»

Bercsényi morvaországi betörésének inkább politikai, mint hadászati okai voltak. Morvaország parasztsága, melyet a bécsi kormány adókkal és egyéb terhekkel a végsőkéig kiszípolyozott, lázadásban tört ki. Július 20—25-e táján keltek fel a parasztok Znaym környékén. A felkelt parasztság — vagy hármezer ember, — amelynek Magyarország ellen kellett volna harcolnia, megtagadta az engedelmességet, a jobbágysorsból való felszabadítást követelte, s az ellenálló hivatalnokok közül többeket megölt. A bécsi haditanács

II. Rákóczi Ferenc fejedelem pecsétje.

Ranow tábornokot küldte ellenük, aki a felkelést néhány nap alatt vérbefojtotta. Rákóczi nyitrai táborában értesült az eseményekről. Bercsényit azért küldte Morvaországba tekintélyes haderővel, hátha sikerülne a morva parasztokat fellázítani és csatlakozásra bírni. Bercsényi két nyelven, latin és cseh nyelven írott kiáltványokat vitt magával, de a megrémült parasztok között nem volt hatásuk. Katonai célja a betörésnek az volt, hogy kiküszöbölje a pudmerici vereség okozta csorbát és megakadályozza azt, hogy Herbeville esetleg Érsekújvárt ostrom alá fogja.

Bercsényi augusztus 15-én indult meg 11 lovas- és hat gyalogos ezredével, s több ágyúval Nagyszombatnak és a nádasi szoroson keresztül Jabloncára vonult, Bazinban, Szomolányban, Dévénynél, Stomfán biztosító csapatokat hagyva hátra. A kuruc hadsereg az ilyen portyázó vállalkozásokban aratta legnagyobb sikereit, amelyekhez bátorság, gyorsaság kellett. A meglepett kisebb-nagyobb császári csapatokat rendszerint megsemmisítették. Morvaország békéjére 4000 főnyi császári katona vigyázott. Bercsényi Znaymot szeretne volna bevenni, de erről a szándékáról az útnehézségek miatt lemondott és seregét kettéosztván, az egyik részt gróf Csáky Mihály alatt (4000 lovassal) Ausztriába indította, szigorúan meghagyva, hogy ne égessenek, ne raboljanak, hanem a lakosság barátságát nyerjék meg; a másik részt ő maga vezette azzal a szándékkal, hogy a Szakolca és Hodolin között lévő rohatetzi rév sáncait beveszi. Augusztus 20-án átlépte a morva határt, tábort ütött Rohatetz előtt, 21-én megostromolta a révet, melynek 200 főnyi német őrsége megadta magát.

Bercsényi elmondja leveleiben, hogy a legszigorúbb eszközökkel sem tudott fegyelmet tartani, hiába kardlapozta néha sajátkezüleg embereit, azok rabolni mentek Morvaországba. A zsákmányoló csapatok egész Brünnig hatoltak és a gazdag tartományból annyi zsákmánnyal tértek haza, hogy még Rákóczi csapatainak is jutott bőven belőle. Augusztus 24-én Bercsényi csapataival útnak eredt és Ausztriát egészen a bécsi hidakig pusztította, miközben Bbeczky Donauorthot vette be. Augusztus 21-én tért vissza többszáz fogolylyal, töméntelen zsákmánnyal malackai táborába, ahonnét néhány nap múlva Rákóczi levélbeli üzenetére Szécsénybe indult. Bercsényi merész hadjáratának, amely megremegtette ismét Bécset, az volt a haszna, hogy az udvar láthatta, hogy a kurucok ereje, elszántsága semmit sem csökkent és Rákóczi visszanyerte a pudmerici csatavesztés miatt megrendült presztízsét.

Ezek voltak az előzményei a felkelés történetében oly nagy szerepet játszó szécsényi országgyűlésnek.

A SZÉCSÉNYI ORSZÁGGYŰLÉS.

Rákóczi szigorúan ragaszkodott az alkotmányos formákhoz. A nemzet szabadságáért, alkotmányának, törvényeinek visszaállításáért fogott fegyvert, tehát maga sem véthetett ellenük. Írásaiban, beszédeiben mindig azt hirdette,

MI FEJEDELEM Felső-Vadász RÁKÓCZY FERENCZ,

Nemes Saáros Vármegyének Örökös Fő Ispánja, és Saáros Patak, Munkács, Makovicza, Regéc, Tokaj, Ecsed, Lednicze, Somlyó, Szerencs és Onod &c. Váraknak URA. Minden az Magyar Haza szabadságáért ISTEN által fel-fegyverkezett. és akár melly annak boldogulását igazán ohajtó Felső, középső és alsó Conföderált Rendeink, Hiveinknek, az igaz ügynek vezérlő Urától áldást és minden jót.

Ílta Isten az Auszriai Háznak meg szokott kemény uralkodása által a porig le-nyomattartott maroknyi édes Nemzetünk régi rúndókló szabadságának helyre állítására szívünket fel-gerjesztette, és annak minden utakon 's módokon való ki-munkálkodására egész szerencsénket és urósító esz-vevőnket fel-áldozni magunkban el-tökéltettük, leg-elsőb 's főbb fel tett czéllyal és tárgyal tartottuk, hogy az Haza Országos fel-fegyverkezésének igaz ügyét, és egyedül annak csendességét 's régi Törvényeinknek vizsgálta adartatását, minden ambízióink 's privá-wonoknak hátra hagyással buzgóvan ohajtó készségünket az egész Keresztény világ eleiben terjeltűk és meg-bizonyítottuk. Kihez való képeit, noha Istenünk keze, mind ennyi körös körül és az Hazában-is benn lévő fok ellenségünk közt ekkoráig igaz fegyverünket boldogította, és tovább is reménységünket ő Felsége kegyelmében helyheztervén Hadakozásunknak szerencsés folyását, az el-muló ősi időben-is napoként jobban jobban remélhetünk volna, érvén mindazáltal nem csak az első Gyöngyösi *Concessio* alkalmatosságával, az Auszriai Háznak, az Ország meg-ronartott szabadságát vizsgálva adni kívánó el-hírefittetett szándékát, és a' végre léendő Frigy cétérlől való akaratyár, hanem ugyan az annak utána is, az ki-küldött Követ *Commissariusok* köz rendbeli leveleikkel bizonyítván, és az Frigynek tételét sürgetvén, mihelyen az *Armistitium* *Punctum*ának az Becsi Udvarul való ki-küldetése bizonyosan értettük. reménlven rebesdő szives indulattal azon kívánat jónak, mellyeket Isten által fegyverünkkel szándékoztunk vizsgálva nozni, az frigy és az következő békeség *tractata* által lehető meg-nyerhetését, nem csak fegyverünköt az ellenkező Ráczoknak öldöztesélektől vizsgálva hoztuk. hané annak felette, hogy az dolgoknak folytatására el-fizni igaz indulatunkat, annyival is inkább világszerte ki-jelenszők, el-kezdet munkánkabban hagyván, napoként tapló reménységünk által Gyöngyöshöz oly ki-adott Parancsolattal szállottunk, hogy az Frigy *tractata* által alkalmatosságunk véghez vitetése való névze, minden Hadi Titzekek az ellenségeskedéstől magokat meg-ójják. Illyeten szin nélkül való *syncretis*unknak az el-kezdet munkánkabban temenlett végben vitelére bizonyítván, kezűnköz-is vertük az Becsi Udvarul ki-adott *Armistitium* *Punctum*ot, és azokat az *deputati Commissariusok* által *contractis* meg-fontolván, adun 's fok akadékoknak el-hárítása után oly *replacit*at, a' melly nem csak minden Hadi Jusnak rendi szerent bé-vehető, de a' honnan annak felette, egyedül csak a' Haza csendességének meg-terezése czellyozó készségünket-is az Keresztény Világ jól ki-tanulhatta. Biztunk mind eddig is az Auszriai Háznak Nemzetünkön átendő hasonló indulattaihoz, avagy csak illy okra való névze, hogy meg-egyezett akarabul, az fegyvernek meg-állításul az alatt-is, miglen a' Becsi Udvarhoz fel-küldött *replacit*at, *tractata* alatt léfzen, végezvén, az első ki-adott Ordekret-is meg-kettözettük 's ehhez képeit voltunk is teljes reménssel, hogy az fegyver meg-állításnak el-kezdésével az Romai Császárnak Hadi Fő Generalisa-is, az ellenségeskedéstől meg-ója magát Dunántul, mindazáltal nem gondolván az léz-ala vőtt dolgot el-vezetésé iránt való ki-mutatót készségünkkel, midőn alkalmatos időt látna ellenséges szándékoknak véghez vitetésére, nem csak az egész Dunántul való mező földet az fegyvernek minden elleneállása nélkül nyitlván való csárlásdással elfoglalva, de annyit felette a' fegyver *syncretis*ának közönséges 's nála tudós lévő *publicatio*ja után-is Simon-Tornyai, és Sziklós nevű Hadainkat *preludis* által erősegeket más többekkel egyjutt az el-kezdet dolgok folytatásának rendén kívül írtózató példákkal meg-hóldította. Látván azértفورmóvan mind ennyi ki-jelentett *syncretis*unk között is ellenkező dolgokkal való meg-csálattatárunkat, noha Auszriában *irreposit* parancsolván, az ott talált ellenség egyik részének meg-verésével, nagyobb bizonyos győzedelmén Isten által fegyverünk alatt vőtt, mindazáltal a' Becsi Udvarul ki-küldött *deputati Commissariusok* az féllől emlitett Császári Fő Generalisának Dunántul Papa raján való maga meg-jártózkodását *refruct*ván, 's ugya' Felsőleg Angliai Királyné, és Méltóságos *Conföderalt* Belgium *Statui* Követeinek *mechanical* hozzanak való jövetelüket tudunkra adván, szinfrándékkal oly jó Hadi alkalmatosságot el-múlván, tovább-is a' fegyver *syncretis*ának *prolongatio*ját *refruct*áltuk. Mind ezeket való névze el-hittettük magunknak, ki ment vőtt el-terjedő keppen az egész Hazában azon *Opinio*, hogy az Auszriai Ház meg-isménvén Fegyverkezésünknek igaz ügyét, valójában-is kívánja régi csendességünket, és az Haza meg-clonkuló szabadságának igaz meg-éplését, annyival-is inkább, hogy az Angliai és Hollandus Követelek ki-küldésével, oly nagy Felsőleg és Méltóságok mellesleg közben járólú adgyák magokat. Meg-valljuk, hogy noha az ekkoráig lett fegyverünk meg-törtözésének nem kevés hátra maradásával lett Hadakozásunknak, mind az által meg-akaráv ismertettiaz 's utcu, Világgal, hogy egyedül a' Haza békeségének meg-terezése minden fel tett czéllyal, reménlettük mik-is az Auszriai Háznak szives indulattal a' Magyar Nemzettel banni akaró igyekezett. Tapasztalván tapasztaljuk ellenben ennyi fok fain által el-tökéltett és foga-fejertt ki-mutató szándékát, mivel a' minapi előző ki-adott *Armistitium* *Punctum*ot (a' mellyekben nagyobb *syncretis*at és a' békeségre hajlandó szivet mutatta, avagy csak azaz is, hogy a' békeség *tractata* alá helylenek. időnek és *Commissariusok*nak *denominatio*ját kívánata, és a' kltre adott *replacit*antot kéhez-is vette) az most ki-küldött *Commissariusok* farban rugván, olyakat adtanak elő, és annyi meg-újítással, hogy az egész Dunántul való földet meg-tartván, és valami Polonytul fogva az Ipolygy 's Váczul az Tiltza Dunaközé nagy szélfelen és hózfizen ki-terjed, 's ugy az Körös és Maros környékét, és annak fölőtre minden bloquadt helyek körül három mérföldni *tractati* *procedit*ván nem egyebet akar, hanem hogy az velünk *conföderalt* Ország részének negyed részére szonitván, minék előtre szinelen meg-hólditana, más *ipso actu* meg-hóldulunk, és az melly ígánt. meg-zabadságnak kívánunk, ugyan abban szinfrándékkal nagyob jajjal elénk. Noha pedig el-veltük vőtt, hogy az olylyan helylyelen, és minden ok nélkül ki-adott *procedit*antot *abso* hagyván, az el-kezdet, mint egy békeség tornácának munkájában tovább-is meherünk; mindazáltal azokat (hanem ha Becsből *relaxatio* vértnek) áharatos *tractat*oknak állitván lenni, annyival-is inkább egyedül csak idő ronctának 's az által való meg-csálattatárunknak lenni ki-tanulhatuk, hogy az *Armistitium* által léendő Békeség *tractata*jának módgyárul, a' honnét meg-sértedésünknek orvosságát reménylük, errekezevén azokul *quidam* *in fundametalibus*, nem hogy *affertor*, de meg-ajánlalt-is nem állhatunk. Így folyván reménységünk ellen az elő vett dolgok, meg-bizonyítottuk az Angliai és Hollandus Követelek előtt, az jó és marandó békeségre czellyozó szives szándékunkat, és mivel a' fegyverkezés alatt-is az tovább léendő *tractati* *refruct*áltuk, az dolgokat el-múlás és fegyverünk meg-mozdítása, né nekünk,hané az ellenkező rész szokott keménységének tulajdoniathatik. Mennyen azért فورmóvan, világ eleiben igaz ügyünknek illenes folytatása; ellenben pedig az Auszriai Háznak az dolgok végezésében való szines áhatatlansága, és meg-mo't-is Nemes szabadságunknak urósító romlására 's meg-csálattatárunkra igyekező szándéka, melyet-is minden igaz Magyar vér-tökéltellen fíztere vévén, buzdujlyon is-meg, fok meg-ronartott szabadságu Nemzetekek *fel*dájával, édes Hazajai régi boldogságának tel-keresésére, és *szabad*ságis *keh*ésére 's vére hullását meg-iznván, egyenlő szivel, lélekkel munkálkodgyék azon, hogy azon régi Elemeknek az egész világon ki-terjedtet hire neve, maradékinban is meg-clopotozzon. Már, valamint elültő fogva édes Nemzetünk javá rmagunkat *confer*áltuk, tovább-is igaz ügyünknek minden fel-található módokkal való előmozdításában lemmit el nem mulatunk, az Ur Isten pedig fegyverünknek egyedül való vezére, és Isten után más külső Keresztény Királyoknak és Fejedelmeknek rájuk lévő szeme, midőn az békeségre és az hitel fogadott Törvényeknek egyedül való meg-terezése néző igaz hajlandóságunkat látvák. régen kívánt boldogságunkat ki-is munkálodgyák.

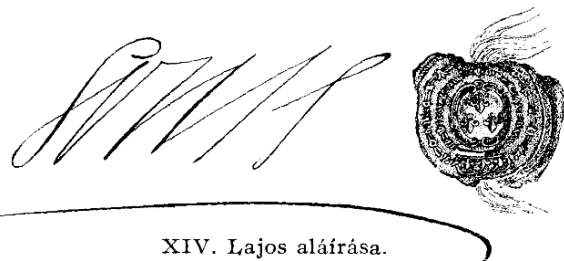
Fejedelem Rákóczy Ferencz.

II. Rákóczi Ferenc fejedelem manifesztuma 1704-ből.

hogy a nemzetszuverenitást az országgyűlés képviseli, amely nélkül az uralkodó sem hozhat törvényt. Maga Lipót császár is megígérte, hogy 1704-ben összehívja az országgyűlést, I. József pedig a trónralépésekor kijelentette, hogy haladéktalanul országgyűlést hív össze.

A fejedelem 1705 szeptember i-én beszélte meg Nyitrán Bercsényivel a Szécsénybe összehívott országgyűlés előkészületeit. Levelet írt XIV. Lajos francia királynak, melyben azt kéri, hogy vele, mint Erdély fejedelmével lépjen formális véd- és dacsövetségre. Ha Lajos békét köt, abból őt ki ne hagyják és biztosítsák Erdély önállóságát az ő fejedelemségével együtt. Rákóczi és XIV. Lajos között szövetségi viszony volt, de azt nem kötötték meg a diplomáciai formások szerint. Rákóczi pénzsegélyt kapott a francia királytól, azonkívül tiszteket, néhány száz főnyi katonaságot, állandó képviselője is volt Rákóczinál és ugyanakkor Rákóczi is képviseltette magát Parisban. Közel két évig levelezett a francia udvarral, mielőtt a felkelést megkezdte, s nem fogott volna hozzá, ha nem látja biztosnak a franciák támogatását. Formális szövetség nem volt közöttük, csak olyan kapcsolat, amely szövetségi viszonynak számít. A francia pénzbeli támogatás, a tisztek, altisztek és tanácsadók nélkül Rákóczi nem ért volna el olyan sikereket.

XIV. Lajos aláírása.

A szécsényi országgyűlés a felkelés legnagyobb

politikai eseménye az ónodi országgyűlésig. Itt tisztázták és formulázták meg határozottan, világosan a mozgalom politikai céljait. A nevezetes országgyűlésen Rákóczi mint magánember vett részt, ami elismerése volt a Rendek teljhatalmának és szuverenitásának. Ő csak mint magánember, ki látta a törvények lábbal tiprását, fogott fegyvert és szólította harcra a nemzetet és most mindarról, amit két esztendőn keresztül tett, beszámolt a nemzeti hatalom képviselőinek. 1705 szeptember 12-én egyházi formások után nyílt meg a gyűlés a szécsényi vár alatt elterülő Borjúpáston hat püspök, 36 főúr, 25 vármegye és valamennyi város követeinek részvételével. A gyűlés résztvevői szabad ég alatt, sátrak alatt tanyáztak. Rákóczi nagy beszédet mondott, amelyben ismertette az elmúlt esztendő történetét, előadta menekülését, lengyelországi bujdosását, majd kifejtette, hogy milyen feladat vár a Rendekre. Ő a gyűlésen nem mint vezér, hanem mint a haza javáért dolgozó polgár jelent meg, aki aláveti magát mindenben az egybegyűlt rendek akaratának és határozatainak. Rákóczi szónoklatának olyan nagy hatása volt, hogy a Rendek rögtön egyhangúlag általános nemesi felkelést hirdettek.

A bécsi kormány éket akart verni az országgyűlés tagjai közé, úgy, hogy becsempészte igen ügyesen a vallási kérdést. Vallási sérelem töméntelen sok

volt; a protestánsoktól a nehéz Kollonics-időkben 90 templomot szedtek el, de itt a vallási sérelmek felvetése könnyen megbonthatta volna a rendek gyűlésének egységét. A reformátusok, igen okosan, hallgattak sérelmeikkel, de a lutheránusokat Szirmay és Okolicsányi az udvar megbízásából arra tüzelték fel, hogy követeljék a gyűlésnek két kamarára: felső- és alsótáblára való kettészakítását, s ugyanakkor Radvánszky Jánost az alsótábla elnökévé kiáltatták ki. A terv jól volt kieszelve, mert az alsótábla jórészen protestáns kisnemességből állott volna és valószínűleg más kérdéssel sem foglalkozott volna, mint a protestáns egyházak sérelmeivel és így a szécsényi országgyűlés eredménytelenül oszlott volna szét. Érthető volt a katolikus főurak nem kis felháborodása; rögtön látták, hogy a felekezeti viták szétrobbantják a gyűlést, amely nemzetgyűlés volt és felekezetek felett állt. Az udvar megbízottjai azonban cselszövényükkel megbuktak. Rákóczi kijelentette, hogy kárhoztatja ezt az eljárást, amely különben is csak egy kisebbségnek a műve volt. Ő maga döntő fontosságúnak tartotta, hogy a három rend: a papság, a nemesség, a polgárság együtt maradjon és mint egységes testület mondja ki határozatait. A szécsényi gyűlés jogi formulázása és céljainak megrögzítése az élesesű Bercsényi Miklóstól származik. Bercsényi nagy (magyar) beszédet mondott, melyen kifejtette, hogy ez a gyűlés nem nevezheti magát országgyűlésnek, mert ahhoz a nádor, a primás, az országbíró, a koronaörök és a többi közjogi méltóság jelenléte szükséges és ezeket most meg kellene választaniok, de erre nincs szükség. Ezért azt indítványozza, hogy a gyűlés nyilvánítsa magát pusztán nemzetgyűlésnek, melynek egyetlen célja a nemzeti szabadságok megoltalmazása. Bercsényi előtt a lengyel példa lebegett. De sokban emlékezett Rákóczi parlamentje Cromwell parlamentjére is, amely a törvénytípró I. Károly angol király ellen fegyvert fogott s a nemzeti szuverenitás letéteményesének nyilvánította önmagát. Kimondotta a gyűlés, hogy ő a szövetekezett magyar Rendek gyűlése — *Conventus Generalis omnium Ordinum et Statuum Confoederatorum Regni Hungariáé*; majd a teendők és indítványok megbeszélésére 18 tagú bizottságot választott. Szeptember 18-án elhatározta a rendi gyűlés, hogy a főnököt dux-nak, vezérlő fejedelemnek fogják elnevezni, aki mellé 24 tagú tanácsot (szenátust) választanak. Szeptember 20-ára készült el a bizottság a munkálataival és ekkor tartotta meg a rendi gyűlés ünnepélyes ülését, amelyet Telekessy egri püspök szentmisével és szentbeszéddel nyitott meg. Mózes öt könyvéből vette szentbeszédéhez a textust: «legyenek világító testek az ég boltozatán . . .»és ennek elhangzása után letette a vezérlő fejedelem az esküt. Az esküminta, melyet Rákóczi elmondott, hűen kifejezi a mozgalom célját és tartalmát. «Én fejedelem, Rákóczi Ferenc, úgy, mint a haza szabadságáért konföderált magyarországi státusok és rendek választott vezérlő fejedelme, esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú, Szentlélek teljes Szentháromság, egy bizony örök Isten, a boldogságos Szűz Máriára és Istennek minden szentéire, hogy a konföderált nemes magyar haza státusainak és Rendéinek az Ausztriai Ház által minden megbántott szabadsági és tör-

vényeinek helyreállítására összekötött és ugyan mostan is megerősített szövetségét, mint tulajdon életemet úgy becsülöm és tartom, azt felbontani vagy az ellen járni, titkon vagy nyilván sem keresek, sem engedek: . . . Hazánk szabadságának ügyét el nem hagyom, ... a konföderált státusokat úgy, mint az egyházi urakat, nemességet, szabad királyi városokat, a nemes jászokat és kunokat, hajdú és mezői városokat, az összevetszövetkezett Magyarország minden nemes vitézlő rendét, hazánk köz törvényes szabadságiban és

Erdély térképe a XVII. századból.

igazságiban, kinek-kinek maga approbált törvényes privilégiumaiban háborgatni sem kívánom, sem engedem, sőt azokban megtartani oltalmazni tartozom» . . . Megesküdött még Rákóczi arra is, hogy az országban bevett három vallást a maga szokott törvényes szabadságaiban megtartja és másokkal megtartatja. A kiáltványban, melyet Ráday Pál fogalmazott, röviden kifejtik, hogy a Rendekek az ország régi törvényes szabadságainak megoltalmazására fogtak fegyvert.

A szécsényi országgyűléstől nem lehet elvitatni a nagystíluséget, sem azt, hogy a gyűlés a nemzet egyetemét képviselte. A Rendekek magukban foglalták a nemzetnek minden politikai joggal felruházott osztályát: a papságot,

a fő- és köznemességet, a városi polgárságot. A parasztság nem tartozott bele a nemzet sorsát intéző rendekbe, de a nemzet egészébe azt is beleértették. Rákóczi a «nemtelenek» sorsának javulásáért is harcolt. Harminchat főnemes volt jelen a gyűlésen; igaz, hogy a pozsonyi országgyűlésen, melyet a császár hívott egybe, 57 mágnás jelent meg, de ezek, — mint gróf Andrássy Gyula megjegyzi — jelentékeny részben idegenek voltak. Az is bizonyos, hogy az állítólag széthúzó magyarság ezekben a vészterhes időkben bámulatos egységet és áldozatkészséget mutatott. Érezte, hogy léte, vagy nemléte függ attól, hogy megnyeri-e a harcot, melyet dinasztíája ellen folytatott. Az idegenek közül csak a rácok és a szászok egy része és az újonnan betelepült svábság nem csatlakozott Rákóczihoz, hűen kitarítottak mellette a tótok, a ruthének, a románok. Buda és Pest német polgársága és Pozsony nem nyitották ki az előtte kapukat.

A tanácskozások megindultak s elég nyugodt mederben folytak, csak a protestánsokból tört elő a harag és a békétlenség szeptember 22-én. Azt követelték, hogy rögtön adják nekik vissza azt a 90 templomot, amelyeket a Kollonics-korszakban elvettek tőlük. Rákóczinak minden ékesszólására szükség volt, hogy lecsendesítse elkeseredett protestáns híveit, akik végre a fejedelem négy óra hosszáig tartó beszéde után elfogadták azt az indítványt, hogy a vármegyékben és a városokban felállítandó bizottságok döntsenek majd a templomok ügyében. A gyűlés 24 tagú tanácsot választott, amelyből hatan a főpapi, hatan a főúri és tizenketten a köznemesi rendet képviselték. Alakítottak még ezenkívül külön gazdasági bizottságot báró Klobusiczky Ferenc elnökletével és békebizottságot is. Első szenátorrá, főtábornokká, fővezérré Bercsényi Miklóst választották meg, aki ékesszólásával, éleselméjű fejtegetéseivel, elmés replikáival elragadta a rendeket. Rákóczi teljes felségjogot kapott és október 2-án szentesítette azt a 19 törvénycikket, melyet a gyűlés hozott. Ezzel a szécsényi országgyűlés véget ért.

Rákóczi a szécsényi gyűlés végeztével elhatározta, hogy rendet teremt Erdélyben és tisztázza a helyzetet a fontos országrészben, amely őt, mint már említettük, fejedelmévé választotta. Erdélyt veszedelem fenyegette. Herbeville tábornagy szeptember elején elhagyta a Csallóközt s Nagykovácsán keresztül Debrecenbe, onnét pedig Szegedre vezette seregét, majd nekivágott Erdélynek. Rákóczit már többen, köztük gr. Pekry Lőrinc tábornok is figyelmeztették, hogy jó volna, ha benézne Erdélybe, amely őt különben is fejedelmének ismeri. Egy igen kis csoport húzódott csak meg Rabutin tábornok árnyékában Nagyszében falai mögött, akik nem akarták elismerni Rákóczi fejedelemségét, de még ezek is Erdély önállóságát forgatták a fejükben, mint Bethlen Miklós, akinek az a fantasztikus ötlete támadt, hogy jó volna valamely Habsburg-leánnyal összeházasítani egy protestáns uralkodót és azt vinni be erdélyi fejedelemnek.

Forgách, Rákóczi legtanultabb hadvezére, kit még az előző évben Erdélybe küldött, 35,000 főnyi hadseregével jelentős sikereket ért ott el. 1705 június

15-én bevette Medgyes várát, elfoglalta a vöröstoronyi szorost és Rabutint a száz városokba szorította. Most azonban egyszerre az a veszedelem fenyegette Rákóczit, hogy Herbe ville megelőzi és Forgáchnak minden sikere kárba vész. Rákóczi 1705. október 5-én Egerbe vonult csapataival, ahonnét Tokajba, majd Nyíregyházára vonult és meglepően gyors menetben október 24-én már elérte Szilágysomlyót, ahonnét egy nap alatt Zilahra vitte seregét. Másnap már Magyaregregyben volt, hogy ezt a stratégiailag fontos pontot mennél gyorsabban megerősítse. Ellenfele Herbeville tábornok Csúcsán és a Meszesen keresztül november 7-én érkezett Zsibó alá, ahonnét a kuruc tábor körülbelül 14 kilométernyi távolságra feküdt. Négy nap múlva zajlott le a nagyjelentőségű zsibói csata, melyet Rákóczi elvesztett és amely ennek következtében az erdélyi eseményeket más irányba terelte.

A ZSIBÓI CSATA.

Rákóczi hadserege körülbelül 7500 emberből állott. Herbeville-é 16,000-ból és a mellett jól fel volt szerelve és kiválóan képzett tisztek vezették. Seregében 4 dán gyalogos- és 2 lovasezred is szolgált, amelyek a zsibói csatában kitűnően megálltak a helyüket. Rákóczi terve az volt, hogy a karikai szorosban, a stratégiailag szintén fontos helyen fogja bevárni ellenfelét, ezért Zsibónál csak megtévesztésre ásatott sáncokat és a szorost francia hadmérnökeivel megerősítette. De számításában csalódott: Herbeville kihasználván a támadónak azt az előnyét, hogy szabadon választhatja meg a támadás idejét és pontját, elkerülve Zilah felé, csapatait Zsibó alá vezette. Herbeville kerülője Rákóczi terveit felborította. Rákóczi Károlyitól értesült, hogy az ellenség más irányba vonult és rögtön maga is Zsibó alá vezette seregét, amelyet a Szamosnak egyik kanyarodójánál november 11-én délelőtt csatarendbe állított. A jobbszárnyat Des Alleurs francia tábornok vezetése alatt a Szamos kanyarulatánál állította fel, a balszárnyat, amelynek arcvonala az Egregy pataktól Csigliányig terjedt, Forgách vezette. A középtájon a körülbelül 1000 főnyi tartalék mögött Rákóczi állott.

Herbeville délután 3 óra tájban kezdte meg a támadást, a kuruc sereg jobbszárnya ellen, amely a támadókat háromszor verte vissza. Az Egregy pataknál lévő sáncokat, a melyeket a hajdúk hősieesen védtek, a dánok rohamozták meg, akik háromszor voltak kénytelenek visszavonulni. Ekkor érkezett meg a bátor Virmond tábornok, akinek támadása szétrobbantotta a kurucoknak Forgách által vezetett jobbszárnyát. Még a sánc vonalakkal volt az ellenségnek nagyobb baja, de Glöckelsperg tábornok rác csapatainak betörése után, akik erdei utakon közelítették meg a kurucokat, eldőlt az ütközet sorsa. Des Alleurs is visszavonulást rendelt el és a csata elveszett. A veszteség oka ismét nem Rákóczi volt, akinek tervei, elgondolásai mindig helyeseknek bizonyultak, hanem azúttal Károlyi Sándor, aki nem teljesítette azt a paran-

csőt, hogy az ellenséget oldalba támadja. Rákóczi oly nagy erővel állt szemben, hogy az ütközet csak Herbeville javára dőlhetett el, hiszen 7500 kuruc harcolt Zsibónál a jóval nagyobb, 16,000 főnyi császári

Rabutin császári tábornok.

Károlyit, aki a zsibói vereség főoka volt és aki e miatt más alkalmaztatást kért, ott hagyta Erdély védelmére, átment Tokajba, s onnét rövid pihenő után Miskolcra távozott, hogy ott a szenátussal megtárgyalja I. József küldöttségének békeajánlataira adandó válaszát.

hadsereg ellen. Veszteségek egyik részről sem voltak nagyok: Rákóczi 400, Herbeville 450 embert veszített. Az ütközet következményei azonban a nagyszombati és a pudmerici csatavesztésekkel szemben jelentékenyek voltak, mert Erdély, amely várta Rákóczit és ahol a császáriak a zász városokba szorultak, egyelőre elvesztettek volt tekinthető a magyar ügy számára.

Rákóczi Szamosújvár felé sietett, hogy ott összeszedje szerencsétlenül járt seregét, ott szállt meg a város gyenge, semmitévő várában. Helyzetét azonban nem látta vigasztalannak. Kolozsvár polgársága hiába várta a fejedelmet, Rákóczi, mint-hogy Szamosújvárban nem bízott, Károlyi seregét pedig gyengének tartotta, elindult Bethlen várába és onnét Szatmáron keresztül Magyarországra tért vissza. November 24-én már Erdőszadán volt seregével, s miután

A KURUCOK DUNÁNTÚLI GYŐZELMEI. A NAGYSZOMBATI BÉKEALKU.

Rákóczi helyzete a zsidói vereség után siralmasra fordult volna, ha a csorbát gyorsan ki nem köszörüli a Dunántúlon aratott több győzelemmel Vak Bottyán, a legvittebb kuruc tábornok. Vakmerőségig bátor és a mellett tanult katona volt, aki résztvett a török elleni nagy felszabadító hadjáratokban és a császári hadseregben az ezredességig vitte. Körülbelül 8000 főnyi hadseregével átkelt Földvárnál a Dunán és Simontornyát rohammal bevette, éppen aznap, amikor Rákóczi a zsidói ütközetet elveszítette. Tisztjei, mint Bezerédy Imre, Balogh Ádám, mind dunántúliak voltak és nagy lelkesedéssel vettek részt a hadjáratban, melynek a Dunántúl felszabadítása volt a célja. A bujkáló kurucok mind hozzácsatlakoztak. A simontornyai győzelem után Csáky Mihályt Komárom ellen küldte, aki elől Pálffy János tábornok visszavonult és ő maga Pápát vette be. Egy harmadik kuruc csapatot délfelé küldött Pécs és Siklós ellen, közben Csáky és Ebeczky december 10-én elfoglalták Köszeget. Bottyán maga Szentgotthárdot fiepte meg és Heister hadseregét teljesen szétverte. Pálffy tábornok, aki Szombathelyt tartotta megszállva, Heister vereségének hírére Bruckban keresett menedéket s az év végéig a kurucok aláírása. Sopron vára kivételével az egész Dunántúlt meghódították. Rákóczi azt írta XIV. Lajosnak, hogy Erdély elveszett

Bottyán János aláírása.

ugyan, de bőségesen kárpótolta a Dunántúl meghódítása. Bottyán még a következő év elején Pálffy erős seregét verte tönkre egy nagyobb és véres csatában, majd február 1-én Fehérvárat foglalta el, ezzel befejezte a felszabadító hadjáratot és a Dunántúl fontos átkelési pontjának, Földvárnak a megerősítéséhez foghatott.

Bottyán győzelmei azért is fontosak, mert befolyásolták a Nagyszombatba küldött békebizottság magatartását. Az összes békealkudozások között ez volt kétségkívül a legfontosabb és itt lehet pontosan megállapítanunk, mit akart az uralkodó és mit akartak a szövetkezett rendek s látjuk azt is, hogy melyek voltak azok az elvi ellentétek, amelyeken a meglehetősen nagy reményekkel kecsegtető békealku zátonyra jutott. Rákóczi Bercsényi vezetése alatt még október 6-án elküldte a békebizottságot, amely a következőkből állott: gróf Csáky István, Sennyei István, Jánoky Zsigmond, Gerhard György, Kajali Pál, Lapsánszky János. I. József október 22-én gróf Wratislaw Vencel János cseh kancellárt és Széchenyi Pál érseket küldötte ki, mint tejhatalmú megbízottakat. Október 26-án jelentek meg a biztosok Nagyszombatban, ahol Sunderland és Stepney angol, Rechteren és Hamel-Bruyninx hollandi követei, mint közvetítők csatlakoztak hozzájuk.

Soha még egyetlen béketárgyaláshoz sem fűztek ennyi reményt, sem az angol és hollandi közvetítők, sem az udvar megbízottai, csak Rákóczi nem hitt. A császári megbízottaknak a magyarok december 28-án adták át a békefeltételeket, amelyekre 1706 január 20-án érkezett meg a válasz. A császár kijelentette, hogy Magyarországot saját törvényei szerint fogja kormányozni és a trónöröklés joga nem jelent önkényes uralmat. Erdély önállóságának elismeréséről a császár, mint eddig, most sem akart hallani. De ezek csak előzetes eszmecserék voltak; Rákóczi, mielőtt az érdemleges tanácskozásokat megkezdték volna, tudni akarta a Rendeik akaratát, amelynek magát mindenben alávetette.

A zsigódi vereség után Rákóczi gyorsan távozott Erdélyből; december 11-től 18-ig Ecsed várában, Báthory őseinek fészkeében tartózkodott, ahol azzal a nagyszerű műszaki tervvel foglalkozott, hogy Munkács és Ecsed között csatornát építtet. Január 12-én Rakamaznál szemléltette meg a felkelt seregeket, innét Tokajba vonult csapataival és január 22-én már Miskolcon volt, ahová a tanács tagjait várta.

Rákócziban megvolt a békehajlandóság, ámbar sohasem hitt Bécs közeledésének őszinteségében; meg volt arról győződve, hogy törbe akarják csalni és ha a feltételeket elfogadná s letenné a fegyvert, maradna minden a régiiben. Annyi kétségtelennek látszik, hogy I. József és udvara sohasem árult el ekkora békehajlandóságot, ami legnagyobb részben az angol és holland közbenjárásnak tulajdonítható. Az angol és hollandi kormányok nézete az volt, hogy a nyugati harctéren Savoy ai Jenő és Marlborough azért nem tudják kiereszokolni a döntést s a háború azért húzódik oly sokáig, mert Magyarország jelentékeny császári erőket tart lekötve.

Az udvar még Rákóczi feleségének és nővérének, Aspremont grófnének a közbenjárását is igénybevette. Rákóczi szívesen tárgyalt. 1706 április 13-án hozzájárult ahhoz, hogy Bercsényi a két hétre szóló előzetes fegyverszünetet megkösse. Május 16-án Kistapolcsányba utazott. Közben értesült a császári kiküldöttektől arról, hogy az udvar annyira hajlandó a békére, hogy még feleségét is hozzáengedi. Rákóczi örült, hogy hitestársával, akit legutoljára 1701-ben, a bécsújhelyi börtönben, a menekülés izgalmai közben látott, végre találkozhatik. Sarolta Amália hercegnőt, férjének szökése óta Bécsben internálva tartották s a gyermekeit elvették tőle. Az udvar félt egy kissé Rákóczi és felesége találkozásától. Stepney angol követ írásban megígértette Rákóczival, hogy a hercegnőt Bécsbe visszaengedi és csak az angol követ levelének Bécsbe érkezete után engedték útnak. Rákócziné sem gyermekeit, sem Bécset nem látta többé. Bécsből fényes kísérettel utazott Pozsonyba, ahol a császári tábornokok fejedelemnének kijáró pompával fogadták. Pozsonyban maga Stahremberg fővezér kísérte hintáját lóháton. Fényes kísérettel, császári tisztektől és magasrangú kuruc tisztektől körülvéve indult el Pozsonyból és május 3-án Nyitra-Újlaknál találkozott eléje siető férjével.

Május 5-én már javában folytak a tárgyalások Nyitrán, ahová Stepney lord és Rechteren holland követ is megérkeztek. Rákócziné feladata az volt,

Udvar 22 Júlí 1866.

Kedves Bródy

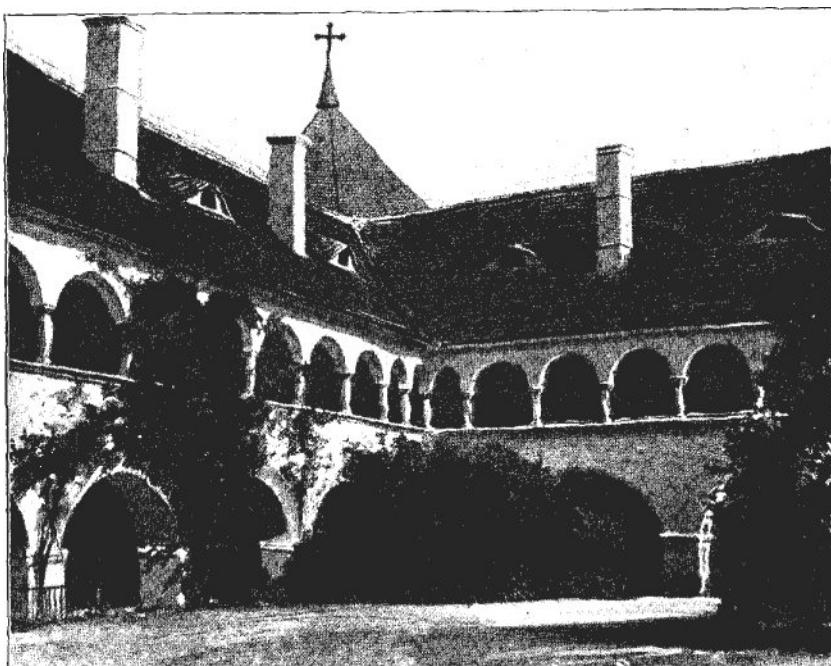
Tegnap este az mediátorokból és kezéig
meg kísérelteték eljárnom kint még valaminek
De herensisei. ekkor 2 másik család
is ma este az tőle levéllet megbe.
Később mind az még. ennlenséggel
kint hivessen borsok. / mind pedig az kadek
disponibilisul, más borsok. Ateci, S. G. v.
Ara 10 ment az parhuzosul, hogy gyűj
pénel 11. Magyarok, s. tegnap majd meg
paramosoltak v. udolnerek hogy az kadek
kerint legrit etvire, les. borsok
meg hogy an kezit az fejes hogy abt
menyer. s. t. v. nek adya kadek
hat, De elég hogy meg indal t. v.
disponibilisul kadek a metre legrit. s. v.
kebnak latja kadek en borsok borsok
aron testek hogy 19 innen meg indisam az
Tabort.

~~Staphetage~~

Velosagos Kraft
Kerze der Glück
Haben für Frals
Säure reichte des
Kagamer Puffer
Mottendorf

hogy férjét a fegyverszünet meghosszabbítására rábírja, ami nem volt nehéz feladat. Hosszabb tárgyalások után, az érsekújvári várban, ahová Rákóczi feleségével és a külföldi követekkel együtt átköltözött, aláírták a fegyverszüneti szerződést.

I. József császár és király május 26-án nevezte ki az új békebizottságot, melynek Lotharingiai Károly herceg, az osnabrücki és olmützi érsek volt az elnöke, alelnöke pedig Wratislav cseh kancellár, aki már a decemberi és januári előzetes tárgyalásokon is szerepelt, tagjai pedig: Széchenyi érsek, Illésházy

A kistapolcsányi kastély udvari része.

Miklós, Lamberg Zsigmond és Wolka Ottó grófok, azonkívül Szirmay István, Viza püspök és Okolicsányi Pál. Rákócziné rá akarta beszélni férjét, hogy mondjon le Erdélyről, mert akkor a császár összes kívánságait teljesíti, de még felesége rábeszélésének sem engedett. Különben is neki ebben a kérdésben nem volt szabadkeze, mert teljesen alávetette magát a miskolci gyűlés határozatainak. A békefeltételeket a tanács dolgozta ki Érsekújváron és huszonhárom pontban foglalta össze. Ha a feltételeket a rájuk adott válasszal egybevetjük, világosan látjuk, hogy a két álláspont között mi volt a különbség. Rákóczi követelése így hangzanak:

A készülő szerződést biztosítania kell a közbejáró hatalmakon kívül Svédországnak, Poroszországnak, Lengyelországnak és a velencei köztársaságnak.

Erdélyt az ausztriai Ház uralma alól kiveszik és mint önálló ország, fejedelmét maga választja. Igen fontos a harmadik pont, amely ezt mondja: a pozsonyi 1687-i törvénycikkeket, amelyeket úgy erőszakoltak ki, s amelyek minden bajnak a forrásai, egészben töröljék el. Az idegen katonaság rögtön vonuljon ki az országból. A törvénytelen kamara és a királyi kincstár helyébe a törvényes kincstartóságot állítsák vissza. A Neoacquistica Commissio töröltessék el s minden jószágot váltságdíj nélkül, igazi tulajdonosaiknak adjanak vissza. Követelik ezenkívül a rendek a bevett vallások szabad gyakorlását, a törvénytelenül elvett birtokok visszaadását, teljes amnesztiát azok számára, akik a szabadságharcban résztvettek, a kunok, a hajdúk előjogainak visszaadását.

A császári bizottság a békepontra július 12-én adott választ, melynek legfontosabb a 2. pontja, s ezt mondja:

Erdélyt a magyar koronától elszakítani s a Felső-Ház uralma alól kivenni nem lehet. Tiltja ezt a karloviczi békekötés és ellenzi maguknak az erdélyieknek nagy része. A császári bizottság tiltakozik az ellen, hogy a pozsonyi országgyűlés valamennyi törvényét úgy erőszakolták volna ki annak idején, de ha a Rendek módosítást kívánnak, az a jövő országgyűlés teendője marad. Az idegen katonaság kivezetésébe nem egyeznek bele, mert azt sem az ország, sem a német birodalom biztonsága nem engedi meg. A Neoacquistica Commisiót hajlandó az udvar eltörölni, de fenntartja mégis, hogy a kirá há jogok épségben maradjanak. Megígérik az igazságszolgáltatás szabályozását, s a Rendek követelésének még néhány pontját az országgyűlésre ruházzák.

A véleményeltérést nem ezek a kisebb pontok, hanem a főkövetelések okozták, amelyekre nézve egyik fél sem volt hajlandó engedményeket tenni. Rákócziék három fontos követelése volt: Erdély önállósága, az 1687-i törvények eltörlése, (ami magában foglalta az örökös királyság megszüntetését is) és az idegen katonaság eltávolítása az országból. Felajánlottak Rákóczi-nak még kárpótlást is; megkapta volna a római birodalmi hercegi címet, de ebben a kérdésben feleségének és később odaérkező nővérének, Aspremont grófnénak kérésére sem engedett.

Wratislav cseh kancellár először Bercsényivel tárgyalt személyesen, amidőn vele semmire se ment, magával Rákóczival folytatott hosszabb eszmecsere-t. A cseh kancellár fellépését maga Stepney lord «szemtelennek» nevezi és főleg őt okolja, hogy a nagy reményekkel kecségtető nagyszombati békealku dugába dőlt. Wratislav és Rákóczi közt hosszú, szenvedélyes vita fejlődött ki, melynek folyamán a cseh kancellár ezt mondta a fejedelemnek: «Ön Franciaországban bizik; pedig ez azoknak a fejedelmeknek kórháza, kiket ígéreteinek és fogadásainak megszegése következtében szerencsétlenségbe döntött. Ön is ezeknek a számát fogja növelni s ottan hal meg.» Erre Rákóczi így felelt: «Nem Franciaországot tekintem, hanem a köteletségemet!»

Wratislav rosszakaratú jóslata majdnem beteljesedett. Azonban Rákóczi nem tehetett mást. A külföldi megbízottak, kik a békealkut közvetítették, s

akik teljesen elfogulatlan bírálói voltak mindannak, ami a nagyszombati sikertelen béketárgyalásokon végbement, az udvar erőszakosságait, de főleg kétszínűséget okolják. Vájjon kiben bízhatott Rákóczi? Világért nem állítjuk, hogy XIV. Lajost illetőleg nem volt Wratislavnak igaza, de vájjon a bécsi udvar és a császár különbek voltak-e? A hazugság, a hitszegés, a gyengébb felhasználása, hozzátartozott a kornak politikai módszereihez. Július 16-án Rákóczit nővére, Aspremontné lepte meg Érsekújváron, mint a császár «magánkövete». Ó is azt az üzenetet hozta neki, hogy Brdély önállóságának elismerésén kívül a császár mindent elfogad, holott erről szó sem volt. A császár és az udvar a Rendeknek még igen fontos kívánásait nem teljesítették. Rechteren és Stepney lord és Hamel Bruyninx követek elfogulatlanságát, részrehajlatlan igazságosságát nem lehet kétségbevonni; országaik a császár szövetségesei voltak XIV. Lajos ellen és mégsem hártják Rákóczira a felelőséget. Arról a kérdésről talán lehetne vitatkozni, hogy Erdély függetlenségének követelése helyes volt-e vagy nem; annyi azonban biztos, hogy a tárgyalások sikere nem csupán ezen múlt. Rákóczi s a békebizottság tagjai mindinkább meggyőződtek arról, hogy itt minden igyekezet hiábavaló, mialatt tárgyalnak, a császár nagy előkészületeket tesz Magyarország leverésére; Bécsben nyíltan beszéltek arról, hogy a magyarokat egyszálig ki kell irtani, s úgy látszott, hogy a békés tárgyalások ideje nem érkezett el s fegyverre kell bízni a döntést. 1706. július 21-én, a fegyverszünet lejárta előtt három nappal, a nagyszombati értekezlet eredménytelenül szétoszlott.

Gr. Wratislaw János.

A MAROSVÁSÁRHELYI GYŰLÉS.

A nagyszombati békealku, amelyhez eleinte főleg Bécsben fűztek reményeket, összeomlott s a háború mindkét oldalról megújult erővel folyt tovább. Rákóczi azt mondja egy kiáltványában, melyet ebből az alkalomból kiadott, hogy az udvar béketörekvése nem volt őszinte; amikor katonailag felkészültek, minden komolyabb ok nélkül félbeszakították a tárgyalásokat. A kuruc fegyverek egymásután aratták a kisebb-nagyobb győzelmeket, teljes erővel

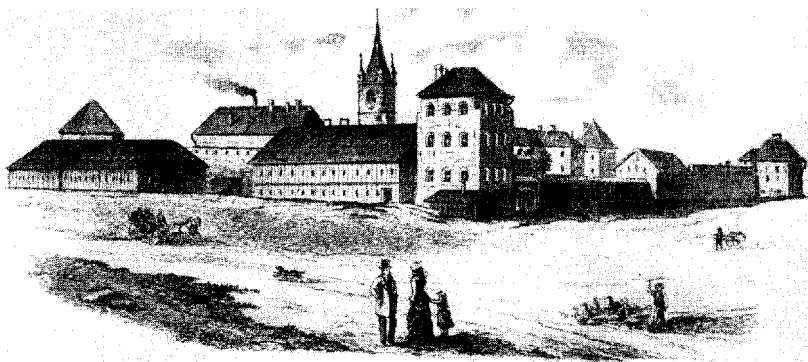

Kraszna-Horka.

rávetették magukat az ellenségre, éppen azért, mert tudták, hogy az udvar a béketárgyalások alatt reorganizálta a hadsereget, amely nagy és friss erőkkel támad. Bottyán és Esterházy nagyszerű támadással napok alatt elfoglalták a Fertő-tótól Sopronig terjedő sáncokat, Rákóczi pedig Esztergom ostromára készült.

A császár az új fővezért, Stahremberg Guidót jelentékeny haderőkkel küldte Magyarország ellen, s vele együtt kezdte meg a támadást Pálffy János is. Pálffy rakoncátlan hada Zalába tört, de Kisfaludy György és Bezerédy Imre közeledtének hírére Stájerországba húzódott. Bezerédy Imre egész Bécs alá vonult. Rákóczi tizenkétezer emberrel kezdte meg Esztergom ostromát, s

miután Le Maire a Duna balpartján felállította az ágyukat, megkezdte a falak törését. A vár erősen tartotta magát s parancsnoka Kuckländer tábornok szeptember 14-én csak többszöri felszólítás után adta meg magát. E közben Rabutin is megmozdult, s a Partiumon keresztül fenyegetően közeledett Kassa felé, hogy a felkelést Rákóczi otthonában, a kassai központban elfojtsa. Rákóczi erre Kassa felmentésére sietett. Esztergomot Bonefous francia ezredesre bízta, aki azonban azt egy közepes császári csapat előtt minden fontosabb ok nélkül már október 9-én feladta. Kassa várát a vitéz Radies tábornok védte, aki annakidején Munkács védelmét Vezette Zrínyi Ilona oldala mellett, s a különben gyenge vár a hősies kuruc tábornok vezetésével igen jól állta az ostromot. Rabutin Rákóczi közeledtének hírére elvonult és rabló-gyűjtogató

A marosvásárhelyi várkastély.

csapataival csak Pest alatt állt meg, hogy ott egyesüljön Stahremberg fővezér hadseregével.

Rákóczi csak néhány napot töltött Kassán, s miután rendeleteket adott ki a vár megerősítésére, Rozsnyóra vonult (november 26), ahol már igen jó hírek várták: Vas megyében gróf Andrássy István, Bezeredy Imre és a Kisfaludyak tönkrevették Heister Hannibálnak (a tábornagy testvérének) nagyobb csapatát és őt magát is foglyul ejtették. Csak Forgách vallott mindenütt kudarcot, amiért a fejedelem haragjában Krasznahorka várába csukatta. Rozsnyóra hívatta 1707. január 16-ra a szenátust, hogy megtárgyalja vele a legfontosabb politikai ügyeket: a békekötés, a XIV. Lajossal való szövetség és az országgyűlés egybehívásának kérdését. A mozgalom az 1707. esztendőnek elején fordulópontonra jutott; ki kellett kényszeríteni XIV. Lajossal a formális szövetséget, ami eddig nem sikerült, vagy pedig felvenni újból a császárral a tárgyalások fonalát. A szenátusnak bemutatta a fejedelem Anna angol királynő levelét, amelyben békére való törekvéseit megdicséri, és XIV. Lajos üzenetét, amely úgy szólt, hogy mindaddig nem ismerheti el a kon-

föderációt, amíg az el nem szakad az Ausztriai Háztól. Ez volt francia részről a formális szövetség feltétele. Rákóczi két kérdést terjesztett a tanács elé: elszakadjanak-e az Ausztriai Háztól, és higgyenek-e XIV. Lajosnak? A szenátus tagjai gondolkodóba estek s a külpolitikai viszonyok mérlegelése után úgy döntöttek, hogy február 24-re Ónodra országgyűlést hívnak össze.

A fejedelem még az ónodi országgyűlés előtt akarta tisztázni az erdélyi fejedelemség ügyét, ami szintén Lajos király egyik kívánsága volt, s ebből a célból utazott 1707 tavaszán Erdélybe. A sok vihart látott tartományban Rabutin kivonulása után meglehetősen csend uralkodott. Német őrség csak a szász vidéken maradt néhány várban, Glöckelsberg parancsnoksága alatt, és Pekry Lőrinc, az erdélyi kurucok vezére, néhány megerősített hely (Szeben, Fogaras) kivételével, egész Erdélyt Rákóczi hűségére térítette. Glöckelsberg halála után Rabutin egy Tige nevű tábornokot küldött Erdélybe, jelentékenyebb csapattal, akit azonban Pekry hajdúi Kocsárd mellett tönkrevettek, úgyhogy most már számottevő német őrség valóban nem volt Erdélyben s ezzel Herbeville zsidói győzelmének minden gyümölcse elveszett. Maguk a labanc urak, akiket a szászok jól kiuzsoráztak, már szintén unták az állapotokat, s mivel a császár nem védte meg őket, a helyzet tisztázását várták.

Rákóczi február 11-én Munkácsnak utazott s itt tette meg az előkészületeket az erdélyi beiktatásra, innét hirdetett országgyűlést Marosvásárhelyre március 28-ára. Március 17-én indult el ecsedi várából a Partiumon keresztül Erdélybe. Mindenütt rengetegen csatlakoztak hozzá. A határon Teleki Mihály, Barsay Ádám, Mikes Mihály várták és erdélyi útja valósággal diadalmenet. A kolozsi Nagynylason várta Pekry Lőrinc, akit azonban hatalmaskodása, s főleg megbízhatlansága miatt senki sem szeretett. Innét a kietlen, szomorú de termékeny Mezőségen át vonultak Marosvásárhely felé. Március 30-án Mezőbándra érkezett a menet. Maga Rákóczi a mezőszégi tájat szépen írja le emlékirataiban. Itt vette át a hitlevelet és a beiktatás feltételeit, melyek elég szigorúan voltak megfogalmazva. Ő azonban maga is az alkotmányosság és a természetjogi iskola alapján állt, ezért nem tiltakozott ellenük.

Az utolsó erdélyi fejedelem beiktatása a barokk kornak ceremóniáival, szertartásosságával ment végbe. A bevonulás részletei gondosan ki voltak dolgozva. Április 5-én vonult be a fejedelem Marosvásárhelyre, ahol az egybegyűlt Rendek már várták a Maros hídjának Elöl vörös kopjás székelyek, majd karabélyosok mentek, utánok az étekgók, akiket török síposok és dobosok követtek. Ezek után a festői csoportok után lovagolt Rákóczi gyönyörű díszruhában, utána Des Àlleurs tábornok, XIV. Lajos követe. A beiktatási ceremónia ősi szokás szerint, szabad ég alatt zajlott le «hogymindenektől láttasék». Az emelvény előtt Pekry Lőrinc üdvözölte a fejedelmet, aki nagy beszédben válaszolt. Beszédeit fejlett retorikai tudás, nagy kulturáltság s a barokk kor képekben, cirádákban nyilvánuló hatása jellemzik. A beszéd végeztével letette az esküt, majd a Rendek a szerény, szabadkozó fejedelemre rákényyszerítették a felséges titulust. Április 7-én a fejedelem a rendeket és a népet

nagyúri módon megvendégelte s miután hű alattvalói felruházták a «haza atyja» címmel, ismét útnak eredt Magyarországra, hogy személyesen vezesse a már meghirdetett ónodi gyűlést. Erdélytől Rákóczi el volt ragadtatva s különösen megtetszettek neki a székelyek. A fejlett szépérzékű fejedelemre nagy hatással voltak a kellemes erdélyi tájak, amelyeknek igen szép, nem mindennapi írói tollra valló sorokat szentelt később Emlékirataiban. Április 26-án már Kolozsvárott van és Nagy almáson, Zsibón keresztül visszatért Magyarországra, az új és nagy események forgatagába.

Záródísz a «Histoire des revolutions» e. műből.

IV.

ÓNOD ÉS NAGYMAJTÉNY.

AZ ÁLTALÁNOS HELYZET ÓNOD ELŐTT. RÁKÓCZI MEGHÍVÁSA A LENGYEL TRÓNRA.
SZÖVETSÉGE NAGY PÉTER OROSZ CÁRRAL. AZ 1707-1708. ÉV HÁBORÚI.

Ha az események mérlegét meg akarjuk állapítani az 1707. év elején, csak annyit mondhatunk: a negyedik éve tartó harc eldöntetlen. Rákóczi jelentékeny vereségeit: a nagyszombati, a pudmerici, zsibói csatavesztést, kurucainak sok kis győzelme, különösen a Dunántúlon, kiegyenlítette. Néhány fontosabb vár és stratégiai pont kivételével az egész ország birtokában maradt. A császári hadseregek nem tudták legázolni Magyarországot, amely csak területre nézve volt nagy ország, de népességre nézve és gazdaságilag egyik leggyengébb országa ebben az időben Európának. A főpapság s egy csomó főúr kivételével, Rákóczi oldala mellett állott az egész nemzet, még a nemzeti-ségek is. A tótok, rutének hűen, odaadóan támogatták és véráldozatot hoztak a nemzeti ügyért. Rákóczi a nemzet fogalmát nem kötötte fajhoz, a nemzet, szerinte lelkiiséget jelent, egy magasabbrendű szintézist, amely magában foglal mindenkit, fajra és felekezetre való tekintet nélkül. A németységnek csak kisebb része támogatta Rákóczit, a románok vele tartottak, a rácokat azonban nem sikerült megnyernie, a horvátokat sem, pedig velük anyja révén vérségi kapcsolatban állott. Rákóczi 1706 elején felszólította a horvátokat a szövetséghez való csatlakozásra, Pálffy tábornok nádor azonban épp azt a megbízatást kapta, hogy a horvátokat a kurucok ellen lázítsa.

A szabadságharcot az egész idő alatt megnehezítették a megoldhatatlan pénzügyi kérdések. Még nem volt háború, melyet előbb, vagy utóbb el ne értek volna a pénzügyi bajok, s Rákóczi szabadságharcánál ezen igazán nem lehet csodálkoznunk: az ország szegény volt; Nyugat-Európával összehasonlítva, gazdaságilag elmaradott; a török hódítás és az azt követő élet-halálharc alatt megakadt fejlődésében; polgári osztálya, ipara, kereskedelme alig volt. A kimerült országra a bécsi kormány rengeteg adót rótt. A Kollonics-féle reformok életbeléptetése után 4 millió forintot tett Magyarország évi adója, amelyből 1.250,000 forintot a papságon és a nemességen akartak behajtani. A néptelen és inkább állattenyésztő, mint földműves ország ezt

az akkoriban rettentő összeget nem tudta fizetni. Volt az országnak élőállat- és borkivitele, de az abból eredő jövedelmekre a bécsi kormány rátette a kezét, így azok a nemzeti vagyon gyarapodásához nem járultak hozzá. Rákóczi mindezt jól tudta és számot vetett előre a pénzügyi nehézségekkel. Pénze magának sem volt, birtokainak jövedelmeiből két esztendő óta egyetlen fillért sem látott. Ezért küldte megindulásakor Bercsényit pénzért Bonnac követhet, akinek révén elérte, hogy XIV. Lajostól havonként 10,000 tallért kapott, amit a király később 50,000-re emelt fel. Egyéb jövedelmei is voltak még Rákóczinak, mint a regálék, főleg a só, de ez bizonytalan jövedelem volt. A. felvidéki bányák, amelyeknek élére a kamaragróffá kinevezett Hellenbach bárót állította, igen keveset hoztak, noha a selmeci bányagróf mindent elkövetett a régen gazdag felvidéki bányák felvirágoztatására.

Rákóczi azzal a pénzzel kezdte meg a szabadságharcot, amelyet a francia pénz késése miatt Radziejovszkij, lengyel primástól kapott kölcsön, ami bizony édeskevés volt. Elhatározta, hogy rézpénzt veret, s az lesz a szabadság-

II. Rákóczi Ferenc libertásai.

harc csereeszköze. Kinek a gondolata volt a libertás, vagy egy kissé gúnyosan «kongónak» nevezett rézpénz, nem tudni. Lehet, hogy magáé a fejedelmé. A pénzügyi'eket másképpen megoldani nem lehetett, másféle bevételi források nem igen voltak, az adóztatáshoz Rákóczi ebben az időben még nem akart nyúlni. A kényszerárfolyamú rézpénz volt a szabadságharc fizetési eszköze, melyet mindenki köteles volt elfogadni. Az arany- és ezüstpénz a külföldi bevásárlásokra kellett. Fedezete semmi sem volt és így emlékeztet a nálunk a világháború után forgalomban lévő függő adósságnak számító, szintén fedezetlen állam jegy ékre. Alapja tisztán a hitel volt, értékét addig tartotta meg, amíg az emberek csereeszköz gyanánt elfogadták. Rákóczi úgy látszik, azért tartotta a rézpénzt legcélszerűbbnek, mert Felső-Magyarországnak reze nagy bőségben volt, míg az ezüst- és arany termelés a nagy önköltségi árak miatt alig fizetődött ki.

Rákóczi, mint már említettük, a rézpénzverésre a vármegyéktől kért engedélyt, és miután ezt megkapta, 2 millió forint értékű, 10 és 20 poltúrás rézpénzt veretett. Ez az összeg azonban korántsem volt elegendő a pénz-

forgalom lebonyolítására. A fedezetlen rézpénz kibocsátása után rögtön jelentkeztek azok a tünetek, amelyek a rossz pénzzel való gazdálkodást rendszerint nyomon követik: az áremelkedés és az áruelejtés. Rákóczi maximumáltatta az árakat és szigorúan büntetett minden visszaélést, de a legkérlelhetőbb rendszabályok sem használtak; hiába fenyegették meg az áruelejti tőket vagyonelekből is.

A pénzügyi bajokkal először a miskolci tanácsülés foglalkozott és az a gondolat is felmerült, hogy a rézpénzt megszüntetik. 1701-től 1705-ig 4 millióra emelkedett a forgalomban levő pénzmennyiség, amelyet a pénzhamisítók még körülbelül egy millióval szaporítottak. A fejedelem 1706. februári rendelete, amely a devalvációra nézve pontos utasítást nem tartalmazott, úgyszólván semmit sem használt. Hiába volt az árlimitáció, a «kongó»-val járó bajok egyre szaporodtak, úgyhogy Rákóczi és tanácsadói 1706-ban már az adókövetés gondolatával kezdtek foglalkozni. A spekulánsok, a zsidók, görögök, örmények kihasználva a rossz pénzt, igyekeztek jogosulatlan profitokra szert tenni. 1706. december 20-án a rozsnyói gyűlés szintén tárgyalta a pénzügyeket, szigorú büntetéseket szabott az áruelejti kereskedőkre, a végleges rendezés azonban az ónodi országgyűlésre maradt.

A külpolitikai viszonyok és Rákóczinak XIV. Lajossal való kapcsolatai a szabadságharc negyedik esztendejében még mindig bizonytalanok. Lajos király Vetésyvel azt üzentte a fejedelemnek, hogy kész őt Erdély fejedelmének elismerni s hogy jóindulatát bizonyítsa, nagyobb birtokot is vásárolt neki Lengyelországban. Vetésy figyelmeztette Rákóczit Lajos megbízhatatlanságára és megírta neki azt is, hogy Des Alleurs-nek se higgyen és ha Lajos nem teljesíti ígéreteit, kössön különbékét a császárral. Rákóczi Lajos királyban valóban nem bízhatott. A vesztegetés, hitegetés, az ígéretek megszegése — mint mondtuk — hozzátartozott a kornak politikai eszközeihez, XIV. Lajos adott szava és ígéretei éppoly keveset számítottak, mint I. József vagy a bécsi udvaré. A békealku csődjéről Rákóczi rögtön értesítette a francia királyt s levelében hangsúlyozta, hogy a magyarok főleg azért szakítottak Béccsel, mert bíznak abban, hogy Lajos formális szövetséget köt velük. Franciaország ebben az időben a nyírgati harctereken annyi vereséget szenvedett, olyan rosszul állt, hogy a király békeajánlatot tett Bécsben, de ott viszont olyan szigorú feltételeket szabtak, hogy azokat nem fogadhatta el országának megaláztatása nélkül. Rozsnyón, ahol a Rendek az elszakadásról már eszmecserét folytattak, az a vélemény alakult ki, hogy ha a francia király csak abban az esetben ismeri el Rákóczit, ha a trónfosztást kimondják, minden habozás nélkül megteszik. Lipót király kora óta oly rengeteg gyűlölet és keserűség halmozódott fel a lelkekben a német uralom és a dinasztia ellen, hogy a Rendek nem sokat töprengtek a trónfosztás következményein.

Sunderland angol követ a rozsnyói gyűlés után találkozót kért a Vág mellett levő hadaihoz visszasiető Bercsényitől, hogy a békekötésre rábeszélje s igen buzgón munkálkodtak a békén ebben az időben a labanc urak is, külö-

nősen Esterházy Pál nádor. Előterjesztésükben azt ajánlják I. Józsefnek, hogy fogadja el a konföderációnak az idegen hatalmak kezességéről szóló követelését, adja beleegyezését Erdély önállóságába, az idegen hadak kivezetésébe s teljesítse a Rendekek vallásügyi követeléseit. Az udvar azonban sem a külföldi hatalmak kezességéről, sem Erdély önállóságáról nem akart hallani.

Az országgyűlésre, amelyet Telekessy egri püspök 1707. május 31-én misével és nagy üdvözlő beszéddel nyitott meg, Rákóczi nagy pompával vonult be. A sátrak körül tízezer főnyi hadserege táborozott. Ott voltak testőrei, francia gránátosai, akik közvetlen saját személyét őrizték. A gyűlés másnapján ő maga mondott nagy beszédet. Kitarásra buzdította híveit, élénk színekkel tárva eléjük a portugál, a svájci és a holland szabadságharc felemelő példáit, majd a pénzügyi és gazdasági nehézségekre tért át. A humánus és szociális gondolkodású fejedelem megróttá a gazdasági tanács elnökét a szomolnokai bányászok sztrájkja miatt és erősen kikelt a szegény nép bánalmazása ellen. Június 4-én terjesztette elő a közteher viseléséről szóló javaslatát, amit Bercsényi buzgón támogatott. Ezzel olyan gondolatot vetett fel, amely külföldön is csak jóval később, Magyarországon pedig majdnem másfél évszázad múlva valósult meg. Megszokott ékesszólásával fejtette ki, hogy legigazságosabbnak a mindenkit egyformán sújtó közteherviselést tartja, a Rendekeket azonban nem tudta rábeszélni, csak annyit ért el, hogy 2 millió forint adót megszavaztak, amelyet a porták szerint osztottak el és a dikák szerint vetettek ki. De a nemesség hozzájárulását egyelőre függőben tartották. A Rendekek parlamentjében meglehetősen viharokat támasztott a június 6-i gyűlésen a rézpénz kérdése. Az infláció most már tűrhetetlenné vált, maga Rákóczi 4 és fél millió forintra becsülte a forgalomban levő rézpénzmenyisíget. A fejedelem azt indítványozta, hogy tartsák meg a rézpénzt s megismételte Bercsényinek azt a javaslatát, hogy lehessen vele adósságokat is fizetni.

A Rendekek hosszú viták után június 8-án elfogadták a devalvációról szóló javaslatot, amely szerint minden tíz poltúrás értékét 4-re, a 20 poltúrásokét 8-ra szállították le és ezzel az intézkedéssel 2.300.000 forintra csökkentették a forgalomban levő rézpénz összegét. Kimondták azt is, hogy a forgalomban meghagyott pénzeket nehezen utánozható bélyegzővel látják el s az új rézpénzt adósságtörlesztésre, zálogkifizetésre is fel lehet használni. De sem a devalváció, sem az országgyűlés szigorú rendszabályai nem tudták helyreállítani a rézpénz iránti bizalmat, a pénzbajok tovább tartottak, a szabadságharc befejezésig.

A pénzügyek tárgyalása közben véres esemény robbant ki az ónodi gyűlésen. Ezen nem lehet csodálkozni, hiszen már maga a felkelés egy természetzerű nagy lelki feszültséggel kezdődött. Az eddigi tanácskozások, mint a miskolci, rozsnyói, általában méltóságos nyugalomban folytak le, most ikonban Turóc megye indítványa miatt egyszerre elemi erővel tört ki az elkeseredés.

Turóc vármegye még egy 1707. januárban kiadott körlevelében arra buzdította a többi vármegyét, hogy igyekezzenek véget vetni a háborúskodásnak és keressék a bécsi kormánnyal a megegyezés módjait. Erre az indítványra Okolicsányi Pál buzdította a Rendeket, aki Széchenyi érsekkel együtt az eddigi békealkudozásokban közreműködött, s elősegítette Okolicsányi indítványát Rakovszky Menyhért, a vármegye labancérmű alispánja is. A körlevélben felpanaszolták a háború súlyos terheit, elmondták, hogy a katonai parancsnokok lábbal tapodják a törvényeket, úgyhogy e miatt a mostani nyomorúság még nagyobb, mint a régi volt. A körlevél félreismerhetetlen célja az volt, hogy a megyék lépjenek ki a szövetségből, hagyják ott Rákóczit s térjenek vissza a dinasztiahoz. Rákóczi, amint Turóc megye indítványa tudomására jutott, ellenforradalmi akciót látott Okolicsányi és Rakovszky kezdeményezésében, melynek az volt a célja, hogy a konföderáció egységét felbontsa és szörnyen felháborodott. Hiszen a levél nem kisebb vádat tartalmazott ellene, mint azt, hogy embereinek Önkényeskedését eltűri. Maga a fejedelem elsősorban Okolicsányit gyanúsította, aki folyton terveket forralt és most ilyen módon próbálta őt a békekötésre rákényszeríteni. De sokkal megbocsátóbb volt, semhogy az ellenforradalmi akcióért bosszúra gondolt volna. Az ügyet Bercsényi hozta elő a Rendekek gyűlésén és élesen kifakadt azok ellen, kik a szövetséget meg akarják bontani. Rakovszky és Okolicsányi rögtön szólásra jelentkeztek és azt akarták bebizonyítani, hogy ők nem gondoltak a körlevél megírásakor elszakadásra, sen"mi más céljuk nem volt, mint az, hogy szövátégyék sérelmeiket. A fejedelem azt válaszolta, hogy mindaz, amit a követek felpanaszolnak, a háború természetes velejárója és a kuruc csapatok ellen annál kevésbbé lehet panaszkodni a turóciaknak, mert a megyén a háború tartama alatt csak Schlick német tábornok csapatai vonultak keresztül.

Sennyey kancellár az eljárás megindítását indítványozta. Erre a követek ismét magyarázkodni kezdtek s utánuk Rákóczi emelkedett szólásra. Beszédét kínos csendben hallgatták, ami az elfojtott keserűség csendje volt; ő maga azonban félreértette, s azt hitte, hogy a Rendekek helyeslik a turóciak magatartását. Egyre emelkedőbb hangon tört ki a fejedelemből az elkeseredés. «Visszavonulok erdélyi fejedelemségembe — mondotta. — Készebb vagyok megvonni magam az ország egyik szögletében, mint hogy a várt köszönet helyett zsarnoknak mondjanak. Nem tűröm, nem szenvedem el! Magammal visze 11 koporsómba!»

Távozni akart, de Klobusiczky visszatartotta. Ekkor a szenvedélyes Bercsényi dühösen rákiáltott a Rendekekre, hogy miért bánnak így szabadi-tójukkal. «Inkább vesszenek el ezek a gazok!» — kiáltotta és kardjával Rakovszkyra csapott. Erre a kardok villámgyorsan kirepültek hüvelyeikből s először Károlyi Sándor tábornok, majd az Ilosvay testvérek, Bálint és Imre, vagdosták fejbe Rakovszkyt, aki menekülve futott a sátorból, de a kijáratnál a sok csapástól holtan rogyott össze. Okolicsányit, akit egy bizottsággal kihall-

gattattak és halálra ítélték, június 9-én lefejezték, Turóc megye zászlóját szétépték, pecsétjét összetörték, csak később, november 6-án, miután a megyei rendek egyhangúlag hűségnyilatkozatot tettek, kapott a vármegye új zászlót.

A vérengzéstől az érzékeny Rákóczi maga is megijedt. A trónfosztó törvény tárgyalását nem is akarta rögtön megkezdetni a rendekkel, hogy azt ne higgyék, hogy megszavazására fenyegetéssel kényszerítették őket. Először letárgyalták a rézpénzügyet, melyet már ismertettünk és június 14-én került napirendre a detronizálás kérdése.

Rákóczi előbb felolvastatta a békealkudozások meghíusulásáról szóló jelentéseket, majd részletesen beszámolt a közállapotokról, végül előterjesz-

*JOSEPHUS Királyságának lemondása, az Interregnumnak, vagy
Király nem létének bekövetkezett ideje, és az Ausztriai Ház akar
mimódon prætendáltt mindennémű julsának
xi-törtése.*

Munkokaért ezen Mi mindnyájunk közönféges akarattyával végezett, 's meg-erősítettett *Atteulás*unkkal, magunkat említett *Élső JOSEPH* Császár, és 'ő általa az egész *Ausztriai* Ház, rajtunk követett Királyi engedelmességétől 's tiszteletitől, és minden magának tulajdonítottani kívántt *Jus*ától a *Magyar* *Córonák*hoz, Országunkhoz, annak igazgatásához, most avagy jóvendőben, akar mimódon-való ragaszkodásától fel-fzabadúltaknak, és meg-menedetteknek lenni végezvén, nyilván mondván, 's *deklarálván*, mind azoknak *abrenunciálunk*, és ellene mondunk, és ekképen régi dicső Szabadságunknak, 's leg-felső Törvényes *Jus*unknak erejével, és *Authoritás*ával, melly mind Isteni, 's mind Emberi Törvények szerént, rcánk fzállott, és fzármazott, fenki arra Bennünkert nem kényszerítvén, sem abban ellent nem tartván, hanem reilyes jó Kedvünkéből, és szabad akaratunkból, Hazánkban *Interregnum*ot lenni vallunk, tudni-illik: Országunkat Király nélkül lenni jelentyük, és hirdettyük.

Az 1707-i függetlenségi nyilatkozat.

tette indítványát: «Az Ausztriai Ház és József királyságáról való lemondás»-t. Előbb Bercsényi mondott tüzes beszédet, de nem volt szükség sok rábeszélésre. A lélektani pillanat a legalkalmasabb volt az indítvány tárgyalására. Józsefet a rendek eddig sem ismerték el királynak, minthogy tagadták az 1687—88-i országgyűlés határozatainak érvényességét. «Eb ura fakó!» — kiáltották a Rendekek és egyhangúlag elfogadták az abrenunciációról szóló indítványt.

Helyes volt-e, vagy nem? Nem volt-e végzetes ballépés az ónodi határozat, olyan kérdés, melyről sokat lehetne vitatkozni. Gróf Andrássy Gyula, aki elismeri Rákóczi küzdelmének jogosságát, a trónfosztás tényét helyteleníti. Szerinte közjogellenes volt, mert az 1687—88-i országgyűlés határozatainak érvényességét nem lehetett kétségbevonni; a Rendekek egyoldalúlag bontottak fel egy közjogi törvényt, melyhez nem volt joguk. Ez talán igaz a formális jogi állásponttól nézve, a magyar Rendekek azonban a természeti jog

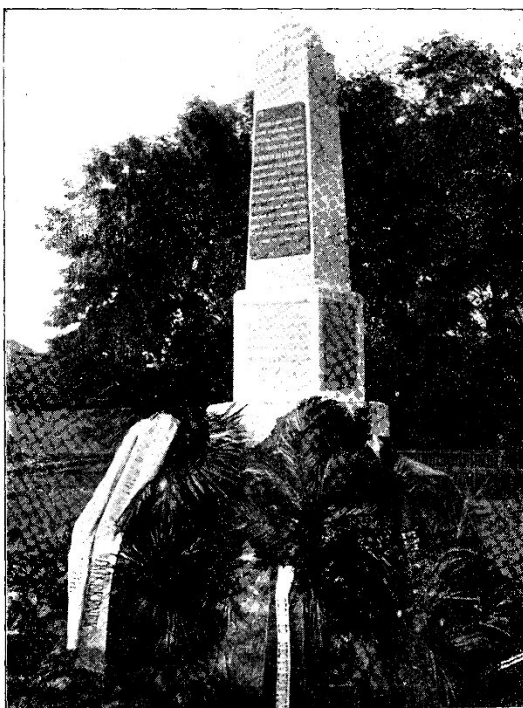
alapján álltak és ugyanazt a nemzeti szuverénitász-elvet vallották, amelyet félévszázaddal előbb a nagy Milton hirdetett a «Defensio pro populo Anglicano» című művében. Az I. és II. törvénycikkben az úgynevezett artikulusokban ekképpen indokolják a trónfosztást: «És ekképpen régi dicső szabadságunknak, legfelső törvényes jussunknak erejével és autoritászával, mely mind isteni, mind emberi törvények szerint ránk szállott és származott, senki arra bennünket nem kényszerítvén, sem abban ellent nem tartván, hanem teljes jókedvünköl és szabadakarattunköl hazánkban interregnumot lenni vallunk, tudniillik országunkat király nélkül lenni jelentjük és hirdetjük».

Az artikulusokat a fejedelem június 22-én szentesítette, utána manifestumot intéztek a világ népeihez, melyben a detrouizációt indokolják. Történelmi tényekre hivatkozva fejtik ki, hogy a magyar nemzetnek ehhez jussa volt, mert így járt el Péter, Aba és Ottó királyokkal szemben is, és hivatkoznak a nyugateurópai példákra, Portugáliára, Svájcra és a Németalföldre. A nyugateurópai természetjogi iskola már átszivárgott Magyarországra és tanításai az ősi magyar alkotmánnyal ugyanígy harmóniában vannak, mint az angollal. Rákóczi munkatársai és maga a fejedelem is tanult emberek, akik Grotiust, Milont, Bellarmiuit olvasták. «A népek — írta Vay Ádám a trónfosztást igazoló röpiratában — nem a végre teremtettek, hogy a fejedelmek nagyravágyásának szomorú játéka és nevetséges mulatságai legyenek; hanem a fejedelmek a népeknek boldogságáért állítottak elő és mindenikének csak az Istennek kell cselekedetei céljául lenni; akármilyen vélekedéssel is legyenek is e fölöl a magyarok ellenségei.» Ezek a nézetek azonosak azokkal a tanításokkal, amelyek egy századdal később a francia felvilágosodás! iskola szuggesztív tanításai nyomán terjedtek el Európában.

Nemsokára a gyűlés után megérkezett Párizsból Vetésy, a fejedelem követe, aki hírvil hozta, hogy XIV. Lajos csapatai milyen győzelmet arattak Alamanzánál. Vetésy, aki igen jól látta a dolgokat Párizsban és jól ismerte magát Lajos királyt, nagyobb térj edel i:ú emlékiratot nyújtott át Rákóczinak, amelyben kifejtette, hogy a francia király ígéreteiben nem szabad hinni és a fejedelem legjobban teszi, ha lemond Erdélyről s kibékül a császárral.

Az ónodi gyűlés június 27-én befejezte tanácskozásait, de Rákóczi már 23-án átrándult Szerencsre, ahol számos lengyel főúr várt rá. A lengyelek látogatása a lengyelországi nagy eseményekkel függött össze, amelyeket alább részletesebben ismertettünk. A lengyel rendek ugyanis június 8-án megfosztották trónjától határozatlan és kapkodó királyukat, Ágostot, Leszczyńskij Szaniszlót pedig trónbitorlónak nyilvánították. Rákóczi ebben az időben rengeteget dolgozott. Tárgyalt, feleket fogadott, a hozzá járuló szegényeket megvigasztalta, közben szemlét tartott Kassán, majd ismét visszament Szerencsre, ahová Des Alleurs tábornokkal és egész udvari népségével együtt átköltözött június utolsó napjaiban.

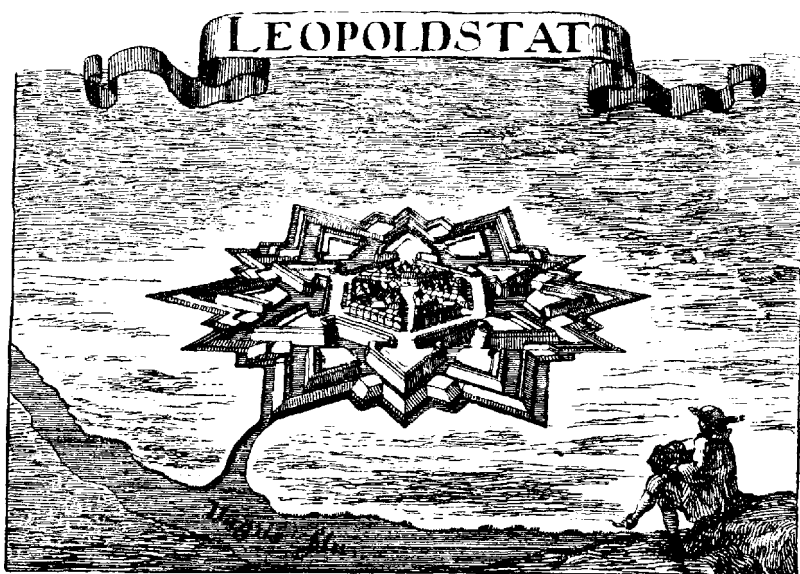
A trónfosztás híre külföldön gyorsan elterjedt. Medows bécsi angol követ, aki már június 13-án azt jegyezte meg, hogy «a magyarok hangosabban beszélnek, mint valaha», a trónfosztást a svéd király befolyásának tulajdonította. Egyébként az ónodi események meglepetést nem igen keltettek. A trónfosztó határozatnak azonban nagy visszhangja támadt a dinasztiaíhöz hű magyarok között. Herceg Esterházy Pál nádor összegyűjtve a labanc urakat, nemeseket, főpapokat július 29-én, határozottan tiltakozott az ónodi végzés ellen, augusztus 20-án pedig kiáltványt intéztek a világ népeihez, amelyben József királyságának törvényességét vitatják. Az igen jól, hangzatosan s helyenként szatirikusan megfogalmazott manifesztumban azal vádolják magát a szabadságharcot és a szövetszert rendeket, hogy «a zsarnokság fő-főpolcára és gonosz meggazdagodásra törekedve, a haza ellenségeinek nyilvánították azokat a hazafiakat, kik az erény magasságából a gonoszság és örökös hűtlenség örvényébe bukni nem akarnak.» A manifesztumban végül megsemmisítik a szerintük összeesküvők által összezsúfolt ónodi gyűlés határozatait, és az artikulusok megszavazóit hűtleneknek nyilvánítják.

Emlékoszlop az ónodi síkon.

A harc, mely néhány hónapon át szünetelt, az ónodi gyűlés után megújult erővel tört ki. A császár visszaküldte Erdélybe a gyűlölt Rabutin generálist, aki Óbudánál átkelve a Dunán, az Alföldön keresztül egy középszerű, mindössze 7000 főnyi sereggel, akadálytalanul lement Aradra, hogy onnét Erdélybe vonuljon. Pekry Lőrincnek, aki Rákóczi lelelkesebb hívének mutatkozott a marosvásárhelyi beiktatáskor, az lett volna a feladata, hogy Rabutin előtt elállja a szorosokat és az utakat; de Pekry ezt elmulasztotta. A Magyarország ellen küzdő csapatok élére a császár Starhemberg Guidót állította, aki a Vághoz vonult, hogy a fontos Iyipótvárt élelmiszerekkel ellássa, közben

Ocskaynak 8000 főnyi hadát megszalasztotta és Detrekő várát bevette. Pálffy tábornok, akire Stájerország őrizete volt bízva, Bottyán, Bezerédy és Balogh Ádám hadai ellen nem tudott sikert elérni, a vakmerő kurucok többször áttörték a császári seregek vonalát, átszáguldoztak Ausztriába és Stájerországba. Bottyán a Fertő-tó mellől Bécsújhely felé szorította a németeket, majd Nádasdy és Ebergényi labanc vezéreket verte meg Sopronnál. Bezerédy, Balogh és Kisfaludy Stájerországban bevették a megerősített Friedberg és Hartberg városokat, a német őrséget lefegyverezték, a rákokat levágták. Bottyán egy példátlanul vakmerő portyázás közben Badenig eljutott és közben

Lipótvár a XVII. században.

kevésen múlt, hogy a vadászaton meglepett császárt is fogságba nem ejtette. Rákóczi, mialatt alvezérei a Vág mentén és Nyugat-Magyarország határán verekedtek, nyugodtan, hivatástudatától eltelve, mindenre kiterjedő aprólékos gonddal intézte a konföderáció bel- és külpolitikai ügyeit.

RÁKÓCZI MEGHÍVÁSA A LENGYEL TRÓNRA. SZÖVETSÉGE NAGY PÉTER OROSZ CÁRRAL-

Nemsokára a fordulópontot jelentő ónodi országgyűlés után a nemzetközi politika horizontján derengeni kezdett. Az országgyűléssel majdnem egy időben meghívták Rákóczit a lengyel trónra, majd szövetség jött létre közte és a feltörő moszkovita nagyhatalom autokratája, Nagy Péter cár között.

Rákóczi Szerencsről július 9-én Munkácsra ment át, ahol néhány napon keresztül magánügyeivel foglalkozott. Megfordult közben Ungváron és 19-én Ráday Pált és Kálnásy Jánost az orosz cár és Lengyelország követei elé küldte Ungvárra, ahová július 21-én maga is átvonult Bercsényi társaságában. 24-én fejedelmi pompával fogadta Korbe Ivánovics Dávid orosz papot, Péter cár bizalmas emberét, akivel hosszasan tárgyalt. Tőle megtudta, hogy Ágost király a lengyel trónról lemondott és a cár elhatározta, hogy őt teszi meg Lengyelország uralkodójává. Rákóczit mindez nem lepte meg, mert a Lengyelországban történekről már lengyel vendégeitől értesült. Nem biztos, hogy Rákóczinak uralkodói ambíciói voltak, de ebben a pillanatban az villanhatott meg előtte, hogy a lengyel trón elfogadásával használhat hazájának és a szabadságharcnak. Az esetre, ha visszautasítaná a lengyel királyságot, a cár követe azzal fenyegette meg, hogy a cár a császárral köt szövetséget, a lengyel király pedig Savoyai Jenő lesz, s akkor egy észak felől jövő támadás agyonzúzza Magyarországot. Rákóczi előtt egyszerre nagy lehetőségek nyíltak. Július 25-én érkezett meg Párizsból Vetésy, de annak figyelemztetése most nem sokat használt. A cárnak azt üzenté, hogy ezeket a terveket tartsa titokban mindaddig, amíg az ő trónjelöltségét a primás és a nagytanács a lengyel rendek előtt nem indítványozzák. Megkérdezte tanácsosait is; valamennyien azt az egyhangú írásos választ adták, hogy fogadja el a lengyel trónt haladéktalanul. Első pillanatban talán maga Rákóczi sem látta a nehézségeket, amelyekre csak akkor jött rá, amikor a cárral való tárgyalások megkezdődtek. A helyzetet ugyanis rendkívül megnehezítette az, hogy a harcias svéd király még mindig benn volt Szászországban csapataival. Rákóczi azonban túlzott optimizmussal azt remélte, hogy a cárt francia közbenjárással ki lehetne békíteni Svédországgal.

A nagy és nehéz kérdést Homonnán még egyszer meghányta-vetette bizalmas embereivel, utasításokat adott a követeknek, kiket útnak engedett a lublini lengyel országgyűlésre. A cárhoz legbizalmasabb tanácsadóját és a diplomáciai küldetésekben kitűnően használható Bercsényi Miklóst küldte, aki Szent István napján indult el Lengyelországba. Nem volt könnyű kérdés a lengyel korona elfogadása. Mert, ha elfogadja, magára haragítja Svédországot, az északi hatalmasságot, amellyel tanácsos volt jóviszonyban lennie és magát XIV. Lajost is, aki szövetségi viszonyba akart lépni XII. Károllyal. Ha elutasítja: a cár be találja váltani követe révén közölt fenyegetéseit és egyszer csak szövetségre lép a császárral. A svéd királyhoz egyik leghűbb emberét, Ráday Pált, a költőt küldte ki. Rákóczi a cár és XII. Károly közötti békekötésre alapította egész külpolitikai koncepcióját, amit szerinte francia közbenjárással lehetett volna elérni, s ezzel egy csapással megvalósíthatta volna másik tervét is: a magyar korona megszerzését a bajor választónak, Erdélyt pedig saját magának. Lengyelországot Leszczynski Szaniszlónak, a svéd király trónjelöltjének szánta.

A Lublinban összegyűlt lengyel rendek Rákóczit választották meg kirá-

lyuknak. De ő ekkor már megfontolandónak tartotta, hogy a választást elfogadja-e. Lengyelországból kapott értesülései alapján most úgy látta, hogy lehetetlenség egybekapcsolni a két ország érdekeit: «Mint lengyel király kénytelen leszek jó viszonyban lenni a császárral, mint a magyar szövetség és Erdély fejedelme háborút kell ellene viselnem, melybe a lengyeleket aligha lehetett volna belevonni» — írja ő maga. Ha nem magasabb etikai megfontolások irányították volna Rákóczit minden tetteiben, akkor elfogadta volna a lengyel koronát, talán lengyel király lett volna ideig-óráig, de mérhetetlen zavart idézett volna fel, amelyben a magyar szabadságharc is könnyen elmerülhetett volna.

Bercsényi eltávozása után Rákóczi egy időre Terebesre tette át székhelyét, hogy közelebb legyen a lengyel határhoz és itten tudta meg Des Alleurstól, hogy XIV. Lajos nem a bajor választót, hanem a Bourbon-család valamely tagját szemelte ki a magyar trónra. Bercsényit az oroszok, akik közben brutális fenyegetésekkel próbáltak Lengyelországban Rákóczi királyságának híveket szerezni, nagy tisztelettel fogadták. Lengyelországban teljes volt a zűrzavar. A hanyatló lengyel rendi demokrácia, amely nem tudta önmagát kormányozni s amelyet semmiféle közös eszme vagy közös cél nem tartott össze, nem állt egyhangúlag Rákóczi oldala mellé. A primás több főúrral együtt Varsóba ment, hogy ott a cárral együtt Rákóczi királyságát előkészítsék, de a főurak és a nemesség egy része Leszcinszkyt akarta, miközben az ország nagy úri csoportoknak lett prédája, amelyek a királyságot áruba bocsátották. Lengyelország csak erőskezü autokraták uralma alatt tudott nagy lenni, mint aminő Báthory István volt.

Bercsényi Varsóban szeptember 7-én találkozott Észak félelmetes zsarnokával, Nagy Péter cárral, aki Golovkin kancellár társaságában fogadta. A főtábornok azt az utasítást kapta Rákóczitól, hogy igyekezzék megnyerni a cárt egy francia-orosz szövetség eszméjének, beszélje rá, hogy béküljön ki a svéd királlyal; ha ez megtörtént, járjon közben a bécsi udvarnál a béke érdekében és a békeszerződésben biztosítsák Magyarország szabadságait. A cár ezután hadat üzenhet Törökországnak, amiben az egész nyugateurópai kereszténység támogatná. Rákóczi túlmerész elgondolásában két feltűnő ötlet van. Az egyik a francia-orosz szövetség a német ellen, amit csak a III. köztársaság valósított meg, több, mint másfélévszázad múlva, a másik az, hogy buzdítja Oroszországot, hogy törjön lefelé Konstantinápoly felé, ami Katalin cárnő óta az orosz politikának vezérlő gondolata egészen 1914-ig.

A cárnak tetszett Rákóczinak kétségkívül megkapó elgondolása. Szeptember 14-én készült el a szerződés, melynek első pontjában Rákóczi kijelenti, hogy elfogadja a lengyel koronát, ha a rendek őt választják királyukká, de a cár őt királyi méltóságában minden erejével támogatni fogja. «Amikor a cár jelen van, a háború és az ország dolgaiban az ő meghallgatásával, beleegyezésével és tanácsaival jár el» — ígéri Rákóczi. Megígérte azt is, hogy meg fogja kisérelni a svédek és oroszok kibékítését és ha a svéd viszont Magyar-

országgra törne, a cár nem tagadja meg fegyveres támogatását. Nagy Péter cár minden eszközt megragad, hogy I. József császárt Magyarország és Erdély szabadságának helyreállítására rábírra. Ha a svéd nem békülne, a cár és Rákóczi közös elhatározással azt teszik, amit céljaik érdekében jónak látnak.

Nagy Péter orosz cár.

Rákóczi a balsors eshetőségeire is gondolt. Az esetben, ha kénytelen lenne elbujdosni Lengyelországból — mondja a szerződés — a cár Oroszországban egy tartományt ad ellátására.

Bercsényi, ki oroszul jól beszélt, úgy látszik, megnyerte a cár tetszését. Az érdekes és nagyszabású terv azonban csak terv maradt. Des Alleurs, akit Bercsényi nem h&ba vetett meg, Rákóczi külpolitikai koncepcióját nem vette

komolyan és rossz információkat küldött Parisba. A svéd és orosz kibékítése valóban merész gondolat volt. Két rivális nagyhatalom élet-halálharcáról volt szó XII. Károly és Nagy Péter cár küzdelmeiben. A svéd király egyébként még augusztus 22-én kibékült a császárral és megindult Lengyelország ellen, hogy azt megtisztítsa az oroszról. XII. Károly ambíciói és bátorsága ekkor érték el tetőfokukat. A cár 12 évi fegyverszünetet ajánlott neki, de a svéd király nem tárgyalta vele, mire a cár visszavonult Oroszországba, hogy ott verje meg az esetleg utánanyomuló svédeket.

Rákóczinak egyszerre két vasat kellett tűzben tartania. Vigyázott, hogy a cárt el ne veszítse, a svéd királyt pedig magára ne haragítsa. Most, hogy a svéd-orosz háború kitört, a lengyel királyságtól még jobban elment a kedve. A helyzet valóban olyan volt, hogy a kettő: a magyar szabadságharc és a lengyel korona megszerzése nem volt összeegyeztethető. Rákóczi nem vágyakozott a lengyel trónra, minden igyekezetével azon volt, hogy a svédeket és az orosz kibékítse és azt Magyarország javára fordítsa. Október 15-én Vetécsy rendkívüli követévé nevezte ki a bajor és a francia udvarhoz, hogy megsürgesse a rég ígért francia szövetséget, amit XIV. Lajos király egyre halogatott. Bercsényi szeptember 18-án távozott el a cártól. Rákóczi 19-én Terebesről Sárospatakra költözött, ahol a kollégium tanárainak élén Csécsy János, a kiváló professzor, ékes beszéddel fogadta. Miután névnapját megünnepelte, Ungvárra tette át székhelyét, ahol már várt rá a Lengyelországból hazatérő Bercsényi. Két napot töltöttek ott bezárkózva, tanácskozások között. Rákóczi közben új utasításokat adott Vetécsynek, a cár mellé pedig állandó követül Kedetzky Sándort rendelte. Nedetzky útján figyelmeztette a lázongó lengyel rendeket, hogy az ő szabadságuk Magyarország szabadságával szervesen összefügg. Rákóczi jól látta előre a két nép közös sorsát: Magyarországnak nem sikerült kivívnia szabadságának teljességét és 60 esztendő múlva Lengyelországa szabadsága elveszett. A cár különben december 21-én aláírta a Rákóczival kötött szerződést.

A helyzet próbára tette Rákóczinak nem mindennapi diplomata képességeit. Most már nemcsak a spanyol örökösödési háborúba, hanem az északi háborúba is belekapcsolta a magyar nemzeti szövetség ügyét. A dinasztikiak, az egymással versengő nagyratörő uralkodók ádáz harcába két oldalon is belekapcsolódott a magyar nemzeti felkelés, s a kettő között nem volt könnyű választania. A cár szövetkezett vele, biztosította számára a lengyel trónt, a svédek és a lengyelek igyekeztek kedvében járni, XIV. Lajossal azonban nem ment semmire, még a trónfosztás után sem. Kapott tőle szép ígéreteket, aranygyapjas rendet, de többet jóformán semmit. Miután seregei I. József legnagyobb hadvezéréen, Savoy ai Jenőn győzelmet arattak, beavatkozott Skócia ügyeibe s megkísérelte visszavinni trónjára III. Stuart Jakobot, hogy azzal megakadályozza Skócia és Angolország egyesülését. Ha ezt az erőt és igyekezetet Magyarország támogatására fordítja, talán nagyobb sikereket ért volna el a szárazföldi harctereken is.

Helyes volt-e a cárral való szövetség? Ezt a kérdést gróf Andrassy Gyula veti fel, Magyarország alkotmányáról és megmaradásának okairól szóló kiváló művében. Andrassy elítélően nyilatkozik a cárral való szövetségről. Azt mondja, hogy a moszkovita nagyhatalommal való barátkozás később okvetlenül nyakunkra hozta volna a szláv veszedelmet, ami jobban veszélyeztette volna Magyarország létét, mint az Ausztriai Házzal való szövetség. Mi nem ítéljük meg a fejedelemnek ezt a diplomáciai lépését ennyire szigorúan és pesszimiztikusan. Magyarországnak ugyanis nagyon nehéz volt választania a között, hogy hová csatlakozzék: a némethez-e, vagy az akkor Keleten felemelkedő ortodox nagyhatalomhoz. Mind a kettő egyformán veszedelmes volt; ezt mutatják legalább történelmi adataink. Nemzeti létünket állandóan oltalmazni kellett a német beolvasztó törekvések ellen, mint ahogy oltalmazni kellett volna valószínűleg később a szlávok ellen, ha állandóvá lesz a cárral való szövetség. Rákóczinak meg kellett ragadnia minden kínálkozó alkalmat nemzetközi helyzetének megerősítésére. Ne kívánjuk a politikustól sohasem, hogy túlságosan lásson a jövőbe; ez Bismarck mondása volt s a történelmi tapasztalatok ennek helyességét igazolják. Nem hisszük, hogy akár az idősebb Andrassy Gyula gróf, vagy Kossuth Lajos örökérvényű politikai dogmának tekintették volna a Németországgal való barátságot, Rákóczinak bele kellett kapcsolódnia minden lehetőségbe, ami külpolitikai helyzetét erősítette, s amidőn a cárizmussal szövetséget kötött, nem tett mást, mint amit tennie kellett, abban az időpontban, azok között a viszonyok között.

Rákóczi most már készült teljes erővel a következő 1708-ra, a nagy harcok esztendejére.

AZ 1707—1708. ÉV HÁBORÚI.

Mint már említettük, a császár Starhemberg Guidót, a kiváló hadvezért bízta meg a magyarországi hadműveletek vezetésével, Rabutin pedig Erdélybe küldte. Ez utóbbi Pekry Lőrinc vétékes mulasztásai miatt akadálytalanul bevonulhatott Erdélybe.

Ebben az időpontban az általános helyzet igen alkalmas lett volna egyezményes béke megkötésére. Savoy ai Jenő ugyanis nagy vereséget szenvedett Toulon-nál, a «nemes lovag» 6000 embert vesztett és összeomlott a francia közép tengeri uralom megdöntését célzó terv. Franciaországban tekintélyes békepárt alakult Fénélon érsekkel és a burgundi herceggel az élén, amelyet Torcy külügyminiszter is támogatott, de a dauphin makacssága a béketörekvéseket zátonyra juttatta. A bécsi udvar helyzete ebben az időpontban nem volt a legkedvezőbbnek mondható.

A kurucok váltakozó szerencsével folytatták a harcokat az 1707. esztendő második felében. Október 4-én Erdélyben a kajani hágó mellett lezajlott csata elveszett, ami Rákóczit, miután megtudta, hogy vezérei a mulasztások és baklövések egész sorát követték el, felettébb elkésérette. Esze Tamást csak

korábbi érdemei mentették meg a büntetéstől. «Tagadhatatlan, hogy hadakozásunk kezdetétől fogva ilyen csekély ellenség ellen nagyobb gyalázzal magunkat nem viseltük» — mondotta a fejedelem. Károlyi és Pekry torzsalakodása miatt elveszett Erdély. Rákóczi hiába küldte vissza Károlyit, ez másodszor sem ment semmire; Erdéllyel a fejedelemnek nem volt szerencséje; ismét elvesztette. A gubernium és a labanc urak, akik eddig a szász városokban húzódtak meg, előbújtak rejtekhelyeikből és keresték Rabutin tábornok kegyeit. A kurucok, a nemesek, a német tábornok dühe elől külföldre menekültek, a nép pedig garázdálkodó hadai elől az erdőbe bujdosott. Bottyán dunántúli szép győzelmeit már röviden ismertettük, főleg azokat, amelyeket ő maga és Ocskay László brigadéros arattak. Ez utóbbi egy alkalommal még vStarhembergnek, a világhírű hadvezérnek egy nagyobb csapattal szemben is elnyerte a győzelem babérját.

A fejedelem gyűlésre hívta össze a megyék követeit, hogy megtárgyalja velük főleg a konföderáció rettentően zilált gazdasági és pénzügyi helyzetét.

Gr. Pekry Lőrinc aláírása.

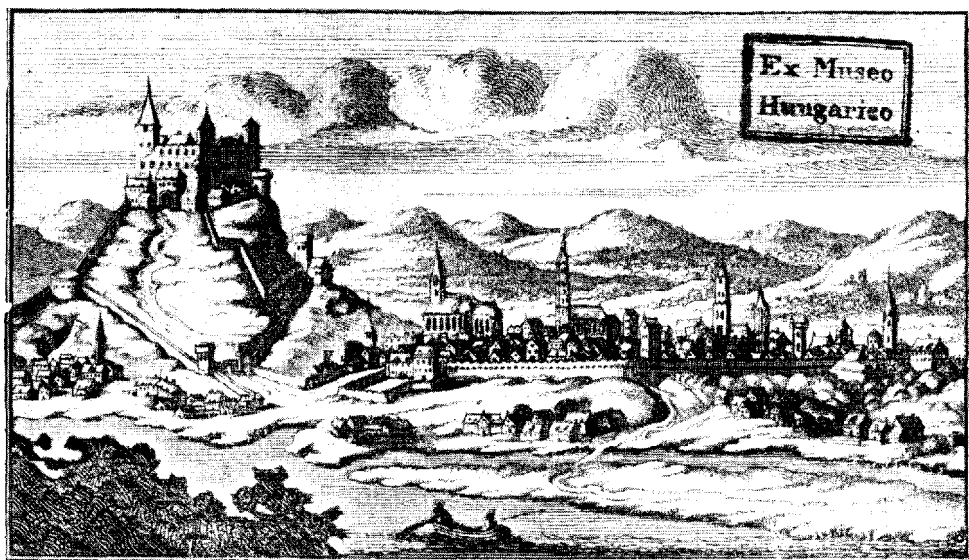
Olcsvárról, ahol Károlyival találkozott, december 5-én vonult be Kassára, hol 12-én nyílt meg az országgyűlés, amelyen Liptó és Borsod kivételével, valamennyi vármegye megjelent. A tárgy az ónodi törvények, főleg a pénzügyi rendelkezések végrehajtása volt. Most már megadóztatták a nemességet is, ami először fordult elő hazánk történetében. A konföderáció huszonöt vár-

megyeje 881,198 dika után 1.762,396 forintot fizetett, amiből az addig adómentes fő- és középnemesség 360,564 forintot vállalt; ez az összterhek 17.8 %-ának felel meg. Még a hadiszolgálatot teljesítő nemesség is hozzájárult a közterhekhez 10,566 forinttal. Az adóteher nem lett volna túlsúlyos — a Kollonics-féle adótehernél jelentékenyen kisebb volt — csak az volt a baj, hogy az adózókra rengeteg sok természetben való közszolgáltatás hárult. A szegény jobbágyság 1707-től kezdve egyre jobban érezte a reánehazódó terheket és általános lett a panasz, a jajveszékelés. A kassai értekezlet egyébként elrendelte, hogy az adót fehér (ezüst) pénzben kell fizetni, ami a libertás teljes bukását jelentette.

Az 1708. esztendő hadjárataira Rákóczi össze akarta szedni az összes rendelkezésére álló erőket. Január 20-án Tasnádon szemléltette meg az erdélyi csapatokat, február elején Nagykárolyban szállt meg, mint Károlyi vendége s ebben az időben foglalkozott Buda ostromának gondolatával. Nagyon aggasztotta Erdély, ahol ismét Rabutin basáskodott. Az erdélyi harcok egyelőre kimerültek Nyíregyháza, Rákóczi kiváló ezredesének és Rabutinnak csúfondáros és fenyegető hangú szócsatáiban. Nyíregyházán, Tokajon, Mádon, Göncön keresztül Kassára tért vissza a fejedelem s itt értesült híveinek dunán-

túli jelentékeny győzelmeiről. Gróf Esterházy Antal bevette Körmend várát; Bottyán Starhemberg Miksát, a fővezér öccsét verte meg, ki maga is fogságba esett. E közben változás állott be a császári csapatok fővezérségében: Starhemberg Guidót spanyolországi fővezérré nevezték ki s utóda a gyűlölt és rettegett Heister lett, aki Pozsonyban 1708. március 31-én átvette a főparancsnokságot.

Az ónodi trónfosztó határozat felverte a labanc urak nyugalmát. Már régebben foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy az országgyűlést egybehívják; ez most időszerűvé vált, meg akarták mutatni a kurucoknak, hogy a nemzet mégis csak ragaszkodik a dinasztijához a trónfosztás dacára. Az elő-

Pozsony a XVII. században.

zetes tanácskozásokat Pozsonyban tartották, Keresztély Ágost szász hercegnek, az új primásnak elnöklete alatt, s elhatározták, hogy meghívják mindenkit: a fölkelte magyarok vezérét, Rákóczit, főurakat, főpapokat, városokat, megyéket. Ezek után hívta össze a rendeket huszonegy esztendei szünet után I. József február 29-re Pozsonyba. A nádor külön meghívta Rákóczit is, kit levelében «Kedves öccseurának» szólít, felkérve őt, hogy hagyja abba a csatázást, amely előbb-utóbb vesztébe dönti az országot. Rákóczi a levélre, melyet március 27-én kapott kézhez, azonnal kimerítően válaszolt s többek között ezeket mondja:

Annyi megszegett ígélet után vájjon lehet-e még remélni bármit is a bécsi kormánytól? «Ország» ez a gyűlés, melynek neveit egy félív papíron kétszer-háromszor feljegyezhetjük? Hazánk rabságának kötelét újra fonják,

azok, akik az országról, az ország megjelenése nélkül, akarnak végezni. Az országgyűlés összehívása nem egyéb, mint háló, melyet ismét kivetettek a rendeknek. Mi célja lehet annak, hogy az udvar a megyéket is összehívatta? Tisztán az, — mondja Rákóczi — hogy a trónfosztás után József császár elismeresse uralmát. És várhatják-e a megyék szabadságuk visszaállítását attól az uralkodótól, aki meghív az országgyűlésre néhány főurat s azokat országnak nevezi és semmit sem ad a vármegyékre, amelyek a nemzet zömét alkotják? A császár tisztán azért hívta össze a hozzá még ragaszkodó főurat, a birtokában levő városokat, hogy jóváhagyhassa velük mindazt, ami ellen ő harcolt.

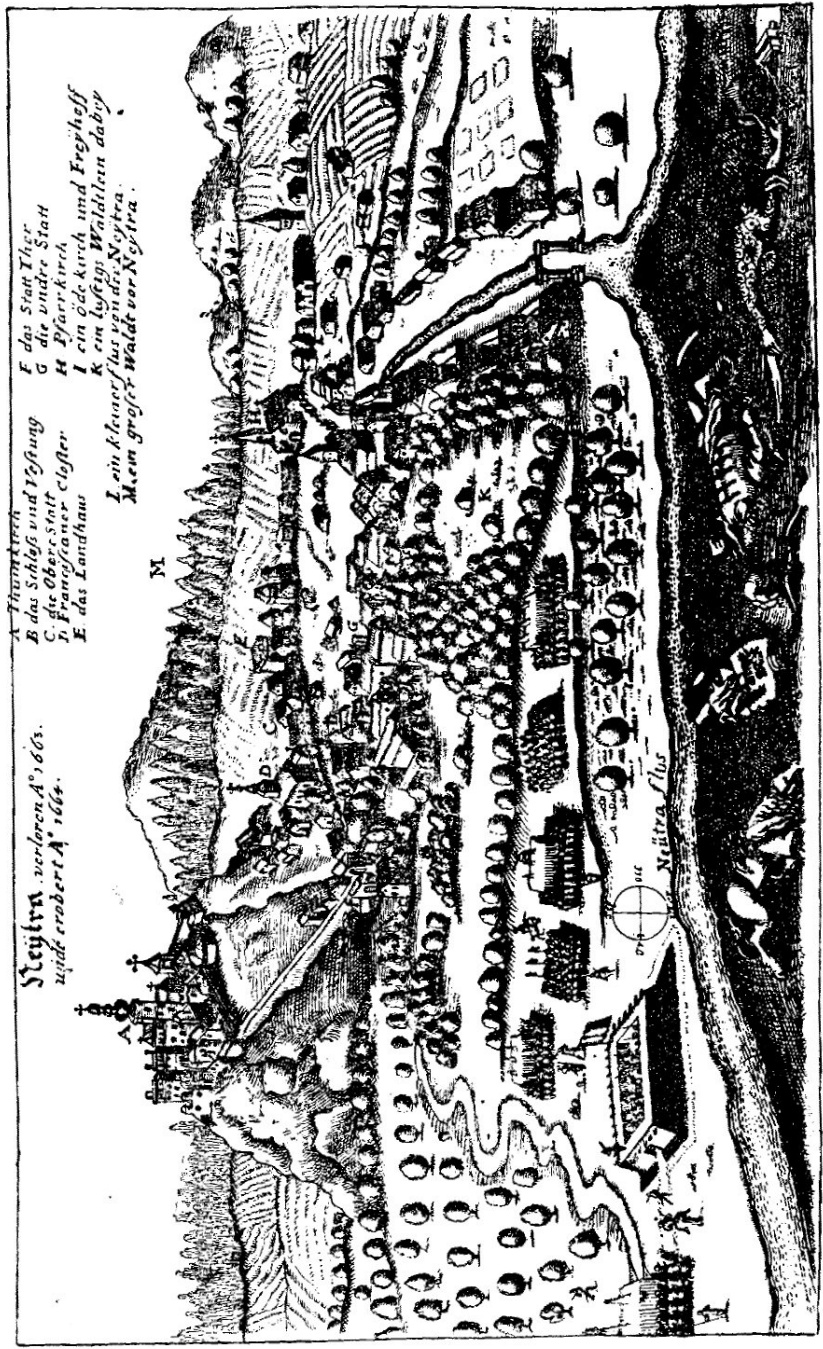
Az országgyűlést április 3-án Liechtenstein Ádám herceg és gróf Traun Ottó ausztriai tartományi marsall nyitották meg. I. József nem ment el személyesen, különben is kelletlenül ment bele az országgyűlés engedélyezésébe, a nádornak és a labanc főuraknak hosszú unszolására. Sajátságos az, hogy a labanc országgyűlés, melynek tagjai az uralkodó hű jobbágyainak nevezték magukat, rengeteg sérelmet hozott elő, folytatta a régi grava ninális politikát; szóval azt akarta könyörgésekkel, megalázkodásokkal kivívni, amiért a kurucok fegyvert ragadtak.

A sérelmeknek egész tömegét terjesztették az udvarhoz. Hivatkozva a királyi hitlevélre, melyben ígért van arra, hogy nem fogják az országot örökös tartományok módjára kormányozni, felpanaszolják, hogy a sarkalatos törvények mindenben csorbát szenvednek. Sokakat a honi törvények ellenére fogságra, jószágvesztésre ítélték. A császári tábornokok, várkapitányok önkényes adókat vetnek ki. Törvénysértés a töröktől elfoglalt területeken gyakorolt fegyverjog. Követelték, hogy a király a törvények értelmében legalább minden három esztendőben országgyűlést tartasson. Magyarország ügyeit független kormányzások intézzék. A magyar kancelláriát minden más udvari hivataltól különítsék el. Követelték még azoknak az idegen hivatalnokoknak eltávolítását, akikkel a bécsi kormány az országot elárasztotta. A határszéli kapitányságok, az egyházi javadalmak, főispánságok csak magyaroknak adhatók, az 1650 óta felfüggesztett törvényes hazai bíróságok működését állítsák helyre. A vallás szabad gyakorlata, a nádori, az országbírói hatalom visszaállítása, a korona hazahozatala még a Pozsonyban egybegyűlt labancérműrendek egyéb fontos követelése.

A labanc országgyűlés ezekkel a követelésekkel önmagával jött a legkiáltóbb ellentétbe. Rebellignek, pártütőnek, hűtlennek bélyegezték Rákóczit és felkelő társait és a leghangosabban követelték mindazoknak a sérelmeknek orvoslását, amelyek miatt a kurucok fegyverhez nyúltak. Erdély visszaállítása, az 1687-i törvények hatályon kívül helyezése, nem kerülhettek szóba, mert I. József eleve eltiltotta.

A pozsonyi gyűlés a valóságban csak erősítette a kuruc mozgalmat. A rendek június 24-én, miután gondoskodtak sérelmeik illetékes helyre való juttatásáról, feloszlottak azzal az ürüggyel, hogy pestisjárvány dühöng az országban.

Mialatt a pozsonyi országgyűlés a sérelmeket tárgyalta, Rákóczi azokon

Nyitra verben A° 665.
 vnde erobert A° 1664.

- A Thurmkerch
- B das Schloß und Vestung
- C die Oberstadt
- D Franciscaner Cyster
- E das Landhaus
- F das Stadt Thier
- G die vnder Stadt
- H Pfarrkerch
- I ein öde kerch und Freyhoff
- K ein löfelig Waldlein dabey
- L ein kleiner Fluß von der Nyitra
- M ein großer Wald vor Nyitra.

Nyitra vára a XVII. században.

a haditerveken gondolkozott, amelyeknek sikeres végrehajtása meghozhatta volna a döntést. Jól sejtette, hogy ez az esztendő döntő jelentőségű lesz a szabadságmozgalom történetében. Hallotta a francia udvartól, hogy I. József három oldalról intézet támadást az ország ellen: a Dunántúlról, Erdélyből s a Vág völgye felől és hogy a támadó terv végrehajtására Heister tábornagy 31.000 főnyi hadsereget vonultat fel, amelyhez még kiegészítőül 6000 dán érkezését várják.

Rákóczi elgondolása az volt, hogy védelemre szorítkozik, az esetben azonban, ha az ellenség a kuruc mozgalom legfontosabb támaszpontját, Érsekújvárt támadná, a fontos várat minden rendelkezésére álló eszközzel megvédné. Erdélyből elég jó hírek jutottak a fejedelem füléhez. Görgény várát parancsnoka, Ráthonyi János, Dobóra és Zrínyi Miklóstra emlékeztető, szinte az egész szabadságharcban példátlanul álló hősiességgel védte, s maga is hősi halált halt. A vár elesett, de Rákóczit híveinek kitartása nagyon megvisszafogta.

A hadjárat évfordulóját a fejedelem Szerencsen töltötte és az Alföld védelmének módjait tanulmányozta. Május 15-re konventet hívott össze Egerbe az adó- és a pénzügyek tárgyalására. A megyék panaszai, a szegény nép siralmi mélyen meghatották az érzékeny Rákóczi lelkét, s a konvent gondoskodott is a közterheknek igazságosabb elosztásáról.

Az 1708. év első felében egyre jobban előretolódott a megoldásra váró kérdések között a királykérdés. Többféle megoldás kínálkozott egyszerre. Még a külföldet is foglalkoztatta a magyar trónkérdés. De Foe Dániel, a világhírű író, a Robinson szerzője, azt ajánlotta, hogy a magyar király Rákóczi legyen. Az angolok sokat foglalkoztak ebben az időben a magyar kérdéssel, aminek a protestantizmus lelki kapcsolata a legelfogadhatóbb magyarázata. Bethlen Gábertől kezdve, Rákóczi mozgalmán, a szabadságharcon keresztül minden nagy mozgalmunk visszhangra talál Angliában, egészen a revízióig. A török basák erdélyi királynak nevezték mindig Rákóczit és sokan voltak hívei a porosz meg az orosz udvarban; Péter cár is őt látta volna legszívesebben a magyar trónon. Rákóczi 1708-ban még mindig a trónját és országát vesztett, egyébként kiváló Miksa Emánuel bajor választónak lelkes híve s nem igaz, hogy a svéd királynak felajánlotta volna a magyar koronát. Szoros kapcsolatai voltak Rákóczinak I. Frigyes porosz király fiával, Frigyes Vilmos trónörökössel, a porosz nagyhatalom megteremtőjével, a későbbi «káplárkirály - lya». A legnépszerűbb mégis a bajor választó volt, akinek ereiben az Árpádok vére csergedezett. Csak az volt a baj, hogy országát elvesztvén, most mint XIV. Lajos egyszerű hadvezére harcolt országának visszaszerzéséért. Az ő személye azonban nem nyerte meg XIV. Lajos tetszését. Vetésy, Rákóczi követe, július 13-án, Fontainebleau-ban megjelent a «Napkirály» tróntermében s kérte, hogy Rákóczit ismerje el szövetségésének és járuljon hozzá Miksa Emánuel magyar királlyá választásához. Torcy külügyminiszter azonban kitérő választ adott, körülbelül annyit mondott, hogy ura kész Rákóczival mint Erdély fejedelmével szövetséget kötni s a rendekkel mint szabad állam-

mal. Ezzel a vékony, jóformán semmitmondó válasszal Vetésy nem elégedhetett meg, s újból figyelmeztette Rákóczit, hogy ne bízson a király üres és semmit jelentő ígéreteiben.

Úgy látszik, a magyar trón kérdésében a király nem akart, vagy nem mert dönteni. A harctéri helyzet nem volt olyan kedvező, hogy saját jövőjét illetően nagy reményeket táplálhatott volna, hiszen egyszer már békét kért. Ha ő győz, bizonyára megoldotta volna a magyar trónkérdést is, saját háza és a francia politika érdekei szerint. De Bonnac márki, XIV. Lajos danzigi követe,

A trencsényi vár.

Rákócziné előtt kijelentette, hogy a francia király I. Frigyes porosz királyt, semlegessége fejében, szívesen segítené abban, hogy fiát magyar királlyá válasszák.

Rákóczi új haditerve, melyet senkivel sem közölt, a trónkérdéssel van kapcsolatban. Már régebben értesült arról, hogy Morvaországban, Csehországban és Sziléziában a lakosság lázadzik a császári uralom ellen, s neki ott sok híve van és ha ezekbe a tartományokba bevonulna, a lakosság csatlakoznék hozzája. Egy kis hadiszerencsével könnyűszerrel lehetett volna egyesíteni a kuruc sereget a porosz király hadseregével.

Rákóczi Egerből június közepén seregével átvonult a Vág felé, azzal a céllal, hogy alkalmas időpontban betör Sziléziába. Ha terve sikerül s egyesül-

het a porosz király csapataival, eldölt volna a magyar szabadságharc sorsa. Június 22-én a nógrádmegyei Vadkernél táborozott, ahonnét Bercsényit a vágmenti hadakhoz küldte. Heister tábornok ebben az időben a Csallóközben tartózkodott, 18 ezredre rúgó hadseregével, de a fejedelem mozdulatairól és szándékairól nem tudott semmit. Június 25-én Drégelypalánkán kapta meg Bercsényi levelét, melyben a fontos Vágújhely ostromát sürgette, de nem sietett. Átrándult Vihnyére, melynek gyógyvizét többször használta és Selmecre, ahol Hellenbach báró társaságában megszemlélte a bányákat. Július 7-én Érsekújvár várát tekintette meg, s hosszabb tanácskozást folytatott Des Alleurs-rel meg Bottyánnal; 14-én Nyitrába nézett be. Morvánkán vitatta meg főtisztjeivel, hogy minő rendszabályokat foganosítsanak Heister esetleges támadásai ellen.

A fejedelem nem merte elhinni, hogy Heister tábornagy, az övéhez mérten gyenge csapataival, hamarjában támadást kezdjen és hogy ezt a tábornagy mégis megkísérelte, a véletlennek egészen szeszélyes játéka. A trencsényi csata, amelyet Rákóczi minden módon el akart kerülni, szinte csodálatos végzettségűvel következett be. Heister csapata fáradt, gyenge volt, úgy hogy emberi számítás szerint alig lehetett kilátás a győzelemre. Rákóczit azonban hadvezéri tragikuma véges-végig üldözte. A kurucok rengeteg ütközetet nyertek meg; az évekig tartó küzdelemben csodás férfiaságról, vitézségről tettek tanúságot, a kis csatákban brilliáns sikereket értek el, a nagy ütközetekben azonban legtöbbször veszítettek. Ott, ahol a hadvezetéshez iskolás módszer, az akkoriban fejlett hadtudomány tanításainak alkalmazására lett volna szükség, ahol már nemcsak a csapatok kvalitása, a katonák személyes bátorsága, hanem a fegyelem és tanultság döntötték el az ütközet sorsát, rendszerint vesztek. A balsikerű és végzetes kimenetelű trencsényi ütközetben is így történt.

Rákóczi eredeti terve, a Sziléziába való betörés, alvezéreinek unszólása folytán sokat módosult. Július 30-án tudta meg, hogy Ocskayt és Pekryt Viard tábornok Strazsnicánál megverte és Heister Trencsén felé közeledik. Trencsénből viszont azt az értesítést kapta, hogy a várórség gyenge, a mellett éheznek és a várat be lehetne venni jelentékenyebb veszteségek nélkül. Elhatározta tehát (augusztus 2), hogy Trencsénnek megy. A fűrgő és energikus Viard azonban megelőzte s ellátta a várat nagyobb mennyiségű élelemmel, így az ostrom most már tárgytalanná vált. Heister tábornagy azonban veszedelmesen közeledett; augusztus 2-án este kilenc órakor már Vágújhely alá érkezett. Rákóczi helyzetét megnehezítette kissé az, hogy ezen a vidéken sohasem járt, a terepviszonyokkal nem volt ismerős. De mivel azt sejtette, hogy ütközetre kerül a sor, csapatait Túrna és Lehota között levő magaslatra vonultatta fel.

Rákóczi jóval erősebb volt, mint Heister: hadserege 7000 főnyi lovas-ságból és 8000 főnyi gyalogságból állt, amely eléggé jól fel volt szerelve, volt még ezenkívül 14 ágyúja. Heister hadseregét 10—11,000 főre becsülték. A fejedelem, miután felvonult, Czelder Orbán ezredet egy nagyobb csapattal

a Vöröshegy-szorosban hagyta hátvédül, de ezt a csapatot Pálffy tábornok megverte. Most már a kurucok teljesen ki voltak fejlődve. Arcvonaluk Szedlicsnától vSzoblahó-ig nyúlt, körülbelül hét és fél kilométer hosszúságban. Maga a fejedelem Turnánál állt palotaőrségével és elitcsapataival. A jobbszárnyat Pekry Lőrinc, a balszárnyat Bercsényi vezette. Sok bajt okoztak a nehéz terepviszonyok. Az egész hely tele van vízmosásokkal, patakokkal, szakadékokkal, ami megnehezítette mind a gyalogság, mind a lovasság mozgását.

Heister serege augusztus 3-án a reggeli órákban, Túrna felé húzódott, de itt visszakanyarodott a trencsényi országút felé. A fejedelem valószínűleg nem akart általános támadást; látjuk a tervezetéseknel, hogy egyáltalában nem akart nagyobb ütközetbe bocsátkozni. Valószínűleg csak az volt a célja, hogy megzavarja a császáriak sorait, hogy ne vonuljanak azok olyan nyugodtan Trencsén felé, Heister és Pálffy viszont egyáltalában nem akartak támadni. Csapataik a hosszú, többnapos megerőltető meneteléstől teljesen ki voltak merülve; ők egyszerűen be akartak vonulni Trencsénbe. Hogy mégis nagy, döntő csata fejlődött ki, annak ellenére, hogy egyik félnek sem volt támadó szándéka, ez azokból a megmagyarázhatatlan lélektani okokból adódott, amelyekkel a hadászat történetében gyakorta találkozunk. Rákóczi elrendelte, hogy a jobbszárny (Pekry) támadjon. A rohamozó kurucok azonban a Riba-tó előtt megálltak, s egyszerre visszafordultak. Pekry ugyanazt a hibát követte el, amely miatt az előző napokban Strazsnyicánál már egyszer megverték. Heister, amint látta, hogy a kurucok támadása megakadt, Pálffy tanácsára elrendelte a Pekry által vezetett, de már visszavonulóban lévő kuruc jobbszárny megtámadását. A kurucok a császáriaknak az első rohamát visszaverték, mire azok cselből visszafordultak, majd hirtelen újból támadásba mentek át, ami teljesen megzavarta a kurucok sorait. Heister, látván Pálffy meglepő sikerét, nyolc óra tájban egész hadseregét, amely előrehaladóban volt Trencsén felé, a kurucok ellen fordította, s nyolc és kilenc óra között az arcvonal minden pontján állt a harc. Rákóczi a pánik láttára a visszafutó Pekry és Ebeczky elé vágatott, hátha megállíthatná őket. De nem sikerült. A mezei hadak (a vármegyei lovashadak) a jól kiképzett sorkatonasággal szemben nem sokat értek. Rákóczi emberei egyébként jól állták a helyüket. A kuruc hajdúk és a francia gránátosok kitűnően védekeztek, La Mothe francia ezredes remekül állta helyét. «Szívós bátorsággal küzdöttek Czelder, Perényi, Luzsénszky, Andrassy, Csajághy, Náray hajdúi, Fierville és Bonafous francia gránátosai». (Markó Á.) Három óra hosszáig tartó rendkívül heves és véres csata után a kuruc hadsereg teljesen felbomlott.

A fejedelem karabélyosaival meg akarta állítani a bomlást s a hamri erdő felé vágatott, de Pandúr nevű kitűnő paripája, amely már két árkot ugrott át, megbotlott s maga alá temette lovasát. A fejedelem, szerencséjére, csak a szeme felett sérült meg. Rettentő kavarodás támadt. Rákóczit önfeláldozó hívei, az arnót lándzsások segítségével, nagynehezen mentették meg. Életveszélyben forgott a bátor Bercsényi is, akit majdnem leszűrt egy labanc

huszárcapitány. A kuruc gyalogság mindvégig hősiiesen küzdött, de a csata már elveszett. Rákóczit hű emberei a csatater mögötti erdőbe vitték, s estére érkeztek Nagytapolcsányba, ahonnan Nyitra Szerdahelyre mentek, ahol Rákóczit orvosi ápolás alá vették.

Trencsénél az alaphibát, amelyből a végzetes kimenetelű ütközet keletkezett, maga a fejedelem követte el azzal, hogy nem támadta meg Heistert jóval a vár alatt, előnyomulás közben, amikor könnyűszerrel megsemmisíthette volna. A fejedelmet itt érte el igazán tragikuma. Hadseregének eredendő hibái itt mutatkoztak leginkább. Két alaphibában szenvedett Rákóczi hadserege: egyik a fegyelmezetlenség volt, a másik a tisztek hiánya. A rendi szellemű mezei hadak, a vármegyei felkelés, a nagy, módszeresen vívott csatákban semmit sem értek. Nagy baj volt az, hogy az alvezérekben sem volt meg a kezdeményező képesség. Rákóczi eddigi vereségei, mint a nagyszombati, pudmericzi, zsigóói veresége azonban nem igen befolyásolták a szabadságharc sorsát, csak taktikai jelentőségük volt és nem stratégiai. A trencsényi gyászos kimenetelű ütközet azonban fordulópontot jelent.

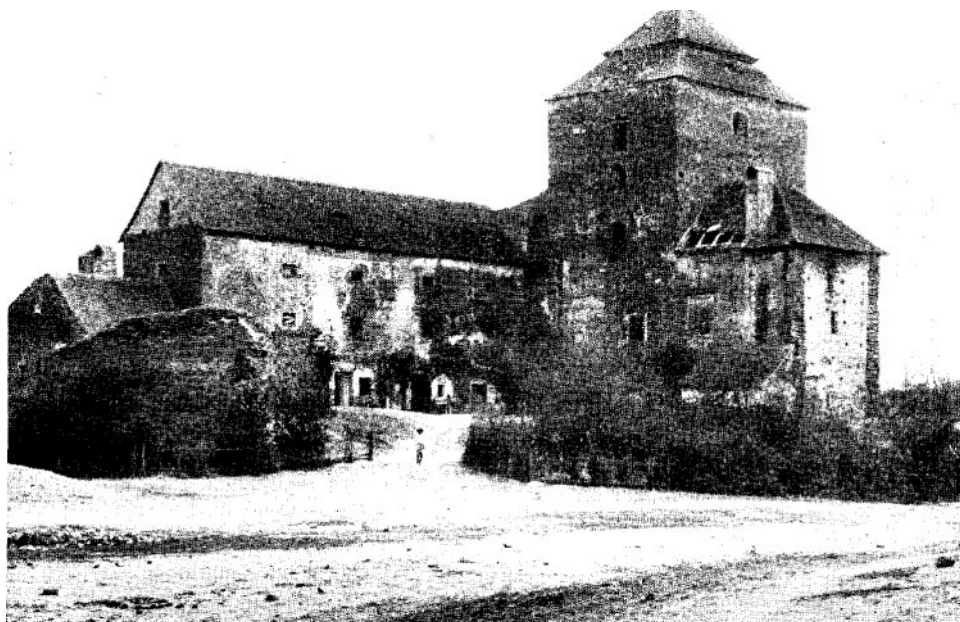
Ocskay László aláírása.

«Ó, gonosz szerencse, ó keserves óra, Trencsényi mezőnek vérelborítója» — zengi egy kuruc költemény, s nem ok nélkül. A csorbát kiküszöbölni csak nagy döntő győzelemmel lehetett volna, a kisebb-nagyobb sikerek, mint

például a kölesdi harc és az egyéb kisebb nyereségek, csak késleltették a bomlást, de meg már nem állíthatták.

Rákóczit a csatavesztés mélyen megrendítette, de lelki egyensúlyát most sem veszítette el. Bús lehangoltságát, balsejtelmeit legyőzte rendíthetetlen hite; «tengődött a szerencsétlenség és a bú habjai között lebegő életben», mint ő maga írja Károlyi Sándornak, mégis remélte Isten szent kezéből való vigasztalását. Rögtön utasításokat küldött Erdélybe Károlynak, hogy a trencsényi kudarc híre ne demoralizálja az erdélyi sereget. «Nem első példa ügyünknek akkoron való felmagasztaltatása, amikor reménységünk legkevesebb vala.» —, írja Rákóczi. Az akkori magyar hírlapban, a «Mercurius Veridicus»-ban, azzal vigasztalta híveit, hogy a csatavesztés inkább gyalázatos, mint veszedelmes volt. Serege szétszéledt, de mégis nagy szerencséje volt, hogy a kitűnő Bottyán generális összetartotta a saját seregét és szüntelenül támadta a császáriakat. Rákóczi lelkinagyságának a jele, hogy hitét, nyugalmát nem veszítette el, pedig külföldről is rossz hírek érkeztek. Tapolcsányból Szécsénybe, a szövetség szülőhelyére költözött, s itt tudta meg, hogy a franciák nagy vereséget szenvedtek még július 11-én Oudenarde-nál, július 12-én pedig XII. Károly svéd király Rákóczi másik szövetségését, Nagy Péter cárt verte meg.

Augusztus 10-én a fejedelem már Egerben van, ahol egészen szeptember 16-ig maradt, folyton töprengve, mitévő legyen. Megfogyatkozott hadával csak a védelemre készült, s azzal a tervvel foglalkozott, hogy a tél folyamán Erdélybe vonul. A védelem megszervezése sem ment könnyen; a nép már kezdte unni az esztendőök óta tartó háborút, veszteni kezdte hitét. Ezekben a napokban érkezett Egerbe a cár követe, Jemelian Ukraizse, hogy biztosítsa Rákóczit urának változatlan jóindulatáról és szövetségi hűségéről. Az erdélyi helyzet kissé jobbra fordult. Károlyi Sándor augusztus 24-én bevette Szász-

Simontornya.

sebest, elfoglalta Gyulafehérvárt és Abrudbányát. A Dunán innen azonban a kurucokat újabb súlyos vereség érte: Pálffy János tábornok augusztus 25-én háromnapos ostrom után bevette Nyitra várát és rá néhány nap múlva a kitűnően verekedő, vitéz, de jellemtelen Ocskay László, Piber és Spáczay püspökökkel együtt labanc lett, majd egész Nyitra vármegye meghódolt. Esterházy Antal, akit Rákóczi környezetéből egyesek labancérmekkel gyanúsítottak, hősiességgel kitartott; Nezsider és Rust határmenti községeket elfoglalta és átcsapott Ausztriába.

A trencsényi csatavesztés után sokan megtántorodtak hűségükben, hiszen Rákóczi főtisztjei között voltak nagyszámmal állhatatlan emberek, kalandorok, mint Ocskay László, Bezeredy Imre, s a kormány nem vetette meg

a csábítás, ígérlet és a megvesztegetés eszközeit sem. Ez a rendszer a magyarság kettészakadása óta tenyésztette az árulókat. A csatavesztés Rákóczi igazi híveiben viszont a fanatizmusig hevítette az iránta és a mozgalomhoz való ragaszkodást. Bercsényi, Bottyán, Csáky, Ebeczky újból erős esküt tettek, hogy a szécsényi határozatok mellett halálukig kitartanak, amiben a fejedelem Isten kegyelmének iránta való új megnyilvánulását látta.

Szeptember 5-én a fejedelem Egerben tartózkodott, ahol fontos tanácskozások kezdődtek. Heister közben nagyban készülődött a Dunántúl meghódítására. A Dunántúlt több oldalról környékezte veszély. A szerémségi rácok vagy ötezren Baranyába törtek be és Simontornyát fenyegették, a Dunántúl egyik legfontosabb stratégiai pontját. A dunántúli kurucok azonban derekasabban viselkedtek, mint Rákóczi mezei hada Trencsénnél. A vitéz béri Balogh Ádám, Rákóczi egyik legjobb, leglelkesebb tábornoka, szeptember 2-án Kölesdnél tönkrevverte a Nehem tábornok vezetése alatt küzdő rácokat, akik közül kétezren estek el, a német gyalogság ott pusztult, vagy háromszázan fogságba estek. Ugyanakkor Esterházy Antal a Drávánál aratott szintén fényes győzelmet gróf Draskovich tábornok horvát hadai felett. De Heister már Érsekújvárt ostromolta. Szerencsére az őrség olyan szívósan védelmezte a kurucok legfontosabb várát, hogy a tábornagy három heti sikertelen kísérlet után elvonult északra, a bányavárosok felé.

A fejedelmet az egri gyűlés alatt főleg az erdélyi ügyek foglalkoztatták és a szenátus is úgy határozott, hogy egész haderejével vonuljon át Erdélybe. Szeptember 25-én, a tanácskozások befejeztével Szerencsre vitte át táborát. Már nem igen remélte, hogy saját erejére támaszkodva, diadalra viszi a nemzeti ügyet. Vagy boldogulunk, vagy veszünk kell — mondotta egy alkalommal — s azzal a gondolattal is foglalkozott, hogy esetleg békét köt. Látta, hogy általános kábultság és fáradtság fogja el a nemzetet, amely az áldozatkészségben s kitartásban már a végsőkig elment. A főurak már családjuk megmentésén gondolkoztak. Ezért küldte Rákóczi október 18-án Element Jakabot Berlinbe, hogy a porosz király közbenjárását kérje a császárnál. Heister már bevonult a bányavárosokba s meghódította a kuruc mozgalom legfontosabb gazdasági bázisát. Az erdélyi útról a fejedelem lemondott, s minthogy sok fontos, nagy ügy gyülemllett össze, országgyűlést hirdetett, amely igen rossz, nyomott hangulatban kezdte meg tanácskozásait Sárospatakon, 1708. november 28-án.

A gyűlést a fejedelem nyitotta meg nagy s lendületes beszéddel, amelyre Sennyey kancellár válaszolt, köszönetet mondva neki a haza iránt való munkájáért s fáradságáért. Az egyre nyomasztóbb gazdasági kérdések és pénzügyek kerültek elsősorban a gyűlés napirendjére. Legfontosabb eseménye az országgyűlésnek a zárószámadások bemutatása, hogy «az egész ország tudhassa, hogy a törvényes kivetések s egyéb jövedelmek hova lettek . . .» Ez volt az első zárószámadás Magyarországon. Ez már egészen újkori történeti jelenség és a parlamenti felelősségrevonásnak, ami Európában is csak később

valószínűleg meg, első esete történetünkben. Sorra került a hadügyi költségvetés. «Az előirányzat szerint a magyar hadsereg 75 ezredből áll, amelynek ellátására havonként 56,250 mérő gabona, 11,250 mázsa hús, 113,685 mérő zab és árpa, 2030 kocsi s fejenként a lovasoknak 4, a gyalogosoknak pedig 3 rajnai forint hópénz kell. Ezenkívül megszavaztak, sok fáradozásukért a fejedelemnek 100,000, Bercsényinek 50,000, gróf Csáky Istvánnak 25,000, Vay udvari kapitánynak 20,000, a szenátoroknak fejenként 12,000 forint évi fizetést.» (Márki Sándor.)

A tanácskozások rendben, nyugodtan kezdődtek, december 4-én mégis kirobbant az elkeseredés és csaknem felülkerekedett a békepárt. A Rendek előhozták az általános nyomorúságot, a szegény nép nyomorát, a nagy terheket, a katonaság óriási költségeit, az ország kimerültségét. Rákóczi ékes-szólása mentette meg a helyzetet. Nagy beszédet mondott, melyben kifejtette, hogy az Isten érezteti velük bűneikért súlyos ostorát. Ha az ellenség látja, hogy a bátorság csökken, nem lesz eredményük a béketárgyalásoknak. Nem lehet elfogadni akármilyen békét, mert az ellenség «idővel jármot vetne a nyakukba s maradékaikat örökös rabságra kárhozná». Nincs más hátra, mint összeszedve minden megmaradt erőt, harcolni az ellenség ellen. A fejedelem, aki Kossuth Lajos előtt a nemzet legnagyobb szónoka, csodás művészettel tudott lelket önteni a csüggedőkbe. A hit, a meggyőződés, mindig szuggesztív erejű. A rendeket elragadta Rákóczi szónoklata, egyhangúlag kiáltották, hogy életüket s vérüket áldozzák a szabadságért. A lelkesedés csak akkor lohadt le egy kissé, amikor a pénzügyeket kezdték tárgyalni.

A sárospataki országgyűlés szomorú akkorddal zárult. Katonatisztek közül és szenátorokból álló bíróság halálra ítélte az árulókat: Bezerédy Imrét és társait. Botkát és Bezerédyt, kiknek a fejedelem nem kegyelmezett meg, december 19-én a város piacán lefejezték. Bezerédy a kornak egyik legvitézesebb katonája volt, ki egymaga hetvenkét császári tisztet vágott le, híre-neve Európát bejárta, vitézségét dalok dicsőítették.

A VÉG KEZDETE.

Mialatt a Rendek Patakon tanácskoztak, a harctereken csend uralkodott. A rettentően hideg tél, az országszerte dühöngő pestisjárvány megakadályozták a csapatok nagyobbarányú harci tevékenységét. Bercsényi, aki a trencsényi csata után a felvidéki hadak vezényletét vette át, a gyűlés alatt az Esztergom környékén lévő csapatok parancsnokságát Bottyánra, a gömöri és liptói csapatokét Csáky Mihályra bízta. A császári seregek számra és felszerelésre nézve egyformán erősek voltak, de nagyobb hadművelethez nem kezdtek; Heister tábornagy megelégedett azzal, hogy csapatai a Felvidéken befészkeltek magukat. Sem a magyarországi, sem az erdélyi kuruc csapatok helyzete nem mondható fényesnek, de egész 1709 nyaráig nem volt jelentékenyebb ütközet.

Rákóczi annyi keserű csalódás után végre kiábrándult XIV. Lajosból. Már a rendes havi segélyt sem kapta. A királyt menteni lehet azzal, hogy hadseregét katasztrofális vereségek érték, az államkincstár pedig, melyet egykor Colbert, a nagy miniszter töltött meg, teljesen kiürült. A fejedelem 1708. október 22-én írta Vetésynek, hogy miután «a francia udvar vigasztalás helyett, amire balsorsában oly nagy szüksége volna, nem szűnt meg őt búsítani, ne csodálkozzék, ha ő is más szabályokhoz lesz kénytelen nyúlni maga és nemzete megmentésére. Az orosz követtel való tárgyalásokról már megemlékeztünk. Rákóczinak az a terve, hogy a porosz trónörököszt emelje a magyar trónra, amiben, őt XIV. Lajos támogatta, dugába dőlt a trencsényi vereség miatt. Követét, Klement Mihályt, Berlinből azzal az üzenettel küldték vissza, hogy igyekezzék kibékülni a bécsi udvarral, a porosz király megígéri a saját közbenjárását. A bécsi udvarral való békét sürgette Marlborough herceg is, a szövetséges hadak fővezére az előzményekben már elmondott okokból. Rákóczi érezte a béke szükségességét. A legrosszabb akarat sem vádolhatja azzal, hogy hazárdjátékot folytatott; ha kívánságait teljesítették volna, rögtön lerakta volna a fegyvert. 1708. október 18-án hosszabb levelet írt I. Frigyes porosz királynak, melyben közbenjárását kérte. Megírta, hogy minden reménye ő benne van, akit, mint igazságos és vallásos uralkodót a legnagyobb mértékben tisztel. Ő katolikus, de nem ad semmit a vallási különbségekre, amit csak a papok szítanak. Magyarország süllyedését ugyanolyan mértékben okozta a papság túlságos hatalma, mint a bécsi udvar önkényuralma. Ő minden erejével igyekezett fenntartani Magyarországon a felekezeti békét és az Isten megáldotta igyekezetét: a felekezetek között béke uralkodik. Kifejti levelében, hogy szükségesnek látja az Ausztriai Ház uralmának szűkebbre szorítását, ezért az egész európai államrendet új alapokon kell felépíteni. Magyarország, Poroszország, Svédország, barátságban Angliával és Hollandiával a legbiztosabban fenntartaná az európai egyensúlyt . . .

A levéllel Klementet küldte Poroszországba és ugyanakkor levelet írt Marlboroughnak is, aki Magyarország iránt sok jóindulatot mutatott, s aki a népek szabadságának — mint őt Rákóczi nevezte — buzgó védője. Arra kérte, mozdítsa elő az ő béketörekvéseit; nem óhajt mást, mint hogy az angol királynő és a holland kormány folytassák régi békeközvetítésüket. Bécsben is volt a békére némi hajlandóság, sőt Salm herceg, a főminiszter, Magyarország szabadságának visszaállítására is késznek mutatkozott. Rákóczi elérte levelével, hogy megnyerte a porosz királyt, ki készséggel ígerte közbenjárását. Egy nagy angol barátja is támadt Raby lord személyében, aki később Strafford grófja lett. Klement Marlboroughnál tett látogatása után Hágába ment, majd átkelt a csatornán, és az angol udvarnál is előterjesztette Rákóczi békekívánságait.

Bármennyire kiábrándult is a fejedelem üres ígéretei miatt XIV. Lajosból, nem szakította meg vele az összeköttetést. Vetésy továbbra is Párizsban maradt és sürgette a pénzsegélyt, hogy Rákóczi albániai zsoldosokat fogad-

Gr. Heister Siegbert.

hasson, ám most is süket fülekre talált. 1709. májusában Rákóczi Tanyáról kelt levelében tesz keserű szemrehányásokat a francia udvarnak perfid eljárásáért és Torcy külügyminiszternek üres ígéreteiért, most már nem remél tőlük semmit. Vetésyt csak azért hagyta ott, hogy a 650,000 franknyi hátralékot behajtsa.

Eredménytelen maradt a békekísérlés és az 1709-ik esztendő második felében a harci tevékenység megélénkült, a kuruc seregek ellenállóereje azonban már hanyatlóban van. Lassanként az egész Dunántúl elveszett: Heister tábornagy egymásután foglalta el Simontornyát, Sűmeget, Veszprémet, mire az egész dunántúli nemesség meghódolt. Rákóczi Dunántúlra az öreg Bottyánt küldte, annyi győzelmes csata vezérért, de ez sem Soltnál, sem Dunaföldvárnál nem tudott a Dunán átkelni. Az agg Bottyán mégis megnyert néhány csatát: megverte a császáriak csapatát Vácnál és még egyszer leverte a rácokat, kiken annyi győzelmet aratott. Bz volt utolsó győzelme; nemsokára — szeptember 27-én — tarna-örsi táborában agyszélhűdésben meghalt. A szabadságharc egyik legkitűnőbb katonája, a mozgalom egyik oszlopa hunyt el benne. Nem volt nagystílusú stratégia, de remekül hadakozott, kitűnően vezetett kisebb csapattesteket és teljes hittel-lélekkel, s odaadó hűséggel szolgálta fejedelmét és hazáját. Halálával Rákóczit és a szabadságharcot pótolhatatlan veszteség sújtotta.

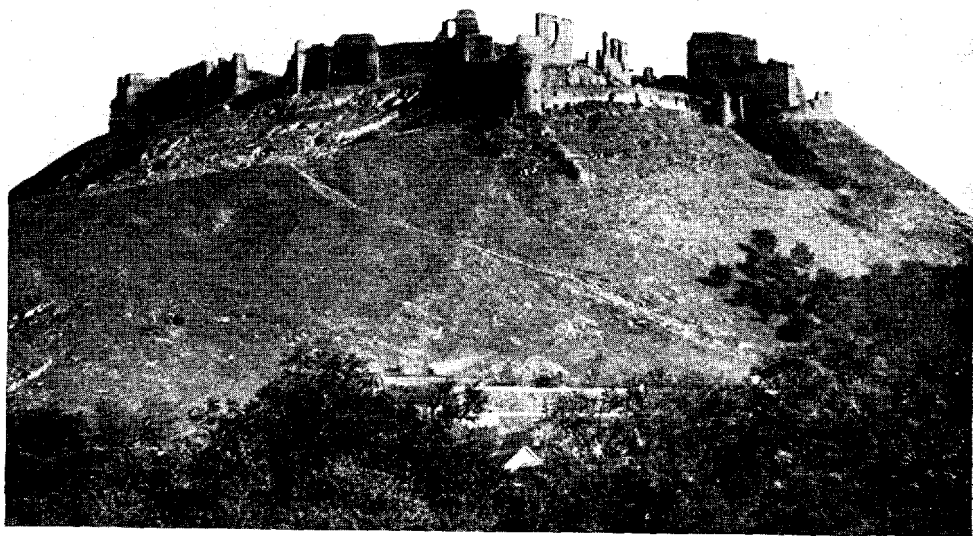
Az 1709. esztendő eredményei már előrevetítették a közelgő gyászos összeomlás árnyékát. A Dunántúl teljesen elveszett, miután onnét gróf Esterházy Antal 1709. decemberében 3000 emberével teljesen kiszorult; a Felvidék nagyrésze a túlsúlyban lévő császáriak hatalmába jutott és segítségre nem igen volt kilátás. XIV. Lajos helyzete a legválóságosabb, seregei egymásután szenvedték a legsúlyosabb vereségeket. Pultavánál azonban Rákóczi szövetségese, Nagy Péter cár verte tönkre XII. Károly seregét, amiből a magyar szabadságharcnak az a haszna volt, hogy a fejedelem a megmaradt svéd csapatokat zsoldjába fogadhatta.

A ROMHÁNYI ÜTKÖZET.

Az 1710. esztendő eseményfolyama egy nagyobb ütközettel indult meg, amely egész különös módon, úgy zajlott le, hogy nehéz eldönteni, ki volt benne a győztes: a császáriak-e vagy a kurucok. Ez volt a Romhány melletti csata január 22-én.

A kurucokra az esztendő sötét kilátásokkal kezdődött. A Dunántúlról és a Felvidék nagyrészéről kiszorulva már csak egy nagy, döntő győzelem segíthetett volna Rákóczin, ami azonban szinte elképzelhetetlen volt a rendelkezésére álló fáradt, megroppant erővel. A szabadságharcban 1710-től kezdve már csak az ő kivételesen erős akarata, egyéniségének varázsa és főembereinek hűsége tartotta a lelket. Még rendületlenül állt Érsekújvár

vára, melyet De Rivière, francia ezredes kitűnően megerősített és ennek megtartása végett fontos lett volna egy nagy, döntő győzelem. A császáriak is fáradtak, kimerültek és az ő soraikat is apasztották a régi háborúk velejárói, az emberirtó járványok, de Savoyai Jenő Malplaquet melletti nagy diadala után Bécsben meghatványozódott a bizalom és a haditanács úgy látta, hogy a magyar szabadságharc lassanként kifulladásra kerül. Az 1709. év végén és a következő év elején a fejedelem a dühöngő pestisjárvány miatt hol ide, hol oda költözött. Az év utolsó napját Varannón töltötte, ahová Bercsényi

Sümeg várának romjai.

is megérkezett, nélkülözhetetlen tanácsadója, s megpróbált megegyezéses batorságot és reményt önteni kimerült csapataiba. December 27-én indult el Homonnáról először Körtvélyesre, az ott táborozó svéd-lengyel hadakhoz, és az a túlmerész szándéka támadt, hogy az érsekújvári csapatokkal együtt a császáriak háta mögött betör Morvaországba. A Szilveszter-estét még az abaúj-bödi táborban töltötte, de újévkor már az abaúji Korlátón volt a fejedelem s itt tanácskozott Bercsényivel, Károlyival, Csáky Mihállyal az újesztendő teendőiről. Itt értesült Ocskay László gyászos esetéről. Újévkor a labancá vedlett állhatatlan Ocskayt Jávorka Ádám hadnagy Ocskó alatt elfogta és Érsekújvárra vitte a szigorú Csajági brigadéros elé. A haditörvényszék rögtön

halálra ítélte és január 3-án a szabadságharc egyik legvitézebb katonája fejével lakolt árulásáért.

Hamel-Bi'Dyninx, holland követ lehangoló levele, mely azt tartalmazta, hogy az udvar a nagyszombati feltételek alapján nem tárgyal, megerősítette a fejedelmet abban a felfogásában, hogy a fegyverekre kell bízni a döntést. Bercséiryit a kassai hadakhoz küldte és ő maga készült a Vadkert táján táborozó német csapatok megtámadására. Mezőkövesdnél január 15-én Esterházy, Paur Ferenc és Bokros Pál ezredes csatlakoztak hozzá és 20-án már a nógrádi Kallóban van, ahol megszemlélte svéd és lengyel csapatait. A dermesztő hideg télben megosztotta a katonákkal a tábori élet minden nyomorúságát, maga hideg földön aludt és ott tartózkodott közelükben éjjel-nappal. A készülő ütközet előtt még nagy beszédet intézett katonáihoz, külön a magyarokhoz, aztán a lengyelekhez és a svédekhez. A lengyelek előtt, kikhez latin nyelven szólt, hangsúlyozta, hogy hazájuk sorsa össze van kötve a magyar ügygel, a svédeket francia beszédben buzdította bátorságra és kitartásra. Azután a csapatok január 22-én reggel csatarendben: i egindultak Romhány felé.

A kurucok átvonultak a Rókus-patakon, melyet egykorú források mélyvízűnek írnak le. A németek, kiknek parancsnoka Sickingen altábornagy volt, egy erdőben táboroztak Vadkert mellett és számukat az egykorú források 12,000 főre becsülik. Körülbelül ugyanekkor volt a fejedelem hadserege is, amely Grudzsinszky lengyel tábornok 3000 főnyi lengyel-litván-tatár hadát és 500 svéd vértését is magában foglalta. Rákóczi délután 1 és 2 között Romhány és Bérczi között, Sickingen a Lókus-patak nyugati partján, tőle északnyugatra, közvetlen Vadkert község alatt állott. Rákóczi rögtön csatarendbe állította seregét, még pedig úgy, hogy a Rókus-patak seregének háta és jobbszárnya mögé esett és a sereg közepét a svédek, jobbszárnyát a regu-, lárís hajdúk alkották. A kurucok azonnal nagy erővel és lendülettel támadtak és Rákóczi centrumában rettentő heves ütközet fejlődött. A kurucok a császáriakat visszanyomták és különösen a rácoknak okoztak igen nagy veszteségeket. Ezután a császári chevaux-legers-ek erős rohama következett, de fennakadt a kurucok szívós ellenállásán, a támadó lovasok egy része a mocsárba szorult és megadta magát.

Ha Rákóczi kézből tudja tartani seregét, a legfényesebb győzelmet aratja és a császári seregből talán egy szál ember nem marad. Fegyelmezetlen katonái azonban szokásuk szerint, zsákmányolni kezdtek, kifosztották még Sickingen tábornok sátorát is, s ezt a rendetlenséget igen ügyesen használta ki Croix tábornok, aki ellentámadásban ment át és a svédek meg a hajdúk között támadt résbe elszántan berontott. Rákóczi a helyett, hogy még érintetlen csapataival ellentámadásba ment volna át, miután Károlyi Sándorral (aki az ütközetben nem is vett részt) rövid tanácskozást folytatott, a Rókus-patak mögé vonta vissza seregét. Erre Sickingen is elvonult. Rákóczi nem győzött, de nem is verték meg; mint ilyenkor szokás, mindkét fél magát

tartotta győztesnek. Rákóczi 306 embert veszített, Sickingen 7—800-at (Markó Árpád szerint), némely egykorú források azonban többezer főnyi veszteségről tudnak. Az ütközet után mindkét fél Te Deumot tartott a győzelemért.

Az eldöntetlen romhányi ütközet eredményei elég nagyok: A kurucok önérzete kissé megnőtt, a sereg újból harcrakészen állott a további küzdelemre, de a legnagyobb eredmény — mint Markó Árpád hadtörténetíró megállapítja — az, hogy Érsekújvár megszabadult legalább egyidőre a császáriak szorongatásától. Sickingen Bécsből sürgős segítséget kért, de sem ő nem merde üldözni Rákóczit, sem Rákóczi nem merde őt nyomon követni.

A fejedelem ismét levonta a romhányi csatából azt a tanulságot, amelyet levont már 1704-ben nagyszombati vereségéből, azt, hogy fegyelmezetlen mezei hadai, az elavult rendi lovasság nem ér semmit: akkor harcol, amikor neki tetszik és nem fegyelmezhető. Ezt már régóta tudta, de nem valósíthatta meg a viszonyok miatt a felkelés első idejében megfogant tervét: a reguláris kuruc hadsereg megszervezését.

A FEJEDELEM ÚJ TERVEI A MOZGALOM MEGMENTÉSÉRE.

A fejedelem Romhány után egy darabig tanácstalan, aminek a viszonyok is okai; rettentő elemi csapások, pestis, kegyetlen, vad tél, majd később tavasszal és nyáron sáskajárás és rossz időjárás emésztették az országot. A hadi helyzetet súlyosbította, hogy Andrassy István február 13-án átadta Lőcse várát Löffelholz altábornagynak. A mende-monda azt suttogetta, hogy a vár feladásában része volt a «lőcsei fehérasszonynak», Garamszeghy Gécz Juliannának, de ez mese; a várvédők egyszerűen kimerültek a 13 hétig tartó ostromzár és nélkülözések gyötrelmeiben.

A Fejedelem a Felvidékről levonult az Alföldre; először Cegléden, majd Jászberényben ütött tábor, de itt is szomorú hírek érték, amelyek mellett még a lengyelek garázdálkodásai szaporították amúgy is súlyos gondjait. Március 25-én Jászkisérre vonult táborával, ahová néhány nap múlva megérkezett Esterházy Antal másfélezerre leapadt, rongyos, kimerült hadával. Április első napjaiban Egerre rándult át, hogy hurutjából kigyógyíttassa magát és innét üzenete meg a primásnak, hogy kész megkezdeni a béketárgyalásokat; majd elküldte megbízottjait az akkoriban kezdődő hágai tárgyalásokra. A lengyelekkel nagy keservesen tudott csak rendet csinálni; Potocki lengyel palatinusnak, akivel Hevesen találkozott, kijelentette, hogy hűségesküt követel a rakoncátlan lengyel csapattól és ha ezt megtagadják, rájuk ereszti a föld népét. A palatinus két ezreddel mégis átszökött Benderbe, XII. Károly svéd király tartózkodási helyére. «Uram Isten akaszd kezembe az átkozott pendelyes nemzetséget!» — fakadt ki haragjában a fejedelem, aki nem sok hasznát vette többé lengyeljeinek. Hevesről Munkácsra költözött és az évfordulón, május 12-én, megdicsérte Andrassy Györgyöt, Kraszna-

horka várának hős védőjét, majd báró Urbich-hal, Péter cár követével tanácskozott, a tábornok gróf Esterházy Antalra bízva.

A fantáziával megáldott Rákóczinál a tervekben nem volt hiány, még a hanyatlás és gyengülés szomorú napjaiban sem. Miután Nagy Péter követe biztosította őt a cár jóindulatáról, egész szövetségrendszert épített ki és szóba hozta még az ukrajnai magyar gyarmatot is, arra az esetre, ha a szabadságharc leveretése után menekülni volna kénytelen. A politikai elgondolások mögött azonban már ekkor egy végleg kimerült nemzet állt.

Június 18-án Olcsvárra érkezett, ahol Károlyi Sándor társaságában egy egész hetet töltött, itt beszélték meg a Dunántúl visszafoglalásának terveit, melynek végrehajtását már július közepén megkezdte. Július 13-án Tas és Szalkszentmárton mellett helyezkedett el táborával és Palocsai Györgyöt, akit a dunántúli hadak parancsnokává kinevezett, átküldte a Dunántúlra, maga pedig 20-án táján visszavonult a Duna-Tisza közére, Kecskemét tájára. Palocsai szerencsésen behatolt a Dunántúlra, de a háborúban már kimerült lakosság hideg közönnyel fogadta.

gr. Pálffy János aláírása.

Némi sikereket is ért el Esterházy Ferenc labanc tábornokot Tétnél elfogta és egészen Kőszegig kalandozott, de betegsége miatt már a Bakonyból visszatért és maroknyi hadának vezérletét a vitéz Balogh Ádámmra

bízta. Balogh mindent megpróbált, ámde nem kapván sehonnan sem segítséget, elhatározta, hogy visszatér. Vörösmartnál, Mohács alatt, átkelőben volt a Dunán, midőn kis hadát a császáriak megverték, őt magát fogságra vetették. A mozgalom egyik leghűbb s legbátrabb katonája az eszéki börtönben szenvedte meg fejedelme iránt való hűségét.

Rákóczi pestmegyei táborhelyéről, Tatárszentgyörgyről július végén Szolnokon termett, itt találta Esterházy Antalt és rögtön elterjesztette azt a tervét, hogy Viard tábornokot Nógrádban megtámadja, hogy Érsekújvárt felmentse. Nemsokáig maradt itt, miután a várat Csajági János brigadérosra bízta, tovább vonult északra Szerencsre, menekülve mindenütt a dühöngő pestisjárvány elől. A fekete halál, amely ellen az akkori orvostudomány primitív eszközökkel védekezett, rettenő pusztítást vitt végbe a magyarság soraiban. A fejedelem már Jászberényt is miatta hagyta ott; ungvári uradalmában 100-nél többen haltak el benne és egymásután vitte el legbelsőbb cselédeit. Tábornokai közül Berthóti, Buday, Gyürky tábornokok a járványnak estek áldozatul, mely délről északra haladva 1710 nyarán már az egész Felvidéken pusztított. A fejedelem Ónodon keresztül Szerencsre érkezett, ahol hosszabb időt töltött, hogy elintézzé a szabadságharcnak bonyolult

diplomáciai ügyeit. Itt érte szeptember 24-én az a szomorú hír, hogy a kurucok legnagyobb, legjobban felszerelt vára, Érsekújvár elesett. Nagyszeghy parancsnok hosszú ostrom után, tisztességes feltételek mellett adta át a várat Pálffy János tábornoknak és ezzel egész Nyugat-Magyarország elveszett. Az erős ellenség mellett országszerte dühöngő pestis, rossz időjárás, saskajárás szakadtak rá a magyar szabadságharcra 1710 őszén; mindenki kétségbeesett, csak Rákóczi nem, ő tovább hitt, bízott még akkor is, amikor Érsekújvárral csaknem egy időben a császáriak Krasznahorkát, Eperjest és Bártfát is birtokukba vették. Lázás diplomáciai akcióba fogott és a Párizsból visszatérő Vetésy Lászlót a cárhoz küldte azzal a kérelemmel, hogy küldjön neki 3—4000 embert Munkácsra.

MEGKEZDŐDNEK AZ ALKUDOZÁSOK.

A császári hadak fővezérletében közben nagy változás ment végbe, amely döntő jelentőségű a szabadságharc történetében. Főparancsnokká gróf Pálffy János tábornokot, a horvát bánt, a kiváló labanc főurat nevezték ki, akit az udvar legnagyobb hatalmú embere, Savoyai Jenő herceg ajánlott a gyűlölt és már kivénült Heister tábornagy helyett. Pálffy azok közé a főurak közé tartozott, kik nem tagadták meg magyar voltukat, nem szakították meg magyar hazájukkal a kapcsolatot, de ott sütkéreztek az udvari kegy fényében. Ahhoz az irányhoz tartozott ő is, amelyről már szóltunk: megelégedett a félállamisággal, a nemzeti élet teljességét, a teljes függetlenséget és szabadságot feleslegesnek vagy elérhetetlen ábrándnak tartotta.

Pálffy november 10-én mint a Magyarországon harcoló császári seregek teljhatalmú vezére érkezett Pestre, s rögtön felszólította a megyéket, hogy térjenek vissza a*1:irány hűségére. Második dolga az volt, hogy szép hangzatos levelet írt Károlyi Sándornak, akit szintén arra szólított fel, hogy térjen vissza az uralkodóhoz és küldje hozzá rögtön egy tárgyalásra alkalmas meghatalmazott emberét. Rákóczi november 10-én Munkácsra költözött, melyet, hogy meglepetések ne érijék, nagymennyiségű eleséggel látott el, s itt mutatta meg neki Károlyi Pálffy levelét. A fejedelem nem húzódozott a tárgyalásoktól. Azt üzenté Pálffynak, hogy tekintettel mindkét fél kimerültségére, a hiábavaló vérontásra, kegyetlen tételre, kössenek mindjárt fegyverszünetet. Itt kapta a szomorú hírt, hogy Esterházy veresége miatt elveszett Sárospatak és Pálffy már megkezdte Eger ostromát.

Amint Rákóczi közeledni érezte a harcok végét, szabadulni igyekezett terhére vált embereitől. Gróf Forgách Simont, kivel kibékült és kegyeibe visszafogadott, Lengyelországba küldte. Csáky Mihály, Keczer Sándor, Hellenbach báró, Radvánszky, a Perényiek, már előbb kibujdostak a lengyel honba, csak Károlyi Sándor maradt mellette, minden kérdésben eddig hű tanácsadója. Vigyázott, hogy Lengyelország felé megmaradjon az össze-

köttetés, szabad legyen az út, s ennek biztosításával Ebeczkyt, Esterházy Dánielt, Charrièret bízta meg. Lengyelországba küldte Bercsényit is. Kiállította neki a meghatalmazásról szóló levelet, s a főtábornok november 20-án indult el II. Ágost lengyel királyhoz és már másnap a vereckei szoroson keresztül elhagyta hazáját, melyet életében nem látott többé.

Most szerkesztette meg a fejedelem az «Egy igaz magyarnak hazája dolgain való elmélkedése» című remekül megírt emlékiratát, amelyet Károlyi Sándornak adott át, hogy azt Pálffy János tábornokhoz juttassa. Azt fejt ki benne, hogy a hosszantartó, elkeseredett küzdelemnek csak ünnepélyes békével szabad végződnie.

December 5-ikén Vámosatyán tartózkodott, ott hallotta meg, hogy Perényi Egervárat átadta a császáriaknak. Most már megkezdődtek a rendszeres tárgyalások Pálffy val. Károlyi levelét Komáromi Csipkés György bihari alispán vitte a tábornokhoz. A fejedelem december 22-ikén elvált Károlyitól és Munkácson töltötte az ünnepeket, most töltötte az utolsó karácsonyt Munkácson, ősei várában, melyet annyira szeretett, hol gyermekkorát átélte, s ahol hőselektől anyjának, Zrínyi Ilonának emlékei vették körül. 1711. év elején átrándult néhány napra Lengyelországba, Skoljéba, hogy Dolgoruckij herceggel megbeszélje az orosz segítséget, de már január 28-ikán iszonyú hóban és fagyban visszatért Munkácsra. Ekkor beszélte rá Károlyi Sándor, hogy tegyen félre minden személyes sérelmet, érdeket és személyesen tárgyaljon Pálffy val.

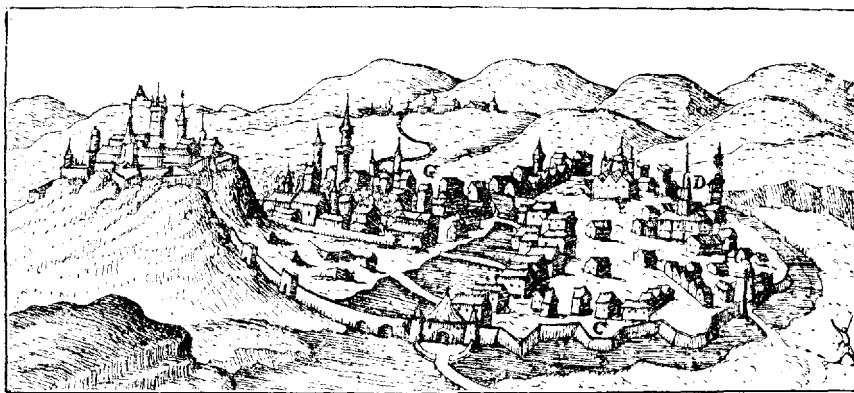
Lengyelországi kirándulása alatt Sarkad és Murány kővára kapitulált és mind szűkebbre szorult az a terület, melyet a kurucok magukénak mondhattak. Helyzetük most már valóban egy ostromlott váréhoz hasonlított, amelyben fogytán van minden eszköz, ami a hadviselés továbbfolytatásához szükséges. Január 30-ikán indult el Károlyi Sándorral együtt, hogy Pálffyval találkozhassak, akit ugyan olyan magyar embernek tartott, aki szívvel-lélekkel a némethez húz, de akinek nagyúri mivoltát, s megbízhatóságát a legnagyobb mértékben elismerte. Kisvárdán szemlét tartott tizenkétezer főnyi hadserege felett, — ez volt az utolsó szemle — innét ment Vajára, hogy találkozzék Pálffy tábornaggal, Vay Ádám házában.

Pálffy tábornok, aki már Vay háza előtt várta, előzékeny, udvarias volt a fejedelemmel szemben. Biztosította őt az uralkodó jóindulatáról, majd arra kérte, hogy írjon neki minél előbb terjedelmes levelet, az uralkodó megad neki mindent, visszaadja úgy Magyarországnak, mint Erdélynek szabadságait. A maga számára kérhet mindent, amit akar: rangot, méltóságot, kedvezést, csak egyet ne kérjen, az erdélyi fejedelemséget. Rákóczi kételkedett Pálffy ígéreteiben. A tábornok jóindulatáról s tisztességéről meg volt győződve, de nem hitt Bécsnek. Azt kérdezte a tábornoktól, ha a császár annyira kívánja a békét, miért nem hirdette ki azt mindenkinek és miért tekinti őket vétkeseknek? Ő, ami saját személyét illeti, semmit sem kér és semmit sem fogad el. Kijelentette még, hogy a beszélgetés tartalmát közölni fogja a Rendekkel,

mert mindent azoknak a beleegyezésétől tesz függővé és a levelet a császárnak megírja.

A levélben, melyet február 3-án Munkácson írt meg s rögtön elküldött Pálffy-nak, többek között ezeket mondja:

Most, miután a megyék többsége visszatért az uralkodó hűségére, bosszúval és megáltkodottsággal vádolhatnák őt, ha elmulasztaná keresni a béke helyreállítását, amely mind a polgári vérontásnak véget vetne, mind a haza végpusztulásának elejét venné. Emlékezteti a császárt arra, hogy udvarában semmi egyebet nem keresett, mint kegyelmét, míg titkos ellenségeinek üldözése következtében börtönbe nem jutott. A börtönben hagyott levelében és előbbi folyamodásaiban semmi mást nem kért, mint hogy hazai törvények szerint szolgáltassanak neki igazságot és csak akkor gondolt a menekülésre, amidőn a hazai törvényekkel ellenkező bíróság elé állították. Nem idegen hadak-

Eger vára a XVII. században.

tól, hanem az igazságtól támogatva tért vissza hazájába és az országon elkövetett sérelmeket nyílt levelekben tette közzé. A szécsényi országgyűlésen letett minden hatalmat és közakarattal választották a szövetség vezérévé, azóta a háború jó- és balszerencsével folyt viszontagságai között igyekezett megfelelni esküjének és kötelmeinek. Az ország nyugalmát igyekezett többször helyreállítani, így megválasztása előtt Gyöngyösön, Selmecen, Nagyszombatban és egyéb alkalmakkor kezdett alkudozások alkalmával, s az idegen hatalmak is több ízben közvetítették a békét. Most azokkal, akiket vele együtt eskü kötelez, odafordítja igyekezetét, hogy megindítsa a király szívét, hogy vessen véget a nyomornak. «Ezek és egyebek iránt is alázatos tisztelettel kívántuk értelmünket kijelenteni tekintetes és nagyságos báró Károlyi Sándor tábornagy által, kit kegyelmesen meghallgattatni könyörgök. Indítsa erre Felségedet az igazság és kegyelem, a trónok e támaszai, indítsa a jövődök előrelátása és az országnak különben rombadőlése és a háború

szülte ezerféle nyomor, miknek felelőssége alól magamat e levelem következtében felmenteni kívánom.» — Ez Rákóczi írásának rövid tartalma.

A levél nem nyerte meg Pálffy tetszését, mert önérzetes hangon volt írva, Rákóczi nem vetette magát bűnbánóan a császár lábai elé s nem esdekelt kegyelemért, mint azt a császári fővezér várta. Hangsúlyozza, hogy őt jogtalanul üldözték, idegen bíróság elé állították, nem a maga uraságáért, hanem azoknak a törvényeknek megvédelmezésére fogott fegyvert, melyeknek megtartására az uralkodó esküt tett. Pálffynak, aki a levél stílusát, tartalmát egyaránt kifogásolta, azt is válaszolta, hogy ő magát nem hajlandó lázadónak elismerni és ha az udvar nem vallja be, hogy az ő elfogatásával a magyar törvényeket megsértette, arról nem tehet.

Rákóczi nagyon bízott a külföldben és számításai még ez időben nem voltak üres légvárak. Azok a tárgyalások, melyeket Bercsényi Dolgoruckij herceggel, a cár képviselőjével folytatott, Bécsben idegességet keltettek; az udvari körök attól is féltek, hogy Bercsényi majd a cár fiának ajánlja fel a magyar koronát. A haditanács meg is bízta rögtön Wilczeket, a bécsi udvar varsói követét, hogy tegyen meg mindent Bercsényi működésének ellensúlyozására. Wilczek el is helyezte ellenaknáit, még azt is javasolta a cári tanácsnak, hogy Bercsényit tartóztassák le és szolgáltassák ki a császárnak, de Nagy Péter cár ezt a kérést a legkerekebben elutasította. Rákóczi most már kívülről várt mindent és elhatározta, hogy külföldre megy, de amint lehetséges, rögtön visszatér. Nem az az ember volt, aki nehéz helyzetekben kétségbeesett volna és nem is gondolt arra, hogy örökre búcsút vegyen hazájától.

1711-ben dermesztő tél borult a boldogtalan országra, melynek népét a fekete halál pusztította és a keleti Kárpátok utait, a kivezető szorosokat többméteres hó borította. A nyomor, a nép siránkozásai kínpadra vonták Rákóczi érzékeny lelkét, de kötelességérzete és esküje arra ösztönözték, hogy minden erejét összeszedve mentse még, ami menthető. Kitartása, lelkiereje, bátorsága szinte csodálatos. Teljesen azonosította önmagát az ügygel, az eszmével. Hogyan használhat? Ez volt a nagy kérdés. Saját élete nála nem számított, megvolt benne a Rákócziak és Zrínyiek örökölt elszántsága. Arra is gondolt, hogy kitart a végsőkig s el fog esni maga is egy utolsó hősi küzdelemben. De vajjon használ-e halálával, életével talán még megmenti az eszmét . . . Hieven tiltakozás lesz, ha életben marad, bárhova viszi is balsorsa. A magyar ügynek sok barátja, sok támogatója volt külföldön. Az elesett, kimerült Magyarország szabadságharcával magára vonta az egész világ figyelmét, ugyanúgy, mint az 1848-iki függetlenségi harccal. Rákóczi diplomáciai fáradozásai, ha nem is hoztak fegyveres segítséget, mégsem voltak hiábavalók. Látjuk, hogy a cáron kívül milyen lelkes támogatója volt a porosz király, sőt még az angol udvar is, noha Anglia a császárnak volt a szövetségese. A kurucok szabadságharca diplomáciailag sokkal jobban állt külföldön, mint később Kossuthé. Hogy egyezményes béke jöhetett létre Szatmáron, abban közvetve részük volt Rákóczi hatalmas barátainak és a magyar ügy pártfogóinak. Gróf Metter-

nich porosz követ, amikor Pálffy küldetésének Berlinbe híre ment, utasítást kapott uralkodójától, hogy Bécsben támogassa Rákóczit és Magyarországot. A porosz király különben menedéket biztosított Rákóczi számára, főleg azokért az érdemeiért, amelyeket a vallásszabadság védelmében szerzett. Az angol kormány megbízásából lord Peterborough február 23-án járt közbe a császárnál és az udvar leghatalmasabb emberénél, Savoyai Jenő hercegnél. Rákóczi még egyszer összehívta mindkét ország tanácsát a Munkácstól 23 kilométernyire lévő Salánkra, hogy megismertesse a Pálffyval folytatott tanácskozások eredményét, majd február 18-án levélbeli tanácsokat adott Károlyi Sándornak, hogy mit tegyen. «Amint az alkalmatosság mutatja, úgy folytassa kigyelmed hazánk dolgait» —írta a fejedelem. Most már készült az útra. Bcsedi uradalmanak termékeit, a bujdosók marháit jobbágyai között osztotta szét; leg-hűbb emberét, udvarmesterét, bizalmas tanácsadóját, Vay Ádámot magával vitte, várát, Munkácsot pedig Sennyey Istvánra bízta.

Alsóvereckén február 20-án kelt levelében azt írta a Rendeeknek, hogy felkeresi a külső hatalmakat, hogy személyesen tárgyaljon velük. Még Károlyi Sándortól vett búcsút: «így lévén a dolog, aratásra többemagammal megyek vissza, mint amennyivel most kimegyek, sőt hamarabb is, ha élések lehetnek az új vendégeknek ...» Nem vett érzékeny búcsút senkitől; másnap, február 21-én, a Vereckei-szoroson keresztül elhagyta Magyarországot, azzal a szilárd elhatározással, hogy mennél előbb visszatér.

V.

A SZATMÁRI BÉKE.

KÁROLYI SÁNDOR MEGKEZDI A TÁRGYALÁSOKAT. KÁROLYI SÁNDOR ELSZAKAD RÁKÓCZITÓL. A SZATMÁRI BÉKE. A SZATMÁRI BÉKE VÉGREHAJTÁSA.

Az események a fejedelem távozása után a békekötésig gyors egymásutánban peregtek le. Károlyi Sándorra, aki mindenáron békét akart, a leg-súlyosabb felelősség nehezedett: Rákóczinak és a Rendeeknek esküt tett, de viszont látta a szabadságharc siralmas végét. Pálffy békét kínált, a törvények helyreállítását ígérte, amnesztiával csábította a megtérőket. Mitévő legyen? Először halogató taktikához fogott, hogy legyen ideje a meggondolásra és beszélhessen még magával a fejedelemmel. Február 25-én értesítette Pálffy Pestről, hogy az udvar Lindenheimi Locher Károly udvari tanácsost küldte hozzá újabb utasításokkal, ő maga pedig Debrecenbe megy, mennél gyorsabban utazzon oda ő is és folytassák a tárgyalásokat. De Károlyi még nem mert tárgyalni a saját felelősségére, meg akarta tudni előbb, mit szól mindehhez a fejedelem, aki ekkor már Lengyelországban, Staroszelóban tartózkodott. Nem ment Debrecenbe, hanem előbb betért Munkácsra, hogy Sennyeyvel tárgyaljon, majd sürgős utasításokat kért a fejedelemtől. «Se Isten, se világ, se nemzetem, se Felséged előtt érette ne okoztassam; abban pedig bizonyos lehet Felséged, hogy egyszer adott resolútióm szerént particularis békességre nem lépek, s Felségeitől el nem szakadok, de viszont particularis emberekért (ha különben nem lehetne) egész nemzetünket elveszteni és reménység fejében az bizonyost elbocsátani képes-e Felséged, bölcs ítéletére hagyom» —írja a fejedelemnek és a Bercsényivel való ellentétére célozhatott.

Pálffy tábornok Locher tanácsossal együtt megérkezett Debrecenbe, s mindketten úgy látták, hogy a megegyezésre remény van és mennél előbb meg kell teremteni a békét. Március 6-án Debrecenben találta a főparancsnokot Károlyi Sándor levele, melyben szinte esdekelve kéri, hogy az Istenért el ne siesse a dolgot, addig ne fogjon hadműveletekhez, amígó meg nem tudja a végsőnek tekintett császári elhatározás tartalmát.

Rákóczi Károlyi levelére, melyet Szentiványi Jánostól küldött utána Munkácsról, rögtön válaszolt és amitől Károlyi félt, bekövetkezett: a feje-

delem külföldi hatások alatt nézeteit megváltoztatta. Figyelmeztette Károlyt, hogy a megalázkodások csak elbizakodóbbá teszik a németet . . . csak a cár segítheti elő Magyarország békéjét és ő most e végett megy hozzá . . . de, mondja meg Pálffy-nak, hogy ez az útja nem jelenti a tárgyalások megszakadását. Károlyi azonban nem vette tudomásul a fejedelemnek azt a figyelmeztetését, hogy a határon belül nem lehet a békét megkötni; minthogy a tárgyalások elhalasztását felette kockázatosnak tartotta, elhatározta, hogy elmegy Debrecenbe és ott folytatja Pálffyval az eszmecsere — Rákóczi akarata ellenére is.

Károlyi Sándor március n-én már ott volt Debrecenben és Pálffyval meg Locherrel megkezdte a tárgyalásokat. Nem volt könnyű dolga. A császári megbízottak nem akarták vele közölni a császári resolútiót; először meg akarták nyerni őt magát és az ő parancsnoksága alatt lévő kuruc haderőt. Végre megegyeztek, de azzal a feltétellel, ha Károlyi előbb hűségesküt tesz, ami március 14-én megtörtént. Pálffy ekkor felhatalmazta, hogy a finalis resolútiót — a császár végleges határozatát — személyesen adhassa át Rákóczinak. Mielőtt azonban elindult volna, levelet menesztett a fejedelemhez, melyben azt írja többek között, hogy az volt élete legrettentőbb napja, amikor Pálffyval tárgyalt. Arról, hogy a császári megbízottak előtt hűségesküt tett, jónak látta hallgatni. A fejedelem rosszaló hangon azt válaszolta neki, hogy nem kellett volna neki Debrecenbe mennie, mert előre láthatta, hogy Pálffyval úgysem megy semmire.

Károlyi Sándor kissé nyugtalanzkodva indult útnak Rákóczihoz Lengyelországba. Elindulása előtt még megkérdezte a tisztikart, hogy mi a véleménye: békét akar-e, vagy háborút és a kuruc tiszték valamennyien a rögtöni békekötés mellett foglaltak állást. Sok viszontagság között, szörnyű rossz utakon jutott ki Lengyelországba és március 26-án Sztrijben találkozott a fejedelemmel, aki őt Forgách Simon, Esterházy Antal és Vay Ádám társaságában fogadta.

A császár végleges elhatározása, melyet Károlyi Rákóczinak átnyújtott, a hozzáfűzött deklarációkkal (magyarázatokkal) a következőket mondja:

Rákóczinak «gratia vitae et universorum bonorum» adatik; az országban biztonságban lakhatik kiszolgáló személyzetével együtt. Az összes erősegeket át kell adnia olyan állapotban, aminőben jelenleg vannak. Ha Rákóczi állandóan Munkács várában kívánna lakni, ezt a kívánságát most nem teljesíthetnék, de nincs akadálya annak, hogy időnként ott is tartózkodhassék, ingóságait ott tartsa, de katonaságot vagy nagyszámú cselédséget ne tart-

Károlyi Sándor aláírása.

son magával. Ha fiainak visszaadását kérné, a kérést az udvarra kell hárítani. A Rákóczi szolgálatában álló főnemesek, főtisztek, nemesek, ha «gratia vitae et bonorum»-ra igényt tartanak, külön-külön kérik megfelelő formában. Nincs akadálya annak, hogy a nemesség ugyanily kegyelemben részesüljön, de előbb hűségesküt fogadjon és békés foglalkozást űzzön. Egy katonát sem lehet erőszakkal kényszeríteni arra, hogy a császár szolgálatába álljon. Az 5. pont az özvegyek és árvák vagyonáról gondoskodik olymódon, hogy az özvegyek vagyoni jogát a törvények szerint fogják elbírálni, az árvák pedig, kiknek vagyonát elkobozták, az uralkodóhoz forduljanak kegyelemért. Azokról a főnemesekről, nemesekről, kik külföldön tartózkodnak és vissza akarnak térni, az uralkodó akként fog gondoskodni, hogy birtokaikból «arendaképpen becsületes tartások fog rendeltetni». A 6. pont kimondja, hogy az uralkodó tiszteletben tartja az ország szabadságait és jogait. Mindezek elfogadására Rákóczi és hívei három-négyheti haladékot kapnak.

Nagyjából ezeken a pontokon épült fel a szatmári béke, de valamennyin sokat változtattak, módosítottak, csürtek-csavartak az alkudozások folyamán. Rákóczi első impressziója az volt, hogy a császár békefeltételei általánosak, határozatlanok; sokról biztosítják őt, ezért a feltételeknek kevés a meggyőző erejük. Sem ő, sem Sennyey nem értették a császári resolutio igazi értelmét; idegenkedve, szinte ellenséges indulattal fogadták a feltételeket és a fejedelem nyomban elhatározta, hogy kifogásait írásban küldi meg Pálffyknak.

De nem így gondolkozott Károlyi Sándor. Ő azt hitte, hogy a császári resolutiót szívesen fogadják Rákócziék és azoknak az alapján meg lehet majd kezdeni az érdemleges béketárgyalásokat. Rákóczi és környezetének kifogásai megijesztették; világért sem árulta volna el, hogy már hűségesküt is tett Pálffy és Locher előtt a császárnak, hanem újból hűségesküt fogadott Rákóczinak és ő maga is megbotránkozást színlelve igyekezett mennél gyorsabban visszajutni Magyarországra.

Károlyi Sándor immár háromszor tett hűségesküt három hét leforgása alatt; kétszer a fejedelemnek, egyszer a császárnak. Nem erkölcsi léhaságból tette, hanem megszorultságból. Valóban rettentő nehéz helyzetben volt, s egy mindennapi átlagember elvesztette volna a lélekjelenlétét. Kinek szolgáljon? Nehéz volt eldönteni: a császárnak, Rákóczinak, a nemzetnek, s hogyan szolgálja a nemzetet, ha a császárnak szolgál inkább, vagy Rákóczinak? Látni fogjuk a tárgyalások folyamán, hogy siklik majd át Károlyi a nehézségeken. Ő minden további harcot észszerűtlennek látott és meggyőződése volt, ha tovább harcol, a katasztrófa elkerülhetetlen. A kuruc hadsereg már nem való volt harcra.

KÁROLYI SÁNDOR ELSZAKAD RÁKÓCZITÓL.

Károlyi felismerte Sztrijben, hogy közte és a fejedelem között áthidalhatatlan szakadék tátong és nem szolgálhat két úrnak egyszerre: Rákóczinak és Pálffynak. Ő békét akart és erre alkalmasnak tartotta a császári resolútiót, ami Rákóczi szerint viszont elfogadhatatlan volt. A fejedelem még mindig bízott a konföderáció erejében és a külföldi segedelemben. Még Sztrijben kapta meg Károlyi a császári fővezér kissé kardcsörtető hangú levelét, amellyel azonban csak ijesztgetni akarta, hiszen az ő serege sem volt olyan nagyon harcképes, s néhány ezredet el is kértek tőle a nyugaton harcoló császári csapatok megerősítésére. A hadműveleteket már csak azért sem kezdhette volna meg, mert, mint maga jelentette a haditanácsnak, lehetetlenség átalakítani a Kraszna és a Szamos folyók vármegyékre kiterjedő áradásain.

Károlyi Zavatkáról küldte el Sztrijbe Pálffynak március 26-án kelt levelét, saját megjegyzéseivel megtoldva. Ezekből a megjegyzésekből a fejedelem láthatta, hogy fővezére nincs vele egy véleményen. Most már el is szakadtak utaik. Rákóczi nem engedett régi álláspontjából, nem hitt az udvarnak, «a bécsi udvar subjugálni akarja nemzetünket, melyet, ha csalárdsággal véghezvihatne, inkább akarná, mintsem erővel» —írja Károlyi Sándornak. Ő Istenbe veti minden reménységét; «ez oly végső resolútióm, melytől csak a halál választ el, s nincs oly nyomorúság, rabság, mely elmémben habozást okozzon. Megmutatom hazámnak, nemzetemnek és az egész keresztény világnak, hogy valamint az ügyet nem dicsőségért, gazdagulásért vettem fel, úgy az nyomorúságnak félelmitől viseltetve azt el nem hagyom». Gyönyörű és megható a fejedelem elhűsége, páratlan lelkiereje és elhatározása. Nem is tehetett mást, különben ellentmondott volna önmagának, meghazudtolta volna ő maga nyolc esztendőnek rengeteg küzdelmét. Károlyi Sándor viszont a közvetlen és brutális realitásokat látta. Meg kell békülnünk, míg nem késő, mert különben végünk van— Károlyi hideg, számító, józan esze ezt diktálta.

A kuruc fővezér a fejedelem hatalmas erejű sorait nem vette figyelembe. Elhatározta, hogy tovább tárgyal a császári fővezérrel, egyelőre Komáromi György főbíró közvetítésével. Kieszközölte mindenekelőtt a fegyverszünetnek április 27-ig való meghosszabbítását, majd maga szerkesztett új megegyezési tervezetet, mert a császári resolúcióval ő sem volt megelégedve. Ez a tervezet több kisebb-nagyobb módosítást tartalmaz, a nélkül, hogy érintené magát a lényegét. A Rákócziról szóló első pontot kiegészítette azzal, hogy megmaradnak össze birtokai, jövedelmei és a hűségeskü letétele után, ha nem akar az ország területén lakni, külföldön, sőt Lengyelországban is letelepedhet. Ha a császár hűségére visszatér, nem tagadják meg tőle gyermekeinek visszaadását. Módosította ezenkívül Károlyi főleg a nemesek, özvegyek, az árvák vagyongazdálkodásáról szóló pontokat.

Pálffy nem zárkózott el a módosítások elől és már április 5-én visszaküldte a módosításokat Károlyihoz, hogy ezzel is siettesse a tárgyalások be-

fejezését. Elfogadta többek között a fejedelem viszonyait illető 1. pontot, úgy, amint azt Károlyi megfogalmazta.

Károlyi a tárgyalások részleteit azonnal közölte a fejedelemmel, hogy az lássa, hogy «semmi csalárdság, hanem egész sinceritás vagyon az dologban». Hogy álláspontjának feladására rábírná, egyik levelében a nyomott közhangulatot is felhozta, s elmondotta, hogy a kuruc hadak már nem akarnak külföldön harcolni, — «ha hadakozni való ok adatik, hadakoznak, ha békességre út nyittatik, avval együtt békélnek». Azt hitte, hogy a fejedelmet a túltemperamentumos, helyes Bercsényi befolyásolja, azért nem akar békülni. Ezért újból figyelmezteti egy kesergő levelében, hogy a külföld Ígéreteiben semmit se bízzon, és «contemptuose ne vesse meg a császár gratiáját».

A tárgyalások kimenetelére fontos volt a Rendeek magatartása. Károlyi Sándor április 4-ére Szatmárba hívta össze a konföderált rendeket, amelyek az ő hosszabb előterjesztése után elvben a békés megegyezés mellett döntöttek. Károlyi rögtön értesítette róla a fejedelmet. «Semmi módunk sincs az ellenséggel való szembeszállásra. Külső segítségre sem lehet bizodalmunk.» — írja Károlyi. Ily körülmények között «nem tanácsosabb-e a bizonyoshoz inkább, hogysen a bizonytalanhoz ragaszkodni és hazánkban és jószágainkban maradni, hogysen magunkat tovább is a dolgoknak bizonytalan kimenetelére nézve veszedelemre vetni.» Ekként próbálta Károlyi meggyőzni fejedelmét, aki azonban más világban élt és a megalkuvásnak a leghalványabb szándéka is távol állt tőle.

Pálffyval közben maga a fejedelem is tárgyalt Ráday Pál közvetítésével, vele küldte el a császári fővezérnek a deklarációra adott válaszát, melynek «kemény cikkelyein nem lehetett megháborodott elmével nem csüggedeznie», melyet azonban nem tartott véglegesnek. Rákóczi biztosítékokat kívánt mindazok számára, akik a felkelésben résztvettek; a külföldön tartózkodóknak, g. hadifoglyoknak és az ő szolgálatában álló külföldieknek. Követelte, hogy az időközben konfiskált jószágokat visszaadják korábbi jogos tulajdonosaiknak; azonkívül az özvegyek és árvák birtokügyeiben messzebbmenő védelmet kívánt. A fegyverletételt ne úgy értelmezzék, hogy a jövőben nemes ember fegyvert ne viselhessen, mert ez a nemesi szabadságra nézve sérelmet jelentene. Javasolja a koronázási diploma újból való kiadását, a szabad vallásgyakorlatot stb.

Rákóczi és Károlyi vitája közben tovább folytatódott. A fejedelem Károlyinak április 3-iki levelére, melyet az imént ismertettünk, április 9-én válaszolt, s erős szemrehányásokkal illette. Mélyen megbántotta őt Károlyi azzal, hogy jobban hisz Pálffy tábornok őszinteségében, mint az övében. Megmagyarázza, miért ment ő külföldre: nem azért, mintha meggyőződéséből egy hajszálnyit is engedett volna, hanem azért, mert a Rendeek kérték, hogy használja ki külföldi összeköttetéseit. Nem hiszi, amit neki Károlyi a hadseregről mond, hogy az annyira demobilizált, hogy komolyabb hadműveletre már egyáltalán nem használható.

A kuruc fővezért, úgylátszik, nagyon bántotta meggondolatlan és ügyetlen levele, ezért válaszában bocsánatot kért a fejedelemtől és igyekezett minden egyes állítását külön megmagyarázni. De azért rendületlenül haladt tovább a maga útján. A fejedelem és környezete, akik Lengyelországban nem is láthatták jól az itthoni állapotokat és nem tudták, hogy a hadsereg fegyelmét tisztán a fejedelem személyének varázsa tartja fenn, Károlyit hitszegőnek, árulónak nyilvánították és egészen biztos, hogy Rakovszkynak a sorsára jut, ha meg talál jelenni közöttük. A fejedelem április 18-án egy gyönyörű manifesztumot intézett a nemzethez a kukizói kastélyból, de már nem volt nagyobb hatása.

A tárgyalásokra nem kis befolyással volt egy egészen váratlan esemény: I. József halála. (1711 április 17.) A hirtelen elhunyt uralkodó országait fenyegető veszedelmek közepette hagyta. A török—orsz ellentét mindjobban kiéleződött s új veszedelem fenyegetett délkelet felől. Aggódva látták Bécsben azt is, hogy Rákóczi külföldön még mindig igen nagy tényező. A trónörökös, az elhunyt uralkodó testvére, aki, mint német császár VI., mint magyar király III. Károly néven szerepel, Spanyolországban tartózkodott és megérkezéséig az uralkodást édesanyja, Eleonóra Magdolna császárnő, mint régens vette át. Bécsben úgy gondolták, hogy ez felkelti a magyarok rokonszenvét. A császárnőt ugyanis 1681-ben magyar királynévá is megkoronázták és állítólag vér-

Gr. Pálffy János budapesti szobra.

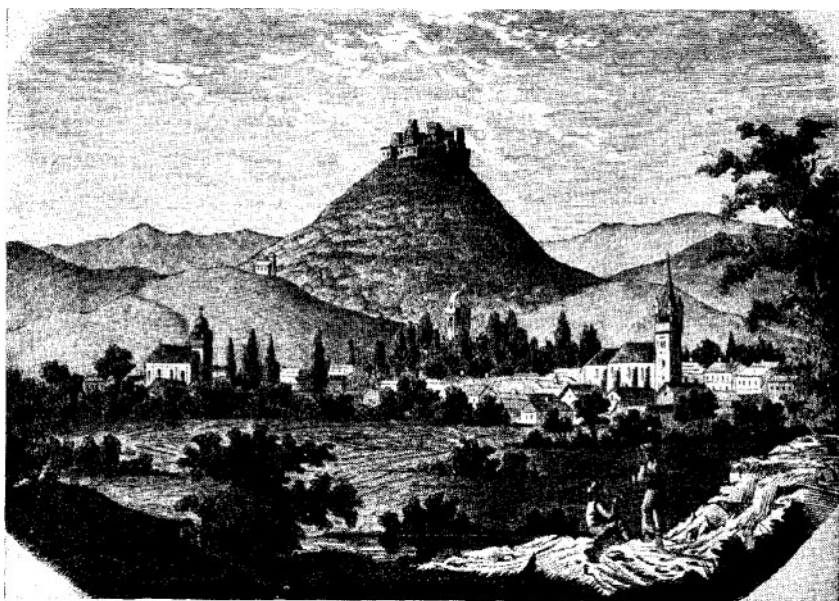
rokonságban volt az Árpád-házi uralkodókkal. Az államügyeket az ügynevezett titkos minisztertanács intézte, amelynek Trautsohn herceg volt az elnöke, s kiválóbb tagjai voltak Wratislav János gróf, a cseh kancellár, az eszes és gyakorlott diplomata, aki annak idején a nagyszombati tárgyalásokon is szerepelt és báró Seilern János, a kiváló jogász, a későbbi *pragmatica sanctio* szerzője.

Eleonóra császárné első dolga volt, hogy Pálffy János tábornagyot visszahívta és Cusanit bízta meg a magyarországi csapatok főparancsnokságával, ami a kormánykörökben nem kis ijedelmet keltett. A császárnénak Pálffy iránt táplált ellenszenvét abból a különös, nem ismert, hanem inkább rebesgetett viszonyból magyarázták, amely a tábornagy leányát, Mária Annát az elhunyt könnyelmű uralkodóhoz, I. Józsefhez kapcsolta. Pálffy visszahívása bonyodalmakat idézett volna elő, mert nála alkalmasabb ember nem volt és már majdnem teljes sikert ért el a Károlyival való tárgyalásokban. A tárgyalásokat Cusaninak kellett volna folytatni, neki kellett volna megharcolnia a nagy diplomáciai harcot a rendkívül okos és ravasz Károlyi Sándorral. Szerencsére az udvari körök kettévágták a gordiusi csomót. Pálffy leányát hozzáadták egy élemedett cseh grófhhoz s így eltávolították az udvartól, a császárnőt pedig meggyőzték arról, hogy a magyarokkal való tárgyalások befejezésére nincs alkalmasabb ember Pálffynál. Pálffy újból való megbízatása mellett szólalt fel Savoyai Jenő herceg is, a haditanács elnöke, akinek minden politikai és hadügyi kérdésben szinte megfellebbezhetetlen tekintélye volt.

Rákóczi az orosz cárral való találkozástól rendkívül sokat várt. A találkozást, amelynek előkészületei annyira előrehaladtak, hogy lassankint el is indulhatott, a béketárgyalásoknál is fontosabbnak tartotta. A szabadságharc kimenetelét nem látta vigasztalannak, optimizmusa egy pillanatra sem hagyta el. A Pálffy-féle rezolúciót nem fogadta el tárgyalási alapnak és a fegyverszünet meghosszabbítását kérte, főleg azért, mert az orosz segítségtől sokat várt, majdnem mindent erre az egy kártyára tett. Sennyey ugyan megírta neki, hogy csapatai a hadakozást már megunták, elfogta őket a békevágy, ami természetesen nem volt túlzás, a fejedelem azonban ezeknek a panaszoknak nem adott hitelt. Azt sem vette észre, hogy a kukizói kiáltvány, amely, mint Rákóczinak minden beszéde, levele s egyéb megnyilatkozása, szinte mesteri mű, a közvéleményre nem gyakorolt hatást.

Károlyi Sándor már április 25-re összegyűjtötte a szövetkezett Rendeket, hogy velük a békefeltételeket megbeszélje, de nem Husztra, mint a fejedelem tervezte, hanem Szatmárra. Fel lehetne vetni azt a kérdést, vajjon mi lesz, ha a szatmári gyűlésen Rákóczi megjelenik s hogyan alakulnak tovább az események? Személyes hatása rendkívüli volt. Szavának hatalmával bátorságot tudott önteni a csüggedőkbe s könnyen lehetséges, ha tiszteletet parancsoló alakja megjelenik a Rendek utolsó gyűlésén, azok újból kardot fognak s akkor mi következik? Talán a teljes bukás, vagy esetleg sikerül kicsikarni kedvezőbb békefeltételeket.

A fejedelem ekkor már nagyon neheztelt Károlyira, őt tartván főbűnösnek abban, hogy a kuruc hadsereg fegyelme meglazult és hogy a Rendeket csüggedés fogta el. Bzek a vádak túlzottak voltak. A szatmári gyűlés lefolyása megmutatta, hogy a Rendek nagy többsége békevágytól volt eltelve; reménytelennek látta a küzdelmet, hiszen az országnak legnagyobb része már a császáriak kezén volt, az összes fontosabb várakkal együtt s a külföldi segítségben, amely csalfa remény maradt nyolc hosszú esztendőn keresztül, senki sem bízott. Rákóczi egyik legragaszkodóbb embere, kancellárja, az öreg Sennyey, akire Munkács várát bízta kincseivel, vagyona nagy részével együtt, szintén

Huszt vára.

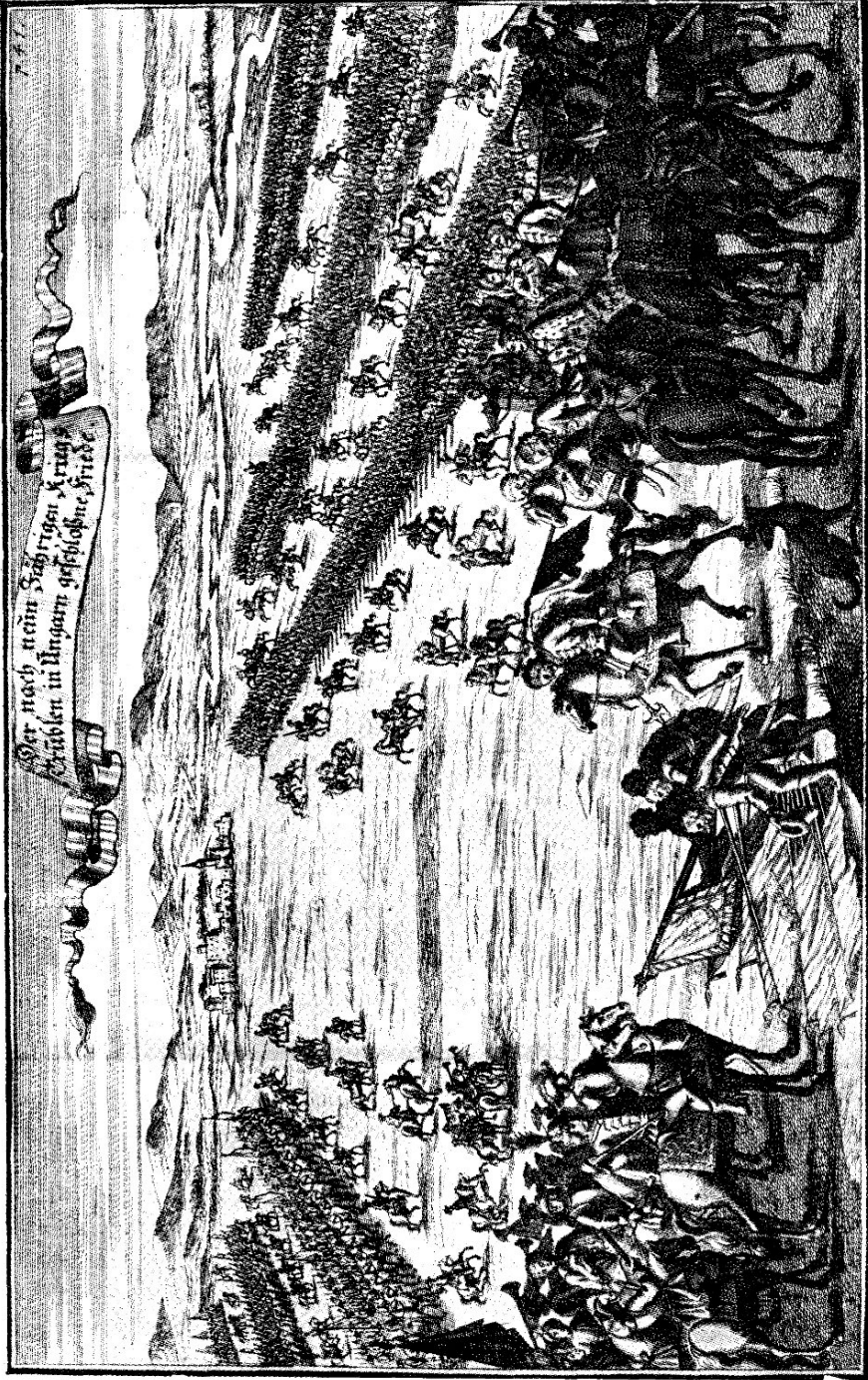
azon a véleményen volt, hogy békét kell kötni. «A külső segítség reménysége sem halaszthatja el ezen mostani békességnek végzését, mert azok nemcsak bizonytalanok, de ha minden kétségen kívül valók volnának is, az ő győzelmük igen kétséges» — mondotta Sennyey.

Rákóczi személyes hatásától úgylátszik Károlyi is nagyon félt, aki eddig taktikázott s húzta-halasztotta a Pálffyval való megegyezést, most azonban egyszerre sietette, nyilván attól való féltében, hogy a fejedelem személyes varázsa mindent leronthat. A fejedelem még mindig abban a hitben élt, hogy magyarországi csapatai hallani sem akarnak békéről s hajlandók végsőkig, az utolsó csepp véréig, harcolni. Lehet, hogy hajlandók is lettek volna, de csak az ő személyes vezetésével, Károlyiéval már nem. Ezért határozta el Rákóczi Károlyi letételét, akit a hadak csüggedéséért Isten és ember előtt felelőssé

tett. Vaynak kellett volna most a főparancsnokságot átvenni, csak hogy a döntő fordulat már elkövetkezett és a nagy események már órák alatt peregtek le. Ez a fordulópont a szatmári gyűlés, amely elhatározta a békét. Aznap, amelyen Kassa, a szabadságharcnak Érsekújvár mellett legerősebb vára, kapitulált, gyűltek össze a Rendeik, illetve maradványaik, az utolsó országgyűlésre. Kassa eleste után minden ellenállás feleslegesnek s hiábavalónak látszott. Károlyi Sándor, aki Huszt helyett Szatmárt választotta a gyűlés székhelyéül, úgylátszik azért, hogy közelebb legyen Pálffyhoz, vagy talán azért, hogy a fejedelem hirtelen ott ne teremhessen, előbb megkérdezte a Rendeiket, hogy meg akarják-e tartani a gyűlést Rákóczi nélkül. Azok igenlőleg feleltek. Károlyi, miután könnyes szemmel megállapította, hogy Rákóczi tanácsának tagjai közül senki sincs jelen, ismertette a helyzetet és az eddigi tanácskozások eredményét, majd felvetette a kérdést: várhatnak-e bárhol is segítséget? Azok «egy akarattal, egy torokkal» a béketárgyalások folytatása mellett nyilatkoztak.

Felszólalt Ráday Pál, Rákóczinak Pálffyhoz küldött követe, de csak mint magánember, mert más megbízatása volt és előadta, hogy a hollandok és az angolok Bécsben a magyarokkal való békét sürgetik. Óvatosságra intette a Rendeiket, mert Pálffy — mondotta — nem teljhatalmú megbízott, amit az mutat, hogy sok minden fontos kérdést fenntart a császári kegy számára. Kifogásolta Ráday az özvegyek és az árvák jogainak megcsorbítását, ami, ha megtörténék, «a kurucságnak vagy pártosoknak neve és gyalázatja látszatik rajtuk maradni». Végül, hogy a fejedelem kijöhessen Lengyelországból, javasolta a fegyverszünet meghosszabbítását, amit a gyűlés helyeslőleg vett tudomásul.

A szatmári gyűlés mindenáron békét akart, de tiszteletben tartotta Rákóczi kívánságait is és Klobusitzky Györgyöt meg Balogh Zsigmondot bízta meg a császári fővezérnél való közbenjárással. De ezek útnak sem indultak, amikor egyszerre csak megjelent Szatmáron a tábornagy megbízásából báró Amadé József, az új rezolúcióval és a tábornagynak azzal az üzenetével, hogy a gyűlés határozatait Károlyi személyesen vigye el Károlyba. Javasolta még, hogy kérjék fel Locher udvari tanácsost és Graven tábornokot a gyűlésen való megjelenésre. Az Amadé-féle pontok értelmében még azt kérte Pálffy, hogy a kurucok, őszinteségük jeléül, adják át Kővárt, ami meg is történt. Április 27-én este érkezett meg a küldöttség Pálffyhoz és kérte Locher udvari tanácsos megjelenését, aki mindjárt másnap, 28-án hajnalban, elindult Szatmárra. Itt rögtön megkezdődtek a tanácskozások. Megjelentek nála Bulyovszky Dániel és Pongrácz György, hogy végleges formába öntsék a békepontokat, amelyeket azután a Rendeik elé terjesztettek. Csak az özvegyek és árvák tulajdonjogáról szóló rendelkezések keltettek nagyobb vitát, amelybe Ráday Pál is beleszólt. De ebben is megegyeztek. Az újonnan megszerkesztett békepontokat az úgynevezett «profont-házban» elfogadták, s miután ez megtörtént, a katonaság hazabocsátását és az eskületétel módjának kérdéseit tárgyalták.

A nagymajtényi fegyverletétel.

A császári tisztek ekkor már együtt mulattak a kuructisztekkel s már három brigád előzőleg letette a hűségesküt. A hadsereg szinte bevégezett tények elé állította a Rendeket. A kurucok utolsó gyűlése bizonyosra vette, hogy megnyeri a fejedelem tetszését, s miután megköszönték Károlynak hetek óta tartó buzgó fáradozását s elismerésüket fejezték ki hazafiságáért, azt üzenték Rákóczinak, hogy jöjjön be az országba. A fegyverletétel színhelyéül a majtényi mezőt jelölték ki, ahová Károlyi április 30-án összevonta a körülbelül 12,000-főre rúgó kuruc erőket.

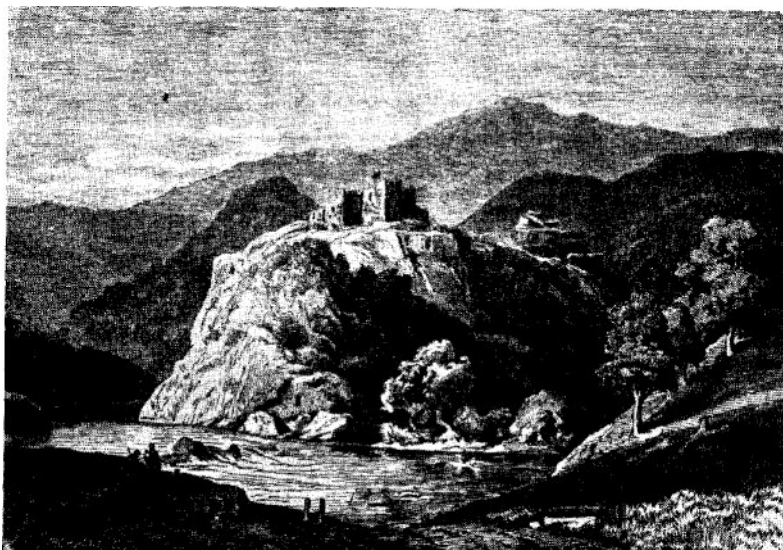
A majtényi jelenetet a lírai történet szemlélet úgy szokta feltüntetni, mint valami gyászos, leverő, tragikus eseményt, amely Rákóczi szabadságharcának teljes csődjét szimbolizálja. Emlékeink azonban a majtényi eseményt nem ilyennek mutatják. Inkább az ünnepélyes békekötés aktusa volt, nem szomorú fegyverletétel. Károlyi Sándor, a nagymajtényi mezőre összegyűjtötte fáradt és békét áhítozó csapatait. Másnap, május i-én Pálffy János tábornagy is megjelent nagyobb lovascsapat kíséretében. Károlyi Sándor még egyszer szemlét tartott a teljes fegyverzetben felsorakozott kuruc ezredek fölött, azután maga köré szólította az összes tiszteket, akikhez az esküt eddig le nem tett magyarországi és erdélyi Rendek is csatlakoztak, s először ő maga tette le a hűségesküt Pálffy tábornagy kezébe, azután a többiek. Ezután Károlyi a császári főparancsnokot nagyobb beszédben üdvözölte, megköszönve neki az uralkodó kegyelmét, a közbenjárását, fáradozásait az annyira óhajtott béke megvalósításában. Pálffy ekkor ünnepélyesen megígérte, hogy a király a megegyezést szentül megtartja, csak ők is őrizték meg az imént fogadott hűséget. Ennek megtörténte után még egyszer meglengették az átlótt rongyos zászlókat, amelyeket nyolc nehéz esztendőn keresztül annyi diadalmas csatában lengették és lerakták Pálffy elé, mintegy annak szimbólumául, hogy többé nem fognak fegyvert az uralkodó ellen. Ezután díszsortűz, majd Te Deum következett még ott a majtényi mezőn a békéért. Pálffy tábornagy Domahidy főispán útján felszólította a csapatokat, hogy térjenek át a király szolgálatába, de nagyrészüket tagadólag válaszolt. Rákóczinak 75,000-ről 12,000-re leapadt kis csapata belefáradt a hadakozásba és fegyvereit megtartva, kisebb-nagyobb csoportokba verődve eltávozott a nagymajtényi mezőről.

A nyolcesztendő küzdelemnek, melyet a magyar rendek Rákóczi vezérlete alatt az idegen zsarnokság beolvasztó törekvései ellen folytattak, a szatmári béke az eredménye: a megegyezés a nemzet és dinasztija között. Igaz, nem győzelem volt ez, de mindenesetre siker; amit pedig Károlyi Sándor tett, kiegyezés volt, nem árulás.

A SZATMÁRI BÉKE.

A szatmári béke biztosította elsősorban Rákóczinak minden vagyonát, Magyarországon, Erdélyben, a Partiumban elterülő összes birtokainak élvezetét, azoknak kivételével, amelyek váraknak voltak tartozékai. Cselédségével,

udvarnépevel bárhol lakhatott. Egyetlen feltétel az volt, hogy a hűségüket letegye, amire háromheti haladékot adott neki a békeszerződés. Várait köteles a császárnak átadni, de a bennük lévő katonaságot nem az ő költségén, hanem az uralkodó zsoldján tartják. Ha nem akar a hűségüket letétele után Magyarországon tartózkodni, kiköltözködhetik Lengyelországba, de az uralkodó iránt való hűségében tartozik élni. A főrendek, nemesek, főtisztek, prelátusok mind a magyarországiak, mind az erdélyiek, akik a harcban résztvettek, «gratia vitae et bonorum»-ot kapnak. Senkinek sem kell tartania a neoacquistica commissiótól. A fegyverletételt nem úgy kell értelmezni, hogy a jövőben senki

Kővár romjai.

sem viselhet fegyvert, mert a nemesség fegyverviselési joga megmarad, csak ellenséges szándékból tilos fegyvert használni.

A közkatonák a szatmári béke szerint szintén teljes amnesztiát kapnak és nem kényszeríthetők arra, hogy császári zsoldba álljanak, csupán annyit lehet tőlük követelni, hogy hazatérjenek. A külföldi származású katonák szabad elvonulást kapnak. A 3. pont kimondja, hogy az uralkodó a vallási törvényeket megtartja és a vallás szabadgyakorlatát Magyarországon éppúgy, mint Erdélyben megengedi. A 4. pont az elhaltak árváinak és özvegyeinek vagyoni jogi viszonyait szabályozza. Az özvegyek és árvák birtokait vissza kell adni, ha azok még nincsenek eladományozva, vagy eladva. Ez a pont kimondja még, hogy az árvák és özvegyek vagyonával kapcsolatos sérelmeket minden módon jóváteszik és a legközelebbi országgyűlés gondoskodik az orvoslásról s az örökösödés biztosításáról. Azok, kik az ország területén kívül vannak,

később is megkapják az amnesztiát, ha visszatérésüknek akadályait igazolják. A magyarországi és erdélyi főnemeseknek és nemeseknek a háború előtt viselt méltóságait nem adják vissza, de megvan számukra az udvarhoz való folyamodás lehetősége. A jászok, kunok, hajdúk kiváltságain esett sérelmeket a legközelebbi országgyűlés orvosolja.

A 6. pont szerint az amnesztia a magyarországi illetőségű hadifoglyokra is vonatkozik. A legutóbbi fegyverszünet kezdete óta esett kártételek a tényállás megállapítása után mindkét részről kárpótlandók. A 8. pont kimondja, hogy a kételkedés és bizalmatlanság eloszlatása végett az amnesztiát, miután azt ünnepélyes formában kibocsátották és az udvar is megerősítette, minden magyarországi és erdélyi megyének és kerületnek minél előbb meg kell küldeni. A 9. pont így szól:

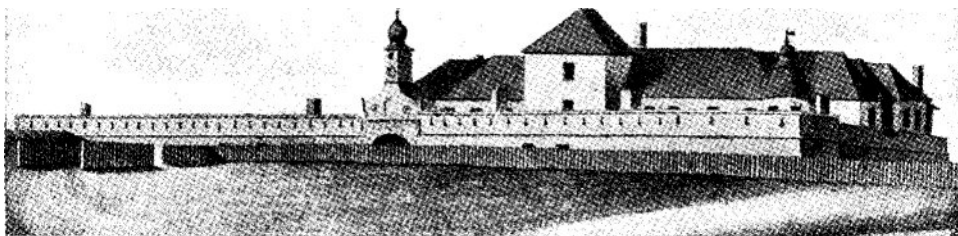
A fegyverletétel.

törvény erejével szigorúan járjanak el». «Egyébként nincs akadálya annak, — mondja a 10. pont — hogy a jövő országgyűlésen a sérelmek előadassanak, vagy olyan javaslatok terjesztessenek elő, melyek a nemzet érdekében állóknak látszanak.»

Végül újból kijelentik, hogy az uralkodó minden főnemesnek, nemesnek, közkatonának, akik Rákóczi táborában együtt harcoltak, teljes amnesztiát biztosít, még abban az esetben is, ha Rákóczi a kitűzött határidőre nem jelenék meg és nem tenné le a hűségesküt. Az uralkodó abban a meggyőződésben van, hogy azok, kik most hűségesküt tettek, nem hallgatnak többé Rákóczi tanácsaira, hanem az eskü által magukra vett köteleységüket megtartják. A szatmári béke a február 18-i utasításokhoz képest jelentékeny haladás. Károlyi sok előnyt, kedvezést kialakított és Pálffy, akiben a jóakarat kétségkívül megvolt, sok kérdésben engedett. A nagyszombati béketárgyalásokban

«Mintthogy Őfelsége Magyarországnak és Erdélynek jogait és kiváltságait szentül és sértetlenül megtartja, ennek következtében nem fogja megengedni, hogy ez ellen az amnesztia ellen újabb vetélkedésekre, vagy perlekedésekre ok adassék, s bárkinek zaklatására és megsértésére mód és alkalom nyujtassék; miért is az összes katonai és polgári hatóságok arra utasítandók, hogy az ellenállókkal szemben a

előadott 23 ponttal korántsem azonos a szatmári szerződés, de, ha azok a kívánások teljesültek volna, Rákóczi is letette volna a hűségi esküt. Viszont nem tartalmaz kevesebbet, mint a császári bizottságnak a rendek békepontjaira adott válasza. Tudjuk azt is, hogy februárban, amikor a béketerv Bécsben először felmerült, nem igen akartak az udvarban nagyobb engedményekről hallani. Savoyai Jenő is a mellett volt, hogy Magyarországot fegyverrel kell rákényszeríteni a békére. Közbejött azonban I. József halála, kedvezőtlenebbre fordult a külpolitikai helyzet, mire az udvar engedett. A háborúba ott is belefáradtak, ámbár a császári fegyverek mindenütt győztek a nyugati harctereken, a veszteségek, a terhek rettentően ránehezedtek az örökös tartományokra és óhajtották a békét. A Rendek Károlyban tartott gyűlésükön május i-én küldöttséget választottak, hogy az udvarnál a békeszerződés megerősítését kérik. De csak for-

A nagyvárad várkastély.

maság volt, hiszen a békeszerződésen, amelynek alapján a Rendek hűségi esküt tettek és az ellenségeskedések megszűntek, lényegbevágó változást már nem lehetett eszközölni és a ratifikálás biztos volt. A magyarországi Rendek részéről Csajághy János, az erdélyiek képviselőjében Pongrácz György volt a bizottság tagja. A még mindig dühöngő pestisjárvány miatt a küldöttség csak jó sokára, június 15-ére érhetett Bécsbe, ahol Eleonóra császárné fogadta. Mindez már csak formáság- és udvariasságszamba ment. A titkos tanács ugyanis, amelynek gróf Starhemberg, báró Seilern, gróf Herberstein, gróf Schlick, Sauberer és Öttl voltak a tagjai, Trautsohn elnökletével és az ő palotájában május 10-én ült össze, sorra vette az összes békepontokat és valamennyit elfogadta, kevés, lényegbe nem vágó módosítással. Még a ratifikálás és a régensnő aláírása volt hátra. Előbb azonban hozzá akartak szólni a magyarországi urak is. A magyar kancellária a végleges okirat megfogalmazása előtt értekezletet tartott, amelyen magyar részről az esztergomi érsek, a nádor, gróf Zichy Péter, gróf Pálffy Miklós, gróf Csáky Imre kalocsai érsek, gróf

Illésházy Miklós, gróf Csáky Zsigmond, gróf Erdődy Sándor, osztrák részről: Mansfeld herceg, gróf Windischgrätz, gróf Traun, gróf Herberstein, gróf Schlick s Öttl jelentek meg. Némi módosítások után ez a bizottság is elfogadta a szatmári békeszerződést, melyet Eleonóra császárnő aláírása után rögtön nyilvánosságra hoztak.

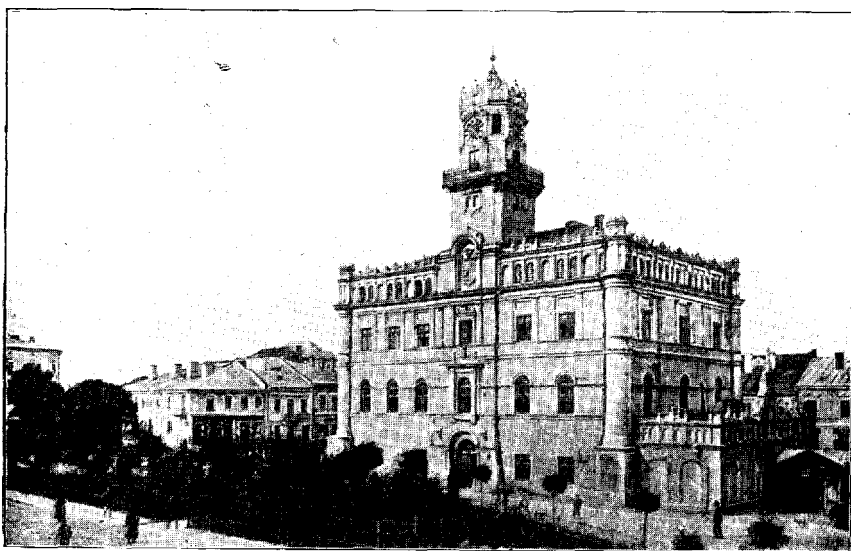
A szatmári béke, a labanc politikának ez a fényes győzelme, melynek eléréseért Rákóczinak nyolc esztendeig kellett verekednie, belföldön, külföldön egyaránt jó hatást keltett. Az országot 1683 óta szakadatlanul a háború emészette, a török idők szörnyű pusztításai után tovább folyt az öldöklés és romlás a kuruc-labanc világban. Az Alföld nagyrésze mocsárrá, sivataggá változott, az ország gyérnépességű, járványok, mint a pestis, a «morbus hungaricus» pusztítottak, rettentő volt a szegénység. Gazdaságilag Nyugat-Európa mögött szinte századokkal el voltunk maradva. A háború is töméntelen vagyont felémésztett. És hogy Károlyi Rákóczival szemben kikényszeríthette a békét, annak nagyrésztben gazdasági okai voltak. A nagybirtokos főnemességet ugyanúgy mint a középbirtokos köznemességet, a városi polgárságot, csak a béke menthette meg a már túrhetetlen gazdasági romlástól. Károlyi büszke volt művére, melyért a későbbi kor nem méltányolta. Amit tett, nyugodt lelkiismerettel tette «minthogy hívségemben nem vala hitelem, kinyilatkoztatta-e Isten, hogy hitetlen voltam?» — kérdi ő maga. Ő is mélyen vallásos lélek, akárcsak a fejedelem és a békét, melyet oly nehezen hozott tető alá, «Isten csodálatos munkájának» tartotta.

Az intranzigens álláspontot még bent a hazában az ungvári és munkácsi kuruc őrségek képviselték. A munkácsiak sem találták rossznak a szatmári békepontokat, csak a békeszerződés tisztességében nem hittek, s hitelt adtak ábrándos, kósza híreszteléseknek. (Bercsényi királlyá választása.) Pálffy tábornagy seregével Kassára vonult, amely központi fekvésénél fogva igen alkalmasnak mutatkozott arra, hogy onnét irányítsa a hadműveleteket, ha azokra még szükség lesz. A határhoz is közelebb volt, mert attól lehetett tartani, hogy Rákóczi lengyelországi diplomáciai működése és főleg a cárral való komolynak látszó kapcsolatai bonyodalmakat idézhetnek elő. Pálffy meg akarta szerezni mindenekelőtt a még kuruc kézen lévő várakat.

A fejedelem, mióta Lengyelországba távozott, nem volt kellőképpen tájékozódva a magyarországi állapotokról, nem hitt az általános lehangoltságban és főleg az országszerte megnyilvánuló békeakarásban. A kuruc hadsereg helyzetét sem látta olyan kétségbeejtőnek, mint amilyen valóban volt és hitte, hogy minden jobbra fordul, mihelyt új főparancsnokot állít Károlyi Sándor helyére. Számításainak, elgondolásainak már nem volt reális alapjuk. Lehet, hogy hatással volt rá az epés Bercsényi is, aki hallani sem akart az udvarral való megegyezésről. A fejedelem úgy látta, hogy I. József váratlan halála, mint valami Istentől származó csoda, fordította jobbra a magyar szabadságharc sorsát. A nemzet — szerinte — szabadkezet kapott, mert Magyarországnak nincsen királya. «Itt Isten csodálatos munkájával, a császár váratlan

halála által megcsinálta a békességet.» Rákóczi közjogi magyarázatának volt valami alapja; Bécsben is féltek attól, hogy I. József halála új megmozdulásokra ad alkalmat; Pálffy ezért titkolta el az esetet Károlyi Sándor előtt.

A fejedelem új számításainak s elgondolásainak lett volna komoly alapjuk, ha az orosz segítség valóban annyit ért volna, mint amennyinek látszott, s mint ő gondolta. Az idealisták jóhiszeműségével hitte, hogy a vad és nyers Nagy Péter cár jobban helytáll szaváért és ígéreteiért, mint XIV. Lajos. Közjogi felfogását, hogy nincs király, csak a munkácsi őrség vallotta, a többiek: Kővár, Huszt, Ungvár május közepén megadták magukat. Csak Munkács vára állott még rendületlenül, amelyet Pálffy május 20-án, miután az őrség

Jaroslaw.

a megadásra való felszólításra tagadó választ adott, körülzáratott és az ostrom vezetését Löffelholz altábornagyra bízta.

Most már küszöbön állt a fejedelem és Nagy Péter cárnak régóta készülő találkozása. A cár Javorowot tűzte ki a találkozás színhelyéül, ahová Rákóczi április 24-én indult el Lembergől. A találkozástól igen sokat várt; minthogy még érvényben volt a varsói szerződés, melyet még Bercsényi kötött, abban reménykedett, hogy ha a megegyezés sikerül, rögtön visszatérhet Magyarországra. Hogy a találkozást el ne mulassza, Zaluzéba költözött, Javorow szomszédságába, ahol már felesége várt reá. Wilczek gróf jelentései arra vallanak, hogy Rákóczi még a szatmári béke után is elég nagy tényező s Bécsben aggódva szemlélte, hogy a francia király, az orosz cár még mindig szóba állnak vele; nagyon féltek főleg az orosz cárral való találkozástól. Valóban úgy látszott egy rövid ideig, hogy a fejedelem szerencsecsillaga nem hanyatlott

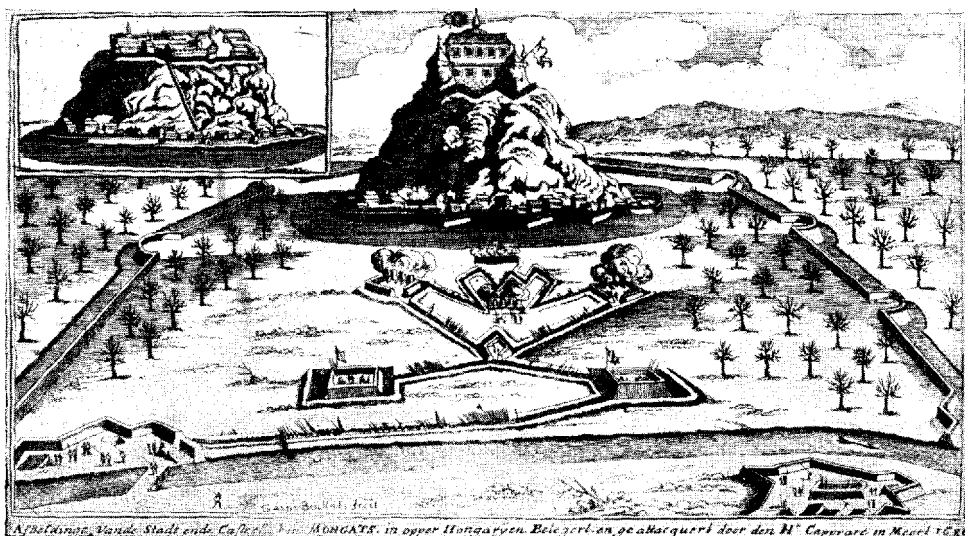
le, sőt mintha egy kis ideig emelkedőben lett volna. Javorowban a cár igen szívélyesen fogadta; többször hosszasan tárgyalt vele s a fejedelem benyomásai a lehető legjobbak voltak. A beszélgetés arról győzte meg, hogy a cárnak nagy tervei vannak Magyarországgal, melyeket beleillesztett egy nagy politikai koncepcióba. Magyarországgal ellensúlyozta volna ugyanis a cár a török-svéd szövetséget és külpolitikai tervébe igen jól belekapcsolódhatott volna az I. József halálával függetlenné lett ország, amelynek esetleg Rákóczi lett volna a királya.

Mindezt szépen gondolták el a cár és miniszterei. A tetszetős és tagadhatatlanul nagyszabású terv azonban egyszeriben megfeneklett a szatmári békén és azon, hogy Magyarország I. József halálával nem lett független. A cár és miniszterei megrökönyödve hallották a békekötés hírért és most már Magyarország, amely lepaktált dinasztiájával, az ő politikai hazardjátékaiban nem sokat számított többé. Rákóczi lengyel barátai egyszerre jéggé hidegültek. Sieniawski, a nagyhetman, a cár tiszteletére adott lakomára már meg sem hívta Rákóczit. A különben is kiszámíthatatlan cár magyarbarátsága is egyszerre lehült . . . Szóval, a szatmári béke a fejedelem külpolitikájára szinte halálos csapást mért. Kapott még tőlük, mint majd alább látjuk, dús ígéreteket, de azok nem váltak valókra.

Júliusban Rákóczi a svéd-orosz ellentét kiegyenlítésének ügyében közvetített, s már-már összekovácsolta a francia-orosz megegyezést, de ez is csalóka délibábnak bizonyult; a francia udvar váratlanul elejtette az orosz-francia közeledés gondolatát. Miután ez meghiúsult, a cár a török kormányval való közvetítésre használta fel Rákóczit. A törökkel Rákóczi jó viszonyban volt a szabadságharc egész tartama alatt. Most a török udvarban bennfentes régi diplomatáját, Pápay Jánost küldte Konstantinápolyba. A cárral való találkozás után mindent rózsaszínben látott a fejedelem, s bármennyire aggasztotta is nemzetének gyengesége, mégis úgy érezte, hogy meglesz sok fáradozásának a jutalma. Mindjárt összehívta a Zaluzében lévő kilenc kuruc szenátort, kiknek előadta a cárral való tárgyalásait. Reményeit még inkább felkeltette Dolgoruckij herceg, aki május 31-én fényes lakomát rendezett a cár és az ő tiszteletére. Június 4-én Nagy Péter Jaroslawban jött össze Ágost lengyel királlyal és a tanácskozások alatt Rákóczi Wysocka faluban szállt meg saját kastélyában, hogy ott a cárt megvárja. A nagyhetman fényes ebédjén és mulatásán a lakoma hangulatában és a nagy mennyiségben fogyasztott tokaji bor hevében úgy látszott, hogy a fejedelem nem túlzottan optimista és reáépítheti jövőjét a cárra és a lengyel királyra. Másnap, június 7-én Radziwill herceg és több lengyel előkelőség keresték fel. A lengyel király a lengyel-orosz szövetségről tárgyalt a szenátussal, aztán Rákóczival folytatott hosszabb eszmecsere-t mindvégig, a legszívélyesebb hangnemben. A franciák feltűnően hidegek maradtak: Rákóczit sem a cárral, sem a lengyel királlyal való tárgyalásai közben nem támogatták. Nagy Péter nem volt szűkmarkú az ígéretekben; kijelentette, hogy Rákóczi ügyét még fegyveresen is hajlandó támogatni, a

lengyel király szintén hathatós és bőséges támogatást helyezett kilátásba, úgyannyira, hogy Rákóczi azzal a hittel tért nyugovóra wysockai kastélyában, hogy fényesen mennek a magyar szabadságharc ügyei. Június u-én ő hívta meg ebédre a török harctérre induló cárt, aki ismét szentül ígérte, hogy még saját érdekeinek feláldozásával is békét köt a törökkel, hogy csak támogathassa Magyarországot.

A fejedelem ezután lelkesítő levelet írt a munkácsi várba szorult híveinek, hog}' kitartásra buzdítsa őket és a Szán folyó mellett, vadregényes parkban fekvő kastélyában tovább szőtte terveit. Tanácskozott Forgách Simonnal, Bercsényivel, Esterházyval, Vay Ádámmal és megtette az előkészületeket

Munkács vára a XVII. században.

a hazatérésre. Neki magának is feltűnt, milyen könnyörtelen hidegséggel bán-
tak vele Párizsban. Fierville-nek, XIV. Lajos követének, megírta, hogy úgy
bánnak vele, mint kifacsart narancsal; a császár halála óta arra sem érde-
mesítik, hogy szóba álljanak vele. Rákóczi nem gondolt arra, hogy a francia
reálpolitika szívtelen, hogy a francia felfogás szerint az uralkodójával lepaktált
magyar nemzetnek nincs többé problémája és XIV. Lajos politikájában
mint ütőkártya nem számít többé. Hivatkozik levelében önzetlenségére, haza-
szeretetére és arra kéri a francia udvar, hogy Fierville-t ismét küldjék melléje
Des Alleurs helyére. Vetésy meg is jelent a francia udvarban és látogatást tett
Torcy-nál, a külügyminiszternél, előterjesztette Rákóczi kérelmeit, elsősorban
azt, hogy XIV. Fajos ne ismerje el Károly főherceget magyar királynak; s
előadta azt is, hogy Károlyt rászedték és ha Rákóczi támogatást kap, foly-
tatni lehet a magyar szabadságharcot. Torcy azonban feszesen, rideg ábrázat-

tal szinte elutasítólag fogadta Vetésy előterjesztéseit, még azzal sem bízta, hogy a kérelmet uralkodója elé terjeszti.

Mialatt a fejedelem a cár és a lengyel király ígéreteiben bízva fáradhatatlanul szötte visszajövetelének és a szabadságharc megújításának terveit, Löffelholz tábornok teljes erővel ostromolta a kuruc mozgalom utolsó menedékét, Munkácsot. Az őrség, amelyben eddig a fejedelem leveleit tartották ébren a lelkesedést, már csüggedni kezdett. Leverőleg hatott Károlynak Sennyeyhez intézett levele is, melynek hatása alatt Sennyey, Rákóczi egyik leghűbb embere, annyi időn át kancellárja, úgy a maga, mint az őrség nevében elfogadta a szatmári béke feltételeit és valamennyien letették az esküt Pálffy kezébe, aminek végeztével a 4000 gyalogosból, 500 lovasból álló őrség fegyveresen, zeneszó mellett elvonult. Munkács kapitulált, ezzel az egész ország visszakerült a Habsburg-ház uralma alá.

A SZATMÁRI BÉKE VÉGREHAJTÁSA.

A szatmári béke végrehajtása nem volt könnyű feladat, főleg a vagyoni rendelkezések miatt. A békeszerződés készítői talán nem is tudták, hogy a «*gratia universorum bonorum*» milyen bonyolult magánjogi problémákat fog majd felvetni. A hosszantartó háborúk alatt ugyanis rengeteg birtok cserélt gazdát, mert a kor szokása szerint a hűtleneket legelsősorban birtokaiknak elkobzásával sújtották. Már I. Lipót megkezdte az idegen előkelőségek, betelepítését az elkobzott birtokokba s a Rákóczi-féle szabadságharc alatt rengeteg vagyon cserélt gazdát. A birtokviszonyok e nyolc esztendő alatt szakadatlanul hullámanak s most egyszerre újból mindent felforgatott a béke. A trencsényi és a romhányi csaták után abban a mértékben folyik a birtokviszonyok megváltoztatása, amint a kurucok szorultak kelet felé: az udvar új tulajdonosokat ültetett be a hűtleneknek nyilvánított kurucok elkönfiskált birtokaiba. A labanc arisztokrácia, főleg a cseh főnemesség, az udvarnak ez az előkelő lakáj hada, s a harctereken érdemeket szerzett katonatisztek kapták a birtokokot szolgálataik fejében. A magyar föld történetében I. Lipót alatt korszakos átalakulás ment végbe. Elősorunk itt néhány fontosabb adományt.

A Rákóczi-birtokokból gróf Illésházy Miklós udvari kancellár, az Erdődy grófok és gróf Althan Mihály kaptak nagyobb birtoktestet. Bercsényi birtokaiból gróf Erdődy Sándor, gróf Zichy Péterné Bercsényi Zsuzsanna. Gróf Forgách Simon birtokaiból báró Perényi Péter és gróf Wratislaw. Az Andrassy-birtokokból gróf Windischgrätz Ernő Frigyes, báró Andrassy Péter, báró Nyáry Zsigmond. Károlyi Sándor birtokaiból gróf Batthyány Ádám özvegye és fiai, Bezerédy Imre birtokaiból a Zichyek.

A szatmári béke úgy intézkedett, hogy az uralkodó hűségére visszatérők mindnyájan visszakapják elkobzott birtokaikat. Csakhogy ezekben már új tulajdonosok ültek, akik talán költséges befektetéseket eszközöltek, új terü-

leteket vettek művelés alá és őket valami módon kártalanítani kellett. Érthető, hogy kezdetben az udvar és az udvarnál benr fentes érdekeltek bizonyos ellenállást tanúsítottak, hiszen, ha a «*gratia bonorum universorum*»-ot tisztességesen végrehajtják, az új tulajdonosok igen nagy károkat szenvednek. Ezért még az 1711. február 11-i minisztertanács úgy határozott, hogy csak a 10,000 forintnál kisebb értékű birtokok adhatók vissza. Ezt a határozatot azonban a szatmári béketárgyalások alkalmával Pálffy és Locher, Károlyi Sándor kívánására, elejtették. A nehéz kérdéssel az 1711. május 26-án összeült értekezlet is foglalkozott, amely azonban már semmitsem tehetett: alkalmazkodnia kellett a békeszerződés határozataihoz, amelyet egy teljhatalmú megbízott készített, nem volt más hátra, mint hogy végrehajtsák a *gratia bonorumot*, betűszerint úgy, amint a békeszerződés kimondja. Nem volt fontos, hogy az akadályba ütközik; az udvar békét, rendet akart teremteni az országban minden eszközzel s azt látjuk, hogy legfőbb törekvése volt megnyerni a magyar Rendeket a dinasztia számára.

A haditanács a magyar Kamarához május 3-án küldött átiratában úgy rendelkezett, hogy az özvegyek és árvák minden birtokát vissza kell adni, s meg kell téríteni a tulajdonosnak az általa befektetett összeget. A megyéket egyik királyi rendelet arra is felhatalmazta, hogy szükség esetén karhatalmat vehetnek igénybe. De amint megkezdődött a végrehajtás, a vagyoni jogi kérdések mind bonyolultabbakká váltak. Felvetődtek ilyen kérdések is: mit kell «*ja\Takon*» érteni, milyen legyen a kárpótlás és hogyan fizessék ki azt a régi tulajdonosok az új tulajdonosnak? Az a kérdés is felmerült, hogy a Rákóczi-ra vonatkozó rendelkezések az összes nemesekre érvényesek-e és különbséget kell-e tenni az egyháziak és a világiak között? A bécsi udvar és a haditanács csak a politikai szükségszerűséget és a célt nézték s nem sokat törődve a finomabb jogi megkülönböztetésekkel, egyszerűen elrendelték a békepontoknak legszigorúbb végrehajtását. Nem törődtek azzal sem, hogy a birtokok visszaadásával a dinasztia kipróbált hűségű alattvalóit károsítják meg a «*rebellisek*» javára.

A haditanács a békeszöveg pontos végrehajtására utasította Pálffy tábornagyot is, s egyben kimondotta, hogy «*az időközi tulajdonosok a megművelt szőlők és szántóföldek visszaadásánál legfeljebb készkiadásaiknak és beruházási költségeiknek megtérítésére tarthatnak igényt*». Az udvar és a haditanács jóakarata szinte meglepő. Nem törődtek semmiféle személyes sérelemmel, vagy érdekekkel, elrendelték a *gratia bonorum* legszigorúbb végrehajtását. Erősen érdekelt fél volt maga Pálffy tábornagy is, aki a Felvidéken kapott nagy birtoktesteket s aki azt hitte, hogy érdemeire való tekintettel vele kivételt tesznek, az^o birtokait meghagyják. Pálffy különben is zúgolódott, azért is, hogy a leányával kapcsolatban milyen infámis módon bántak vele, s felpanaszolta azt is, hogy mennyit költött birtokaira. Mindazonáltal engedelmeskedett a szigorú parancsnak, amiért azután dicséretet kapott a haditanácstól. A tábornagy egy kis zúgolódással, méltányos egyezmény után

visszaadta a neki ajándékozott báró Klobusitzky-féle nagybirtokot és példája a többi birtokosra is jóhatással volt. Most már mint érdektelen fél, a karhatalommal könnyörtelenül hajtotta végre a szatmári béke vagyoni jogi rendelkezéseit.

Szerencsére az új uralkodó, III. Károly király is békés szándékokkal volt eltelve. Amikor meghallotta, hogy Szatmáron létrejött a béke, rögtön üdvözölte Pálffy tábornagyot, Károlyi Sándort pedig uralkodói kegyelméről biztosította. Károly 1711 július 20-án Barcelonában ünnepélyesen megerősítette a szatmári békét. Annyira híve volt a király a békés megegyezésnek, hogy még azt sem helyeselte, hogy a minisztertanács itt-ott módosított a békeszövegen.

Sokkal könnyebb volt megteremteni a békét Erdélyben, amely már 1708-ban elveszett a szabadságharc számára. Károlyi Sándor kivonulása után nagyobb császári haderők vonultak be, Rákóczi kurucok pedig tömegesen menekültek ki főleg a Havasalföldre és Moldvába. De már 1709-ben, miután látták, hogy a fejedelemtől segítséget nem kaphatnak, megkezdődött a visszavándorlás. Eleinte csak egyesek szivárogtak vissza, később azonban már nagyobb csoportok. 1710-ben az új császári parancsnok, Steinville tábornok, miután «patenter publicaltatta vala Ófelsége gratiáját», megpróbálta a kurucokat visszacsalogatni a dinasztia iránt való hűségre és főleg a két legbefolyásosabb kurucvezért, gróf Mikes Mihályt és Petki Dávidot igyekezett megnyerni. Eleinte úgy volt, hogy a gratia vitae-t minden visszatérő kuruc, minden különösebb eljárás nélkül, megkapja. I. József azonban már továbbment egy lépéssel: 1711. január 25-én rendeletet adott ki, melyben kimondja, hogy a gratia vitae-t mindenkinek megadja, az elkobzott vagyonokat is visszaadja, csakhogy a döntést magának tartja fenn.

József császár rendelete főleg a Moldvába és a Havasalföldre tömegesen kimenekült kurucoknak szólt, akiknek esetleges betöréseitől a császári hadaknak folyton tartaniuk kellett, így az erdélyi szorosok közelében nagyobb erőket tartottak lekötve. Megalakult a bizottság, melynek elnöke maga Steinville főparancsnok volt, tagjai pedig: báró Wesselényi István, Sándor Gergely, Drauth György. A szatmári béke után, amikor ennek Moldvában híre ért, tömeges visszavándorlás kezdődött; mint maga Steinville tábornok jelenti, 1711 május végéig 5000 főnyi kuruc költözött vissza otthonába. A visszatérők természetesen azonnal érvényesítették a békeszerződés nyújtotta jogokat, de a birtokok visszaadása itt sem ment simán; erőszakosságok, visszaélések napirenden voltak. Amint ez a haditanácsnak tudtára esett, rögtön szigorú parancs ment Bécsből a katonai parancsnokságnak és a birtokokra vonatkozó rendelkezéseket itt is, ugyamigy, mint Magyarországon, igazságosan, egyéni érdekekkel nem törődve, végrehajtották. Rákóczi erdélyi hívei mind visszatértek, talán csak Mikes Kelemen, a fejedelem apródja az egyetlen, aki kitarzott ura mellett élete végéig.

A szatmári béke az emigrációra sem maradhatott hatástalanul. A sokesztendei harcokban, nélkülözésekben kifáradt kurucokra, bármennyire sze-

CAROLUS VI. DG. ROMANORUM IMP. S. A. HISPAN. ET INDIARUM REX.

III. Károly.

rették is a fejedelmet, a gratia vitae és universorum bonorum Lengyelországban is megtette a hatását. Az emigránsok, kiket ott honvágyuk is emésztett, amint meghallották a békekötés kedvezéseit, előnyösebbnek látták a hazamenetelt, mint a jövő bizonytalanságait. A közvetítő, a lengyelországi emigráció tagjai és az udvar között, Wilczek gróf volt, a császári követ. Neki kellett az udvar megbízásából mennél több embert eltántorítani Rákóczi és Bercsényi oldala mellől, hogy azok végre is teljesen izolálva maradjanak. A legelső emigráns, aki jelentkezett, Gyulay Ferenc volt, a fejedelemné környezetében szolgáló erdélyi nemes, azután Nedeczky Sándor, Rákóczi oroszországi követe, báró Hellenbach Gottfried, Keczer Sándor, birtokainak egykori gondviselője, Sréter János, a tüzérségi felügyelő, Ráday Pál — egytől-egyig mind odaadó hívei a fejedelemnek. Az emigránsok előadásai nem túlságosan megbízhatók. Nedeczky például elmondotta Wilczek követnek, hogy Rákóczi június 5-én ő előtte, azonkívül Hellenbach és Keczer Sándor előtt, kijelentette volna, hogy ő is elfogadja a békét. Ebből csak annyi valószínű, hogy a fejedelem maga is foglalkozott ebben az időben a hűségeskü letételével, de az orosz cárral való tárgyalások után, amikor a cár és a lengyel király nagyhangú biztatásai reményeit felduzzasztottak, mindezt meggondolta és nem foglalkozott a visszatéréssel. Az is lehetséges, hogy lebeszélte erről a tervéről Bercsényi, aki a cár ígéreteinek túlzott jelentőséget tulajdonított. Az bizonyos azonban, hogy júniusban, amikor Rákóczi a cárral meg a lengyel királlyal tárgyalt és az ismert megegyezést kötötte, az emigráció már bomladozott. Bizonyára híre ment rövidesen annak, hogy az udvar és a haditanács mennyire komolyan veszi a békeszerződés végrehajtását és hogy senkit közülük, aki a hűségesküt leteszi, károsodás nem érhet.

Az emigráció bomladozása Bécsben érthető örömet keltett s az amnesztiát készséggel megadták. Megkapta még La Rivière is, Rákóczi francia tüzérezredese, kit átvettek a császári seregbe, megkapta Ráday Pál, Rákóczi diplomatája, az első magyar hírlap szerkesztője. Az udvar annyira elnéző volt, hogy az amnesztiát még a későn jelentkezőknek is megadta, csak a gratia bonorumot tették az uralkodó kegyeitől függővé.

Június hónapban az emigráció felszámolását Pleyer Ottó rezidens vette a kezébe, aki erre az utasítást gróf Wilczek követtől kapta. Az emigráció általános bajai, amik lélektani okokból érthetők, ekkor már jelentkeztek Rákóczi híveinél: a csalódás érzete, a határozatlanság, a civódások. Az emigráció likvidálása egyszerre sürgős lett Bécsben. Rákóczinak a cárral való kapcsolatai ugyanis aggodalmat keltettek; Bécsben nem voltak biztosak a felől, hogy a kiszámíthatatlan cár nem jelenik-e meg egyszerre hadseregével a Kárpátok szorosaiban és akkor újból minden lángbaborul Magyarországon. Ugyanúgy, mint 1849 után a Kossuth-féle emigráció, ez is összeszövetkezhett külső ellenséggel és szíthatott benn felkelést. Ettől félt a bécsi udvar, amely a hadseregeket sem merete kivonni az országból, pedig szükség lett volna rájuk a nyugati harctéren.

Wilczek követ június 17-én azt az utasítást kapta Bécsből, hogy a nála már jelentkezett emigránsoknak a gratia vitae et bonorum-ot biztosíthatja, a később jelentkezők is megkapják a gratia vitae-t, de a gratia bonorumot már eljárástól teszik függővé. Ilyen alapon állította ki Wilczek az okiratokat Nedeczkynek, Rádaynak, Lyányinak, Gyulaynak, Keczernek, Harasztynak és Huszárnak. Utánok többen is jelentkeztek, de az életbeléptetett félrendszabályok megnehezítették az emigránsok tömegesebb visszatérését. A haditanács ekkor erélyesen intézkedett: július 15-i rendeletével arra utasította Pálffy, hogy a négy vezér: Rákóczi, Bercsényi, Forgách Simon és Esterházy Antal kivételével a szabad visszatérést biztosító útlevelet mindenkinek kiállíthatja.

Az 1711. július 18-án tartott minisztertanácson már az a vélemény alakult ki, hogy a visszatérés lehetőségét meg kell adni mindenkinek, aki Wilczek követnél jelentkezett és igazolni tudja, hogy a szatmári békéről későn értesült, s még négyheti határidőt engedélyeztek; Rákóczit, Bercsényit, Forgáchot és Esterházy azonban kizárták. Július 28-án abban az utasításban, melyet Pleyer számára adtak ki, három csoportra osztották az emigránsokat: olyanokra, akik Wilczeknél már jelentkeztek, akik valamennyien Magyarországra mehetnek és ha Pálffy, vagy másvalaki előtt a hűségüket leteszik, visszanyerik birtokaikat. A másik csoportba azok tartoztak, akik Wilczeknél nem jelentkeztek, de távolmaradásukat elfogadható okokkal megmagyarázzák; harmadik csoportba osztották a vezéreket, akikre az amnesztia nem vonatkozott.

Ráday Pál aláírása.

Augusztus óta megindult a visszavándorlás. Hiába próbálta őket Rákóczi visszatartani, hasztalan biztatta őket azzal, hogy a cár a török háború végzetével betör Erdélybe, visszaállítja a fejedelemséget és akkor becsülettel hazatérhetnek. A kegyelmet nyert bujdosók készültek haza és már augusztus 20-án elhagyták Jaroslawot és hazatértek Magyarországra.

A szatmári békét a bécsi udvar becsületesen végrehajtotta és az országban békét, rendet, nyugalmat teremtett. Történelmünkben a szatmári békével a fejlődésnek új korszaka kezdődik, a békés munka korszaka. Ezért a béke, melyet a kuruckodó történetírás szégyenteljes árulásnak bélyegzett, valóban fordulópontot jelent. Ennek megállapítása nem kisebbítése Rákóczinak, mert a szatmári béke az ő érdeme, az ő küzdelmeinek az eredménye. Áruló volt Károlyi Sándor? Ez a vád az elfogulatlan, labanc és kuruc pártállástól egy-

aránt független kritika előtt nem állja meg a helyét. A rosszakaratú Cserey, akinek minden sorából kiütközik a labanc pártember, meggyanúsítja Károlyt, azt állítván róla, hogy «olyan gazdag és nagyjóságú magyar nincs most egész Magyarországon» s «használt neki, hogy rebellis volt». Cserey gyanúsítását sokan valóságnak hitték és azóta szinte belerögződött a köztudatba a kurucérmű történetírók ismétlései révén a labanc író alaptalan vádja. Károlyi Sándor igazolására komoly érveket lehet felhozni.

A hosszantartó pusztító harcok alatt sokan megváltoztatták nézeteiket és a nézetek átalakulásánál nem szükséges okvetlenül a rosszhiszeműséget feltételeznünk. Állandó szilárd jellemek, mint aminő Rákóczi volt, ritkaságszámba mennek, a mindennapi élet ilyeneket alig ismer. Többen megírták, hogy a francia forradalom vad jakobinusai és a királygyilkosok a restauráció idejében alázatos királpártiakká \^edlettek. Károlyi, aki annyi esztendőn keresztül a legodaadóbb híve volt a fejedelemnek, megváltoztathatta nézeteit és amikor alkudozni kezdett Pálffyval, szintén hazájának akart szolgálni. x\z kétségtelen, hogy Károlyi kétszínű játékot űzött, roppant ügyesen, akár csak a kor legjobb diplomatai. Pálffyval szemben királyhű, dinasztikus, Rákóczival szemben a legharciasabb kuruc. 1711. március 14-én hűségesküt tett Pálffy előtt a császárnak, március 26-án, vagy 28-án Rákóczinak fogad ismét hűséget. Klárulta Károlyi az elveket, melyeknek katonája volt? Ez tagadhatatlan. Ő is esküt tett ugyanúgy, mint a konföderált rendek mindegyike, hogy addig harcol a kezében fegyverrel, míg a nemzeti szabadságot ki nem vívják. Károlyi ezt a fogadalmát megszegte és elárulta az ügyet. Amde van a kérdésnek egy másik oldala, s ha ezt nézzük, nem lehet elítélnünk Károlyit.

Károlyi Sándor látta a rideg valóságot, ezért felhasználta Pálffy tagadhatatlan jószándékait és a dinasztia engedékenységét az egyezményes béke megkötésére. Pia I. Lipót és Kollonics szelleme lengi körül a trónt, Magyarországot fegyverrel leverik, békére kényszerítik, úgy, mint Savoyai Jenő akarta. Ha elfogulatlanul nézzük az akkori állapotokat, azt kell mondanunk, hogy Károlyinak igaza volt, valóban nem volt más hátra, mint a békealku és fegyverletétel. A magyar nemzet teljesítménye óriási volt és elért a teljesítőképességnek a legvégső határáig. Körülbelül 2 milliónyi lakossága lehetett az országnak a mozgalom kitörésekor és ebből több, mint 100,000 ember vett részt a harcokban, több mint 400,000 ember pusztult el a járványokban és az éhségben. Franciaországnak ebben az időben 18 millió lakosa van és 200,000 embert tett ki XIV. Lajos hadserege. Aránylag sokkal nagyobb áldozatot hozott a magyarság a nyolc esztendeig tartó kuruc harcokban, mint az 1848—49-iben vagy az 1914—18-iki világháborúban.

A trencsényi csata után a kurucok sorai bomladozni kezdtek, a fegyelmet Rákóczi nem tudta többé helyreállítani, a lángoló lelkesedés, mellyel a mozgalom megindult, lelohadt. A császári hadsereg nem hanyatlott minőség tekintetében, a kuruc sereg azonban folyton gyengült. Trencsény után általános a rémület és lassanként elvész minden bizalom. «Ezzel a haddal mi bizony ellen-

séget nem verünk — fakadt ki Bercsényi — ha csak meg nem szalad előttünk, ha megriasztjuk, abban német uram bizonyos legyen, mi megszaladunk». Bercsényi szarkasztikus megjegyzései bizonyára nem túlzások, annál kevésbé mert ő a mozgalom egyik éltető lelke és Rákóczi mellett vezére. Gróf Andrássy Gyula jegyzi meg, hogy az udvar inkább a nyugati harcteret hanyagolta el, s Magyarország ellen harcolt fokozottabb erővel. Abban az időben, amidőn a békealku megkezdődött, már 50,000 főnyi császári hadsereg harcolt Magyarországon, s a kuruc haderő mindössze 12,000 főre rúgott. Ebből az következik, hogy a császári haderő feltétlenül legázolta volna Magyarországot.

Rákóczi annyit követelt az öldöklő századokban kimerült nemzettől, hogy az már messze túllépte az ember lelki és fizikai teljesítőerejének határát. Városok, falvak százait pusztították el a lángok a kuruc korszakban, hol kuruc, hol német, hol meg rác dobott tűzcsóvát városokra, falvakra, úgyhogy hovatovább minden vagyton elpusztult. A nép nyomora az utolsó esztendőben már leírhatatlan; voltak helyek, ahol az emberek kukoricaszárból készült kenyeret ettek. Hozzá kell még vennünk, hány embert pusztítottak el szörnyű kínhalállal. Széchenyi! érsek feljegyzései hátborzongatóak, szinte azt kell hinnünk, hogy ebben a korban valami szadista elmebaj dühöngött. Nem csoda ezek után, hogyha nép s a katonaság béke után áhítozott és bármennyire rajongtak is Rákóczi személyeért, az ügy lassanként elvesztette népszerűségét. Mindezt a fejedelem is látta, az apostolok és a zsenik azonban nem ismernek akadályokat.

Károlyi Sándor okos ember volt, jó magyar, jó hazafi. Magaviseletének lehetnek szépséghibái, ámitotta a fejedelmet; az iránta való hűséget akkor, amikor már ő valóban az uralkodó hűségére tért, szinte komédiás-talentszerűen játszotta, ám mit tehetett? Minden áron célt akart érni. Nem volt, —mint ő maga mondja — sem kuruc, sem labanc, csak jó magyar hazafi és ezt 200 esztendő történeti távlatában mi is készséggel elismerjük róla. Gróf Andrássy Gyula, aki egyébként igen melegen írt Károlyi Sándorról, kifogásolja, hogy anyagi kárpótlást fogadott el. Ennek mindössze annyiban van nyoma, hogy az 1710. december 22-iki császári kegy elemlevél értelmében visszakapta javait és a szatmármegyei főispánságot. A békekötés után pedig a kuruckorban szerzett huszti uradalmat, amelyre a kincstárnak a sóbányák miatt szüksége volt, vissza kellett adnia, de ezért III. Károly 1713-ban 50,000 forinttal kárpótolta. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy ez a kor sok mindent megengedett, amit ma visszaélésnek bélyegzünk, akkor Károlyit feltétlenül nem hibáztathatjuk. Ebben a korban a diplomatákat még megvesztegették, a politikusok, államférfiak szolgálataikért pénzt fogadtak el, miért ítéljük meg Károlyit szigorúbban, mint a kor egyéb közszereplőit?

Maga Rákóczi vereségnek érezte a szatmári békét, holott nem volt az. Ő a magyar függetlenség, szabadság teljességét álmodta és azt hitte, hogy az a nemzet minden erejének megfeszítésével és a külföldi helyzetek észszerű kihasználásával elérhető. A nemzet valóban a végsőig megfeszítette minden

erejét és Rákóczi kihasználta minden kínálkozó külföldi segítséget, de lehetetlenség volt többet kivívni. Szatmár nem Világos, utána nem az aradi akasztófák és nem egy rettentő megtorlás következett, hanem egyezményes béke és a több, mint másfélévszázad óta dúló harcok után békés fejlődés. És mindez Rákóczi érdeme. Mindazt, amit a békekötés után tett, jól tette, másképpen nem tehetett. Ő a nagy eszmét képviselte, a teljes függetlenségét, melyet csak részben sikerült megvalósítani és helyesen cselekedett, amikor óriási vagyonáról, a velejáró fényről, pompáról habozás nélkül lemondott és nem tette le a hűségi esküt. Mint ember, életútjának ezen a pontján a legnagyobb. O továbbra is élő tiltakozás maradt, úgy mint Kossuth Világos után. Ő személyesíti meg a nagy célt, a nagy eszmét. Bukott hősnek tekintsük-e Rákóczit? Brre a kérdésre csak akkor lehetne igennel válaszolni, ha mozgalma nem egyezményes békével, hanem az 1849-ikihez hasonló vereséggel végződik. Az ő érdeme, hogy a Kollonics-korszak végetért, hogy Magyarországot nem, olvasztották be Csehország módjára az örökös tartományok közé. Hzek pozitív sikerek. Ha nincs Rákóczi, ki a nemzeti vágyaknak, akaratnak formát ad, ha nem bontja ki a szabadságharc lobogóját, Magyarországra Csehország sorsa vár, Magyarországot az mentette meg a végpusztulástól, hogy a XVIII. század mesgyéjén kirobbant az európai népek első nagy világháborúja: a spanyol örökösödési háború, s ugyanebben az időpontban Rákóczija akadt, aki a kritikus időpontot kihasználta a szabadságharc megszervezésére. Ha nincs spanyol örökösödési háború, ha nincs Rákóczi, ma nem beszélünk magyarul.

RÁKÓCZI LENGYELORSZÁGBAN.

RÁKÓCZI ÉS LENGYELORSZÁG. RÁKÓCZI ÉS NAGY PÉTER.
UTAZÁSA FRANCIAORSZÁGBA.

Rákóczinak Lengyelország valósággal második hazája, otthona. Családjának a Báthory-rokonság révén erős kapcsolatai voltak Lengyelországgal, amelyet nagyatyjának II. Rákóczi Györgynek szerencsétlen lengyelországi hadjárata sem rontott el. Komolyan szóba került többízben mint Lengyelország királya, komoly jelöltje volt nemcsak az orosz cárnak, hanem a lengyel nemesség egy részének is. Rokoni, baráti kötelékek és emlékek fűzték őt a lengyel nemzethez. Itt talált otthonot, midőn börtönéből kiszabadult, itt tervezte a szabadságharcot, Lengyelországon keresztül tartotta összeköttetéseit Franciaországgal, Hollandiával, Svédországgal, az orosz cárral. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a lengyel föld volt Rákóczi szabadságharcának tűzhelye és a mozgalom talán létre sem jön egy jóakarató barátságos Lengyelország nélkül. Érthető, hogy a szatmári béke után, melyet nem fogadhatott el, ide vonult vissza.

Rákóczi a szatmári béke után zavartalanul dolgozott tovább lengyelországi új otthonában, tovább szőtte terveit, s az idegenkedés, amelyet a szatmári béke megkötésekor egy ideig éreztettek vele, megenyhült, főleg azért, mert a hatalmas orosz cár nem ejtette őt el, hanem tovább is belevonta politikai és háborús számításaiba. Nagy Péter még fontos szerepet szánt a fejedelemnek; tartogatta őt, mint olyan eszközt, melyet alkalomadtán felhasználhat hatalmi terveinek előmozdítására. A cár és a bécsi udvar között továbbra is igen feszült maradt a viszony. Az ellentétet fokozta, hogy a bécsi udvar megtagadta tőle a «felség» (maiestas) megszólítást, ami a nagyratörő cárt, aki Európa legrégebbi dinasztiáival egyenrangúnak tartotta magát, vérig sértette. Ez érthető: a címek és rangok fénykorában vagyunk. A hivatalos iratban, melyet Wilczek követ nyújtott át illetékes helyen, melyben I. József halálát tudtják a cári udvarral, «Serenissimus»-nak szólítják a moszkovita uralkodót, mire az megtorlásul «Serenissima»-nak címezte Eleonóra császárnét, a régensnőt. A rangok és címek korában ez rettentő sértés volt, ami

könnyen «casus belli»-l jelenthetett. A cár válasza, melyet báró Urbich Kristóf nyújtott át az udvarnak, Bécsben példátlan felháborodást keltett és június 29-én összeült a minisztertanács, hogy az inzultus nyomán támadt botrányt tárgyalja. A helyzet igen kényes volt. Ha a levelet visszaküldik, a megsértődött cár könnyen hadüzenettel felel. És mégis a visszaküldés mellett döntöttek, aminek a cár követe előtt azt a magyarázatát adták, hogy bizonyára a kancellária hanyagságából tévedés történt, s nem szántszándékkal címezték Eleonora császárnőt «Serenissima»-nak. Urbich azzal

Lengyelország térképe.

vágott vissza, hogy a címzés nem tévedésből történt, hanem szántszándékos; a cárt Bécsben mélyen megsértették azzal, hogy megtagadták tőle a felség (maiestas) titulust. A címzés nagy port vert fel. A földi bálványoknak ilyen megsértése ebben a korban nem egykönnyen simult el elégtétel nélkül.

A kitünő Seilern, a nagy jogász, jogi érveket hozott fel, kifejtve a cári követ előtt, hogy a moszkovita uralkodók eddig sem kapták meg a «maiestas»-titulust, következőleg, az nem jár ki Nagy Péter cárnak sem. A követ erre fegyveres elégtétellel fenyegetődött. Ettől azonban szerencsére nem kellett félni, mert küszöbön állt az orosz-török háború kitörése. De mégis félték az Oroszországgal való viszonyoknak kiélesedésétől és ezért a minisztertanács azt határozta, hogy megszünteti azokat a befolyásokat, amelyek a cárt a

bécsi udvar ellen ingerlik. A főoknak Rákóczit tartották, s elhatározták, hogy ártalmatlanná teszik minden rendelkezésükre álló eszközzel a menekült fejedelmet, evégből megnyerik maguknak Sieniawski nagyhetman feleségét, azután megsemmisítik a cár környezetében a francia befolyást.

Rákóczi július elején feleségét wysockai kastélyában hagyta és Ilyvóra utazott, ahol Sieniawskiék várták. Innét üzent a külhatalmaknak, magyarázva nekik, hogy közjogilag miért lehetetlenség VI. Károly császár magyar királysága, de ezzel már elkésett. Pár nap múlva Bercsényi Miklós társaságában Javorowba távozott, ahol három hetet töltött és tovább szötte terveit. Itt támadt az a fantasztikus ötlete, hogy Magyarországot egyesíteni

kellene a római szent birodalommal, amelynek keretében azonban önálló alkotmányos állam maradna. Bzzel a kissé fantasztikus eszmével még Strafford és Robinson lordok, a kiváló angol diplomaták is rokonszenveztek. De mit jelentett volna ez Magyarországra? Nem kell nagyon megerőltetni a fantáziánkat, hogy kitaláljuk. A német veszedelem, mely ellen Rákóczi nyolc éven át küzdött, megnövekedett volna és a magyarság nemzeti létét jobban fenyegette volna, mint az osztrák örökös tartományokkal való perszonális unió keretében.

Ezek a tervek s tervezetések velejárói az emigráncssorsnak. Még olyan kiváló elme is, mint a fejedelem, midőn hazája sorsáról és a magyar kérdés megoldásának lehetőségeiről tanakodott magában, néha-néha lecsúszott a realitások mezejéről. Sokszor átrándult Sieniawskiékhoz, akikkel politikai okokból is barátságban akart maradni. Egyedül jártkelt a napi járőföldet kitevő utakon, néha egymagában ment át egy-egy gyatra csónakon a Szán folyó áradásain, pedig élete nem kis veszélyben forgott.

A bécsi udvar nagyon ideges volt, félt még a fegyvertelen, s idegenek vendéglátását élvező hontalan Rákóczitól is. A minisztertanács még a szatmári béke előtt foglalkozott azzal a kérdéssel, mi legyen az emigrációval és szóba került az is, hogy Rákóczit az emigráció főembereivel együtt elfogassák, őket bármimódon ártalmatlanokká tegyék. Az udvar először gróf Herberstein dancigi követnek

adta ki az utasítást, hogy Rákóczit tegye ártalmatlanná. A gróf ebből a célból Ribinszky lengyel tábornokkal lépett szorosabb összeköttetésbe. A szatmári béke után még sürgősebbé vált az emigráció likvidálása és a haditanács júniusban elhatározta, hogy Rákóczit meggyilkoltatja és az utasítás végrehajtásával Wilczek grófot bízták meg. Wilczeknek először a cárt kellett volna eltántorítani a fejedelemtől, s bebizonyítani neki, hogy Rákóczi már nem megbízható szövetséges, sőt nem is lehet Oroszországnak szövetséges, mert mindig jóviszonyban volt a svéd királlyal, Nagy Péter

Lengyel viselet a XVII. században.

cár legnagyobb ellenségével. A szemfüles Bercsényi megtudta valahonnét, hogy Ribinszkynek 200,000 forintot ígértek, ha őt és Rákóczit elteszi láb alól, aki azonban erre az aljasságra nem vállalkozott. Sieniawski, midőn elmondották neki, hogy Rákóczit és Bercsényit milyen veszedelem környékezi, erősebb őrséget adott melléjük, de Rákóczi élete ezután sem volt biztonságban. A haditanács nyugtalan volt és elhatározta, hogy mind Rákóczival, mind Bercsényivel végezni fog és újból megbízta Wilczek követet, hogy vegye kezébe a gyilkos merénylet végrehajtását. Wilczek a magyarországi katonai parancsnokkal, Pálffyval lépett összeköttetésbe, kinek a székhelye akkor Kassán volt, s ő kapta azt a megbízást, hogy válogasson ki alkalmas embereket, akik Rákóczit" és Bercsényit kézrekerítik élve vagy halva. A tábornagy nem riadt vissza attól, hogy eszközül adja oda magát a gyalázatos tervnek és Wallis ezredest meg Scholz kapitányt rögtön Wilczek követhoz küldte, hogy végrehajtsák a haditanács utasítását. Csakhogy a terv végrehajtása sokkal nehezebb volt, mint amilyennek látszott.

A haditanács utasítása igen jellemző. Látjuk belőle először azt, hogy Rákóczitól mennyire félték. A bécsi udvar lelki arcképéhez is fontos adat az, hogy a legkisebb lelkiismeretfurdalás nélkül orozva akarta megöletni Rákóczit. Pálffy Wallis ezredest és az említett kapitányt Wilczekhez küldte, de a haditanács visszarendelte őket, mert már késő volt: az emigránsok mindent megtudtak. De azért tovább dolgoztak mind a ketten. Július 13-án megkapták Wilczek utasításait, megfordultak Lembergben, Jaroslawban, ahol Nedeczky, Keczer Sándor és Hartl János ezredes jelentkeztek náluk. Hartlnak, aki annakidején a császáriaktól szökött át Rákóczihoz és aki most, úgylátszik, amnesztiát akart kapni, Wallis 2000 aranyat ígért, ha Rákóczit megöli. Hartl azonban nem volt megbízható orgyilkos jelölt. Wallis nem nagyon hitt neki és csak az esetben várta ígéretének teljesítését, ha valaki állandóan szemmel tartja. Az ilyen orgyilkosok nem sokat érnek. Hartl valóban nem is váltotta be a «hozzáfűzött reményeket», nemcsak azért, mert habozó és ügyetlen volt, hanem főleg azért, mert Rákóczi értesült mindenről; már tudta a haditanács határozatát, amelyet francia orvosa, Dupon, árult el neki.

Wallis, látva, hogy Hartl ezredesben nem bízhat, egész haditervet eszelt ki Rákóczi megsemmisítésére. Úgy gondolta, hogy a fejedelem elfogatásával tíz, arra alkalmas tisztet kell megbízni s mindegyik mellé be kell osztani hat dragonyos katonát. Ez az elszánt kis csapat a feltűnés elkerülése végett egyenként lépi majd át a lengyel határt, megtelepszik a Jaroslaw és Javorow közt levő kis zsidó kocsmákban, azt színlelve, hogy orosz szolgálatba akarnak állani és beosztásukat várják. A fejedelem mellett már volt is egy kémjük: gróf Zichy Pál, aki azt a megbízást kapta, hogy kísérje figyelemmel az emigrációnak minden lépését. Wallis szerint még száz lovasra lett volna szükség a Szán folyó gázlójának biztosítására.

Wallis és Scholz azonban csakhamar belátták, hogy a merényletterv kivihetetlen. Rákóczi és Bercsényi a nagy hetman már említett, jól megerősí-

tett kastélyában éltek, amelyben lehetetlenség lett volna őket megközelíteni. A haditanács így nem ment semmire. A további tervezetésnek véget vetett Savoyai Jenő elítélő nyilatkozata, aki szerint a gyilkosságokra nincs semmi szükség, mert ha végrehajtják, sokkal többet ártott, mint használt volna az udvarnak.

A fejedelem július végén Javorowban tartózkodott, ahonnan július 24-én a Szán folyó több kilométeres kiöntésein keresztül csónakon Jaroslawba indult, de már másnap ismét Javorowban volt. Itt kapta meg Vetésy László levelét a lesújtó hírrel. Vetésy megírta, hogy XIV. Lajos támogatására többé nem számíthat, mert a francia udvar maga is békülni akar. A francia felfogás szerint ő nem uralkodó többé és a politikában nem számít. Rákóczi érthető módon felháborodott a francia udvar bánásmódján és rögtön megírta Parisba, hogy ami történt, Károlyi műve volt és ha nincs is neki hadserege, vele van a nép, mely csak őt követi és csak neki engedelmeskedik. Ha a cár győz, orosz hadsereggel vonul be Erdélybe. A cárhoz új megbízatással küldte Ebeczky Sámuel, de alig ment el a követ, már odaért a lesújtó hír, hogy a cárt megverték. A cár kénytelen volt gyorsan békét kötni, még hozzá megalázó feltételek mellett. Most már összeomlott az egész épület, melyet Rákóczi egy bizonytalan fundamentumra, a cár győzelmére épített. Ha a cár győz, vagy sikerül előzőleg tisztességes békét kötni háború nélkül a törökkel, úgy, mint Rákóczi tervezte, minden egészen másképpen alakul. A fejedelmet üldözte régi balvégzete: külföldi segítség mindig csak kínálkozott; csak élesztette a szép reményeket, de soha semmi sem teljesült belőlük, külföldi segítségre alapozott számításai mindig összeomlanak. Még nem ismerte a béke súlyos feltételeit, a cárhoz írott levelében még abban bízik, hogy az orosz hadsereg készen áll a magyar szabadság megvédésére. Az orosz-francia segítség és az ahhoz fűzött várakozások azonban Nagy Péter cár váratlan veresége miatt a semmiségbe süllyedtek. Július 13-án Rákóczi elhagyta Jaroslawot és wysockai birtokát a reáleselkedő császári lovasok miatt elkerülve, Sieniavára, majd onnantól gyors iramban Kukizovba ment, hogy ott a cárt bevárja. Augusztus 21-én eléje sietett a minden oroszok cárjának Dziridzilowba. Rövidesen ideért a cár is kicsiny vert seregével és borozgatás közben adta elő Rákóczinak a törökkel való háború szomorú végét. A vad és zord autokratát, aki alattvalóinak csontjain építette fel az új orosz fővárost, az enervált és hanyatló török birodalom porig alázta. Baltadzi Mehemed nagyvezér a Pruth folyónál a cári hadsereget mesteri módon bekerítette, s már úgy volt, hogy az orosz ármádia elveszett, amikor Péter cár felesége, Katalin, összes ékszereinek feláldozásával megvesztegette a nagyvezért és a cári hadsereg megmenekült a szégyenteljes fegyverlerakás elől. A béke azonban megalázó volt.

A cár lovagiasan bánt Rákóczival. A vereség után sem idegenedett el tőle, amikor közösen táplált reményeik füstbe mentek és az orosz üggyel kapcsolatos magyar szabadság örökre elveszett. A cár, hogy Rákóczit kárpótolja, meghívta az emigránsokkal együtt Ukrajnába, hogy ott telepedjenek le, s

ott éljenek békében nyugodtan. A lovagias meghívást azonban a fejedelem nem fogadta el: közelében akart lenni Nyugat-Eruópának, mert még nem vesztette el azt a reményét, hogy XIV. Lajos az általános békébe őt is belefoglalja. Torcynál, a külügyminiszternél kegyvesztett volt, de a király Vetésy útján biztosította őt további jóindulatáról. Elhatározta, hogy a cárt elkíséri Elbingbe, s onnét, ha még oly akadályok merednek is útja elé, kimegy XIV. Lajoshoz, hogy személyes találkozással és eszmecserevel érje el, amit eddig nem sikerült elérnie diplomáciai úton, Vetésy közvetítésével. Bercsényi társaságában, augusztus 23-án a cár után indult a régi töretlen reménnyel és optimizmussal.

A cár kedélyére nem hatott a súlyos vereség. Az úton egymást érték a zajos mulatságok, amelyek nagy ívásokkal jártak, s ilyen alkalmakkor a tokaji nektárból Nagy Péter cár is sokat beszedett. Rákóczi, miután résztvett Sobieski Konstantin nagyherceg lakomáján, majd Jaroslawban feleségével találkozott, augusztus 29-én huszonnégytagú kíséretével együtt hajóra szállt, hogy északon próbáljon szerencsét, a diplomácia és politika vértelen csatáterein. Feleségének azt ígérte, hogy visszatér, de nem látták az életben többé egymást. A bécsi haditanács, miután a merénylettervekkel felsült, más módot próbált meg Rákóczi külföldi akciójának ellensúlyozására.

RÁKÓCZI ÉS NAGY PÉTER CÁR.

Nagy Péter cár augusztus 29-én szállt hajóra és a Visztula folyón felfelé Varsónak tartott. Egy másik hajón Rákóczi utazott, akit régi hű emberei és egykori alvezérei közül csak Bercsényi, Esterházy Antal, Forgách Simon, Csáky Mihály, Charière kísért. A menekültek olyan bizonytalannak látták a jövőt, hogy közben azzal a gondolattal is foglalkoztak, hogy nem volna-e sokkal jobb letelepedni Ukrajnában, valahol Kiew tájékán, azon a helyen, melyet a cár felajánlott, mint rábízni magukat a bujdosó fejedelem sorsának kiszámíthatatlan szeszélyeire. Az utazás a Szán folyón, majd a Visztulán az akkori vonatott járműveken lassan telt el és az út unalmát a cár és környezete vidám lakomákkal és táncmulatságokkal úzték el.

Szeptember 4-én érkeztek meg Varsóba, ahol a cárt és kíséretét Rákóczi-val együtt Radziwil herceg látta vendégül. Innét értesítette Rákóczi Vetésyt, párizsi követét, hosszabb levélben, melyben ostromozza XIV. Lajos minisztereinek vakságát. A szomorú valóság az volt, hogy XIV. Lajos jóakarata nem csökkent ugyan, de Rákóczi már nem számított a francia udvarban mint politikai tényező. Ugyanígy volt Angliában is. Az angol kormány támogatását is csaknem teljesen elveszítette, pedig itt jobb és őszintébb barátai voltak a szabadságharc alatt, mint Franciaországban. Közvetlenül a cárral való utazása előtt megmozgatott mindent Angliában. Követe, Klement, emlékiratot nyújtott át a királynőnek, melyben hivatkozik a nagyszombati békealkura,

ahol a szövetségesek: Angolország és Hollandia elismerték Magyarország jogait. Azt kéri, hogy Anglia a holland kormánnyal együtt vesse magát közbe Károly leendő magyar királynál, hogy az ismerje el a magyar nemzeti jogokat, s követeljék, hogy Erdély különálló fejedelemség maradjon, mint a magyar korona hűbére. Csakhogy az angol kormánynak ebben az időben sok belső baja volt, főleg a béketárgyalásokra készült, ahol elsősorban a saját érdekeit kellett megvédelmeznie. Anglia kormányának a brit gyarmatbirodalom kiter-

Varsó a XVII. században.

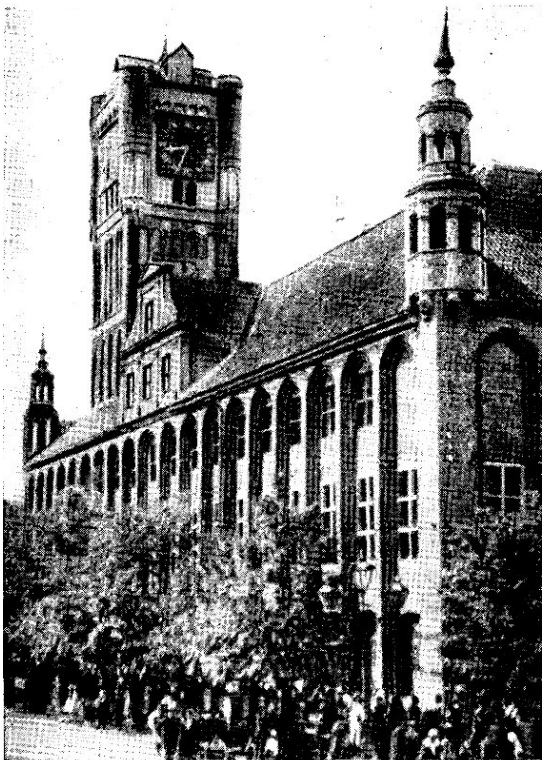
jesztésére volt gondja, nem arra, hogy mi lesz Erdéllyel. Klement azt a tanácsot kapta az angol kormánytól, hogy Rákóczi keresse a megegyezést Károlylyal, s igyekezzék a béketárgyalásokon érvényesíteni a maga jogait.

Szeptember 9-én a cár, kísérete és Rákóczi tizenkét napi hosszas, fárasztó hajóút után Thornba érkeztek. Innen a cár csakhamar Karlsbadba utazott, hogy ott helyreállítsa egészségét, melyet a sok munka, izgalom és rendetlen életmód megrontott.

Rákóczi harmadfél hetet töltött el Thornban és készült régóta tervezett nyugat-európai útjára. Az volt a szándéka, hogy Berlinbe megy a porosz

királyhoz, akinek sok jóindulatát tapasztalta, azután az angol udvart látogatja meg, végül pedig felkeresi XIV. Lajost Parisban. Magyar ruháját, melyet eddig viselt, levetette és felcserélte francia divatú ruhával.

Útjának első állomása Danzig volt, ahová álnéven, mint orosz tiszt érkezett meg október első napjaiban és rögtön megjelent Besenval báró francia követnél. A svájci származású derék és intelligens francia diplomata a magyar ügynek és Rákóczinak nagy szolgálatot tett. A fejedelem huzamosabb időt

A thorni városháza.

akart tölteni Danzigban, az ősi kultúrájú, szép városban. Danzig virágzó kereskedelmi központ volt ebben az időben, s ámbár a háborúk, főleg a pestisjárványok miatt régi forgalma kissé megcsappant, még mindig Európa legnagyobb gabonakereskedelmi központja volt. Rákóczi, úglátszik, jól érezte magát a városban és azt tervezte, hogy a lengyel király oltalma alatt tovább is itt marad és az egész telet itt tölti. A város központi fekvése folytán igen alkalmas volt arra, hogy innét állandóan figyelje az európai eseményeket és főképpen a béketárgyalásokat. Névtét nem viselte, egész idő alatt Sárosi gróf álnéven élt a városban.

A bécsi udvar, amely kémei útján a fejedelemnek minden lépéséről értesült, jól elhelyezte ellenaknáit, főleg Berlinben. Rákóczi, — mint említettük — a porosz fővárosba akart utazni, hogy ott I. Frigyes királlyal személyesen

tárgyaljon, de tudtára adták, hogy útja a közelgő császárválasztás miatt a porosz udvart kellemetlen helyzetbe hozhatná. Berlini útja ezért elmaradt.

Nehéz volt Rákóczinak a saját ügyét bármelyik udvar szekeréhez odakapcsolni. A megvert Franciaország, amely a béketárgyalásokon legnagyobb gyarmatbirodalmát veszítette el, minden erejével önmagát védte; Anglia, a világháború igazi győztese, sajátmagával törődött; a Habsburgok hatalma és tekintélye majdnem olyan nagy volt, mint a leghatalmasabb Habsburg, V. Károly korában; a cár érdekei a nyugat-európai kérdésekkel nem voltak

közvetlen kapcsolatban. A Balkán-probléma ebben az időben még embriókorát élte; közvetlen veszedelem Oroszországot délfelől fenyegette, Törökország felől. Időközben III. Károlyt német császárrá választották, Rákóczi pedig visszahívta Klementet az angol udvartól, aki hasztalan kért segédelmet Anna királynő minisztereitől; azok elsősorban saját pozíciójukat akarták megszilárdítani. Danzigból november 9-én Elbingbe utazott, hogy még egyszer és utoljára beszéljen Nagy Péter cárral, aki ott ment keresztül Karlsbadból hazatértében. Rákóczi peszsimizmusa teljesen beigazolódott: Bercsényi megbukott az ő mindig hangoztatott orosz-barátságával. Az elbingi találkozó semmi újat és jót nem hozott, pedig a bécsi udvar, amely éppen ebben az időben kapta meg Rákóczi és a cár varsói szövetségének hiteles szövegét, nagyon aggódott. A cár kedves és udvarias maradt Rákóczi iránt, de már nem beszélt vele jóformán semmiről, előterjesztéseit idegenül, kedvetlenül fogadta. Meghívta Szentpétervárra, új fővárosába, amit Rákóczi nem fogadott el, mert ügyeinek jobbrafordulását csak nyugaton: Berlinben vagy Parisban várta. A cár innét Pétervárra vitorlázott, most épült fényes fővárosába. A fejedelem most már kénytelen volt beismerni, hogy a cárral nem megy semmire, és meg kell nyugodnia a megváltozhatatlanban.

Bercsényinek arra az indítványára, hogy valamennyien költözzenek ki Moszkvába, azt felelte, hogy nincs kedve Szibériába jutni.

Rákóczit, midőn Danzigba visszaért, nagyon megvigasztalta, hogy XIV. Lajos 50,000 Livrest küldött neki a régi hátralékokból. Valóban nagy szüksége volt rá; ő maga és udvarnépe szükségét szenvedtek. Bercsényi, aki Brzezanban élt feleségével és 106 emberével, már nem tudta előteremteni az ellátásukhoz szükséges pénzüsszeget és Esterházy Antal és Forgách Simon is szükségét látták. Rákóczi terjedelmes levélben köszönte meg XIV. Lajos királynak, hogy kirántotta anyagi zavaraiából és ismét hangsúlyozta benne, hogy

A danzigi városháza.

addig nem tér vissza hazájába, amíg annak szabadságát és jogait biztosítva nem látja. A fejedelmet különben már várták Párizsban. Vetésy figyelmeztette, hogy siessen ki mennél előbb, mert csak ő maga tudja ott kinn saját érdekeit hathatósan megvédelmezni és csak Franciaországban lehet még némi reménye.

December elsején nyújtotta át Vetésy Rákóczi új emlékiratát XIV. Lajos királynak, amelyben arra figyelmezteti, hogy az ő biztatásai által indítva kiáltotta ki az ónodi országgyűlés Magyarország függetlenségét és szakadt el a dinasztától. Arra kéri tehát a királyt, hogy ha nem is kötött vele formális szövetséget, de mint Rákóczi György unokáját, kit annakidején szövetségére méltatott, őt is vegye védelmébe a készülő utrechti békeértekezleten. Ha a bécsi udvar arra kéré, hogy ne ártsa bele magát az ő dolgaiba, arra az a válasza, hogy ő nem lázadó alattvaló, hanem szabad fejedelem, aki hazája védelmére fogott fegyvert, írárt inkább kész a leginségesebb száműzetésben meghalni, semhogy lemondjon a szuverenitásról, amelyre őt a rendek szabad akarattal emelték. Az erdélyi fejedelemség nélkül nem fog megelégedni jószágainak visszaadásával. Hivatkozik arra, hogy 1686-ban a Lipót császár és Apafy fejedelem között létrejött szerződés biztosította a fejedelmek szabad választását, és őt e szerződés értelmében egyhangúlag választották meg Erdély Rendjei a fejedelemségre.

A válasz korántsem volt az, amit Rákóczi várt. Torcy, a külügyminiszter azt felelte, hogy nagy kár, hogy a Rendek békét kötöttek, mert a szatmári békével a magyar köztársaságot megbuktatták, örökös királyukat elismerték, ezért XIV. Lajos többé nem veheti őket komolyan. Vigasztalásul kijelentette, hogy Rákócziért XIV. Lajos mindazt megteszi, amit tehet, de új háborút nem kezdhet és Erdélyt sem szerezheti meg számára, Franciaországban viszont olyan ellátást ad neki, hogy el fogja felejteti balsorsát.

A bujdosók nem éltek valami nagy bőségben. A fejedelemnek elsősorban külföldön szolgáló követeit kellett fizetnie, mégis küldött 1000 tallért Forgách Simonnak, 1000 forintot Esterháznak és Csáky Mihálynak azzal a figyelmeztetéssel, hogy sokat ne költsenek. Ez a kis társaság hűen kitartott mellette, inkább személye iránt való rajongásból, nem mintha sorsuk jobbrafordulását remélték volna. Szinte megható a nemes ifjak társaságának ragaszkodása. Ezek a fiatal emberek hazamehettek volna és élhettek volna otthon, szüleik birtokán jólétben, kényelemben, mégis kitarottak a fejedelem mellett.

Így ért véget az 1711-i esztendő, a fejedelem viszontagságos pályafutásának talán legnehezebb esztendeje. Midőn a béketárgyalások megkezdődtek, az esztendő elején abban a reményben ringatta magát, hogy talán elérte célját és olyan békét köthet, amely az ő felfogása szerint biztosíthatja a nemzet szabadságát és jogait. Még a szatmári béke után is habozott egy ideig, ne tegye-e le a hűségi esküt az uralkodónak és ne vonuljon-e vissza birtokaira. Fanatikus hite a saját eszméiben, törhetetlen reménye azonban a hontalanság kietlen világába kergették.

Rákóczi álnéven élt Danzigban, ámbar mindenki ismerte és ott settenkedtek körülötte az udvar kémei, akik nem egyszer egy asztalnál ültek vele. Helyzete a diplomáciában pillanatra, mintha jobbra fordult volna. Az angol királynő Klementtel azt üzenete neki, hogy támogatni fogja az erdélyi fejedelemség helyreállításában; Nyugat-Európában hírek szállingóztak arról, hogy Rákóczi olyan erős, hogy új felkelést készít elő . . . Bent Magyarországon azonban minden csendes volt és megkezdődtek az előkészületek a koronázásra és az országgyűlésre. Itt már senki sem akart újabb háborút. Jellemző a közhangulatra, hogy idehaza Rákóczit várták, de nem hadsereg élén, felkelésre szólító lobogókkal, hanem, mint a királynak hű alattvalóját, ki megjelenik majd Pozsonyban, a koronázó országgyűlésen és leteszi a hűségesküt az uralkodó kezébe.

Károlyt 1711. december 22-én a német birodalom koronázó városában, Frankfurtban, nagy fényvel német császárrá koronázták, s 1712 elején érkezett meg Bécsbe, ahol Károlyi Sándor rögtön jelentkezett nála kihallgatáson. Azoknak az érdekekben jelent meg az uralkodónál, akiket sérelmek értek a békeszerződések vagyoni jogi rendelkezéseinek végrehajtásánál és a békeokmány közzétételét sürgette. A magyar kancellária ugyanis a békeszerződés megerősítését visszatartotta és csak 1712. március 30-án adta ki Illésházy magyar kancellár Károlyi sürgetésére. Közben folytak az előkészületek a nevezetes országgyűlésre.

Az uralkodó az 1687: II. te. alapján hívta össze az országgyűlést, melyet Rákóczi soha sem ismert el és már csak ezért sem jelenhetett meg Pozsonyban. A rendek igen lassan gyülekeztek. A rossz utak, az árvizek és az utazásnak akkori egyéb akadályai miatt hetekbe került, míg a követek az ország keleti részéből Pozsonyba érkeztek. Ezért, mielőtt az országgyűlés az érdelemes tanácskozásokat megkezdte volna, a jelenlévők bizottságot alakítottak, hogy az terveket készítsen a feldúlt ország rendezéséről. Ez a tervezet tökéletesen jellemzi Magyarországot akkori nehéz állapotait. Kívánják elsősorban a

A danzigi Mária-templom.

Rendek az ország újonnan visszafoglalt részeinek bekebelezését; Erdélynek, Pozsega megyének, Bács megyének, Arad-, Békés stb. megyéknek visszakapcsolását, a tengerpart visszaadását. Igen fontosak a Rendek gazdasági természetű kívánságai. A hosszantartó háború és a pestisjárványok elfogyasztották az ország baromállományát, kipusztították a lakosság jelentékeny részét, a szabályozatlan folyók egész vármegyéket öntöttek el; ezenkívül tűrhetetlen volt a pénzszüke. Ezért kívánták a kereskedelem emelését; a kivitel felszabadítását; szóbakerült még egy tudományos főiskola vagy egyetem felállítása, az igazságszolgáltatás javítása és az adók leszállítása.

Rákóczi régi hű kurucjai közül többen megjelentek, így Károlyi Sándor, Ráday Pál, Hellenbach Gottfried, szavukat azonban nem igen hallatták. Május 2-án tartották meg a Rendek első ülésüket és rögtön megkezdték a koronázás előkészítését. A király hitlevelé tartalmát május n-én öt pontban foglalták össze; ezek pedig a következők: a király erősítse meg az ország jogait, szabadságait, kiváltságait; a koronát az országban őrizze, kapcsolják vissza az országhoz az újonnan visszafoglalt részeket; ha az uralkodóház férfiága kihal, a nemzetre visszazáll a szabad királyválasztás joga; végül a királynak minden utóda köteles lesz a hitlevelet kiadni.

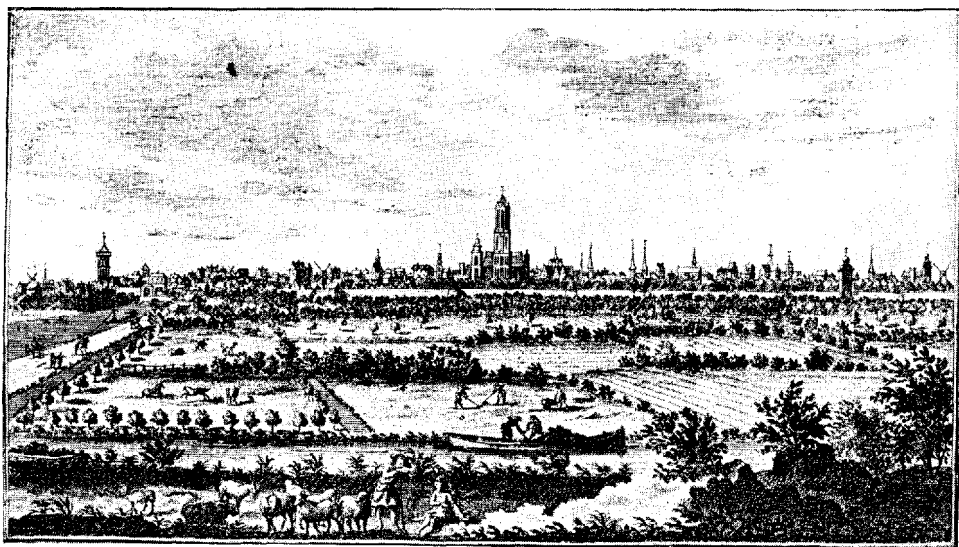
Károly mind az öt pontot elfogadta, még a 4-ket is, amely a Habsburg-ház leányágát kizárta a magyar trónról, annak ellenére, hogy a horvát rendek kevéssel a magyar országgyűlés megnyitása előtt elfogadták a leányág örökösödési jogát. A király május 18-án Pozsonyba ment, ahol május 22-én a szokásos fénnel megkoronázták. Károlyi Sándor, aki közben grófi címet kapott, sokat buzgólkodott azon, hogy Rákóczi kegyelmet kapjon, de sürgetéseivel csak annyit sikerült elérnie, hogy május 26-án becikkelyezték a szatmári béke-pontokat. Július 30-án törvényjavaslat készült, amely Rákóczit, Bercsényit, Forgách Simont, Esterházyt, Vay Ádámot rebelligeknek nyilvánítja, s hazas és felségárulóknak bélyegzi őket. A Rendek a lojalitásból a Rákóczit megőrző törvényjavaslattal már átsaptak a szervilizmusba. A király ezt nem követelte s ebben az időben még volt némi remény arra, hogy Rákóczi amnesztiát kér és visszatér az országba. Az az országgyűlés, mely őt lázadónak és hűtlennek nyilvánította, soha nem ül össze, ha ő nyolc esztendőn keresztül nem harcol az ország alkotmányos szabadságáért.

Éppen ebben az időben járt közben a porosz udvar Rákóczi érdekében. A porosz követ és a holland követek azt kérték Bécsben, hogy Rákóczi megtarthassa címét, nevezzék ki uralkodó birodalmi gróffá és adják vissza birtokait, Seilern miniszter azonban arra hivatkozva, hogy az uralkodóház miatta vesztette el a spanyol trónt, visszautasította a kérelmet.

Rákóczi anyagi viszonyai időközben rosszabbra fordultak, pénztelensége olyan fokú volt, hogy kénytelen volt elbocsátani több emberét, akik eddig példás hűséggel kitarthattak mellette, elbocsátotta a nemes ifjakat is, akik sírva vettek búcsút uruktól, akinek közbenjárására Ágost lengyel király szolgálatába állottak. A török hajlandó volt hazát adni a bujdosóknak;

Bercsényi és felesége már kaptak is menedéklevelet, Rákóczi azonban még nem tartotta a Törökországba való kiköltözést időszerűnek.

A világháború vége felé közeledett és 1712. január első napjaiban megkezdődtek a béketanácskozások Utrechtban. Európa, melyet nem is nagyon régen, a vesztfáliai békében rendeztek, most új rendezés előtt állt. A spanyol örökösödési háború két dinasztiának: a Bourbonoknak és a Habsburgoknak a harca volt a hegemoniáért, s a több mint évtizedes élet-halál harcot XIV. Lajos francia király gőgje, hiúsága és hatalomvágya idézte fel; a titkos mozgató, a nagy küzdelemnek haszonélvezője azonban Angolország volt, amely ebben az időben vetette meg tengeri nagyhatalmának alapjait. Senki sem nyert a hábo-

Utrecht.

rún, csak Nagybritannia. Franciaország pénzügyileg, gazdaságilag tönkrement, a francia polgárság megtakarított pénze mind elpocsékolódott, Angolország viszont az utrechti békében hatalmas területekkel gyarapította gyarmatbirodalmait.

Az utrechti béketárgyalások kezdetén Rákóczinak még mindig lehetett reménye. Ezért lépett Klement útján újból összeköttetésbe az angolokkal és a hollandokkal s felhívta fegyelmüket arra, hogy a magyar kérdés kielégítő megoldása nélkül nem lehet béke Európában, ennek pedig feltétele az ő erdélyi fejedelemségének biztosítása. Ezért a fejedelem türelmetlenül várta az Utrechtből érkező híreket. Követei, Klement és Vetésy igen sokat fáradoztak a fejedelmi udvarokban a politikai hatalmasságoknál és kaptak is ígéreteket. Rákóczi még mindig bízott abban, hogy Franciaország és Anglia külön békét kötnek és akkor az ő ügyét bele lehet illeszteni az általános békébe. Bolinbroke,

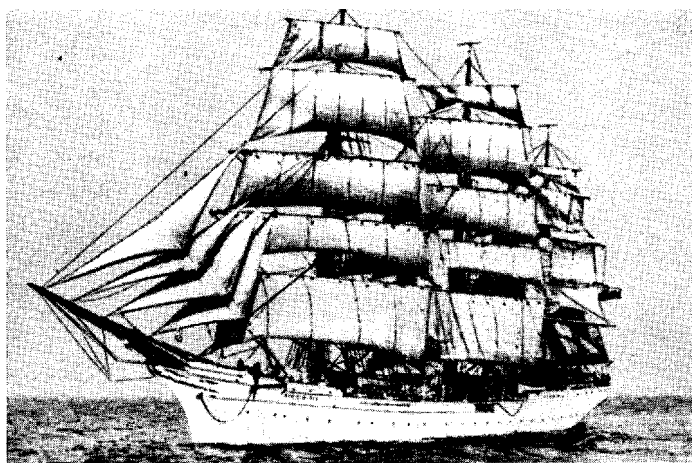
az angol külügyminiszter kezdetben bízta Klementet, azt is mondta neki, hogy kérje a királyné támogatását. ígéretekben tehát nem volt hiány, de úgy látszik, hogy az utrechti béketárgyalásokon Poroszországon kívül nem volt Rákócziak már igaz barátja. A megbízottak benne már az országatlan fejedelmet látták, nem vártak tőle semmit és ígéreteik megtartását sem tartották fontosnak.

Régóta bízották a fejedelmet, különösen francia barátai, hogy induljon már el Franciaországba, hagyja ott Danzigot, amelyben már élete sem vált biztonságban. Bercsényi több ízben figyelmeztette, hogy élete veszélybe forog, de csak mikor a lengyel kormány is tudtára adta, hogy életének biztonságáért nem áll többé jót, határozta el magát a franciaországi útra és 1712. november 9-én végre elindult.

UTAZÁSA FRANCIAORSZÁGBA.

A tengeri utazás nem volt könnyű vállalkozás. Az akkori vitorlás járművek játéklabdái voltak az időjárásnak és a fejedelem éppen a legrosszabbkor, közvetlen a tél előtt határozta el magát a hosszasan tengeri útra. Mintha tragikuma még itt is üldözte volna; most is akadályok, veszedelmek, küzdelmek tornyosultak utazása elé. Francia hajó ebben az időben XIV. Lajos szigorú parancsa folytán nem köthetett ki a Balti-tengeren. Szerencsére az angol követ igen melegen támogatta Rákóczit és meghagyta az akkoriiban odaérkező S. George nevű hajó kapitányának, hogy őt tüstént vegye hajóra és gondoskodjék életének biztonságáról. A fejedelemnek vigyázni kellett, mert folyton leselkedtek rá. Irattárát becsomagolta, ezüstneműjét, ékszereit, lovait Danzigban hagyva mindent rábízott hú udvarmesterére, Vay Ádámról. Igen óvatosan, vigyázva csónakázott ki a tengerre november 9-én este, Mikes Kelemen, Kisfaludy Boldizsár, Szatmári Király Ádám kíséretében és felszállt az angol hajóra. Danzigban a bécsi udvar fogdomegjei rögtön rájöttek, hogy a fejedelem menekül, s tudták azt is, hogy Franciaországba készül. A rossz időjárás és a közbejött akadályok miatt csak 13-án tudták felhúzni a hajó horgonyait és indulhattak neki a tengeri útnak, a lehető legrosszabb időben és 21-én érkeztek meg sok vihar, dermesztő eső és viszontagság után Koppenhágába. Rákóczi nem mert kiszállni, mert a császár ügynökei itt is leselkedtek rá, élete csak az angol hajón volt biztonságban. A vihar állandóan paskolta őket, sokat szenvedtek és csak nagynehezen jutottak át a Kattegat-szoroson és elhagyva Göteborgot, nagykeservesen menekültek az orkán elől egy eldugott kis svéd kikötőbe. A Skagerrakban ismét iszonyú vihar csapott le rájuk. Olyan veszélyben forogtak, hogy fejedelem rá gondolván szenvedésekkel teljes életére, Istennek ajánlotta lelkét és készült a halálra. December 1-én elült a vihar és kedvező széllel vidáman vitorláztak Nagybritannia partjai felé. December 7-én érkezett meg az annyi bajt kiállott hajó Spurn-Head fokhoz és nemsokára horgonyt vetett Hull város kikötőjében.

Rákóczi nagy tervekkel és reményekkel ment Angliába, ahol még soha sem járt. Angolország kormányai támogatták őt akkor is, amikor még a valóságban ellenük is harcolt. Úgy gondolta, hogy ha nem is ér el nagy sikert a Bolinbroke-kormányánál meg kell köszönnie Anna királynőnek iránta és Magyarország iránt annyiszor tanúsított jóindulatát. Alig várta, hogy Londonban legyen, de ez a vágya nem teljesülhetett. A hajó és utasai Lengyelországból, pestis sújtotta országból jöttek és az utasok szigorú rendelkezések értelmében negyven napig nem hagyhatták el a kikötőt. De politikai nehézségek is jöttek közbe. A Marlborough-kormánytól, amely nyíltan osztrákbarát volt, Rákóczi semmit nem várhatott. Az új wigh-kormány nem mutatkozott ugyan ennyire osztrákbarátnak és Rákóczi inkább remélhette tőle

Lengyel vitorlás hajó.

ügyének támogatását, Bolinbroke azonban azt üzenete, hogy először egyezzen meg Franciaországgal és ha ez sikerült, térjen vissza Angliába; Anna királyné üzenete pedig úgy szólt, hogy az erdélyi fejedelemség követeléséről mondjon le. Rákóczi kíséretével: Mikes Kelemennel, Kisfaludy Boldizsárral és Szatmári Királlyal együtt megtekintette a várost is és amidőn partot ért, az akkor még kicsiny Hull polgármestere latin nyelven üdvözölte. A lakosság odatódult, hogy lássa a híres-neves férfiút, aki nyolc teljes esztendőn keresztül dacolt Európa leghatalmasabb uralkodójával, a német császárral. Innen néhány hét múlva továbbvitorlázott, 1713. január 12-én érte el a Temze torkolatát. Londonba azonban nem mehetett; ott a császár követi már eltorlaszták előtte az utat. Közbenjártak a kormányzó és Anna királynénál, tiltakoztak az ellen, hogy fogadják Rákóczit, a lázadót. Pedig Torcynak, a francia külügyminiszternek az volt a kívánsága, hogy a fejedelem először Londont járja meg. Bolingbroke, a külügyminiszter, aki hajót adott neki a

továbbutazásra, megkérte, hogy politikai okokból ne menjen Londonba. A Temze torkolatától Calais felé haladt Rákóczi hajója és Dunkerque-nél megint belekapaszkodott a vihar, mely továbsodorta Dieppe, a másik kikötőváros felé. Végre az Arques-folyó kikötőjében, a város kőfala közelében állt meg, ahol a vár parancsnoka a fejedelmet nagy tisztelettel fogadta.

Rákóczinak most régi vágya teljesült. Végre megérkezett Franciaországba, melynek nyelvén ekkor már tökéletesen írt és beszélt, de földjét most érintették lábai először. Nagyon jól esett neki a szívélyes fogadtatás, melyben a várparancsnok részesítette. Rouenban, Normandia fővárosában, Charles-François-Frédéric Luxembourg herceg, tábornagy, uralkodóknak kijáró pompával fogadta és Párizsban a saját palotáját ajánlotta fel neki lakhelyül. Annyi üldöztetés, bántalom, életveszély, sanyarúság után itt érezte jól először magát Rákóczi. A nagy kultúrájú francia előkelőségek között nagy-szerűen érezte magát és egyszerre otthonos lett Franciaország egyik legelőkelőbb nagyurának palotájában, öt nap múlva, január 28-án érkezett meg Párizsba.

Párizs ekkor már 100,000 lakosságú város és Európának legfényesebb metropolisa. A városba érkezésekor a király nevében Torcy külügymini zter üdvözölte, majd a Soisson-palotában adtak neki szállást a király rendeletére. A palotában, amely a Louvre-palota és a mostani nagyvásárcsarnokok között lehetett, Rákóczi fényes lakosztályt kapott. Február 12-én jelent meg Versailles-ban, ahol először Dangeau marquis, a testőrség parancsnoka fogadta, kivel felesége révén rokonsági viszonyban állott, a királyhoz Breteuil báró és Torcy külügyminiszterek kísérték. Rákóczi meghatva állott meg a legnagyobb francia uralkodó és minden idők egyik legnagyobb uralkodójának a színe előtt, akit rendkívül tisztelt. Mint maga elmondja emlékirataiban, megköszönte a királynak addigi támogatását, mire az válaszul kedvesen és nyájasan biztosította őt további jóindulatáról.

Dangeau marquis palotájában roppant szeretettel vették körül, tisztelettel és figyelemmel viseltetett iránta Torcy külügyminiszter is, aki lakomát is adott tiszteletére. Rákóczi, aki meg akarta őrizni inkognitóját és úgy akart viselkedni, mint szegény bujdosó fejedelem, csakhamar belekerült a fényes párizsi társaságokba, amelynek tagjai gyorsan megkedvelték a kitűnő társalgót, a tanult és művelt embert. A királynak is megtetszett Rákóczi. Párizsban különben nem sokáig maradt: néhány nap múlva Chaliost-ba költözött, egy kis faluba, amely azóta beolvadt Párizsba, majd a Versailles közelében lévő Passy-ba, amelynek a mai Rue de Passy őrzi emlékét. Innen írt levelet április 27-én a királynak bujdosó társai érdekében. «Könnyektől áztatva látná e levelet Felséged — írja Rákóczi — könnyektől, melyeket ügyeink szomorú helyzete folytatna szemeimből, ha a vallás elvei és életem különféle viszontagságai nem tanítottak volna meg imádnom az isteni gondviselést, melynek utai megfoghatatlanok.» Blóadja azután családjának tragédiáját, anyai nagyatyja szomorú végét s az üldöztetést, melyet családjá szenvedett.

Élete Munkács várának feladása óta üldöztetések sorozata, és hazájának elnyomatása, nemzetéhez való bizalma és Franciaország iránt való öröklött ragaszkodása adta kezébe a fegyvert. A francia királyhoz intézett levelei miatt került börtönbe és a francia király jótékonyága vitt vigasztalást lengyelországi száműzetésébe. A szükséges pénzerő hiánya, annak a tervének

London a XVII. században.

el nem fogadása, hogy Horvátországon keresztül kapjon segédelmet és végül az ellenség fölénye megfosztották a magyar nemzetet az ő törekvéseinek gyümölcseitől.

Szomorú lenne a helyzete, — írja tovább — ha nem állana olyan méltányos és nagylelkű uralkodónak pártfogása alatt, mint a francia király. És miután mindenét feláldozta, felesége inségben, gyermekei fogságban vannak, mindenfelől hallja ellenségeinek szemrehányásait a nekik tett károkért. Meg van győződve arról, hogy a király a magyar nemzet jó szolgálatait iránt

való tekintetből nem fogja megtagadni pénzsegélyét tőle és párthíveitől, kiknek nincsen hova folyamodni ok. Arra kéri tehát az uralkodót, hogy működjék közre szegény száműzött párthíveiért a béke megkötésekor és folytassa Besenval követe által megígért támogatásukat.

Rákóczi levele nem üres dicsekvés. Szolgálataira, melyeket Franciaországnak tett, méltán hivatkozhatott. A kurucok nagy császári erőket tartottak lekötve Magyarországon, annyira, hogy őrizni kellett Bécset is, mert néhányszor még a császár élete sem volt tőlük biztonságban. Ha a Magyarországon működő 20—50,000 főnyi császári haderő megjelenhetett volna a nyugat-európai csatatereken, a császár és szövetségesei sokkal előbb békére kényszerítették volna Franciaországot.

Levelének volt annyi hatása, hogy a király 600,000 livrest utalt ki neki, amiből havonta 6000-et kapott; ugyanakkor a spanyol királynál kieszközölte, hogy Rákóczi, mint az aranygyapjas rend tagja, évi 30,000 livrest kapjon. Ezzel számára és kísérete számára biztosítva volt a rangjának (Sárosi gróf) megfelelő életmód.

VII.

A KIRÁLYI UDVARBAN ÉS A KOLOSTOR CSENDJÉBEN.

RÁKÓCZI MINT UDVARI EMBER. A RASTATTI ÉS BADENI BÉKE. A TÖRÖK HÁBORÚ.

Rákóczi attól fogva, hogy Magyarországot elhagyta, eszméinek a vándora. Arról, amiért harcolt: a nemzeti szabadságnak, jogoknak, függetlenségnek teljességéről, a függetlenség garanciáiról, elsősorban a független és önálló Erdélyről, sohasem mondott le, hanem várta a pillanatot, amikor azok megvalósíthatók. Sokszor tévedett, sokszor volt túloptimista, sokszor ítélte meg rosszul a helyzeteket, ez azonban erkölcsi nagyságából nem von le semmit. Aki olyan óriási áldozatokat hozott elveiért, mint ő, még tévedéseiben is tiszteletet érdemel. A történelmi szereplők között kevés olyan elvi embert ismerünk, mint Rákóczi, aki a hipokrita barokk-korban sokkal magasabb morált képviselt, mint kortársai közül bármelyik.

Mint szegény magánember akart élni a világ fővárosában, nem is gondolva arra, hogy bejuthat XIV. Lajos ragyogó környezetébe. Egyetlen célja volt belevétni a készülő békébe az ő kívánságait, azoknak a nagy szolgálatoknak a fejében, melyeket Franciaországnak tett. Balsorsa azonban mást tartogatott számára. Belekeveredett abba a csillogó, mesterkéltné világba, amely méltán keltette fel nemsokára Jean Jacques Rousseau undorát. Rákóczit úgy nézték, mint valami új csillagot, valósággal a tenyerükön hordozták. Szinte ritkaságszámba ment, hogy egyedül ebédelt szerény otthonában és nem Párizs valamelyik előkelőségénél, s nem egyszer összejött a királlyal, aki vadásztaira, sőt még hadiszemléjére is meghívta.

1713. április 11-én aláírták Utrechtben a korszakos jelentőségű békeszerződést, amely az Angliával és Hollandiával folytatott háborúnak végét vetette. XIV. Lajos unokája, V. Fülöp megtartotta a spanyol trónt, de utódai már nem örökölhették. A háború célja, mint Anna királynő mondotta a parlamentben, az volt, hogy megakadályozza Spanyolországnak és Nyugat-Indiának Franciaországgal való egyesülését. És ez sikerült is. Anglia részéről főleg Nyugat-India birtokáért folyt a harc. Megkapta hatalmának máig

egyik legfontosabb támaszpontját, Gibraltárt, Port-Mahont és tönkretette Spanyolország indiai kereskedelmét. «Az angol terjeszkedés történetében — írja egy angol történetíró — az utrechti szerződés a legnagyobb korszakok egyikét jelöli. Ez a dátum a spanyol Armadához hasonló határkő, mert ez jelenti az angol szupremácia kezdetét. Az Armada idejében azt láttuk, hogy Anglia belép a versenypályára: Utrechtben megnyerte a díjat.» Valóban így volt; ebben a harcban nem Ausztria, hanem Anglia győzött.

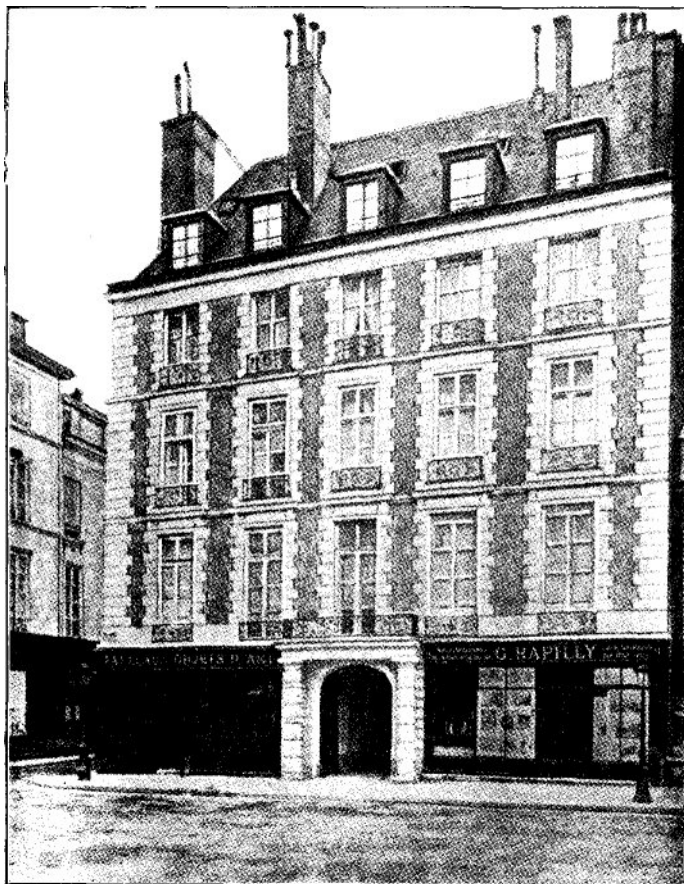
Párizs a XVII. században.

Az utrechti béke szelleme egyébként a multhoz képest sok tekintetben haladást jelent. Két nagy autokrata ütközött kezdetben össze, akik tisztán dinasztikus érdekeiket tartották szem előtt. Az utrechti békeszerződésnél már olyan nézetek merülnek fel, hogy a népek, az országok, nem a dinasztiaéknak tulajdonai, melyekkel szabadon rendelkezhetnek és a két isteni monarchia: a Habsburg- és a Bourbon-monarchia küzdelmében egy harmadik győz: az alkotmányos Anglia (az alkotmányos Hollandiával együtt) és a békekötésnél az uralkodói jogok és önkény rovasára elsősorban nemzeti érdekek érvényesülnek.

XIV. Lajos május 22-én hagyta jóvá a békét.

Utána megtartották a békeünnepet, amelyen a két bujdosó fejedelem, Rákóczi és a bajor választó, Miksa Emánuel is megjelentek, kiknek érdekeiről megfélekedtek az utrechti béke szerzői. Rákóczinak és Miksa Emánuelnek még egy reményük maradt, az, hogy XIV. Lajos és VI. Károly császár között tovább folyt a fegyveres *mérkőzés*, s még hátra volt egy új békekötés, amelybe esetleg az ő ügyüket is egybekapcsolják. Lajos kegyeinek összes jeleivel elhalmozta Rákóczit; tiszteletére ebédet adott, lovakat ajándékozott neki, gyakran meghívta vadárait. Így Rákóczi udvari ember lett, tagja minden idők legszebb udvari életének, melynek részleteit Saint Simon herceg írta le, de amelynek megle-

venítése regényírók tollára való. Ma nehezen tudjuk elképzelni, hogy mit jelentett akkor ez a szó: királyi udvar. Ezeknek a szavaknak: király, királyi család, udvar, alig tudjuk ma kifejezni az értelmét, hiszen a király mindenható, valósággal földi isten. Vauban, a nagy várépítő, aki felbecsülhetetlen szolgálatakat tett hazájának, az uralkodó egy haragos pillantására magányába

Hôtel de Transylvanie.

vonult vissza. Olyan korról van szó, amelyben a nemzet fogalma az uralkodó fogalmával azonos. A király közelében lenni az elérhető legnagyobb kitüntést és boldogságot jelentette közönséges halandó számára. Rákóczi szinte nap-nap után megfordult a király társaságában, résztvett az udvari életnek minden multságán, ünnepén, résztvett az előkelőségek szórakozásaiban, kártyázott, sakkozott, vagy tudományos kérdésekről vitakozott. Ha nem is hódolt mindenben az előkelők szenvedélyeinek, résztvett az ancien régime

könnyelmű életében, amelyért XVI. Lajos később fejével lakolt. De Rákóczi szerény, mérsékelt. Kártyázott, de nagyon kis összegekben. Egész Európában, különösen Párizsban, a király környezetében, dühöngött ebben az időben a kártya-mánia.

Itt emlékezünk meg a Rákóczi párizsi tartózkodásával együtt emlegetett Hôtel de Transylvanie-ról, amelyből rossz akaratú vádak is lehetne kovácsolni ellene. Ennek történetét a francia rendőrfőnökség ma is megtalálható jelentéseiből hitelesen ismerjük, s azt látjuk belőlük, hogy magának a fejedelemnek a kártyabarlang létrejöttelében nem volt semmi része sem. A Hôtel du Perron-ban, amely a mai Bonaparte-utca és a Quai Malaquais sarkán fekszik, Rákóczi volt magyar és francia tisztjei játékbarlangot nyitottak. Ez volt a későbbi Hôtel de Transylvanie, amely ellen a rendőrség eljárást is indított, de azt a király parancsára később megszüntették. Rákóczi ezen a helyen talán csak egyszer fordult meg, amikor egy hercegnővel kártyázott.

XIV. Lajos és a császár között újból kitört a háború, ami felébresztette a csüggeteg Rákóczi reményét. A csataterokról jó hírek érkeztek, ami fokozta az udvar mulató kedvét. Villars tábornagy megverte Savoyai Jenő hadseregét, Freiburg várost is bevette, mire rögtön megkezdődtek a béketárgyalások a két hadvezér között Rastatt-ban, s Rákóczi reményeinek teljesülésére elérkezett a végső alkalom. Azért jött Parisba, hogy őt is vegyék bele a békeszerződésbe és ha ez most nem sikerül, talán mindenek örökre vége.

Kétségbeesve dolgozott, folyton sürgette befolyásos embereit, akiknek szava XIV. Lajosnál valamit számított, hogy teljesítsék a béketárgyalásokon az ő kívánságait, az ő feltételeit is szorítsák bele a készülő békébe.

A RASTATTI ES A BADENI BÉKE.

XIV. Lajos talán többet is tehetett volna Rákóczi érdekében, ha folytathatta volna a háborút. Káprázatos nagy terve: a hatalmas Bourbon-birodalom, amely magába foglalta volna Spanyolországot, Olaszország egy részét, amelyet a Rajna, az Atlanti Óceán határolt volna — Nagy Károly egykori frank birodalma — összeomlott; a hiúságból, sértett büszkeségből megindított háborúi kiapasztották az ország életerejét, a kincstár, melyet a merkantilista pénzügyi politika színültig megtöltött, kiürült. A király mindenáron békét akart és Freiburg elfoglalása jó alkalom volt a béketárgyalásokra. Ausztria megerősödve került ki a háborúból: megkapta a rastatti békében Nápolyt, Szardiniát, Milánót. Franciaországtól viszont nem sikerült elszedni a veszfáliai békében neki ítélt szerzeményeket, Elsászt, Strassburgot, Franche Comté-t. A békeszerződés értelmében a Rajna a német birodalom és Franciaország elválasztó vonala. A vesztes Franciaország területéhez a győzők nem

nyúltak, a háború előtti határvonalai érintetlenek maradtak. A rastatti békében XIV. Lajos sokkal jobb feltételeket kapott, mint amilyent annyi vereség után várhatott volna. Az eredmény mindössze annyi, hogy Franciaország nagy és félelmetes fölénye megszűnt, viszont egyelőre vezető hatalom sincs Európában. Az utrechti és a rastatti béke után a vezető szerep megoszlik Franciaország és a Habsburg-birodalom között. A Habsburg-birodalom azonban sokat nyert és visszakapta a vesztfáliai békében elveszített nagyhatalmi állását, az övé Magyarország a kis bánáti rész kivételével, amelyet azonban VI. Károly császár rövidesen visszaszerez, megkapta Olaszország említett tartományait, megkapta a Németalföldet.

A bujdosó fejedelem kétségbeesett erőfeszítéseket tett a békétárgyalások alatt, hogy a béke létrejövetelét megakadályozza, terveket dolgozott ki, amelyeket XIV. Lajoshoz juttatott, de hiába: Villars és Savoyai Jenő 1714. március 7-én megkötötték a békét Rastattban.

Rákóczi éppen Versailles-ban volt és betegen feküdt, amikor a béke híre hozzá érkezett. Megtudta talán azt is, hogy Villars szóbahozta az ő ügyét is, de Savoyai Jenő hallani sem akart kívánságainak teljesítéséről. Rákóczi nem tudta megérteni, hogy a győzelem után, amikor szerinte a király hadseregeinek nyitva állt az út a német birodalomba, hogyan köthettek ilyen békét.

Rákóczinak már nem egyszer voltak ebben az időben lelkiismeretfurdalásai. Bántotta lelkiismeretét, hogy egész élete vadászatokban, udvari multságokban telik el, mialatt társai Lengyelországban szükségét látták. Ő maga sem élt nagy bőségben, de szükségét sem szenvedett. Lassanként azonban megérlelődött benne az a gondolat, hogy visszavonul a világ zajától és ott hagyja az udvari életet. Közben új politikai esemény sújtott rá: 1714. szeptember 7-én a francia király megbízottai megkötötték a békét Badenban a német birodalommal is és így most már Franciaország minden ellenségével kibékült. A bajor választó, Rákóczinak hosszú időn át magyar királyjelöltje, szerencsésebb volt, mint bujdosó fejedelemtársa: visszakapta elvesztett országát. Az udvar zenével ünnepelte a békét, Rákóczi azonban leverten, saját sorsán gondolkozott, s a zene hangjain és a rakéták fényén keresztül azt látta, hogy Franciaországot megalázták, mert — szerinte — sokkal jobb lett volna, ha Villars győzelme után folytatják a császár ellen a háborút.

Szomorú lelkét a Magyarországból jövő hírek is izgatták, összeesküvést fedeztek fel, melynek az ő egykori tisztjei, Czelder Orbán és Pongrácz János állottak az élén és vagy harminchat összeesküvőt a kassai börtönbe csuktak. Mindjobban megérlelődött benne az a gondolat, hogy fáradt, meggyötört lelkére valamely kolostor csöndjében keres vigasztalást. 1714. decemberében még résztvett az udvar vadászatain, de a multságok már untatták. Egyetlen szenvedélye a vadászat maradt. Már a következő év böjtjén nem fogadta el az ebédre való meghívásokat, böjtölt, csak főzelékkel táplálkozott és olyan magányos életet élt, mint egykor a jezsuiták iskolájában. Az volt a terve, hogy hú magyarjaival kolostorba vonul és elsősorban az Ágoston-rendiek kis

kolostorára gondolt. Titokban tartotta mindenki előtt szándékát, csak egyik bizalmas barátjának, Tessé tábornagnak vallotta meg, hogy megunta a zajos életet, minden vágya a csend és nyugalom. Még az előbbi esztendőben tűnt fel neki Grosbois, a Szajna balpartján, a Fontainebleau felé vezető úton fekvő kis falu. Itt találkozott korábban egy öreg remetével, akiben ráismert egyik volt francia tüzérkapitányára, aki őt arra kérte, hogy vétesse fel a camalduliak Grosbois-ban lévő szerzetrendjébe. Azóta erre a csendes kolostorra sokat gondolt, s egyik emberét megbízta, hogy titokban szobát kérjen számára a camalduli atyáknál. Már április 17-én bevonult és a nagyhét első napjait imádságban és bűnbánatban töltötte. Húsvét napján, midőn megjelent a királynál, s az megkérdezte tőle, hogy hol járt, belezavarodott a feleletbe és súgva vallotta meg, hogy kolostorba vonult.

Az öreg királlyal nem akart szakítani, de viszont szilárd elhatározása volt, hogy a zajos élettel felhagy, s legalább az esztendő egy részét magányban, imádkozással s lelki gyakorlatokkal tölti el. Ez az elhatározás, ha Rákóczi lelki világát ismerjük, nem lephet meg bennünket. Gyermekkorától kezdve a legmélyebb vallásos hit alakult ki lelkében s egészen biztos, hogy az udvar léha, fényűző életét bűnnek tartotta. A pünkösdi három napját már Grosbois-ban töltötte, ahol megtetszett neki a kamalduli szerzetesek élete. Most már egész életmódját megváltoztatta, szórakozása hébe-korba a vadászat meg az ártatlan billiard maradt, gyakran gyónt és imádkozott. Még jelen volt a király utolsó nyilvános szereplésén, a perzsa követ búcsúkihallgatásán, ahol az agg uralkodó életében utoljára jelent meg teljes uralkodói díszben.

XIV. Lajos súlyosan megbetegedett. Rákóczi meghatóan emlékszik meg emlékirataiban a nagy király végnapjairól, akinek halálát augusztus utolsó hetében már minden percben várták. A király retentő kínokat szenvedett, amelyeket még fokozott orvosainak tudatlansága. Rákóczi utálattal látta, hogyan veszekednek már most a hozzátartozók a végrendeleten.

XIV. Lajos 1715. szeptember i-én életének 77-ik évében elhunyt. Vele letűnt a legnagyobb képviselője annak a politikai rendszernek, amelyben a francia politikai géniusz a legtökéletesebbet alkotta. Minden életírója és bírálója megegyezik abban, hogy nagy uralkodó volt, s művészete abban állt hogy remekül ki tudta válogatni a legkitűnőbb és a legtehetségesebb embereket, akik az ő akaratát és hatalmát képviselték. A francia nemzet XIV. Lajos uralkodása alatt a szellemi élet egész területén messze elhagyott minden más népet: az irodalomban, képzőművészetben, a hadászatban, a tudományban. Nem ok nélkül mondják, hogy Paris ebben az időben a művelt világ fővárosa. XIV. Lajost megverték a nagy háborúban, de a francia nyelv az utrecht-rastattibéke óta a diplomácia nemzetközi nyelve. Gazdasági rendszerét, a merkantilizmust, a nagy Colbert találmányát, az egész világ utánozta, ugyan- úgy, mint a barokkot és rokokót, a francia építőművészet stílusát. A királyt részvételenül és megkönnyezetlenül kísérték ki udvaroncai a saint-denis-i királyi sírboltba, igazi, lélekből jövő könnyeket XIV. Lajosért csak a szegény bujdosó

XIV. Lajos.

fejedelem, Rákóczi hullatott. A fejedelem — mint Saint Simon elmondja emlékirataiban — mélységes tisztelettel viseltetett a kor legnagyobb uralkodója iránt.

Rákóczi már a koporsónál jelentkezett a régensnél, Orleansi Fülöpnél, hogy részvétét fejezze ki neki és kérje a saját maga és az új király, XV. Lajos támogatását, amit a régens készséggel megígért. Rákóczi méltán tartott attól, hogy járandóságait, amelyeket nem rosszakaratból, hanem az ország nehéz pénzügyi helyzete miatt, már az öreg király leszállított, a régens még jobban megnyirbálja, esetleg teljesen törli. Ettől méltán tarthatott, hiszen a régens köré most már új udvaronchad gyülekezett, olyanok, akiket az elhunyt király ki nem állhatott. A francia udvarban a tehetséges, de laza erkölcsű régens uralmával olyan új éra kezdődött, amelyet Rákóczi valláserkölcsös lelkülete nem bírt volna el. Ez is egyik ok volt arra, hogy végleg visszavonuljon a grosbois-i kolostor szentéletű szerzetesei közé.

Ezt a kolostort, melynek ma már csak romjai vannak meg, Angoulême herceg alapította még 1642-ben, a kamalduli szerzetesek számára, akiket, szigorú életmódjuk miatt, együtt emlegetnek a karthausiakkal. Nyolc-tíz barát élt a kis grosbois-i kolostorban, két-három novíciussal együtt. Háztartásuk, életmódjuk a lehető legegyszerűbb volt. Okirat maradt arról, hogy átengedtek Rákóczinak még az 1715. év tavaszán egy kis helyiséget, minden tartozékával. A fejedelem maga írja emlékirataiban, hogy a remeteség lelkét nagyon megvigasztalta, visszanyerte lelki egyensúlyát, de tettét sokkal többen gúnyolták, mint helyeselték. A császárnak rá leskelődő kémei sokáig nem is tudták hol van; azt hitték, kiment valahova Franciaországból s azt is híresztelték róla, hogy Törökországban van, hogy ott bevárja a török háború fejleményeit.

Nemsokára, magánybavonulása után, hozta meg az 1712--15-1 országgyűlés a 49-ik törvénycikket, amely Rákóczit, Bercsényit és társait javaiktól megfosztja és számkiveti az országból. A nevezetes országgyűlés 1715. szeptember 8-án kezdte meg a pestisjárvány miatt félbeszakított tanácskozásait. Az ország nádorává Pálffy Miklós országbíróvá választották meg, akinek Koháry István lett az utóda, majd nagy fénnel megkoronázták Erzsébet királynét. Az országgyűlés túlzottan reakciós szellemű; a kurucok többségben voltak ugyan, de őket a labancok, kik túlhangosan viselkedtek, minden alkalommal megfélemlítették. A rendek meg akarták nyirbálni még az általános amnesztiát is, amit maga Károlyi Sándor említ Önéletleírásában. Ő maga többször is volt e miatt kihallgatáson az uralkodónál és még Savoyai Jenő herceg is közbejárt. A 49-ik törvénycikk kimondja többek között, hogy Rákóczi, Bercsényi és társaik a szatmári békében kegyelmet kaptak, de mivel a határidőn belül vissza nem tértek, a szóval ki sem mondható szörnyű felségárulás bűnében makacsul kitartottak, ezért őket, mint törvényes királyuk, hazájuk nyilvános ellenségeit, mint árulókat, mint az igazi szabadság felforgatóit, törvényesen száműzik . . . Őket üldözni, elfogni rendelik, összes, ingó- és ingatlan javaikat elkobozzák.

Óriás vagyon szállt a kincstárra, akkora, amilyenre példa nincs is törté-

nelmünkben. Rákóczi, Bercsényi, Forgácli Simon, Esterházy Antal, Sibrik, Vay Ádám vagyonát mind elkótyavetyélték.

Ez az országgyűlés még más tekintetben is korszakos jelentőségű. Itt szűnik meg a nemesség honvédelmi kötelezettsége, aminek gondolatával már Mátyás király foglalkozott. Az uralkodói korlátlan hatalom kiterjesztésének külföldön is az volt a legfontosabb eszköze, hogy az uralkodók letörték a rendeket, úgy, hogy a fegyvert kicsavarták a kezükből és a csak nekik engedelmeskedő állandó hadseregnek adták. A nemesi felkelés — mint a kuruc háború is megmutatta — a magasabb hadászat korában nem ért túlsókat, de mégis kiszedték a fegyvert a magyar nemesség kezéből. Ez nemcsak nemzeti szempontból volt káros, hanem nagy társadalmi igazságtalanságot is jelentett, mert most már a jobbágyosság vállaira nehezedett minden teher, nemcsak a munka és adófizetés, hanem a honvédelem terhe is. III. Károly király törvényével megszűnt a hűbéri-ségnek minden erkölcsi alapja.

Rákóczi ekkor már a kolostorban töltötte csaknem minden idejét, s orvosán, Lángon kívül, csak három hű kísérője; Mikes Kelemen, Szatmári Király Áciám és Kisfaludy Boldizsár maradtak mellette. A többi magyar lassanként elhelyezkedett Franciaországban. Közülök

gr. Bercsényi László.

Bercsényi László, a nagy Bercsényi fia, megszervezte a francia huszárságot és a tábornagságig vitte, Tóth András tábornok lett, s a többiek is legnagyobbbrészt a hadseregnél helyezkedtek el. Hogyan élt Rákóczi a kamalduiaknál? Saint Simon elmondja, hogy hetenként kétszer kenyéren és vízen böjtölt, résztvett a kolostori atyák imáiban még éjjel is. Közben sokat olvasott, elolvasta Szent Ágoston vallomásait és Aquinoi Szent Tamás munkáit, de mint Saint Simon írja, a legtekélyesebbentájékozott volt mindarról, ami Erdélyben vagy Magyarországon történt.

A TÖRÖK HÁBORÚ.

A kolostor falai között tudta meg Rákóczi, hogy háború van készülöben Törökország és Ausztria között. Rögtön megbízta Pápayt, régi törökországi követét, aki ebben az időben Lengyelországban bujdokolt, hogy menjen Oláhországba, keresse fel Kantakuzenos János fejedelmet s kérje meg, hogy ajánlja be őt III. Ahmed szultánnak. Lassanként megérlelődött lelkében az a gondolat, hogy elhagyja grosboisi rideg magányát, s újból a cselekvés terére lép. Mi indíthatta erre Rákóczit? Franciaországban jól érezte magát s úgy látszott, hogy eltemetkezik a kolostorban, ahol szemlélődéssel, imádsággal, olvasással, írással tölti minden idejét és Franciaországot, melyet rendkívül szeretett, úgy tekintette mint második hazáját.

Rákóczi nem hitte, hogy a nemzet belenyugodott a szatmári békébe, nem ismerte az otthoni közhangulatot, amely a fegyverletétel után teljesen megváltozott, s ugyanígy nem ismerték az otthoni viszonyokat és a hangulatot a többi emigránsok sem. Azt hitték, hogy a nemzet az első hívó szóra¹ ismét talpra áll.

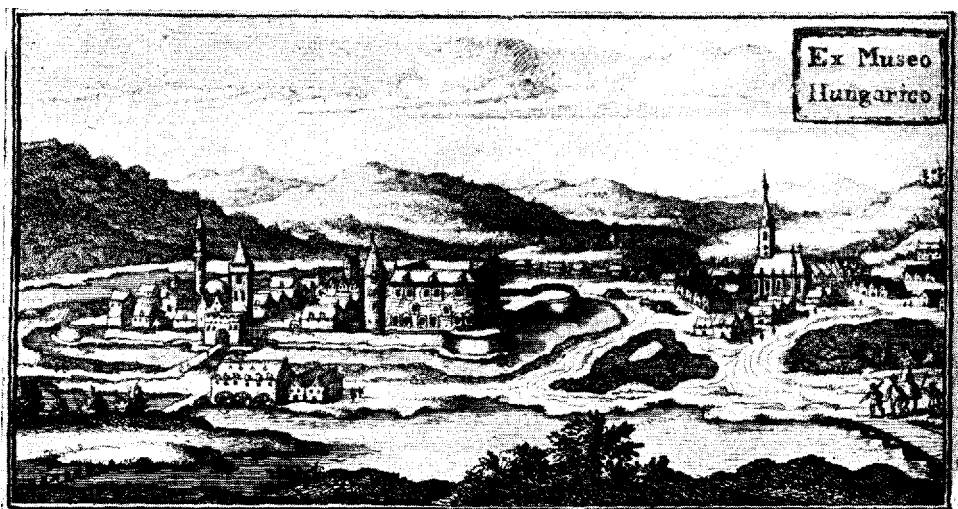
A szultán 1715. májusában Bécsbe küldött követe útján azt kérte Károly császártól, hogy a háborúban, melyet Velence ellen meg fog indítani, maradjon semleges. A császár nevében Savoy ai Jenő herceg válaszolt a követnek. Kijelentette, hogy a szultán és Velence között támadt súrlódásban a császár közvetíteni fog és elégtételt szolgáltat, közben azonban az udvar és a haditanács teljes erővel készültek a törökkel való végleges leszámolásra.

Az udvar új adókat vetett ki, a nemességet sem kímélve, XI. Kelemen pápától pedig engedélyt kért a papság megadóztatására. Közben a szultán, akit Damad Ali basa, a nagyvezér, feltűzelt, megkezdte a háborút Velence ellen. Bécsben csak ezt várták: 1716. április 16-án megkötötték a szövetséget a szorongatott köztársasággal.

Velence a hadjárat kezdetén elvesztette az egész Moreát, ami annyira elbizakodottabbá tette a nagyvezért, hogy Jenő hercegnek azt a követelést, hogy a megbántott Velencének szolgáltasson elégtételt, gorombán visszautasította. Ezzel megvolt az ok a háborúra. Jenő herceg kitűnően felkészült. Dunai hajóhadat építtetett és szeptemberben már Futaknál volt 70,000 főnyi hadseregével. A legkitűnőbb vezérek szolgáltak alatta, mint Pálffy János, Heister Siegbert, Mercy Kolos stb. A harcokat Pálffy János tábornok nyitotta meg s augusztus 5-én zajlott le Pétervárad alatt a döntő ütközet, amelyben Jenő herceg megsemmisítő csapást mért a törökre. Az ütközetben az elbizakodott nagyvezér is halálát lelte.

Rákóczi, aki Torcy külügyminisztertől meghallotta, hogy Károly császár Velencével szövetséget kötött, grosboisi magányában maga mellé vette Brenner abbét, hogy együtt tárgyalják meg az eseményeket. A lengyelországi bujdosók összeköttetésbe léptek a törökkel a háború első hírére; Bercsényi, Csáky, Esterházy, Forgách rögtön útnak eredtek és a Dnyeszter partján

találkoztak az oláhországi török főparancsnokkal. Bercsényi nem nagyon bízott a török sikerben. Levélben figyelmeztette az akkor még Belgrádban időző nagyvezért, hogy a császári hadsereg igen erős, kitűnően ki van képezve, ezért nagyon jól fontolják meg a támadást. Damad Ali a figyelmeztetéssel nem törődve, átkelt a Száván és Pétervárad alatt vesztébe rohant. Khalil, az új nagyvezér, Rákóczi embereit: Pápayt és a törökül jól beszélő Horváth Ferencet, Belgrádba hívatta, hogy megtárgyalja velük, miképpen lehetne a kurncokat hasznosítani a császár elleni hadjáratokban. Közben készülődött, most már nem a támadásra — a legyengült török erővel erről szó sem lehetett — hanem Belgrád és a Száva-Duna vonal megvédésére.

Temesvár a török világban.

Jenő herceg péterváradi hatalmas győzelme után Zentánál átkelt a Tiszán és Temesvár ellen indult, hogy Magyarországnak a még török kézen lévő területét felszabadítsa. A vár nagyszerűen meg volt erősítve. Hatalmas sáncok s nagykiterjedésű mocsarak védték, sok ágyúval, nagyszámú, több-ezer főnyi őrséggel volt ellátva. Mehemed basa, a vár védője, visszautasító választ adott, midőn Jenő herceg megadásra szólította fel, mire október 1-én megkezdődött az ostrom. Jenő herceg több mint kétheti ostrom után október 16-án vette be a várat, s ezzel a nagy haditénnyel 164 esztendő múltán Dél-magyarország is felszabadult a török uralom alól.

Rákóczi, aki grosboisi magányában önéletrajzán dolgozott, sokat elmélkedett azon a kérdésen, hogy otthagyja-e biztos menedékhelyét vagy hallgasson emberei unszolására. Gondolkodóba esett azon is, hogy hozzá, mint jó keresztényhez, illő-e, hogy Erdélyt török segítséggel foglalja vissza. Kimoz-

dulni semmiesetre sem akart mindaddig, amíg egyességet nem kötött a törökkel. Pápay Konstantinápolyban folyton tárgyalt, Bonnac francia követ azonban, akit a bujdosók egyre sürgettek, nem látta biztatónak Törökországban a fejedelem jövőjét; a megvert, demoralizált Törökországot nem tartotta már harcképesnek. Bonnac szerint Béreseid is elegendő volt Törökországban és kár lett volna kicsábítani Rákóczit, aki XV. Lajos és a régens haragját is magára vonta volna azzal, ha most elhagyja Franciaországot, — így gondolta a francia követ.

Temesvár elfoglalása után az udvar és a haditanács elhatározták, hogy továbbfolytatják a háborút. Jobb alkalom nem kínálkozhatott a török birodalom megalázására. III. Ahmed szultán Konstantinápolyban kedvteléseinek élt, Khalil basa gyenge hadvezér volt. A levert, legyengült Törökország nem is akart tovább harcolni, a szultán békét ajánlott, amelynek elfogadásáról Bécsben természetesen nem akartak hallani. Jenő herceg tovább készült: a csapatokat szaporította, a Dunán hidakat veretett, közben vigyázott arra, hogy a felkelők Oláhország vagy Lengyelország felől be ne törjenek. A belső béke fenntartását s az északi és a keleti határok védelmét Károlyi Sándorra bízta. Jenő herceg annyira megbízott a volt kuruc vezér hűségében és erélyében, annyira biztosra vette, hogy bent az országban a magyarság békére vágyik, hogy Károlyira és a magyar csapatokra merete bízni az ország határainak védelmét. Károlyi megfelelt a beléjevetett bizalomnak. Bagosy Lászlót a gyalogsággal és a mezei hadakkal a Lengyelország felőli szorosok védelmére küldte, majd kémeket menesztett Khotinba, hogy megfigyeljék a magyar emigránsokat.

Pápay márciustan érkezett meg Párizsba, de a fejedelem, hogy feltűnést ne keltsen, nem a grosboisi kolostorban, hanem a kapudsi basával együtt egy közeli erdőben fogadta. Itt nyújtotta át Pápay a török szultán aranyospecsétű, ezüsttokba zárt levelét, melytől Rákóczi nem kis mértékben volt megilletődve. A szultán ilyen külsejű levelet csak szuveréneknek szokott küldeni, a levél külseje tehát azt jelentette, hogy őt ezzel a külsőséggel elismeri uralkodónak. «Csodálkoztam inkább, mint örültem — írja maga Rákóczi — midőn a szultánnak ezüst tokba rejtett aranypecsétes és aranyos betűkkel írt levelét előmutatta, minőt ama fejedelem csak hatalmasabb királyoknak szokott írni, s aminővel az én elődeim közül senkit sem tisztelt meg.» A szultán ígéretei szinte káprázatosak voltak. Hivatkozik elsősorban Rákóczi őseinek barátságára, mellyel a szultánok iránt viseltettek, majd megígéri, hogy Rákóczit, ha bemegy országába, csapatokkal, készpénzzel ellátja, legodaadóbban támogatja és ha béketárgyalásokba bocsátkozik a némettel, a békébe belefoglalja őt, Erdéllyel és Magyarországgal együtt.

Átnyújtotta Pápay a fejedelemnek Ibrahim kajmakám levelét is, aki a szultán nevében kijelentette, hogy Magyarország jogait, szabadságait helyreállítja, a lugosi, karánsebesi, temesi bánságokat, sőt a Havasalföldet is az országhoz visszakapcsolja és a háború viselésére 2.500.000 tallért bocsát

rendelkezésére. Pápay megismételte a fejedelem előtt a szultán és Ibrahim fényes ígéreteit és azt a tanácsot adta neki, hogy ne mulassza el a kedvező alkalmat, hanem rögtön induljon útnak Konstantinápolyba. «A török még ilyen ígéreteket nem tett keresztény fejedelemnek és ha ajánlatait megveti, haragjában vagy elpusztíttatja a tatárok által Magyarországot vagy az ő tábornokainak valamelyikét helyezi az erdélyi fejedelemségbe» — magyarázta a fejedelemnek Pápay, aki nem volt jószemű diplomata és a török birodalom erejét nem ismerte. Pápay tanácsát érdemes lett volna elfogadni akkor, ha a szultánok trónján egy Szelim- vagy Szulejmánszerű nagy egyéniség ül, nem a gyenge III. Ahmed, a hadsereget pedig elsőrangú vezérek vezetik, kik meg mérkőzhettek volna Savoyai Jenővel, a világhírű hadvezérrel és annak győztes hadseregével.

A fejedelem óvatos volt és jó keresztény létére csak támogatást volt

Belgrád a XVII. században.

hajlandó elfogadni a szultántól, de világért sem ment volna bele abba, hogy a szultán vagy a nagyvezér foglalja el számára Erdélyt és tatárhordák dűlják végig az országot. Pápay azonban telebeszélte a fejedelem fejét, aki a grosboisi kolostor szűk szobájából nem láthatta tisztán a dolgokat és az erőviszonyokkal nem lehetett tisztában. Pápay kifejtette előtte, hogy a pétervárad-i vereség miatt nem kell aggódnia, mert a török jól fel van fegyverkezve és hatalmas tartalékok állanak rendelkezésére.

Nagyszombat napján a fejedelem a szultán levelével felkereste a régenszt, hogy kikérje tanácsát. A régens szerint — mint Rákóczi maga írja — hasznos lett volna Franciaországra a háború folytatása, de neki mégis azt ajánlotta, hogy ne menjen Törökországba, ne tegye ki veszélynek a saját személyét. Az öreg régens higgadtan, jól látta a helyzetet. Felhívta Rákóczi figyelmét a svéd király sorsára és arra, hogy a török már békét kért a császártól; tanácsolta, hogy várja meg a nyár végét, addig ne mozduljon Franciaországból.

Rákóczi azonban kijelentette, hogy tisztában van azzal, mily veszedelmek fenyegetik őt, különösen, ha kiadják a császárnak, de ő nem retten vissza semmitől, sem a bajoktól, sem a tengertől, neki kötelességei vannak, melyeknek véghezvitelére esküt tett; hazáját, híveit meg kell védenie a töröktől, saját személyét az isteni gondviselésre bízva.

«Őn filozófus — mondotta az orleansi herceg — csodálom elhatározását.»

A régens megígérte, hogy nem ugyan hivatalosan, de mint magánember, mindent megtesz az érdekében és mindenkor bizalommal fordulhat hozzá. A régens tanácsadóit, akik különben jóbarátai voltak: La Villière-t, Ville-roi-t, Torcy-t, akik most a barátságos kapcsolatokat keresték Béccsel, nem akarta beavatni a törökkel való tárgyalás titkába. Egyelőre ő maga sern mozgult, várta amíg elkészül közte és a szultán között a formális szerződés és várta Nagy Péter cár látogatását.

A cár 1717. április 25-én érkezett meg Calais-ba és május 7-én fogadta őt Tessé tábornagy a király nevében. Rákóczi franciaországi tartózkodása folyamán több ízben tárgyalt vele és beavatta a Törökországgal kapcsolatos terveibe, a cár azonban mind utazását, mind azokat a számításokat, melyeket a török barátságra épített, kockázatosaknak és veszedelmeseknek nyilvánította.

Mialatt Rákóczi Pápa}mak és törökországi párthíveinek unszolására elhatározta, hogy jövő sorsát a szultánhoz kapcsolja, Törökország és a Habsburg birodalom között újra kezdődött a háború. Jenő herceg Pancsovánál június közepén 61 gyalogzászlóaljából, 176 század lovasságból álló hadseregét áttette a Duna túlsó partjára. A gyalogságot Heister, a lovasságot Pálffy tábornagy vezette, akik mellett már az előbbi harcokban bevált kiváló vezérek vezették az egyes csapatteket. Június 18-án megkezdte Jenő herceg Belgrád körülzárását, melyet Musztafa basa 30,000 főnyi hadserege védett. A császáriak megépítették a védősáncokat, de közben igen nehéz helyzetbe kerültek. Khalil a nagyvezér Nis felől közeledett nagy hadsereggel és a császáriak igen könnyen két tűz közé szorulhattak volna, ha a várbeliek és a nagyvezér egyszerre támadnak. Egy volt kuruc vállalkozott arra, hogy Khalil basa levelét becsempészi a várba, aki azonban — hogy amnesztiát kapjon — előbb Pálffynak vitte, a várból kijövet pedig ismét átadta a választ Pálffynak, így Jenő herceg teljesen tisztában volt a törökök szándékaival. Hogy a nagyvezér támadását megelőzze, ő maga ment át támadásba és augusztus 15-én hajnalban véres harc után a nagy török hadsereget teljesen szétverte. A várbeliek, kiknek szemei előtt zajlott le Khalil nagyvezér katasztrofális veresége, megadták magukat. Belgrád eleste után határozta el magát Rákóczi a törökországi útra, amelytől a régens és ősei franciaországi barátai óva intették.

Rákóczi már útban volt Törökország felé, midőn Spanyolország felől egészen váratlanul új reménysugár csillant fel. Az utrecht-rastatti és badeni béke korántsem hozta meg Európa nyugalmit és Savoyai Jenő győzelmei annyira megnövelték a császár hatalmát, hogy a többi államok méltán ret-

tegtek; nem lehetett tudni, hogy a császár nem érvényesíti-e rögtön uralkodói jogait Spanyolországban, be sem várva V. Fülöp halálát. Egészen titokban új hármasszövetség keletkezett. A francia régens 1716 elején kiküldte az ügyes és ravasz Dubois abbét Londonba, aki ott megkötötte a francia-angol szövetséget, amelynek éle nyilvánvalóan VI. Károly császár túlhatalma ellen irányult.

V. Fülöp spanyol király igen becsvágyó uralkodó lett. II. Fülöp dicső uralma, a letűnt spanyol nagyság emléke felébresztették a Bourbonkirály nagyravágyását s képzeletében már visszaszerezte Spanyolország számára az egykori olasz birtokokat, a Németalföldet, amelyet a békeszerződések Károlynak ítélték. Az ellenségeskedések megkezdésére ürügy is kínálkozott. Alberoni bíbornokot, a király mindenható miniszterét, Rómából visszatértében elfogták, iratait elkobozták, mire V. Fülöp elhatározta, hogy Nápoly ellen háborút indít. Rákóczi szinte isteni végzetszerűséget látott a császár és V. Fülöp összeütközésében s azonnal megkezdte a tárgyalásokat, még Párizsban, Cellamore herceggel, a párizsi spanyol követtel.

Rákóczi abban a meggyőződésben hagyta ott augusztus 16-án grosboisi menhelyét, hogy Törökországban egy magyar-török-spanyol szövetséget kovácsol össze. Könnyek között vált meg az Orleansi hercegtől, aki oly jóindulattal viseltetett iránta és jóbarátaitól, akik még egyszer megpróbálták lebeszélni veszedelmes vállalkozásáról. Augusztus 21-én már Lyonban volt, ahonnét hajón folytatta útját Marseilleba. 1717. szeptember 14-én francia hajóra szállt és negyven főnyi kíséretével elindult reményeinek új földjére, Törökországba.

VIII.

A MÁRVÁNYTENGER PARTJÁN.

A TÖRÖK—MAGYAR—SPANYOL SZÖVETSÉG TERVE.
RODOSTÓ. A FEJEDELEM HALÁLA.

A török és a magyar nemzet viszonya tragikus nemzeti történetünknek egészen sajátos jelensége. A rabszolgatartó pogány nagyhatalom pusztító ellenség volt, de sokszor barát is és néha mindkettő egyszerre. A német-ellenes magyar-párt a Zápolya-idők óta a török felé húzódott; a Bécsből és a fenyegető német inváziótól rettegő magyarok Bécs 1683-i felmentését és Buda visszafoglalását nemzeti szerencsétlenségnek tekintették. Thököly is a törökbe vetette minden reményét. És most a török segítség volt utolsó reménye Rákócziak, akinél pedig katolikusabb szereplő alig van történetünkben.

Rákóczi hajói a Hyères szigeteknél állott meg kény szerpihenésre, innét küldte a spanyol udvarba volt francia ezredesét, D'Absac grófot azzal a megbízatással, hogy hozzon létre mennél szorosabb kapcsolatot, esetleg szövetséget közte és V. Fülöp király közt. Október 10-én kötött ki Rákóczi viharvert hajója a Dardanellák bejáratánál, Gallipoli kikötőjében, ahol hasonló módon viharvert életének új korszaka kezdődik. Rögtön írt Bonnac francia követnek, aki nem helyeslően törökországi, szerinte, teljesen reménytelen vállalkozását, hidegen válaszolt neki. Szállására a kapudsi basa kísérte, de a fogadtatás nem volt valami fényes, sem túlságosan szívélyes. Rákóczit az is meglepte, hogy a szultán, aki szövetséget ígért neki, mindössze csak 4000 tallér pénzüsszeget küldött, s ez annyira bántotta, hogy már azon gondolkozott, hogy rögtön visszatér Franciaországba. Még az a gondolat is megborzosgatta Rákóczit, hogy a törökök szorult helyzetükben, esetleg az ő kiadatása árán kötnek békét a császárral. Október 22-én kíséretével együtt lóra ült és elindult Drinápolyba, a szultán akkori tartózkodási helyére.

A fogadtatás itten már fényes volt, s olyan pompás keleti külsőségek között ment végbe, amilyenben még nem részesült keresztény fejedelem. November 7-én meghívta Ibrahim kajmakám, hogy megbeszélje vele a közös ellenség elleni küzdelmet. Ibrahim, akivel a fejedelem hosszabban tárgyalt, szinte túlsókat ígért, de ő a spanyol támadás sikerétől tett mindent függővé.

Ha a spanyol megtámadja a császár olaszországi birtokait, az erők annyira megoszlanak, hogy Törökország a siker reményével indíthat meg egy új hadjáratot a Habsburg-birodalom ellen. Ő, ha elegendő pénzt kap, legalább 30,000 főnyi hadsereggel indul meg Magyarország felé. De a török csak ígért. Az akkor már rozoga török nagyhatalmat Jenő herceg világra szóló győzelmei annyira megrendítették, hogy már Konstantinápoly is a német támadástól rettegett. December 17-én hosszabban tanácskozott Khalil nagyvezérrel, aki kijelentette előtte, hogy a szultán folytatni akarja a háborút, s felszólította, hogy közölje vele haditerveit.

A fejedelem azonban nem akart török vagy tatár sereg élére állani, mint a nagyvezér egyik alvezére, s nem engedett abból az elhatározásából, hogy maga gyűjt keresztén}-sereget, ha a török erre költséget ad és azzal kísérli meg erdélyi fejedelemségének visszaszerzését. Végre 1718. január 4-én kihallgatáson jelenhetett meg III. Ahmed szultánnál, kézzelfogható eredmény-nyel azonban ez sem járt.

Rákóczi márciusban szorosabb kapcsolatba lépett Boissimène ezredessel, egy szédelő, kalandor, áldiplomatával, aki úgy szerepelt Konstantinápolyban, mint V. Fülöp spanyol király követe, holott csak kémje volt. A francia ezredes azt újságolta Rákóczinak, hogy feltétlenül számíthat a spanyol király támogatására; eget-földet ígért

A konstantinápolyi Héttorony.

királya és Alberoni miniszter nevében: minden pillanatban támadásra kész nagy hadsereget, hajóhadat és Spanyolország legodaadóbb támogatását. Elhitette a fejedelemmel és a török udvarral, hogy a török-magyar-spanyol szövetség egészen természetes és semmi akadályja nincs. Rákóczi szinte maga sem mert hinni a spanyol kém káprázatos ígéreteinek, amikor a rendszerváltás egyszerre eloszlatta a csalóka délibábokat. A török udvarban a békepárt kerekedett felül, amelynek Ibrahim kajmakám állt az élén, a bukott nagyvezérnek, Khalilnak utóda. Rákóczi egyszerre olyan rossznak látta a helyzetét Konstantinápolyban, hogy már menekülésre gondolt, attól félve, hog3 a szultán kiadja a császáriaknak. Folyton a kétségbeesés és a remény

végletei között lebegett. Néha már a menekülésre gondolt, máskor viszont mindent Alberoni megbízottjának, Boissimène-nek fantasztikus ígéreteire épített és hitt egy új háború lehetőségében. Közben kiderült, hogy a francia ezredesnek még meghatalmazása sem volt a nagyvezérrel való tárgyalásokra, s amikor hazugságait nem tudta leplezni, gyorsan elillant Konstantinápolyból. Rákóczi most már, mivel a francia követ nem nagyon támogatta, ott állt egyedül a megalázott szultán udvarában, aki kétségbeejtő helyzetében egyezkedni kezdett a császárral.

A fejedelem egyes dolgokat egészen jól látott, de bizonyos kérdésekben tévedett. Jól látta például, hogy a török birodalom nem harc képes és arra többé számítani nem lehet; de tévedett a spanyol segítségben, amely nem volt egyéb, mint a nagyravágyó, megbízhatatlan Alberoni bíbornoknak üres, semmit jelentő ígérete. A kalandor diplomaták ebben a korban igen gyakoriak. A gyalázatos Klement, Rákóczi egykori londoni és hollandiai megbízottja, majdnem háborúba bonyolította Poroszországot, Szászországot és Lengyelországot. A rosszul informált fejedelemnek számításai, tervezetesei mind megtörnek a politikai élet realitásainak áttörhetetlen gátján.

Rákóczi most már a szultán védelme alá került. Passzarovicban 1718. júniusban megkezdődött a békealkú, melyet Károly császár nevében gróf Virmont tábornok, Thalmann és Fleischmann haditanácsosok vezettek, Magyarországot báró Sándor Gáspár, Horvátországot Antonics János képviselték, akik azonban a császári biztosok mellett szóhoz sem jutottak. Törökország képviselőiben Ibrahim nagyvezér, Mahomed effendi és Maurocordato oláh vajda jelentek meg a tárgyalásokon. A császár megbízottai sietteték a békét, mert Spanyolország felől háború fenyegetett és már 1718. július 22-én, alig néhány hetes tárgyalás után, létrejött a korszakos jelentőségű békeszerződés. Határvonalul az Olt, Duna, Timok, Kismorava, Drina, Száva és Unna folyókat állapították meg, tehát Szerbia, Bosznia északi részét, azonkívül Oláhország öt kerületét a Habsburg-birodalomhoz kapcsolták. Magyarország a békeszerződés értelmében teljesen felszabadult a török uralom alól, de régi határait nem kapta vissza. Az újonnan megszerzett területekből a bécsi kormány a határvidéket alakította, amely közigazgatásilag közvetlenül a bécsi központi korináéinak volt alárendelve.

A császár megbízottai már július 25-én, a béketárgyalások első napjaiban, követelték Rákóczinak, Bercsényinek és társaiknak kiadatását, de Ibrahim kijelentette, hogy inkább félbeszakítja a béketárgyalásokat, s rögtön visszamegy Konstantinápolyba, semhogy kiadja a török udvar vendégeit, amit a vendégbarátság elve és a Korán törvényei egyaránt tiltanak. A nagyvezér mindössze annak a követelésnek engedett, hogy Rákóczi, Bercsényi, Forgách, Esterházy, Csáky Mihály a végektől távolabb eső helyeken kapjanak szállást.

Rákóczi 1718. augusztus 16-án a szultán rendeletére elhagyta Drinápolyt, ahol tizenegy hónapot töltött és embereivel együtt a Konstantinápoly közeiében levő Böjükderébe költözött. Már az úton a legrosszabb sejtelmek gyö-

törték; érezte, hogy tervei, számításai mind füstbe mennek, s hogy öt most a valóságban számúzik. Mielőtt a Boszponis legnyugotibb öblében fekvő kis török községbe költözött volna, más szerencsétlenség is érte: XV. Lajos francia király Bonnac követet értesítette, hogy a londoni egyezmény értelmében nem adhatja meg Rákóczinak a régi menedékjogot. Egyszerre rengeteg csapás szakadt Rákóczi nyakába, amelyeket csak az ő páratlanul erős és a viszontagságokban megedzett lelke viselt el zokszó nélkül. A császár követei addig intrikáltak Varsóban, hogy feleségét Lengyelországból kiutasították. Mindezek tetejébe anyagi viszonyai sem voltak a legfényesebbek.

A bujdosók a romokban heverő faluból, ahol tisztességes szállást sem kaptak, 1718. szeptember 22-én a kellemes fekvésű Jenikőbe költöztek, ahol a bostandzi basa, a szultán palotáinak és kertjeinek felügyelője, kényelmes házakat jelölt ki nekik. Rákóczi belemerült könyveibe és tovább folytatta már Párizsban megkezdett irodalmi műveit. Életmódjában, gondolkozásában mindinkább közeledett megint régi ideáljához, a szerzetesi élethez. A hivalkodást, a külsőségeket voltaképp megvetette. Végignézte a nagyvezér meghívására, hogyan vonul be a szultán Konstantinápolyba, a káprázatos keleti pompa, a hivalkodás, a szertartásosság, a szultán rettentő gögje azonban utálatot keltettek benne. A nagyvezér magához kérte és a leghatározottabb formában biztosította őt a szultán rendíthetetlen barátságáról. Alighogy visszatért a nagyvezértől szállására, megkapta egyik legjobb francia barátjának, a Toulouse-i grófnak a levelét, melyben arról értesíti, hogy a császárral kötött szerződés értelmében nem mehet többé Franciaországba; a régens azonban továbbra is jóbarátja marad, ezért azt tanácsolja neki, hogy költözzön át Spanyolországba, ahol a francia udvar régi évdíját továbbra is pontosan megkapja.

December 15-én megérkezett Konstantinápolyba Bercsényi Miklós gróf is, már egész reményevesztetten. Bercsényi sohasem volt annyira optimista, mint Rákóczi, sokszor jobban látott helyzeteket, mint a fejedelem, akinek törökországi útjától semmi jót sem remélt. Csakhamar bebizonyosodott, hogy Bercsényinek volt igaza. Az európai helyzet, a spanyol örökösödési háború vihara után, nem nyugodott ugyan meg s egymást követték a nagy események, de nem hoztak semmi jót. 1718. december 11-én meggyilkolták XII. Károly svéd királyt, de utóda, a régensnő, alkudozni kezdett és békülni készült Oroszországgal. A következő esztendő májusában Daskow orosz követ a cár megbízásából Konstantinápolyba érkezett és Rákóczival több ízben hosszabban tárgyalt, azonban minden tervezetés, összes számításaiak megdőlték a török szultán békés szándékán.

A török udvar félt a császártól, még a passzai ovici béke után is. Augusztus 9-én bevonult Konstantinápolyba a német császár első nagykövete, Virmont gróf tábornagy, nagy fényvel és pompával, szinte éreztetve, hogy a győztes birodalomnak képviselőjében jön a legyőzöttek fővárosába. Virmont azonnal megkezdte aknamunkáját Rákóczi és a bujdosók ellen. Arra hivatkozva,

hogy Rákóczi fel fogja borítani a Törökország és a Habsburg-birodalom közt nagynehezen létrejött békét, először kiadatásukat követelte, majd a főváros közeléből való eltávolításukat. A nagyvezér és a szultán felháborodtak, s a vendégbarátságra és a mohamedán vallás törvényeire hivatkozva leghatározottabban elutasították Virmont követelését. Rákóczi hetek múlva meghatottan értesült arról, hogy a nagyvezérben és a szultánban mennyivel több emberiség, lelkielő, lovagiasság volt, mint a keresztény fejedelmekben.

A Daskow-val való tárgyalásokból azt látjuk, hogy az orosz cár továbbra is figyelembe vette Rákóczit és igyekezett felhasználni saját céljaira olyanformán, mint később III. Napoleon vagy Bismarck Kossuthot. A fejedelemnek most határozott diplomáciai sikere volt a Daskow-val való tárgyalásokon: az ő érdeme volt az, hogy az oroszok és a törökök 1720. november 5-én tartós békét kötöttek. Az orosz-német háború reménye azonban eltűnt. Alberoni, a spanyol király minisztere, megbukott és 1719. év végén szomorúnak, kietlennek és csaknem kilátástalannak látja saját jövőjét. «A fájdalom kenyeréből íme mennyi bái alatt roskadozunk! Szomorúsággal telnek napjaink. Ellenségeink ennyivel sem érik be; üldöznek bennünket és életünkre törnek. Mit mondjak, Uram, pásztorom, a juhokról, kiket egykor őrizetemre bízál, s most béresek kezébe adtál» — írja bús lehangoltságában a fejedelem. Könyvei közé temetkezett és írta tovább valláserkölcsi elmélkedéseit.

A következő 1720. év márciusában a janicsár-agától szép ajándékokat kapott, maga sem sejtette, miért. Néhány nap múlva a nagyvezér magához hívatta Horváth Ferencet és tudtára adta, hogy Jenikónél sokkal jobb helyet szemeltek ki a bujdosók számára. A fejedelem éppen negyvennegyedik születésnapját ünnepelte. Ilyenkor mindig mélyen magába szállt és végiggondolta egész életét. Gyermekeitől, feleségétől elszakítva, Franciaországból, melyet úgy szeretett, mint hazáját, száműzve, kiközösítve a keresztény kultúrából és világból, kietlennek, szomorúnak, céltalannak látta életét. A nagyvezér rávette, hogy maga kérje elhelyeztetését, ne tűnjék fel r'igy, hog}7 a szultán a császári követ kívánságainak engedett. 1720. április 16-án végre «megütötték a dobot». A szultán saját gályáját küldte Rákócziért, amelyre Forgách, Fang, Sibrik és Mikes kíséretében szállt fel.-Bercsényiért a -szultán külön hajót küldött Therápiába. Mikes szépen írja le az utat és a bujdosók megérkezését. Április 24-én érkeztek meg Rodostóba, száműzetésüknek végleges helyére, ahol másfél évtized múlva becsukódott Rákóczi földi pályája.

RODOSTÓ.

Rodostó nagyon megnyerte a bujdosók tetszését. A 15—20,000 lakosságú város kies hegyoldalon terül el, amelyen gazdag szőlők, mezők, gyümölcsösök váltakoznak. A fejedelem és társai — vagv nyolcvan — kényelmes lakóházakat kaptak, amelyeknek bérét a szultán fizette, aki még egy külön

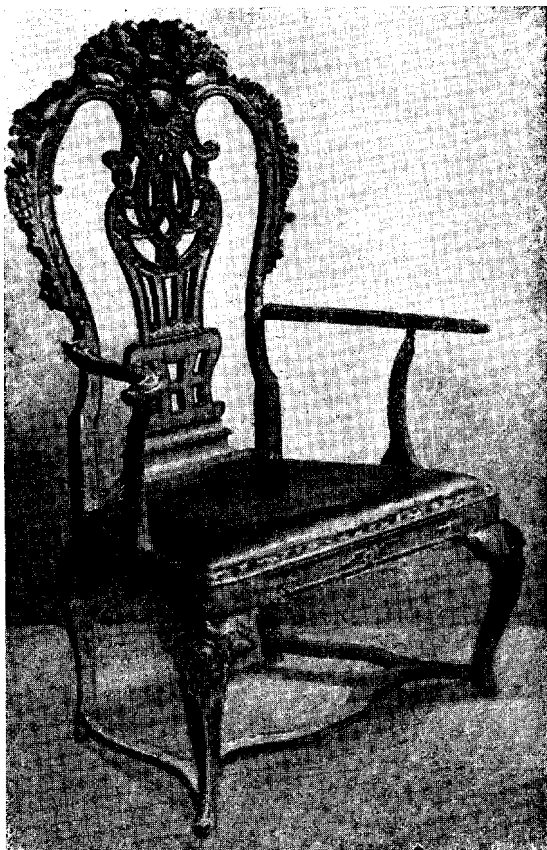
fermában örökjoggal egy nagyobb területet is ajándékozott nekik. Rákóczi maga több házat kapott, amelyeket összekötő folyosókkal láttak el. Ezeket ő maga előkelő ízléssel díszítette fel ott tartózkodásuk alatt. A szultán elhalmozta a bujdosókat kegyeinek és megbecsülésének összes jeleivel. A főkapunál állandóan harmincfőnyi janicsárság állott díszőrséget egy aga parancsnoksága alatt. Bercsényi egészen külön házat és udvartartást kapott a szultántól.

A fejedelem, aki elérkezett földi vándorútjának utolsó állomására, most érezte magát először száműzöttnek. Párizs, Drinápoly, Jenikő még mind a reményeknek egy-egy támaszpontjai voltak. Ránehezedett lelkére az a keserű érzés, hogy kiközösítették a keresztény világból. De nem az a mindennapi ember volt, aki összeroskad a balsors ostromcsapásai alatt. Ő egy más világban élt, egész élete hitélet. Azt a sok csapást, munkát, izgalmat, hányattatást, amelyben kora ifjúságtól kezdve része volt, nem tudta volna elviselni közönséges halandó. Ezért még Rodostóban sem a végleg le-tört, kétségbeesett, hajótörött, még itt is remélt, még itt is hitt az isteni akarat kiszámíthatatlanságában, amely visszaviszi még őt esetleg fejedelem-ségébe és eléri végre célját, melyért vagyonát és életét feláldozta.

A bujdosók életmódját Mikes Kelemen írta meg gyönyörű leveleiben. Szabályos, rendszeres,

szinte Rákóczi sajátkészítésű széke.

kolostori életmód volt az. A fejedelem korán kelt, hat órakor misét hallgatott, aztán reggelihez ült, majd ismét a mise következett, utána írt, olvasott, festett vagy kézimunkáin dolgozott, ebédig, féltizenkettőig. Három órakor délután kápolnájában imádkozott s háromnegyed ötkor dobszó jelezte az esti imádságot. Félhétkor már vacsora volt, utána lefekvés. A fejedelem korán feküdt, éjfélután kettőkor felkelt imádkozni. Néha közben vadászgatott, legnagyobb szenvedélyéről itt sem mondott le, némán, panasza nélkül tűrte az új állapotot,

de nem nyugodott meg sorsában. Megbízható híve volt Le Bon francia ezredes, aki már negyedik esztendeje állott szolgálatában, akit most V. Fülöp spanyol királyhoz küldött azzal a kéréssel, hogy a cambray-i értekezleten támogassa az ő ügyét, esetleg eszközölje ki, hogy fiai visszakapják magyarországi birtokaikat. Dubois bíbornok, az új francia külügyminiszter, azt üzenté neki, hogy támogatja az ő ügyeit Madridban, csak ez is üres ígélet maradt.

Az 1721-ik esztendő újabb csapásokat hozott a fejedelemre. Akit a sors annyit üldözött, nem kerülhette el, hogy ne sújtsa őt is az a világra szóló botrány, amelyet Law, a vakmerő skót kalandor-bankár, a bank jegyinfláció atyja zúdított Franciaországra. A fejedelem, akiben megvolt a Rákócziak takarékosága, a XIV. Lajosnál lévő követelését, 600,000 livres-t, a párizsi városházára szóló kötvényekben biztosította magának; 82,000 livres Sárosy gróf névre szolt. Amikor Párizsból eltávozott, ottmaradt papírjait a Toulouse gróf kincstárnokánál helyezte el. Régi diplomatája, a túl ambiciózus Brenner abbé azonban elszedte a kincstárnoktól a papírokat, hogy becserélje azokat a Law-féle állami bank részvényeire. A túlbuzgó abbé így akarta megsokszorozni Rákóczi Párizsban levő vagyonát. Az egész Law-féle vállalkozás azonban összeomlott, s a részvények elvesztették értéküket, Franciaország belefulladt a papíráradatba, emberek ezrei vesztették el vagyonukat máról-holnapra. A skót kalandor, aki a régenst elámitotta, alig tudta megmenteni a pusztá életét. Brenner abbé buzgósága Rákóczinak súlyos veszteséget okozott. Alig tudta megmenteni a Toulouse támogatásával azt a 100,000 livres évdíjat, melyet XIV. Lajostól kapott. Az elveszett 82,000 livre kötvényért kárpótlásul 6000 livre életjáradékot kapott a régenstől.

Bonnac francia követ egy alkalommal azt írta Rákóczinak, hogy sehol, Európa egy országában sincs olyan biztonságban, mint Törökországban, Rákóczi mégis megpróbált szabadulni szépszerével a török fogságból. Pedig a törökök enyhítették a száműzetés szomorúságát, a szultán a bujdosókkal szinte túladvariasan bánt. 1721. tavaszán megbántották azzal, hogy napi 60 piaszter segélyét 50-re szállították le. Rögtön Bonnac követhoz fordult, hogy emeltesse fel a segélyt a régi összegre és beszélje rá a nagyvezért, hogy bocsássák őt el Spanyolországba vagy Franciaországba, ő mindkét helyen sokat használhat még a portának. A török kormány hajthatatlan maradt.

1722-ben két emlékiratot is írt Franciaországba; az egyiket Dubois-nak küldte, az új külügyminiszternek, a másikat a régensnek. Mindkettő érdekes politikai elmefuttatás, van bennük sok fantázia és sok igazság. Azt ajánlotta, hogy Franciaország és Anglia kössenek titkos szövetséget, ő a cárral, akit sikerült kibékíteni a törökkel, megtámadja a császárt. Még mindig bízott abban, hogy egész Magyarország fegyvert ragadna az ő első hívószavára, pedig ebben alighanem csalódott. Igaz, hogy a protestánsok elégedetlenkedtek és azok talán fegyvert is fogtak volna és a harcias rációk, akiket nem sikerült megnyernie annakidején, most felajánlották neki szolgálatukat, de olyan álta-

Rákóczi felesége.

lános felkelést, mint 1703-ban, aligha sikerült volna támasztania. Még talán a cár is kapható lett volna a német elleni támadásra, a nyugateurópai nagyhatalmak azonban békét akartak, s minthogy azt az újonnan létrejött négyes-szövetséggel biztosítottak látták, úgy Dubois bíbornok, mint a régens, napirendre tértek Rákóczi ajánlata felett.

Az 1722. esztendő, a szomorúság esztendeje volt a fejedeleme és a bujdosókra nézve. Felesége, aki a Chasse-Midi apácakolostorban élt, február 18-án vérmérgezésben meghalt. Sarolta Amália hercegnő, aki osztozott férje balsorsában, 1706. óta, amikor a bécsi udvar Érsekújvárra küldte fontos politikai üzenettel, folyton bujdosott. A hercegnő, aki Európa legelőkelőbb uralkodóházaival volt rokonságban, más jövőt álmodhatott, amikor feleségül ment a fiatal daliás Rákóczihoz, a római szent birodalom hercegéhez és Európa egyik leggazdagabb főúrához. Összetörve, egész fiatalon halt meg, negyvenkét éves korában. Rákóczit mélyen lesújtotta feleségének halálhíre, kitől Lengyelországban vált el, s akit 11 esztendő óta nem látott.

Augusztusban, az akkor egész keleten dühöngő pestis járványban gróf Esterházy Antal halt meg, a kuruc harcok egyik legkiválóbb tábornoka; őt ragadta el legelőször a halál Rákóczi főrangú bujdosó társai közül. Fia, Bálint francia szolgálatba állt, unokája, az ifjabb Bálint pedig, mint tábornok Franciaország katonai kiválóságai közé emelkedett. A veszteségek lesújtották Rákóczit, s még jobban elszomorította az a tudat, hogy lassanként az ő politikai megsemmisülése is elkövetkezhet. Ezt meg is tudjuk érteni, ha a fejedelem lelkületét ismerjük. A tett-embert, aki tele volt hivatástudattal és aki nagy politikai céljairól nem mondott le, lassanként felmorzsolta a tétlenség. Végőkéig leverte az, hogy az erdélyi és a magyarországi rendek elfogadták a pragmática sanctio-t, a Habsburg-ház leányának trónörökösödési jogát, hozzá még egy volt kuruc, Szluha Ferenc indítványára. Keserű levélben panaszkodik állapotáról francia barátnőjének, Conti hercegnőnek, s várta tőle a választ, de hiába — a hercegnőt közben az örök nyugalomra helyezték a saint-denisi sírboltba. Néha már mindenről lemondott és Istenbe vetett bizalommal, megnyugvással várta a halált, amely szenvedéseitől megváltja.

A következő évben is új csapások érték a bujdosókat. 1723. áprilisában meghalt Bercsényiné, gróf Csáky Krisztina. Az öreg Bercsényi félév múlva újra megnősült, elvette felesége volt társalkodónőjét, Kőszeghy Zsuzsikát, Mikes Kelemen szerelmét. Példátlan kicsapongásai nemsokára sírbavitték Rákóczi utolsó francia barátját, a régenst is, akinek utóda Rákóczi egykori vadásztársa, a jelentéktelen Bourbon-herceg lett. Dubois-t, aki 1723. decemberében hunyt el, Morville követte a külügy miniszterségben, akitől Rákóczi semmi jót sem várhatott; mind az új régens, mind Morville az eddigi kitaposott ösvényen haladtak. E közben folyton aggasztotta Rákóczit gyermekei bizonytalan sorsa. Német lapok megírták, hogy a császár mennyire kegyes és jó volt irányukban: 1723. júliusában megjelent adománylevelében szicíliai

földesurakká tette meg őket, be is iktatták mindkét Rákóczi-liút még ez év augusztusában új birtokaikba.

1724—25-ben egyre halnak a fejedelem emberei. 1725. januárjában elhunyt Konstantinápolyban hű és mellette mindvégig kitartó háziorvosa, Lang Ambrus, aki végigkísérte lengyelországi bujdosásába, átment vele Franciaországba, ahol még XIV. Lajos királyt is kezelte és végül követte Törökországba. 1725. februárban meghalt Nagy Péter cár, Rákóczi egyetlen számottevő szövetségese, aki kedvező politikai viszonyok között talán sokat használhatott volna a magyar ügynek. Ennek az esztendőnek novemberében (6-án) dőlt ki Rákóczi mellett a legnagyobb magyar bujdosó, gróf Bercsényi Miklós 61 éves korában. A kiváló eszű, temperamentumos, erősakarátú és találatkény Bercsényi nélkül nem született volna meg Rákóczi mozgalma. Ő volt az, aki a fiatal és a magyar ügyekben teljesen járatlan s a felkelésnek akkor még a gondolatától is idegenkedő Rákócziban felébresztette a hivatástudatot. Ő állott a fejedelemhez mindvégig a legközelebb, ő volt legbizalmasabb tanácsadója, valósággal jobbkéze. Mint katona kezdte pályáját Budavár ostrománál, de Rákóczi tábornokai között jobb katonák voltak nála. Annál jobban bevált, mint politikus, főleg, mint diplomata. Az ő személyes műve volt a Nagy Péter orosz cárral megkötött szövetség. A kiváló, tetterős, munkalázatól égő Bercsényi lelki és testi erőit felmorzsolta a tétlenség a törökországi számkivetettségben. A görög templomban az érseki trónszék elé temették el, és sírján a következő felirat volt olvasható:

«Címeinél fogva híres, érdemeit tekintve dicsőséges és most egy maréknyi föld fedi a száműzöttet. Ebből tanul meg utazó, hogy az emberi viszonyságok feltétele szerint száműzetésben senkinek sincs állandó örökös vagyona. Hogyan kell élni az ég számára, életében példás jámborsággal, a száműzetésben megnyugvással, a betegségben hosszas türelemmel, a halálban rövid, de bátor küzdelemben nemes példát adott az utódoknak. Menj utazó, és ne ^kdkezzél meg a jámborul elhunytól, gondold meg, hogy ezekkel a fegyverekkel vívta ki az eget.» A gyönyörű sírfelirat valószínűleg magától a fejedelemtől való.

Ebben az esztendőben készült el politikai végrendeletével, amelynek alap gondolata a népszuverenitás eszméje és az uralkodónak alattvalói iránt való kötelezettségei s az egész át van szöve Rákóczi humanizmusával, emberszeretetével, a keresztényi kötelességek gondolatával. Főleg Györgyriának szánta a végrendeletet, aki ennek az esztendőnek az őszén iratkozott be joghallgatónak a páduai egyetemre. A rodostói bujdosók életéből minden derű hiányzott. A pestis folyton szedte áldozatait; egy alkalommal a küszöbön ölte meg a fejedelem egyik ajtónállóját. Bonnac konstantinápolyi francia követ nemsokára visszatért hazájába és 1725. szeptemberében érkezett meg az utóda D'Andrezel, akinek megbízásából Vigouroux orosz ezredes kereste fel, egy bizonytalan nemzetiségű diplomatakalandor. Franciaország külügyeit már Fleury André bíbornok, az új miniszter irányította, akihez a feje-

delem hosszú memorandumot intézett, amely már tele van lemondással és sorsáért való aggodalommal. A következő 1726. és 27. esztendőök egyforma lomhán vonulnak el a bujdosók feje felett, munkával, szomorúsággal, unalommal. Mikes szorgalmasan írja leveleit, a fejedelem, kinek szép kézikönyvtára volt, olvasgatott, írt, vagy esztergályos munkával töltötte idejét. Olyan buzgón dolgozott faragványain, hogy őszülő szakálla sokszor tele volt forgáccsal. 1727. júniusában nagy öröm érta a kis szomorú magyar kolóniát: Rodostóba érkezett György herceg, kisebbik fia. Születése előtt került a bécsi-újhelyi börtönbe, így kisebbik fiát eddig nem láthatta. Nagy örömmel fogadta, elhalmozta apai szeretetével, gyengédségével és Mikes, a bús agglegény írta, hogy ahhoz, hogy valaki megértse az apai örömeket, apának kell lennie.

A fejedelem szinte megdöbbsent fiának hiányos neveltetésén. Az udvar a Rákóczi-gyermekeket nem neveltette olyan gondosan, mint atyjukat. György tudatlan volt és atyja itt Rodostóban próbálta meg elhanyagolt neveltetését és hiányos ismereteit pótolni. Kis István diák, a filozófus kezdte tanítani a fiatal Rákóczit, csakhogy annak a tanulás nem volt ínyére, már a következő 1728. év márciusában kiutazott Párizsba. A komor rodostói élet nem való volt a fiatal hercegnek, aki valószínűleg nem tudta megérteni sem atyját, sem a bujdosó magyarok szomorúságát. A kolostori fegyelem, a szigorúság, az órától-óraig beosztott munkarend, mise, imádságok idegenszerűen hatottak a fiatal Rákóczira és a szomorúság elvéről tanulás ürügye alatt Parisba, a fény, pompa és mulatságok városába menekült.

A lemondás mindinkább erőt vett Rákóczin, pedig odahaza mintha erőre kapott volna a gondolat, mérvnek zászlóvivője volt. A nép őt haza várta szüntelen, a protestánsok, kiknek jogait a bécsi kormány nem respektálta, vele éreztek, a nagy urak sütkéreztek a bécsi kegy fényében és elmerültek a barokk-kor képmutató pompájában, de a nemzet nagy tömege nem számúzta őt lelkéből, sőt miután az abszolutizmus ismét leplezetlenebbül jelentkezett, a fejedelem hívei egyre jobban szaporodtak. 1729—30-ban nagy irodalmi munkásságot fejtett ki, melyet a nagyközönség, sajnos, máig sem ismer és amelyet a hivatalos tudomány eddig nem méltányolt kellőképp. Pedig Rákóczi kiváló író; kortörténelmi feljegyzései pedig, ha vannak is itt-ott hibák, vagy tévedések bennük, elsőrangú történelmi források.

Hiába számúzta őt az 1712—15-iki szervilis országgyűlés, 1729. szeptemberében nagyobb küldöttség kereste fel Rodostóban és előadták neki panaszait. Bent az országban ugyanebben az időben gyanúsítottakat és összeesküvőket tartóztattak le; a bécsi udvar nem ok nélkül félt a Rákóczi névtől. Ha ő jelentéktelen, talajátvesztett, letört és örökre megbukott száműzött lett volna, az udvar nem fizette volna Bohn-t, a körmönfont kémet, aki befurakodott bizalmába és minden lépését tudatta Thalmann követel. Rákóczitól féltek Bécsben, mert hívei szaporodtak és ha valamely hatalom háborús összeütközés esetén őt felhasználja, könnyen veszedelmessé válhatott volna.

1729. év végén és a következő év elején igen feszült volt a külpolitikai

Bercsényi Miklósné, Csáky Krisztin,

helyzet. Spanyolország, Anglia és Hollandia szövetségbe az osztrák ház ellen, könnyen kiterjedhetett a háború és akkor Franciaország ismét elővette volna Rákóczi. Nagy változások mentek végbe a török birodalom belső életében. A török kormány, mely Bécsből annyira remegett 1730. őszén megbukott. A túlóvatos, harciatlan III. Ahmed szultánt és Ibrahim nagyvezért a fellázadt janicsárok letették és utóda unokaöccse, I. Mahmud lett. A véres belső harc, amely Konstantinápolyban vagy 50,000 ezer életébe került és a legyengült török birodalmat minden eresztkéiben megreszkettette, nem érintette a bujdosókat, akik úgy éltek Rodostóban az ádáz belső harcok szomszédságában, mint valami szigeten. Pedig kissé féltek, hogy oda is átsap a forradalom hulláma és a fellázadt törökök kifosztják majd az örmény és görög kereskedőket, de semmi sem történt; a városban mint Mikes Kelemen írja: «minden oly csendességben volt, mintha csak álom lett volna a rebellió». Az új szultán csakhamar vérbefojtotta a nyakára nőtt forradalmat, melynek uralmát köszönhetette, a bukott szultán leányát pedig, aki a janicsárokat megkísérelte újból felláztatni, vízbe ölette. A bujdosóknak az a hasznuk volt a forradalomból, hogy a fejedelem visszakarta régi évdíját.

Nyugat-Európában már egymásra torlódtak az események, de Ibrahim utóda, a harcias Topal Ozmán, az új nagyvezér tehetetlenül vergődött: az új európai bonyodalomba a török hadsereg gyengesége és a belső állapotok züllöttsége miatt nem tudott beavatkozni. Ozmán uralma nem sokáig tartott: a kizleraga csakhamar elmozdította helyéről. Rákóczi egy különös emberrel kötött ismeretséget, aki már többször cserélt életében hazát s végre a mohamedán világban próbálta meg a szerencsét és érvényesülést. Bonneval, francia származású egykori császári tábornok volt ez, Savoy ai Jenő legnagyobb ellensége. Ez a kor a kalandoroknak a kora és igen gyakran fordul elő, hogy előkelő származású katonák hazájuk ellen harcoltak. Ezek közé tartozik meg a nagy Savoyai Jenő is, aki született francia volt, ott is nevelkedett és mégis a leghalálosabb ellensége lett hazájának és az Osztrák-Ház hatalmának, nagyságának megalapozására fordította ebben a korban páratlanul álló hadvezéri képességeit. Hazáját elárulta s új honában fényben, pompában élt. hatalmas birtokokat kapott, végül szobrot állítottak neki a Habsburg-birodalom mindkét fővárosában. Bonneval sokáig Savoyai Jenő hadseregeiben harcolt Franciaország ellen, megsebesült, kitüntetésekkel kapott, de nem tudták kielégíteni a nyughatatlan tulambiciózus ember becsvágyát. Botrányai miatt bebörtönözték, Velencébe szökött és bosszút esküdött a császár és Savoyai Jenő ellen, majd Törökországba ment, áttért a mohamedán vallásra és felajánlotta szolgálatait a török kormánynak.

1733-ik év elején a francia-osztrák háború már biztosnak látszott és ez volt az utolsó reménysugár, amely becsillant a rodostói szomorú világba. De Rákóczi már öregnek érezte magát, s ugyanúgy, mint mostohaapja Thököly, idő előtt megroppant, haja, szakállja megöszült, a köszvény, melyről Mikes már Törökországba érkezésük alkalmával említést tesz, egyre jobban kínozza.

Villeneuve konstantinápolyi francia követnek egyszeriben kedvelt embere lett Bonneval, aki Topal Ozmán eltávolítása óta bukott ember volt a portán, de most ismét felszínre került. Sokat tárgyalt Bonneval Rákóczival is, arról a kérdéstről, miképpen lehetne Ali nagyvezért és Mahmud szultánt rávenni arra, hogy a császár ellen megindítsák a háborút. Bonneval tehetséges kalandor volt és elgondolása, amelynek szerette volna megnyerni a törököt, valóban nagystílusú. Mindenekelőtt le kellett kötni Oroszország kezét, ebből a célból Villeneuve Tóth Andrást, a későbbi francia brigáderost, a tatár khánhoz küldte, hogy bujtassa fel az oroszok ellen. Ugyanakkor, 1734. elején felszólította Rákóczit is, de a fejedelem kitérő választ adott, mert a török nélkül, s kellő biztosítékok hiányában már nem mert komoly vállalkozásba kezdeni. Legnagyobb baj az volt, hogy már maga a fejedelem sem volt a régi. A háború 1733-ban a lengyel trón kérdés miatt megindult, a császári seregeket egymásután verték meg Olaszországban és az Osztrák-Ház egész fel Mantuáig mindent elvesztett. vSavoyai Jenő, aki annyi világraszóló nagy győzelmet aratott a császári seregek élén, már aggastyán volt. Erdélyben magyar és tatár betöréstől rettegetek. Franciaországnak nem volt szüksége török segítségre, habár XV. Lajos gyámoltját, Szaniszló lengyel királyt az oroszok elűzték, de viszont a francia hadseregek igen jól állottak az olaszországi csatatereken. A nép Magyarországon várta Rákóczit, ámde a porta, melynek segítsége nélkül semmit sem tehetett, nem mozdult.

A kétesztendeig tartó új európai háború felverte kissé a rodostói magyarok csendes nyugalalmát. Bonneval, kinek legfőbb becsvágya volt, hogy a törököt a Perzsia elleni háború abbahagyására és a császár elleni hadjáratra megnyerje, minden követ megmozgatott Villeneuve követtel együtt. Rákóczi egyre-másra kapta az üzeneteket Magyarországból, ami arra vall, hogy nem lehet az ő politikai haláláról beszélni. Pero szerb kapitány megesküdött, hogy ha Rákóczi visszatér, az ő rácai, akik annakidején ellene harcoltak, most az utolsó csepp vérükig kitartanak mellette. A fáradt fejedelem már fiaiba vetette minden reményét, főleg Józsefbe, aki Bécsből akkoriban Velencébe érkezett. De az óvatos és különben is lomha törököt nehéz volt tétlenségéből kimozdítani. Hasztalan gyúrta Ali nagyvezért Villeneuve és biztatta Bonneval, aki még azzal is ijesztgette, hogy ha a császár győzni talál, megszegi a passzarovici békét és egész erejét rázúdítja Törökországra. A fejedelem ügyei azonban nem állottak legjobban Parisban. Bonról, aki ravaszul rászédte úgy Rákóczit, mint a nagyvezért és Villeneuve-t, kiderült, hogy a császár és Anna cárnő kéme és a Bastille-be került, de viszont sokat ártott Rákóczi tekintélyének. Le Bon francia ezredes semmit sem tudott elérni Chauvelin külügyminiszternél Parisban. Így a magyar emigránsok senki másban nem bízhattak, csak a törökben, de az nem mert támadni. Az öreg fejedelem különben is már kedvetlen volt és fáradt, a tervektől, bármilyen káprázatos színben is festette le azokat Bonneval, nem volt nagyon elragadtatva. Francia sereggel berontani Isztrián, vagy Fiúmén keresztül Nyugat-Magyarországra

és menni egyenest Budának, mialatt a császár megvert hadseregei a nyugati harctéren vannak elfoglalva, szinte regényes elgondolás volt, de ő már nem hitt senkinek, sem a franciának, sem a töröknek. A megvert Ausztria különben is igyekezett mennél gyorsabban megkötni a békét.

A FEJEDELEM HALÁLA.

Rodostóban ekkor már halál előtti csend honolt. Az 1735. év tavaszán egyre fogyott a fejedelem testi ereje, kedélye lehangolt volt, s hirtelen soványodni kezdett. Emberei észrevették, hogy csak mutatja a vidámságot és csak nagy lelkiereje küzdi le a test erőtlenségét. Március 23-án a bujdosók meglepődve látták, hogy a fejedelem milyen bágyadt. Este 8 órakor megkérdezte Mikeszt, aki a lefekvésnél jelen volt, hogy nem fázik-e? Mikes azt mondta, hogy nem érez hideget. De a fejedelem panaszkodott, hogy a hideg borzongatja és még ez éjjel erősen hányt. A bujdosókat meglepte a fejedelem hirtelen rosszulléte, mert egész életében mint egészséges embert ismerték; nagy vadász, kitűnő lovas volt és a hadjáratok alatt tűrte és katonáival megosztotta a hadiélet minden szenvedését és nyomorúságát. 1713. óta néha kínoztta a reuma, amit a háborúkban kaphatott, súlyosabb szervibaja azonban sohasem volt. Mindenki azt hitte, hogy betegsége csak mulékony természetű. Gyümölcsoltó Boldogasszony napján még felkelt, misét hallgatott, de állapota már szemlátomást rosszabbodott. Még együtt ebédelt embereivel, még orvosa figyelmeztetése dacára is megtartotta a böjtnapot és Mikesnek arra a kérdésére, hogy hogyan érzi magát, azt felelte: jól vagyok. A feljegyzésekből orvosszakértők megállapították, hogy a fejedelmet sárgaságos tüdőgyulladás támadta meg és ez vitte a sírba.

Április 4—5-én ereje láthatólag hanyatlott és április 7-én meggyónt, közben buzgón imádkozott, majd végrendeletét módosította. Egyre gyengült és hű emberei szorongva álltak körül halálra készülő uruk betegágyát. Ott állottak ágya körül: gróf Csáky Mihály, báró Zay Zsigmond, Sibrik Miklós, Mikes Kelemen, a két Pápay, Jávorka Ádám, Jean Jacques Charrière, Louis Béchon francia titkárja, CésaireSaussure. Felvette az utolsó kenetet és a pap vigasztaló szavára még maga is könnyezett. Lassanként gyengült, szemeit még egyszer felnyitotta és Istenhez való végső fohász után 1735. április 8-án hajnali 3 órakor, küzdelmes élete 60. esztendejének küszöbén nagy lelke megtért az örök békébe.

Holttestét bebalzsamozták, hogy elszállíthassák Konstantinápolyban Szívét külön urnába tették, hogy végrendeletéhez híven elküldhessék a groisboisi atyák kolostorába. Annyira szerette Franciaországot, hogy szívét ott temettette el. Először ideiglenesen temették el egy sziklaboltba és júliusban, mivel a török kormány nem adott rá engedélyt, titokban Konstantinápolyba a Saint Benoît székesegyházba vitték és odatemették édesanyja, Zrínyi Ilona mellé, aki 32 esztendő óta ott nyugodott.

Utea Rodostóban. (Edvi Illés Aladár vízfestménye.)

A bujdosók árván maradtak. Mikes búbánatos leveleiből látjuk, hogy emberei mennyire szerették. Még Ali basa, a török nagyvezér is könnyekre fakadt, amikor a halálhírt közölték vele. Franciaországban barátai és tisztelői mindenütt megilletődtek. A bujdosók nem tudták elfelejteni a fejedelmet: «nevekedik és nem kisebbedik az urunk után való keserűségünk» — írja Mikes Kelemen. Vagyon, kincsek nem maradtak a szegény fejedelem után, mindössze 500 tallért találtak annak az embernek holmijai közt, aki valamikor egész Észak-Magyarországot beutazhatta saját birtokain keresztül. A halálba nemsokára hú udvarmestere, Sibrik Miklós, követte és Csáky Mihály gróf lett a bujdosók feje. Utána Mikes jött, s lassanként kihalt a bujdosók kis csoportja, kik hűek maradtak utolsó leheletükig urukhoz és fejedelmükhöz. Végsőkig Horváth István maradt, aki 120 esztendősen halt meg 1799-ben.

Már az előzményekben előadtuk, hogy Rákóczi felkelésének mi a történelmi jelentősége. Röviden érintjük még azt a kérdést, milyen egyéni tulajdonságaiból magyarázhatjuk az ő rendkívüli hatását?

Ezek a tulajdonságok történelmi nevének s egyéniségének varázsa, sokoldalú nagy tehetsége, anyjától örökölt rendkívüli bátorsága, rendíthetetlen hite, kitartása, hűsége az eszméhez, kötelesség- és hivatástudata. Teljesen alárendelte a célnak saját Énjét, s mindenét feláldozta: földi boldogságát, vagyonát. Amit ő vállalt, mint már az előzményekben reámutattunk, messze felülmúlta az akkor gyenge s rengeteg vért vesztett magyar nemzet erejét. Mindent megtett, hogy a félfüggetlenségből kiemelje hazáját és hogy az visszanyerje 1526-ban elvesztett teljes államiságát és egységét. Ezek a fogalmak: haza, közügy, a köz iránt való kötelesség, nála tökéletesen ki vannak forrva és sokkal előrehaladottabbak, mint kortársainál. Szociális felfogásban szintén messze felülmúlta kortársait; a köztelherviselés elve, a közért, a népert való munkálkodás gondolata nála jelennek meg először történetünkben. Az utána következő barokk-kor, amely megkövesült a rendiségben, hanyatlást jelent az ő politikai és társadalmi nézeteihez képest. A hivatalos Magyarország VI. Károly császár és Mária Terézia alatt el akarta őt temetni, de nem tudta; legendás alakká nőtt ugyanúgy, mint Kossuth, s elégedetlen hű magyarjai őt hívták és várták vissza ugyanúgy, mint hű ruténjai és tótjai.

Azt az ellenvetést lehetne talán tenni, hogy Rákóczi a szűkkörű rendi szabadságot és rendi alkotmányt védelmezte. De ez ebben a formában nem igaz, mert nála a rendi szabadság kiszélesült a nemzet szabadságává. Nála jelenik meg történetünkben leelőször a nép. Ő már kilépett a rendiség korlátaiból, s oly közel állott hozzá a nép, hogy ha mozgalma teljes sikert ér el, ha eszméi megvalósulnak, jóval előbb megindul nálunk az elpolgárosodási folyamat és a nagy társadalmi reformra nem kellett volna Magyarországnak 1848-ig várnia.

Külön méltányolást érdemelne, mint erkölcsi nagyság. Mai szilárd erkölcsi értékgörmök szerint, amelyeket keresztény és nyugateurópai

kultúránknak köszönhetünk, Rákóczi a legtisztább etikai nagyságot képviseli: életét, nyugalját feláldozta az ügyért, roppant vagyonát odadobta egy erkölcsi elv kedvéért. A magyar nemzetnek szüksége volt arra, hogy apostolai és mártírjai legyenek, különben már rég eltűnt volna. Rákóczi sorsa, küzdelmes élete, szenvedései a magyar sorsot és mártíromságot példázzák. Tragikum a dicső tragikum, mert termékenyítőleg hatott nemzedékek életére, mert a nemzeti öntudatot elsorvasztó megalkuvással és lemondással szemben életet, biztatást, reményt jelentett.

IRODALOM: Márki Sándor, II. Rákóczi Ferenc I—III. (Budapest, 1907—1910). Thaly Kálmán, II. Rákóczi Ferenc ifjúsága (Pozsony, évszám nélkül). Szalay László, Magyarország története VI. k. (Pest, 1859). Horváth Mihály, Magyarország története VI—VII. (Pest, 1872). Hóman—Szekfü, Magyar történet VI. k. (Budapest, é. n.). Thaly Kálmán, A Székesi gróf Bercsényi-család 1470—1835. I—III. (Budapest, 1887—1892). Angyal Dávid, Késmárki Thököly Imre 1657—1705 (Budapest, 1888—1889). Horváth Mihály, Zrínyi Ilona életrajza (Budapest, 1869). Angyal Dávid, Erdély politikai érintkezése Angliával a mohácsi vésztől a szatmári békéig (Budapest, 1902). Markó Árpád, II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér (Budapest, 1934). Thaly Kálmán, Ocskay László, II. Rákóczi Ferenc fejedelem brigadérosa és a felsőmagyarországi hadjáratok. 1703—1710. I—II. (Budapest, 1905). Ballagi Aladár, XII. Károly és a svédek átvonulása Magyarországon 1709—1713 (Budapest, 1922). Biloveszky József, Adalékok a rézpénz és adózás történetéhez II. Rákóczi Ferenc korában. (A veszprémi kegyesrendi gimnázium 1914-i értesítője.) Márki Sándor, Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetkezése (Budapest, 1901). Málnási Ödön, Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora. 1672—1732[^] (Kalocsa, 1933). Lukinich Imre, A szatmári béke története és okirattára. (Budapest, 1925). Lukinich Imre, II. Rákóczi Ferenc felségsértési pere (Budapest, Napkelet, 1926), Lukinich Imre kisebb tanulmányai: Rákócziné életéből; Bezerédy Imre árulásáról; Rákóczi Juliánna házassága. Szádeczky Lajos, II. Rákóczi Ferenc Erdélyben (Kolozsvár, 1907). Biás István, II. Rákóczi Ferenc beiktatása az erdélyi fejedelemségbe (Marosvásárhely, 1903). Szekfü Gyula, A száműzött Rákóczi (Budapest, 1913). Ballagi Aladár, Az igazi Rákóczi (Budapest, 1918). Pillias, Emile, Études sur François II Rákóczi, Prince de Transylvanie, pendant son séjour en France; Rákóczi aux Camaldules de Grosbois (Revue des Etudes Hongrois, 1903. jul.—dec). Thaly Kálmán, De Saussure Cézár törökországi levelei és feljegyzései (Budapest, 1909). Simonyi Ernő, Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. (Az Akadémia kéziratos példánya.) Gróf Károlyi Sándor, Önéletírása. (Magyar Tört. Emi. Pest, 1865). Angyal Dávid, Adalékok II. Rákóczi Ferenc törökországi bujdosása történetéhez (Budapest, 1905). Thomasivsky István. Adalékok II. Rákóczi Ferenc és kora történetéhez (Századok, 1912). Gróf Andrássy Gyula, A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai I—III. (Budapest, 1911). Thaly Kálmán, Rákóczi-émlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak feltalálása (Budapest, 1893).

RÁKÓCZI HAMVAINAK HAZAHOZATALA.

II. Rákóczi Ferenc 1906. októberében tért vissza diadalmenetben a magyar földre, miután az 1906. országgyűlés eltörölte az 1715: 49. törvény-cikket, amely őt hazaárulónak bélyegezte. Legelőször még 1873-ban, Zemplén vármegye^{3Te} intézett feliratot az országgyűléshez Rákóczi hamvainak hazahozataláról és akkor Szlávy József miniszterelnök kijelentette, hogy az ügygel foglalkozni fog és hajlandó a Ház óhaját teljesíteni. A mozgalom a szabad-
elvű párt uralma alatt több ízben tört felszínre a néplélek mélységeiből. Tisza Kálmán 1878-ban a Ház színe előtt beszélt erről a kérdéstről, kijelentvén, hogy nem bizonyos, hol nyugszanak és hogy egyáltalában megvannak-e még a fejedelem hamvai.* Újult erővel éledt fel a mozgalom a század első éveiben és fordulóponton jutott 1904. április 21-én, amikor a hivatalos lap a következő királyi kéziratot közölte:

Kedves gróf Tisza! A magyar történelem kiváló alakjai közül egyedül a II. Rákóczi Ferenc hamvai nyugszanak idegen földben és a hamvak hazaszállítása a nemzetnek ismételten kifejezett közóhaját képezi.

Hála legyen érte az isteni Gondviselésnek: azok az ellentétek és félreértések, amelyek súlyosan nehezettek elődeinkre hosszú századokon át, ma már egy végkép letűnt korszak történelmi emlékeit képezik. Király és nemzet kölcsönös bizalma és az alkotmány visszaállított békés uralma megteremtették a trón és a nemzet közt a sikeres egyesült munkásság alapfeltételét képező összhangot.

Keserűség nélkül gondolhatunk tehát vissza mindannyian a mögöttünk álló borús korszakra, király és nemzet egyesült kegyelete keresheti fel mindazok emlékezetét, akiknek vezetőszerep jutott a letűnt küzdelmekben.

Ennélfogva utasítom, hogy II. Rákóczi Ferenc hamvai hazaszállításának kérdésével foglalkozzék és erre vonatkozó javaslatait elvárom.

Kelt Bécsben, 1904. évi április hónap 18-án.

A királyi kézirat igen nagy hatást keltett országszerte, közzététele és végrehajtása a nemzet háláját, örömét, lelkesedését oly hatalmas arányokban juttatta kifejezésre, amilyenre az 1867-i kiegyezés óta nem volt példa. De másnap kitört a vasutassztrájk, amelynek drámai jelenségei az egész közéletet megrázkódtatták, nyomában kiújultak a politikai viharok és a közélet figyelmét egyelőre elvonták az új kiegyezéstől, amely felett a bujdosók halhatatlan emléke lebegett. Még harmadfélév telt el, amíg Rákóczi Ferenc és társai visszatérhettek hazájukba.

1906-ban a Wekerle-kormány fogott hozzá az örökség végrehajtásához és október első hetében országszerte folyt a készülődés a Rákóczi-ünnepekre. A fővárossal és Pest vármegyével az élükön az összes törvényhatóságok

* Báró Forster Gyula: Rákóczinak és bujdosó társainak síremlékei a külföldön és a hazában.

ünnepélyes hangulatban készülődtek a bujdosó fejedelem hamvainak fogadtatására. Nagy tevékenységet fejtett ki Kassa és Eperjes városában a Rákóczi-ünnepet rendező bizottság. Október 5-én Wekerle Sándor miniszterelnök leiratot intézett a fővároshoz, hogy Rákóczi hamvainak Budapestre érkezéséről és Budapestről való továbbszállításáig milyen intézkedéseket kell tenni az ünnepekre. A miniszterelnök leiratának tartalma a következő:

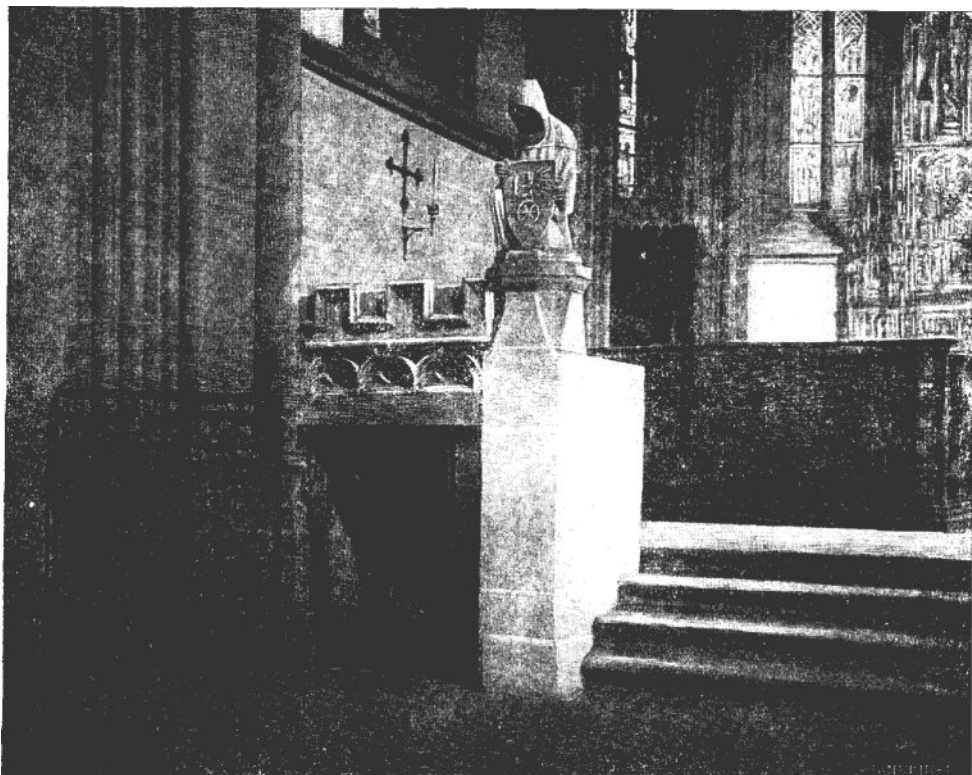
II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak tetemei országos ünnepély kapcsán folyó évi október 28-án vasárnap reggel 8 óra 50 perckor fognak a Nyugati pályaudvaron Budapestre érkezni és innen a budavári koronázó Mátyás-templomba a fejedelmi hamvakhoz méltó díszmenet kíséretében szállítatni, ahol az ország azon közörsége alkalmából, hogy ő császári és apostoli királyi Felsége legmagasabb elhatározása folytán történelmünk ezen nagy alakjainak földi maradványai immár hazai földben pihenhettek, ünnepélyes hálaadó Istentisztelet fog tartatni, aminek megtörténte után a hamvak ugyanaznap este Kassára szállítatnak.

Budapest székesfőváros, mint az ország szíve, leend a Rákóczi-ünnepekre központja és így reményelem, hogy a főváros közörsége a maga részéről is készséggel fogja támogatni a kormányt az itteni országos ünnepély külső díszének emelésében, s hogy a főváros utcáinak képe is kifejezésre fogja hozni lakosainak a bujdosók ragyogó emléke iránt érzett hazafias kegyeletét. Ennélfogva felkérem a főváros vezetőségét, szíveskedjék mindenekelőtt a lakosságot a szokásos módon felhívni, hogy házaikat ez országos ünnephez méltó nemzeti lobogódíszszel ékesítse. Felkérem továbbá, hogy az említett díszmenetre való tekintettel intézkedni szíveskedjék, hogy 1. a díszmenet tartama alatt a főváros összes harangjai megkonduljanak; 2. azon útvonalakon, amelyeken a díszmenet halad, a gázlámpák gyátszfátyol alkalmazása nélkül meggyújtassanak; 3. ezen útvonalakon a rend fenntartása végett a főváros területén lévő egyletek, tanintézetek stb. s a tűzoltók bevonásával kordon képeztessék; 4. a Nyugati pályaudvar előtt, valamint a pesti Lánchídfőnél egy-egy díszes és lehetőleg korhű diadalkapu emeltessék; 5. a Mátyás-templomban, s tornyának most éppen beállványozott részei esetleg gallyal fedessenek. Felkérem továbbá a főváros közörségét arra is, hogy a Nyugati pályaudvar előtt külön dobogón és a budai alagút felett a fővárosi dalárdákból szervezendő egy-egy énekkar helyeztessék el. Az ünnepség programját legközelebb fogom a főváros közörségéhez megküldeni.

A képviselőház október 11-i ülésén az elnök bemutatta a miniszterelnök átiratát, amelyben értesíti, hogy II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak hamvai hazaszállítása alkalmával rendezendő országos ünnepekre vonatkozóan az országgyűlés mindkét Házának külön előterjesztés fog tétetni. A kiküldött országos bizottság tagjai lettek: báró Forster Gyula főrendiházi tag, Fraknoi Vilmos püspök, Thaly Kálmán képviselő, Pónori Török Aurél egyetemi tanár, akik október 14-én utaztak Konstantinápolyba. A bizottság ötödik tagja, Thallóczy Lajos a török fővárosban csatlakozott hozzájuk.

A francia lazaristák galatai templomában Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak átadása alkalmával október 18-án rekviem volt, melyet Fraknoi Vilmos püspök celebrált. Az istentisztelet után Fabry, a lazaristák

szuperiorja lendületes beszéd közben adta át a magyar küldöttségnek a féltve őrzött hamvakat és beszédében lelkes szavakkal ünnepelte Rákóczi emlékét. A magyar nemzet hálóját Fraknói Vilmos fejezte ki a lazaristák iránt. A szuperior reggelit adott a magyar küldöttség tiszteletére és nagy beszéddel üdvözölte a küldöttséget abból az alkalomból, hogy eljöttek a drága hamvakért, amelyeket a kolostor közel két évszázadon át mint dicsőségét és büszkeségét őrzött. A szuperior szavaira Thaly Kálmán válaszolt.

Rákóczi és társai sírboltjának bejárata a kassai székesegyházban.

Időközben végleg megállapították a budapesti ünnepek rendjét a következőkben:

A menet a Keleti pályaudvartól a Kerepesi-úton és a Károly-körúton át a Deák-térre megy, ahol a Thököly Imre tetemeit vivő kocsit kiválik és a koporsót az evangélikus templomba viszik. A menet többi része a Váci-körúton halad tovább a Szent István bazilikába, ahol istentiszteletet tartanak.

A menet indulásától a templombavonulásig az összes templomok harangjai zünnegnek és a menet útvonalán az összes gázlámpák égnek. A Kerepesi-

útnak Baross-téri végpontján diadalkaput állítanak fel. A bazilika lépcsőjén hölgyek várják a koporsókat és Zrínyi Ilona koporsóját megkoszorúzzák.

A menetet gróf Hadik János államtitkár lóháton két csatlóssal vezeti. Utána négy kürtös következik címerzászlós harsonákkal. Az ország zászlaját vivő lovas után gróf Vay Ádám lovát két csatlós vezeti és mellette fiai, Ádám és Rezső, mint apródok. A székesfőváros és Pestmegye lovasbandériumai következnek ezután, majd azoknak a törvényhatóságoknak lovasbandériumai, amelyek nem Kassán, hanem a fővárosi ünnepélyen kívánnak résztvenni. Ezután következnek a temetési kornétát vivő lovas, páncélba öltözött lovas, apród Rákóczi-korabeli öltözetben, egy apród lefelé fordított hegyű pallossal, ismét egy apród, aki piros bársonypárnán lovagi sarkantyúkat és vezérbotot visz; egy apród a spanyol aranygyapjas rendjellel, fekete mén Rákóczi címérével díszített feketebársony terítővel, melynek földig érő uszályát két apród tartja, a lovat két csatlós vezeti. Utána a katolikus papság következik, majd három lovas lámpavivő, utánuk lovasok, Rákóczi régi hadilobogóival.

II. Rákóczi fejedelem és anyja, Zrínyi Ilona és fia József herceg halotti díszkocsija hat fehér lótól vonva. Minden pár lovat két csatlós vezet féken, a koporsó aranylángnyelvekkel himzett bíborszínű terítővel van letakarva, közepén a Rákóczi- és Zrínyi-címerrel. A testőrséget Bereg, Zemplén, Sáros, Ung, Abauj, Borsod, Máramaros vármegyék és Kolozsvár város két-két küldöttje alkotják.

A halottaskocsit két lovas lámpavivő kíséri, utánuk Rákóczi nővérétől, Juliannától leszármazó családok megjelent képviselői haladnak.

A második halottaskocsin gróf Bercsényi Miklós és felesége gróf Csáky Krisztina, gróf Esterházy Antal és Sibrik Miklós hamvait tartalmazó koporsókat helyezik el. A koci után a családok leszármazol haladnak.

A halottaskocsit lovas gyász-kornétás követi Thököly fejedelmi címérével. Két lovas lámpavivő s az ágostai evangélikus és református papság jönnek ezután, majd a Thököly Imre hamvait vivő koci következik, melyet hat fekete ló vontat. Két lovas lámpavivő, Szepes vármegye és Késmárk város küldöttségei követik a gyász-kocsit. Ezután haladnak Thaly Kálmán vezetése alatt a tetemetek hazahozó ötösbizottság, majd a miniszterek és államtitkárok, a főrendiház, a képviselőház tagjai, az állami főméltóságok, a hatóságok és intézetek képviselői.

Az országgyűlés október 19-i gyűlésén hódolt a fejedelem emlékének. Wekerle Sándor miniszterelnök törvényjavaslatot terjesztett elő, amely a következőket tartalmazza:

1. §. II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak tetemei hazaszállítván, országos küldöttségek által ünnepélyesen a kassai székesegyházban, Thököly Imre tetemei pedig a késmárki ágostai hitvallású evangélikus egyház templomában tetessenek örök nyugalomra.

2. §. Az 1715. évi XLIX. tc.-nek 2. és 3. §-ai eltöröltetnek.

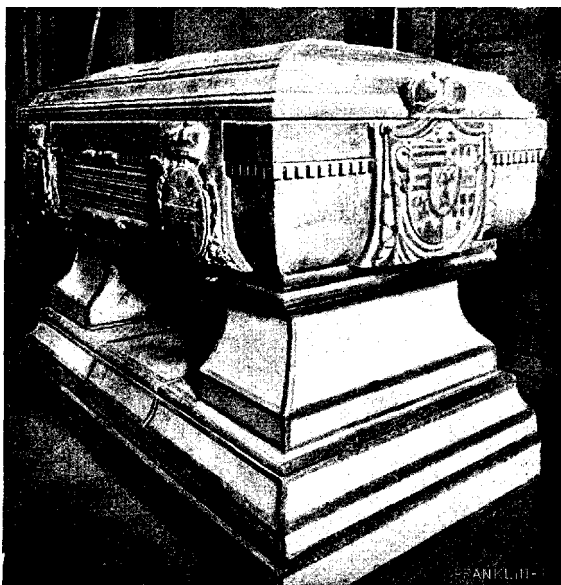
3. §. A II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai emlékének megörökítésére felállítandó emlékmű és a hazaszállítás költségeire 550,000 korona ajánlatik meg, amely az állami költségvetésben a miniszterelnökség átmeneti kiadásai közt számolandó és a pénztári készletekből fedezendő.

4. §. Jelen törvény rendelkezései semminemű magánjogi következményekkel nem bírnak.

5. §. Ezen törvény végrehajtásával a miniszterelnök, a pénzügyminiszter és a vallás- és közoktatásügyi miniszter bízotnak meg.

A törvényjavaslatot a Ház mindkét háza egyhangúlag elfogadta és az új Rákóczi-törvény a királyi szentesítés után a hivatalos lap október 29-i számában jelent meg.

Három nappal előbb, október 26-án délután 5 órakor indult el Konstanzából a bujdosók hamvait szállító különvonat, és a következő délelőtt 6 órakor érkezett Vercioróvára. A vonat abban a pillanatban, amikor a magyar határt átlépte, megállott, taracklövések hangzottak el, az átvevő küldöttség tagjai leszállottak a kocsikról és tisztelegtek a hamvakat szállító vasúti kocsi előtt. A küldöttség tagjai mélyszégyen megilletődéssel, kalaplevélveszél szemlélték a koporsókat, amelyek a drága hamvakat tartalmazták. A kocsi közepén ravataloszerű emelvényen voltak el-

Rákóczi sarkofágja.

helyezve II. Rákóczi Ferenc fejedelem és Zrínyi Ilona sárgaréz koporsói. A fejedelem ravatalán jogar, kard és korona volt elhelyezve. Jobbra Thököly Imre és Rákóczi József koporsói, balra Bercsényi, Esterházy, Sibrik koporsói feküdtek. Thököly koporsójára kard, korona és jogar volt fektetve, Bercsényiére forgós csákó, kard és buzogány. Mintegy tízpercnyi várakozás után a vonat folytonos tarackdurrogások között lassú robogással érkezett az orsovai pályaudvarra. A határváros ködös őszi reggelre ébredt. Hét óra tájban esni kezdett, de ez nem ártott az ünnepi hangulatnak, az egész város lakossága ünnepi díszben sürgött-forgott az utcákon, kora reggel óta. A pályaudvaron a ravatalokat még az éjjel felállították és lábaiknál fekete gyászleplel bevont szószerket helyeztek el. A ravatalok körül dúsan aranyozott kandellábereken 12 szál viaszgyertya égett. A vasúti sínektől a ravatalokig fekete szőnyeget terítettek le. Az egész pályaudvar és környéke ünnepélyes pompában díszlett.

A fővárosból négy különvonat érkezett s a negyedik hozta a kormány tagjait, amely 8 órakor robogott be az orsovai pályaudvarra. Ezen érkeztek meg: Wekerle Sándor miniszterelnök, Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter, gróf Apponyi Albert kultuszminiszter, gróf Andrássy Gyula belügyminiszter, Josipovich Géza horvát miniszter, Jekelfalussy Lajos honvédelmi miniszter, gróf Zichy Aladár a király személye körüli miniszter, Justh Gyula, a képviselőház elnöke és Leszkay Gyula háznagy. Mikor a vonat megállott, Thaly Kálmán, az ötbizottság tagjaival leszállott a kocsiról s a közönség sorfala között a kormány tagjai felé tartva, megállott Wekerle miniszterelnök előtt és többek között ezeket mondotta:

«Az én részemről — mondotta — aki negyvenhat éve már, hogy szerény munkálkodásomat hazám ama korszakának szentelem, amelynek legnemesebbje a dicsőséges nemzeti fejedelem volt, az én lelkem mély hálával telik meg s az elérzékenyedéstől csak nehezen tudom magamat visszatartani, mikor végiggondolok ama küzdelmen, amely Rákóczi hamvainak hazahozatalát megelőzte». Részletesen beszámolt ezután Thaly a bizottság eljárásáról, amellyel megbízatásának lelkiismeretesen és buzgalommal megfelelt. Köszönetet mondott I. Ferenc József királynak, a szultánnak, Abdul Hamidnak, aki a legelőkelőbb figyelemmel, jóindulattal és előzékenységgel kísérte a bizottság működését. Lelkiismerettel adhatjuk át — mondotta Thaly — a szent ereklyéket a hazának. Most már én, öreg szolgája a Rákóczi-kultusznak, befejeztem feladatomat. Átadom a szent hamvakat a magyar kormánynak és beszámolok a bizottság működéséről ezen felvett és megerősített jegyzőkönyvben, amelyben eljárásunk minden lényeges fázisa részletesen le van írva».

Thaly szavaira Wekerle válaszolt s többek között ezeket mondotta:

«Porladó hamvaikból új életre kelnek, hogy a tiszta hazafiságra és szabadságszeretetre maradandó örök példát adva, intsenek bennünket. Legyen áldott emléküik és legyen áldott az a nemzet, amely fejedelmével egyetértőleg mindig meg tudja őrizni a múltnak emlékeit, a dicsőségét és tanulságait».

Ezután előlépett Polonyi Géza igazságügyminiszter s felolvasta a jegyzőkönyvet, amely a hamvak szabályszerű átadását és átvételét tanúsítja.

A hamvakat, amerre a vonat áthaladt, mindenütt impozáns ünnepséggel fogadták. Így Mehádián, Jablanicán, Temes-Szlatinán, Karánsebesen, Lúgoson, Temesváron, Nagykikindán, Szegeden, Félegyházán, Kecskeméten, Nagykőrösön, Cegléden.

A Keleti pályaudvar érkezési oldalának nagy csarnoka már 7 óra tájban az elmúlt magyar idők ragyogó, színpompás képét nyújtotta. Egyremásra robogtak a bejárat elé a fogatok és egymásután érkeztek meg az egyházi és világi méltóságok s a küldöttségek tagjai. Pont félkilenkor érkezett meg a pályaudvar torkolatához Rákóczi vonata. Csöndesen, méltóságteljesen érkezik a vonat és 8 óra 34 perckor megáll. A ravatalos kocsí a kijárat elé kerül. Fedetlen fővel, némán, megilletődve néz mindenki a kocsí felé, melynek ablakain át még csak az ötágú villamos lámpák látszanak. A következő pilla-

natban kitarul a kocsi ajtaja. Felzendül a Szózat: Hazádnak rendületlenül. . . A történelmi pillanatok igézete száll minden lélekbe.

A Szózat hangjai után előlépett Bárczy István, a főváros polgármestere és nagyobb beszédben hódolt az ország szívébe érkezett fejedelmi hamvoknak.

— Előttünk a koporsó, — mondotta — melyben nagy emberek hamvai vannak, s ha körültekintünk, sehol semmi nyoma a gyásznak, a szomorúságnak, mindenfelől örömlázas diadalmi mámor — és méltán. Tudjuk mi jól, hogy akik így éltek, mint hősök, azok nem múlnak el halandó emberek gyanánt, azok a hamvokból is fel-

támadnak és tovább élnek milliók és milliók szívében, időtlen időkig . . . Budapest népe, örvendezz, itt van Rákóczi fejedelem — így fejezte be beszédét Bárczy.

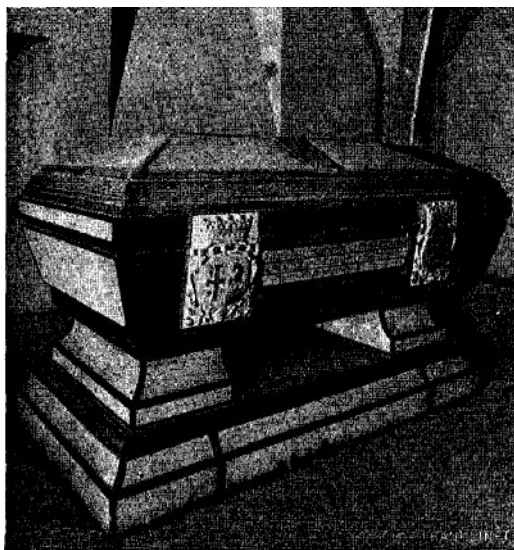
A koporsókat felrakták két halottaskocsira és a már az előbb ismertetett program szerint kibontakozott a menet, amelynek vonulása félóránál tovább tartott. «A diadalútnak, új hadak útjának fenséges stációja volt az az Istentisztelet, amelyet ma Szent István márványos székesegyházában a fejedelem és társai ravatalánál az ország áhítata tartott. Bíbor mennyezet alatt az ország szívében, a nemzet lelkének egy napig kihallgatást adott a fejedelem. Tízezrek, talán százvezrek sereglettek köréje. És trónusnak érezték a ravatalt», — írja egyik napilap.

A késmárki Thököly-vár kápolnája.

A Szent István székesegyház belseje impozáns és megrendítő látványt nyújtott. Fent a magasban a fejedelem ravatala, előtte az első trónfokon a nagyasszony, Zrínyi Ilona koporsója helye. Balra tőle a hű Bercsényi Miklós és Sibrik Miklós ravatalfoka, jobbra a József herceg és Esterházy Antal koporsóit váró emelvény. Köröskörül ragyogás, tündöklés. Az ünneplő nép a templom előcsarnokában a nagy lépcsőn várta a diadalmi menetet. Élükön Kossuth Ferenc, aki a vasútról egyenesen a templomba hajtattott. Mellette gróf Széchényi Béla koronaőr, kétoldalt úrinők, a maguk külön hőstét várva csoportosultak. Zrínyi Ilonát akarták köszönteni, minden magyar asszony nevében. Egyszerre megkondultak a harangok, s messziről sajtáságos har-

móniájú zene hallatszott. A templom diadalkapujában megjelenik a papság, élén a plébános. Ezüstös feszületet fog s fogadni készül a fejedelmet, aki eljött «hallgatni a nagymisét». A menet élén fehér paripán gróf Hadik János halad. Ő vezeti most Rákóczi népét. A menet elvonul a templom elé, «a tábor, a tábor zászlóit lehajtja», a lovasok a nyeregből leszállnak, paripáikat a csatlósok elvezetik. Ők maguk felmennek a templom lépcsőjére, ott várják azt, akivel mintha a hadak útját megjárták volna. A fejedelem rézkoporsóját régi vármegyéinek alispánjai viszik vállukon a templomba. A fejedelem koporsójára hermelines bíbor palástot borítanak és koronát, kardot tesznek rája. Zrínyi Ilona koporsóját az asszonyok koszorúja díszíti. A közönség elhelyez-

Bercsényi Miklós és neje sarkofágja.

kedik, a szentélyben a főoltártól balra a magyar kormány tagjai, a zászlósurak, Budapest polgármestere, ott foglalnak helyet a hamvakat hazahozó országos bizottság tagjai. A papság a templom ajtajának tart, Samassa József egri bíboros érseket várja. A beteg Vaszary Kolos hercegprímás helyett ő a pontifikáló főpap. Fényes kíséretével az Ecce sacerdos magnus hangjai mellett a főoltár elé vonul és a Te Deum után megkezdődik a nagy mise. A vezérlő fejedelem* ötnegyed óráig hallgatta a papok imádságát, az énekesek zsolozsmáját, a zenészek «Istent dicsőítő» muzsikálását, azokat a régi magyar egyházi énekeket, amelyeket a kassai, eper-

jesi templomban hallgatott. A mise végeztével az ünneplő sokaság felkerekedett, hogy a másik fejedelem elé járuljon, Thököly Imre elé, az evangélikusok Deák-téri templomába. Tíz órára járt az idő, amikor a díszmenet a Deák-tér elé ért s a megállapított program szerint a menetből kivált az a halottaskocsi, mely Thököly Imrének, Felsőmagyarország és Erdély fejedelmének hamvait hozta. Amikor a fejedelmi koporsóval a kísérők a templom közepére értek, a kar ajkán felhangzott az Oratórium:

*Ím a győztes hős közég, harsonákkal fel tehát!
Szabad nép halld, hogy reng, már énekli hős dalát.*

Bevonul az evangélikus papság, melynek élén Zelenka Pál, Baltik Frigyes és Gyurácz Ferenc püspökök haladtak. A református papság is díszesen volt képviselve. Az «Erős vár a mi Istenünk» elhangzása után Scholtz Gusztáv bányakerületi püspök lépett a szószékre és gyönyörű egyházi beszédet mondott, melyet így fejezett be: — Thököly Imre nem halt meg, Thököly Imre él. Az erőszakkal szövetezett hitszegés idő előtt béníthatta meg a hőst, a szabadságnak a vezér fáradt kezéből kihulló zászlaját, erősebb, fiatal kar ragadta föl, mielőtt porba hullhatott volna; Thökölyt felváltja Rákóczi Ferenc, a nemzet szabadságharcában, a «recrudescent vulnera» csatakiáltás csodákat mivel, melyekről szent lelkesedéssel emlékezik meg a nemzet most is, kétszáz esztendőnek elmúltával. A gyászszertartást a «Térj magadhoz drága Sión» kezdetű régi egyházi dallal fejezték be.

Az esti órákban a koporsókat visszazállították a pályaudvarokra és a vonat megindult Kassa és Késmárk felé.

Rákóczinak és bujdosó társainak hamvait vivő különvonatot Kassa felé is mindenütt nagy, ünnepségekkel fogadták. Valóságos diadalút volt ez is Gödöllőn, Hatvanon, Füzesabonyon, Miskolcon, Szerencsen, Olaszliszkán, Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen keresztül Kassáig. Reggel 5 óra 16 perckor megkondultak Kassa város összes harangjai és 24 ágyúlövés jelezte, hogy a külön vonat megérkezett. Nyomban a megérkezés után a kísérő küldöttségek tagjai leemelték a koporsókat és dízsarnokba helyezték el. Thököly Imre koporsóját Késmárkra való szállításig, éjfélután egy óráig, a Késmárkról érkezett díszőrség vette őrizet alá. A Klobusiczky-utca sarkán felállított dízsátorban helyet foglaltak a kormány, a főrendiház és képviselőház tagjai, a törvényhatóságok kiküldöttei és a horvát küldöttség Drohobeczky Gyula püspök vezetésével. A koporsó mellett állottak Rákóczi és bujdosó társainak utódai. Az egyházi szertartás után Thaly Kálmán mondott emlékbeszédet.

Thököly sarkofágja.

— Nemcsak a magyar nemzet történetében, — mondotta — az összes nemzetek történetében hiába keresünk alakot, aki önzetlenségben annyira ment, aki olyan tiszta, olyan magasztos felfogású lett volna, mint a mi Rákóczi fejedelmünk, akire büszkék lehetünk, büszkék vagyunk is immár mindnyájan. Foglalkoztam vele álmatlan éjszakákon, hosszú-hosszú éveken keresztül. Negyvenhat éve múlt már, amióta az én felséges urammal, dicsőséges fejedelmemmel, az ő áldott kezével írt iratokkal társalgóm. Ha valaki ismeri őt, hát én talán ismerem minden gondolatát. Ő volt Magyarország legnemesebb, legdicsőségesebb nemzeti fejedelme. Ő volt a legnemesebb magyar. Én is beleestem a bűvös Rákóczi-szeretethez körébe, ahonnan Mikések nem tudtak szabadulni, onnét én sem tudtam, de nem is akarnék szabadulni . . .

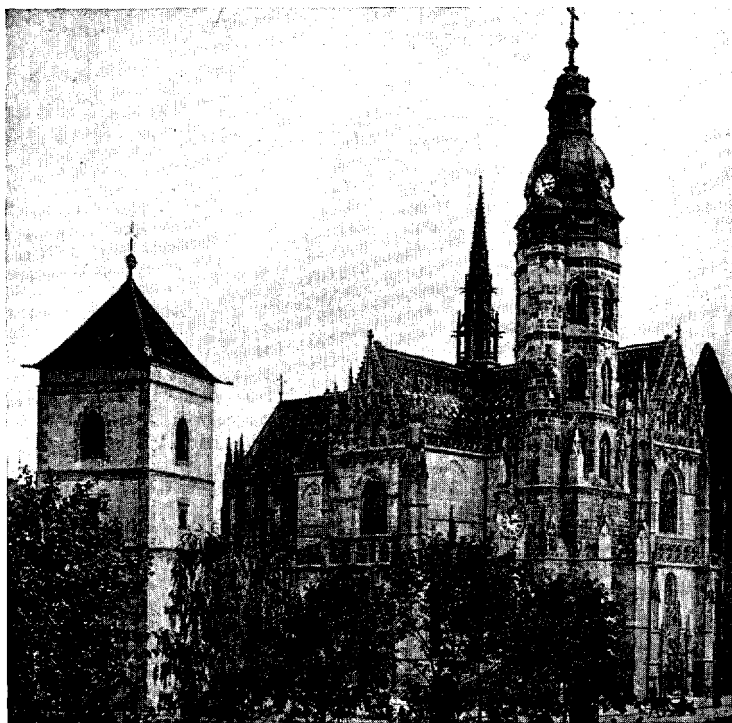
Ezután a koporsókat a katafalkról leemelték, dízkocsikra rakták és a menet megindult a székesegyház felé. A Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona és Rákóczi József herceg hamvait vivő kocsit hat fehér ló vonta. A koporsó aranylángnyelvekkel himzett bíborselyem terítővel volt letakarva, középen a Rákóczi- és Zrínyi-családok címerével. A terítő földig érő uszályát Abauj, Sáros, Zemplén, Borsod és Bereg vármegyék alispánjai s Kassa város polgármestere vitték. A második halottaskocsit négy fekete ló vontatta. Ezen voltak gróf Bercsényi Miklós és felesége, gróf Csáky Krisztina, gróf Esterházy Antal és Sibrik Miklós hamvait rejtő koporsók. A koporsó terítője nemzeti-színű, az illető családok címerével. A halottaskocsi mellett jobbra a szepesi, a nógrádi alispánok, Szatmárnémeti város polgármestere, Abauj-Torna, Zemplén, Szepes vármegyék főjegyzői, balról a gömöri, a máramarosi, ugcocsi alispánok, a sárosi, borsodi, gömöri főjegyzők, mint a gyászkeszi kísérői haladtak. A két gyászhintó között haladtak a díszmenetben a Rákóczi-családnak és a bujdosók családjainak leszármazol.

A második halottaskocsi után ment Thaly Kálmán, az ötsbizottság tagjaival, utánuk Wekerle Sándor miniszterelnök, jobbán gróf Dessewffy Aurél főrendiházi és balján Justh Gyula képviselőházi elnökkel. A menetben résztvettek a főrendiház és képviselőház tagjai, az állami főméltóságok, a hatóságok és intézetek fejei, a református, evangélikus, izraelita egyházak küldöttségei. Résztvett a horvát országgyűlés 12 tagú küldöttsége, Drohobeczky Gyula püspök és Medákovits Bogdán képviselők vezetésével. A horvátok megjelenése nagy örömet keltett és többször megéljenezték őket.

A menet a Dóm elé érkezett, amely nemzeti színű és Rákóczi-korabeli zászlókkal volt feldíszítve és ugyanazok, akik a dízsátorból a kocsikra tették a hamvakat, itt levették és a templom közepén felállított katafalkon helyezték el. Elhelyezték a templomban a koszorúkat is, melyeket Rákóczi diadalútján kapott. A szarkofágok mind-mind barokkstilben készültek. Rákóczié rózsaszínű, csiszolt márványból való, magassága 1-75 méter, Bercsényi Miklósé haraszi márványból, készült, s ugyanebből készült Sibrik Miklósé és Esterházy Antalé is. Zrínyi Ilonáé szintén márványból való. A szarkofágon a következő felirat van a két-két címer között:

Itt nyugszik II. Rákóczi Ferenc, Magyarország és Krdély fejedelme. Meghalt 1735. április 8-án Rodostóban. Az ő hőselkű anyja, Zrínyi Ilona, I. Rákóczi Ferenc, utóbb Thököly fejedelemnek hitvese. Meghalt 1703. február 18-án Nikodémiában és fia, Rákóczi József, meghalt 1738. november 18-án Csernavodában, kiket nemzetünk balsorsa számkivetésbe juttatott.

A gyászmisét Fischer-Colbrie Ágost püspök mondta, akinek Balázs Lajos rozsnyói, Radnay Farkas besztercebányai, Boromissza Tibor szatmári,

A kassai dóm.

Firczak Gyula munkácsi, Vály János eperjesi, Párvy Sándor szepesi, Drohobeczky Gyula horvát püspökök segédkeztek.

Délután öt óraker fényes papi kíséret mellett, miután a Dóm ajtajait lezárták, megjelent Fischer-Colbrie püspök a kormány tagjaival, a koporsókat mégegyszer beszentelte, ennek végeztével a koporsókat leszállították a sírboltba, majd a hamvak átadásáról és átvételéről a kormány, a város polgármestere, a székesegyház gondnoka jegyzőkönyvet vettek fel.

Thököly hamvait október 30-án éjjél után 1 óraker vitték Késmárkra az országos bizottság és a kormány tagjai. Alig gördült ki a vonat Kassáról, megkezdődött a nagyszerű ünneplés. A vasúti állomásokon egymásután vonult ki Abauj-Torna, Sáros és Szepes vármegyék hűséges népe, hogy hódolatát

mégegyszer bemutassa a kuruc királynak. Nyolc óra után érkezett meg a fejedelmi hamvakat vivő vonat Késmárkra, ahol a polgármester üdvözölte a város nevében Thököly hamvait. Hat polgármester leemelte a ravatalos kocsiról a koporsót s az állomás közepén levő dízsátorban felállított katafalkra helyezte. Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter lépett ezután a szószékre és mondott beszédet, majd Thaly Kálmán tartotta meg emlékbeszédét, mely így végződött: «A magyar nemzet nevében, aki hamvaikat a velem küldött országos bizottsággal elhozta, itt teljesítem utolsó feladatomat e szent munkában, mikor Thököly Imre koporsóját Késmárk városának átadom». A beszéd után Schwarz Károly polgármester vette át a fejedelmi hamvakat. Díszmenetben vitték tovább a koporsót a késmárki evangélikus templomba. A Thököly-vár előtt megállt a menet s a koporsót leemelték a gyászkocsiról, a vár udvarára vitték, katafalkra helyezték és itt báró Prónay Dezső mondott beszédet. Justh Gyula a képviselőház elnöke, a képviselőház koszorúját tette le.

A templom előtt a koporsót a tiszavidéki evangélikus egyházmegyék főesperesei emelték le a halottaskocsiról és vitték a templomba, melyet a kormány tagjaiból, a képviselőház, a főrendiház küldöttségeiből és egyéb küldöttségekből álló közönség zsúfolásig megtöltött. Az «Erős vár a mi Istenünk» kezdetű ének elhangzása után Terray Gyula evangélikus főesperes mondott magasröptű beszédet. A koporsót délután 4 óráig a közönség is megtekintette. A hamvak elhelyezésének utolsó aktusa, a kriptábehelyezés, a nagyközönség jelenlétében, délután 4 órakor ment végbe.

A magyar nemzet mélységes megilletődéssel s ragyogó gyászpompával róttá le halálját a bujdosók iránt, A bujdosókat eltemették; halálok befejeződött — életük halhatatlanul lobog tovább a magyar életben, a magyar történelemben.